

**İSLAM TARİHİ VE SANATLARI ANABİLİM DALI
SÂSÂNİLERİN KURULUŞUNDAN HZ. MUHAMMED
DÖNEMİNİN SONUNA KADAR ARAP-SÂSÂNÎ İLİŞKİLERİ**

**YÜKSEK LİSANS TEZİ
HAZIRLAYAN
Yusuf CANPOLAT
Danışman
Dr. Öğretim Üyesi Ercan CENGİZ
Kars – 2019**

T.C.

KAFKAS ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

İSLAM TARİHİ VE SANATLARI ANABİLİM DALI

**SÂSÂNÎLERİN KURULUŞUNDAN HZ. MUHAMMED
DÖNEMİNİN SONUNA KADAR ARAP-SÂSÂNÎ
İLİŞKİLERİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Hazırlayan

Yusuf CANPOLAT

Danışman ve Jüri Üyeleri

Dr. Öğretim Üyesi Ercan CENGİZ

Prof. Dr. M. Hanefi PALABIYIK

Dr. Öğretim Üyesi Halil CELEP

Kars - 2019

KAFKAS ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Yusuf CANPOLAT tarafından hazırlanan “*Sâsânîlerin Kuruluşundan Hz. Muhammed Döneminin Sonuna Kadar Arap-Sâsâni ilişkileri*” başlıklı bu çalışma, **20/09/2019** tarihinde yapılan tez savunma sınavı sonucunda **başarılı** bulunarak jürimiz tarafından **İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı**’nda **Yüksek Lisans** tezi olarak **oy birliğiyle** kabul edilmiştir.

TEZ JÜRİSİ ÜYELERİ (Unvanı, Adı ve Soyadı)

Başkan : Prf. Dr. M. Hanefi PALABIYIK İmza:

Üye : Dr. Öğretim Üyesi Ercan CENGİZ İmza:

Üye : Dr. Öğretim Üyesi Halil CELEP İmza:

ONAY

Bu tezin kabulü Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulunun/...../..... tarih ve/..... sayılı kararı ile onaylanmıştır.

Doç. Dr. Yaşar KOP

Enstitü Müdürü

BİLİMSEL ETİK BİLDİRİMİ

Yüksek Lisans tezi olarak hazırladığım “*Sâsânîlerin Kuruluşundan Hz. Muhammed Döneminin Sonuna Kadar Arap-Sâsânî ilişkileri*” adlı çalışmanın öneri aşamasından sonuçlanmasına kadar geçen süreçte bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle uyduğumu, tez içindeki tüm bilgileri bilimsel ahlak ve gelenek çerçevesinde elde ettiğimi, tez yazım kurallarına uygun olarak hazırladığım bu çalışmamda doğrudan veya dolaylı olarak yaptığım her alıntıya kaynak gösterdiğimi ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu beyan ederim.

SCIENTIFIC ETHIC STATEMENT

I declare that I complied with the rules of academic and scientific ethics from the proposal stage to the process of completion of the study titled “**From the Foundation of the Sassanids Arab-Sassanid Relation until the End of the Prophet Muhammad Period**” as a Master Thesis I prepared, that I obtained all information in term Project with the framework of scientific ethics and traditions, that I showed sources to the each quotation I made directly or indirectly in this study I prepared as a term Project in accordance with the writing rules and works which I used have been shown in the bibliography.

20/09/2019

Yusuf CANPOLAT

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	i
ABSTRACT	ii
ÖNSÖZ.....	iii
GİRİŞ	1
A. Araştırmanın Genel Tanıtımı	1
1. Araştırmanın Konusu, Amacı ve Kapsamı.....	1
2. Araştırmanın Yöntem ve Kaynakları	2
B.Araplar'ın Kökeni, Tasnifi ve Yaşadıkları Coğrafyalar	3
1. Araplar'ın Kökeni	3
2. Arapların Tasnifi ve Yaşadıkları Bölgeler	6
2.1. Bâide Arapları ve Yaşadıkları Bölgeler	6
2.2. Arab-ı Bâkiye ve Yaşadıkları Bölgeler	8
2.2.1. Arab-ı Ârîbe ve Yaşadıkları Bölgeler	9
2.2.2. Arab-ı Müsta'ribe (Arab-ı Mütearribe) ve Yaşadıkları Bölgeler	9
C. Perslerin Devamı Olarak Sâsânîler.....	11

BİRİNCİ BÖLÜM

SİYASİ AÇIDAN ARAP SASANÎ İLİŞKİLERİ

1.1. Siyasi Açidan Tedmûr (Palmira) Krallığı ile Sâsânî ilişkileri	20
1.1.1.Tedmûr Hükümdarı Üzeyne (Odenatus) Döneminde Sâsânîler ile İlişkiler	23
1.1.2 Tedmûr Hükümdarı Zeynobia Döneminde Sâsânîler ile İlişkiler	27
1.2. Siyasi Açidan Gassânî Krallığı ve Sâsânî İlişkileri.....	29
1.2.1. Sâsânî Hükümdarı II. Hürmüz Döneminde Gâssânîler ile İlişkiler	31
1.2.2. Sâsânî Hükümdarı II. Şapur Döneminde Gâssânîler ile İlişkiler	33
1.2.2.1. II. Şapur'un Araplar Üzerine Düzenlediği Saldırıları ve Gâssânîler ile Münasebetleri.....	33

1.2.2.2. Roma ve Gassâni İttifakına Karşı Sâsâni ve Lâhmi İttifakı	37
1.2.2.3. Gâssâni-Lâhmi Çatışması ile Sâsâni-Bizans Barışının Sona Ermesi.....	39
1.2.3. II. Hüsrev Döneminde Sâsânîler ile İlişkiler ve Gassânîlerin Dağılışı	42
1.3.Siyasi Açıdan Hire (Lâhmi) Krallığı ve Sâsâni ilişkileri	45
1.3.1. Erdeşir-i Babekan Döneminde Lâhmiler ile İlişkiler	48
1.3.2. I. Şâpûr Döneminde Lâhmîler ile İlişkiler	49
1.3.3. Behrâm Gûr'un Lâhmiler Tarafından Yetiştirilerek Sâsâni Tahtına Çıkartılması	52
1.3.4. Lâhmî-Sâsânî İttifakından Sâsânî-Lâhmî Gerginliğine Giden Süreçte Yaşanan İlişkiler	56
1.4. Siyasi Açıdan Kinde Krallığı ve Sâsânî İlişkileri	63
1.4.1. Hucr b. Amr ve Oğlu Amr b. Hucr Döneminde Sâsânîler ile İlişkiler.....	66
1.4.2. Haris b. Amr ve Oğulları Döneminde Sâsânîler ile İlişkiler.....	69
1.5. Himyer Krallığı ve Sâsâni İlişkileri	75
1.5.1. Himyer Topraklarındaki Habeş İşgalinin Sâsâni Desteği ile Sona Ermesi.....	78
1.5.2.Himyer Topraklarında Sâsâni Valileri Dönemi	86
1.6. Hz. Peygamber Döneminde Sâsânîler ile Siyasi İlişkiler	89
1.6.1. Hz. Peygamber'in Doğumu İle Sâsânîler'e Dair Gerçekleşen Hadiseler	91
1.6.2. Sâsâni-Bizans Savaşı ve Rûm Suresi	93
1.6.3. Zukar Savaşı ile Araplar'ın Sâsânîler'e Galip Gelmesi	96
1.6.4. Hz. Peygamber'in Sâsâni Hükümdarı II. Hüsrev'i İslâma Daveti	102

İKİNCİ BÖLÜM

TİCARİ VE SOSYAL AÇILARDAN ARAP SASANİ İLİŞKİLERİ

2.1. Ticari ve Sosyal Açılardan Tedmûr-Sâsânî İlişkileri	107
2.1.1.Ticari Açıdan Tedmûr-Sasani İlişkileri.....	108

2.1.2. Dini ve Sosyal Açıdan Tedmûr (Palmira) Krallığı ile Sâsâni İmparatorluğu Arasında İlişkiler.....	113
2.2. Ticari ve Sosyal Açılardan Gassâni ve Sâsâni İlişkileri.....	115
2.2.1. Ticari Faaliyetler Açısından Gassâni ve Sâsâni İlişkileri	116
2.2.2. Dini ve Sosyal Açılardan Gassâni ve Sâsâni İlişkileri	120
2.3. Ticari ve Sosyal Açılardan Lâhmi-Sâsâni İlişkileri	122
2.3.1. Ticari Faaliyetler Açısından Lâhmi ve Sâsâni İlişkileri.....	122
2.3.2. Dini ve Sosyal Açılardan Lâhmi (Hire) Krallığı ile Sâsâni İmparatorluğu Arasında İlişkiler.....	124
2.4. Ticari ve Sosyal Açılardan Kinde Krallığı ile Sâsâni İlişkileri.....	131
2.4.1. Ticari Faaliyetler Açısından Kinde Krallığı ile Sâsâni İlişkileri.....	132
2.4.2. Dini ve Sosyal Faaliyetler Açısından Kinde Krallığı ile Sâsâni İlişkileri.....	135
2.5. Ticari ve Sosyal Açılardan Himyeriler ile Sâsâni İlişkileri	137
2.5.1. Ticari Faaliyetler Açısından Himyer-Sâsâni İlişkileri	138
2.5.2. Dini ve Sosyal Açılardan Himyer Krallığı ile Sâsâni İlişkileri.....	144
SONUÇ.....	150
KAYNAKÇA	155
EKLER.....	167
ÖZGEÇMİŞ.....	173

KAFKAS ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İSLAM TARİHİ VE SANATLARI ANABİLİM DALI
YÜKSEK LİSANS TEZİ
SÂSÂNİLERİN KURULUŞUNDAN HZ. MUHAMMED DÖNEMİNİN
SONUNA KADAR ARAP-SÂSÂNİ İLİŞKİLERİ

Yusuf CANPOLAT
Dr. Öğr. Üyesi Ercan CENGİZ

2019 - V + 173

ÖZET

Tezimiz giriş (Araştırmanın Genel Tanımı; Arapların Kökeni, Tasnifi ve Yaşadıkları Coğrafyalar ile Perslerin Devamı Olarak Sâsânîler), iki bölüm (Birinci Bölüm: Siyasi açıdan Arap-Sâsânî ilişkileri, İkinci Bölüm: Ticari açıdan Arap-Sâsânî ilişkileri) ve sonuç bölümünden oluşmaktadır. Giriş bölümünde önce araştırmanın konusu, amacı, kapsamı, yöntemi ve kaynakları sonra da Arapların kökenleri, tasnifi ve yaşadıkları coğrafyalar ile Sâsânîler ve Sâsânîlerin yaşadıkları coğrafyalara dair bilgi verilmiştir.

Birinci bölümde genel olarak Tedmürlüler, Gassânîler, Lâhmîler, Kinderliler, Himyeriler ve Hz. Peygamber ile Sâsânîler arasındaki siyasi ilişkiler ele alınmıştır. İkinci bölümde Tedmür, Gassânî, Lâhmî, Kinde, Himyer ve Hicaz Araplarının Sâsânîler ile olan ticari ve sosyal ilişkileri ele alınmıştır.

Sonuç bölümünde Sâsânîlerin kuruluşundan Hz. Muhammed döneminin sonuna kadar Arap-Sâsânî ilişkilerinin siyasi, dini, ticari ve sosyal açıdan değerlendirilmesi yapılmış ve ulaşılan sonuçlara yer verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Hz. Muhammed, Sâsânî, Himyer, Palmira, Kinde, Gassânî.

Kafkas University
Institute of Social Sciences
Islamic History and Arts
Title of the Thesis
From the Fundation of the Sassanids Arab-Sassanid Relation until the End of
the Prophet Muhammad Period
Yusuf CANPOLAT
Assist. Prof. Dr. Ercan CENGİZ
2019 - V + 173

ABSTRACT

Our thesis consist of introductron (General Presentatran of the Research, the origin of Arab, Sasanids as a continuation of Persians), two chapters (Chapter one: Arab-sassanids political relations, Chapter Two: Arab-Sassanids commercial and social relations) and conclusion. In the introductron informed firstly the subject, purpose, methot and resources of research then the origin of Arabs, classificatron and the geography they live with Sassanids and the geography that Sassanids live.

In the first chapter, generally Tachmor, Ghassanids, Lahm's, Kindel's, Himyar and the political relations between the Prophet and Sassanids were explained. In the second chapter, Tachmor, Ghassanids, Lahm's, Kindel's, Himyar and the commercial and social relatrons between Hedjaz Arabs were explained.

In the conclusion sectron the political, religious, commercial and social relatrons between Arab-Sassanids from the establishment of Sassanid to the and of the Prophet's period were evaluated and the results reached were given place.

Keywords: Prophet Muhammed, Sassanid, Palmyre, Himyar, Kindah, Ghassanid.

ÖNSÖZ

İslâm öncesi dönemde kurulmuş olan Lâhmi, Tedmûr, Gassâni, Himyer ve Kinde devletleri kuruldukları bölgelere göre çevrelerinde bulunan diğer devletlerle çeşitli münasebetlerde bulunmuşlardır. Bu Arap devletleri varlıklarını devam ettirdikleri süreçte kaçınılmaz olarak kendilerine komşu olan Farslar ve Rumlarla ilişki içerisinde olmuştur

Persler ile Romalılar arasında Anadolu, Suriye, Irak ve Mezopotamya üzerinde yaşanan hâkimiyet mücadelesi bu devletlerin ardılları olan Sâsânî ve Bizans imparatorlukları arasında da devam etmiştir. Bölgede dönemin iki süper gücü arasında yaşanan mücadeleye Arap krallıkları da konumları itibariyle dâhil olmuştur. Sasanilerin, Bizans'ın Uzak Doğu ve Asya ile olan ticaretini engelleme girişimleri Bizans'ı ticaret yolları üzerinde bulunan Arap krallıkları ile ittifak yapmaya itmiştir. Bu kapsamda Bizans İmparatorluğu Tedmûrlüler ve Gassânîler ile ittifak gerçekleştirirken rakipleri olan Sâsânîler ise Lâhmîler ile ittifak kurmuşlardır. İslâm öncesi dönemde varlıklarını sürdüren Kinde ve Himyer krallıkları ise yaşanan bu mücadele de genellikle tarafsız kalmaya gayret sarf etmişlerse de menfaatleri doğrultusunda farklı dönemlerde iki güçten birisine yakınlık göstermişlerdir. Sâsânîler ve Bizans ile ittifak kuran Araplar yakınlık kurdukları devlet ile münasebetlerini arttırdıkları gibi iki devlet arasında yaşanan savaşlarda taraf olmuş ve karşı karşıya gelmişlerdir.

Sâsânîler ile Araplar arasında İslamiyet öncesinde siyasi, dini ve ticari açılardan yoğun ilişki ve etkileşimler yaşanırken, Hz. Peygamber'in İslâm dinini tebliğinin ardından Arap Yarımadası'nda hızla yayılan İslâmiyet aynı zamanda Arapların siyasi manada bir bütünlüğe ulaşmalarını sağlamıştır. Bunun sonucunda ise Arap-Sasani ilişkilerinin içeriği ve yönü de değişime uğramıştır.

Bu bağlamda Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalında “*Sâsânîlerin Kuruluşundan Hz. Muhammed Döneminin Sonuna Kadar Arap-Sâsânî ilişkileri*” başlıklı bu yüksek lisans tezi, Arap-Sâsânî ilişkilerinin Sâsânîlerin kuruluşundan, Hz. Muhammed döneminin sonuna kadar olan zaman dilimindeki içeriği ve geçirdiği evrimler açısından üzerinde durulmaya değer

bulunmuştur.

Bu çalışmanın hazırlanmasında yardımlarını ve desteğini esirgemeyen danışman hocam *Dr. Öğretim Üyesi Ercan CENGİZ'e*; tezin yazım aşamasında katkılarını esirgemeyen *Prf. Dr. M. Hanefi PALABIYIK* 'a ve eğitim hayatım boyunca yetişmemde katkısı olan tüm hocalarıma teşekkürü bir borç bilirim.

Çalışmamı tamamlamam konusunda moral ve motivâsyonumu üst düzeyde tutmama yardımcı olan ailem, arkadaşlarım ve öğrencilerime şükranlarımı sunarım.

....../....../ 2019

Yusuf CANPOLAT

HARİTALAR LİSTESİ

Harita 1: Sâsânilerin Kurulduğu İran'ın Harita Üzerindeki Konumu.	12
Harita 2: Tedmûr Devleti'nin Harita Üzerindeki Konumu.	22
Harita 3: Gassânîlerin Harita Üzerindeki Konumları.	30
Harita 4: Lâhmîler Basra Körfezi ve Mezopotamya Üzerinde Sâsânîler İçin Önemli Bir Müttefik Olmuşlardır.	46
Harita 5: Arap Yarımadası'nın Güneyinde Kurulan Himyeriler Sebe ve Main Devletleri Gibi Hint Deniz Yolu Üzerinde Önemli Bir Durak Olmuşlardır.	78
Harita 6: Arap Yaramadası Üzerinden Geçen Ticaret Yolu Güzergâhları.	106

GİRİŞ

A. Araştırmanın Genel Tanıtımı

1. Araştırmanın Konusu, Amacı ve Kapsamı

Soyları itibari ile Hz. Nuh'un oğlu Sam'a nispet edilen Araplar, tarihleri boyunca isimleri ile anılan Arap Yarımadası, Suriye ve Irak'ta varlık göstermişlerdir.¹ İslâm öncesi dönemde Main Krallığı (m.ö. 1400-650), Sebe Krallığı (m.ö. 750-115), Himyer Krallığı (m.ö. 115- m.s. 525), Nebati Krallığı (m.ö. IV. yüzyıl-m.s. 106), Palmira/Tedmur Krallığı (m.s. III. yy. başları ile m.s. 273), Gassâni Krallığı (m.s. III. yüzyıl- m.s. 636), Hire/Lahmi Krallığı (m.s. III. yüzyıl- m.s. 634) ve Kinde Krallığı (m.s. V-VI. yüzyıl) olmak üzere Arap Yarımadası, Suriye ve Irak'ta çeşitli Arap devletleri kurulmuştur.² Araplar bulundukları bölgelerde yer alan diğer devletler ile çeşitli münasebetlerde bulunmuşlardır. Arapların münasebette bulunduğu devletlerden birisi olan Sâsâniler, m.s. 226 yılında I. Erdeşir'in Sâsâni devletini kurması ile birlikte tarih sahnesindeki yerlerini almışlardır.³ Sâsânilerin başkentlerini Irak'a taşımaları Araplar ile ilişkilerin de doğal olarak artmasına sebep olmuştur. Sasaniler ile Araplar arasında siyasi ve askeri ittifaklar kurulmuş, dini etkileşimler olmuş, savaşlar meydana gelmiş ve ortak ticari faaliyetlerde yoğun bir artış yaşanmıştır.

Arap krallıkları kuruldukları bölgelerde Sâsâniler, Roma ve Bizanslılar ile çeşitli ittifaklar kurmuşlardır. İslam öncesinde kurulan Arap krallıklarından Lâhmiler Sâsâniler ile ittifak içerisinde iken Gassâniler ve Tedmûrlüler Roma/Bizans İmparatorluğu ile ittifak kurmuş ve Sâsâniler'e karşı savaşmışlardır. Kinde ve Himyer krallıkları ise devletlerinin içerisinde bulunduğu duruma göre farklı dönemlerde Sâsâniler ve Bizanslılar ile ittifak kurmuşlardır.

¹ Neşet Çağatay, **İslâm'dan Önce Arap Tarihi ve Cahiliye Çağı**, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara 1957, s. 2; Adnan Demircan, **Cahiliye Arapları**, Beyan Yayınları, İstanbul 2015, s. 33.

² Hakkı Dursun Yıldız, "Arap", **DİA**, III, İstanbul 1991, s. 275.

³ İbnu'l-Esir, **el-Kâmil fi't-Tarih I-X**, c. I, (çev. Ahmet Ağırakça vd.), Ocak Yayıncılık, İstanbul 2016, s. 344-345; Ebu Cafer Muhammed b. Cerir'üt-Taberi, **Tarih-i Taberi I-IV**, c. II, (çev: M. Faruk Görtünca), Sağlam Yayınevi, İstanbul 2010, s. 431-432; Ebu'l Hasen Ali b. Hüseyin b. Ali Mes'ûdî, **Muruc ez-Zeheb**, (çev. Ahsen Batur), Selenge Yayınları, İstanbul 2017, s. 218; Ahmet Altungök-Taner Yıldırım, **Siyasi Açından Arap İran İlişkileri**, Mutlu Basımevi, İstanbul 2015, s. 3; Tahsin Yazıcı, "Erdeşir", **DİA**, İstanbul 1995, XI, s.284; Javad Heyat, "Fars", **DİA**, İstanbul 1995, XII, s. 175.

Bu çalışmada Sâsânîlerin m.s. 226 yılında kuruluşundan Hz. Muhammed'in 632 yılında vefatına kadar olan süreçte Arap-Sâsânî ilişkileri siyasi, ticari ve sosyal faaliyetler açısından ele alınacaktır. Arap Yarımadası'nda ve İslâm'ın yayıldığı Irak, Suriye, İran gibi bölgelerde İslâm'ın gelişinden önce neler olup bittiğini bilmek bizlere İslâm dininin ortaya çıktığı ve yayıldığı dönemi anlamamızda yardımcı olacaktır.

2. Araştırmanın Yöntem ve Kaynakları

Bu çalışmada konunun öncelikle klasik İslâm tarihi kaynaklarından yola çıkılarak araştırılması esas alınmıştır. İlk olarak yapılan literatür taraması ile istifade edilecek kaynaklar belirlenmiştir. Ancak ulaşılan ilk el kaynakların Arapça olması ile Arapça bilginimizin yeterli olmaması nedeni ile bu kaynakların Türkçe'ye çevirilmiş nüshalarından istifade edilmiştir. Ayrıca konu hakkında yazılmış yerli ve yabancı kitap, dergi, makale ve tezlere de başvurulmuştur. Böylelikle konunun telif eserlerden araştırılması ve tetkik eserlerden hareketle değerlendirilmesi mümkün olmuştur.

Arap-Sâsânî ilişkilerinin boyutları incelenirken Arapça'dan Türkçe'ye çevrilmiş olan İbnü'l-Esir'in el-Kâmil fi't-Tarih'inden, Ebu Cafer Muhammed b. Cerir'üt-Taberi'nin Tarih-i Taberi'si ve Mesudi'nin Muruc ez-Zeheb'i gibi eserlerden istifade edilmiştir. Bu eserler içerisinde Taberi'nin Tarihi ile İbn'ül-Esir'in Tarihi diğer kaynaklardan farklı olarak Sâsânî ve Arap ilişkilerinin siyasi boyutunun açıklanmasında önemli bir yere sahip olan Roma/Bizans İmparatorluğu hakkında verdikleri bilgilerle çalışmamızın birinci bölümünde çokça istifade ettiğimiz eserlerin başında gelmişlerdir. Araplar ve Sâsânîler arasındaki ilişkilerin incelenmesinde kitap, makale ve tez gibi tetkik eserlerden istifade edilmiştir. Bu eserler içerisinde Sâsânîlerin kuruluşundan yıkılışına kadar Arap ve Sâsânî ilişkilerini siyasi açıdan ele alan Ahmet Altungök ve Taner Yıldırım'ın "*Siyasi Açıdan Arap İran İlişkileri Sâsânî Dönemi (226-652)*" isimli eserleri çalışmamızın birinci bölümünde muhteva ve başlık sistematığı bakımından istifade edilen önemli bir kaynak olurken çalışmamızın birinci bölümünde sıkça başvurduğumuz bir kaynak olmuştur. Hz. Peygamber döneminde Sâsânîler ile ilişkilere dair siyer kaynakları ile kitap, makale ve tezlerden yararlanılmıştır.

B.Araplar'ın Kökeni, Tasnifi ve Yaşadıkları Coğrafyalar

1. Araplar'ın Kökeni

Arapların, Hz. Nuh'un oğlu Sam'ın soyundan geldikleri kabul edilmekte ve Sami ırkına dâhil edilmektedirler. Sayıları itibariyle Babil, Aram, Akad, Asur ve İbranilerin de içerisinde yer aldığı Sami kavimler arasında en kalabalık grubu oluşturmaktadırlar. Oldukça geniş bir coğrafyaya yayılmalarından dolayı bulundukları bölgelerde Tedmûr, Sebe, Main, Gassâni, Himyer, Kinde, Lâhmi gibi bölgesel devletler kuran Araplar, bütün Arap milletini kapsayacak şekilde bir devlet kuramamışlardır. Arapların tamamını kapsayacak siyasi bir birlik ancak Hz. Peygamber'in gelişinin ardından İslâm ile mümkün olmuştur.⁴

Arapların İslamiyet'ten önceki tarihleri, dağınık yaşamaları ve okuma yazma bilme oranının azlığı gibi nedenlerden ötürü gizli kalmıştır. Arapların çoğunun ümmi oluşundan dolayı Arapların tarihiyle ilgili bu döneme ait bilgiler, Arapların komşusu olan Doğu Roma ve Sasanilerin ortaya koymuş olduğu eserlere ve İslam Devleti'nin kurulmasından sonraki dönemlerde yazılan kaynaklara dayanmaktadır. İslam öncesi Arap tarihine ışık tutan diğer bir kaynak ise, Arap Yarımadası'nın güney kısmında kurulmuş olan Main ve Sebe gibi devletlerden günümüze kadar ulaşmış olan kitabelerdir. Arap Yarımadası'nın büyük bir kısmının çöllerle kaplı olması ise arkeolojik açıdan elde edilecek bilgilerin kısıtlı olmasına neden olmuştur.⁵

Arap kelimesi, dilcilerin kökeni üzerinde ittifak edemediği bir kelime olup kökenine dair birçok görüş ileri sürülmüştür. Bu iddialardan biri, Sâmi kökten türediği kabul edilen Arap kelimesinin, Mezopotamyalılarca Fırat'ın batısında yaşayanlar için kullanılan "batı" kelimesinden gelmiş olduğudur. Ancak bu açıklama gerek

⁴ İbnu'l-Hişam, **es-Siret'ün-Nebeviyye**, c. 1, (Çev. İzzet Hasan-Neşet Çağatay), Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara 1971, s. 37-38; Adnan Demircan, "Sâmiler", **DİA**, İstanbul, 2009, XXXVI, s. 75; Yıldız, "Arap", **DİA**, s. 272; Ayr. Bkz. Cevad Ali, **el-Mufasssal fi Târihi'l Arab Kable'l-İslâm I**, (çev. Dursun Hazer, Fethullah Zengin), Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2018; Adem Apak, **Ana Hatlarıyla İslâm Öncesi Arap Tarihi ve Kültürü**, Ensar Neşriyat, İstanbul 2016, s.86; Çağatay, **İslâm'dan Önce Arap Tarihi ve Cahiliye Çağı**, s. 2; Demircan, **Cahiliye Arapları**, s. 33.

⁵ H. İbrahim Hasan, **Siyasi-Dini-Sosyal-Kültürel İslâm Tarihi**, Kayıhan Yayınları, İstanbul 1987, s. 17; Yıldız, "Arap", **DİA**, s. 272.

Arapların da bu kelimeyi kullanması gerekse tarihsel süreç içerisinde bir milletin başka bir millete göre coğrafi konumu itibariyle isim alması vaki olmadığından pek kabul görmemiştir.⁶ “Arap” kelimesinin kökenine dair Arapların yaşam biçimlerini esas alan yaklaşımlar da olmuştur. Bu hususta “Arap” kelimesini inceleyen Noeldeke, Arap kelimesinin “çöl” manasına geldiğini ileri sürmüştür. Yunan tarihçi Xenophon ise, Yunanca kaynaklarda “Arab” ve “Arabia” olarak rastlanan Arap kelimesinin bedevilik manasında kullanıldığını iddia etmiştir.⁷ Bunun yanında “Arap” kelimesi ile İbranice “kara ülkesi” manasına gelen “arabha” veya “erebhe” arasında ilinti kuranlar da olmuştur.⁸

Arap kelimesi tarihi vesikalarda ilk defa, Suriye’de isyan eden küçük prensliklerin isyanlarını bastıran Asur Kralı III. Salmanasar’ın, milâttan önce 853 yılında Hama’nın kuzeyindeki Karkar’da yapılan savaşı anlatan Asur kitabesinde yer alır. Bu savaşta ‘Gindibu Arabi’ âsilere 1000 deve ile destek verdiği ibaresi yer almaktadır.⁹ Milâttan önce VI. yüzyıla kadar Asur ve Bâbil kitabelerinde ‘Aribi’, ‘Arabu’ ve ‘Urbi’ ifadelerini görmek mümkündür. Kitabelerde Aribi reislerden alınan vergiler ve Aribi ülkesine yapılan seferler anlatıldığı gibi, Aribiler ve develerinin resimleri de çizilerek, Aribi reisleri Asur Krallarına hediye verirken ve onların ayaklarını öperken tasvir edilmiştir. Bu kitabelerde ayrıca Asur Kralı III. Tiglat Pileser’in (m.ö. 744-727), milâttan önce 735’te Aribi kraliçesi Şemsi’yi mağlup ettiğinden ve diğer bir Aribi kraliçesi olan Zebibi’yi ise vergiye bağladığından bahsedilmektedir. Arab ismi milâttan önce 530 yılına ait bir Fars vesikasında ise “Arabaya” şeklinde yazılmıştır.¹⁰

Tarihçi Herodotos ve ardılı olan Yunan ve Latin tarihçiler ise “Arap” ve “Arabia” kelimelerini bütün Arap Yarımadası için kullanmışlardır. Aiskylos’un Prometheus isimli eserinde ise sivri uçlu ok kullanan savaşçıların ülkesi olarak zikredilir. Yunan edebiyatında ilk başlarda Sina civarlarında bir kabile için kullanılan "Sarazen" (Saracans) kelimesi tarihsel süreç içerisinde Yunan, Latin ve Talmudi

⁶ Bernard Lewis, **Tarihte Araplar**, (çev. Hakkı Dursun Yıldız), Ağaç Kitabevi Yayınları, İstanbul 2009, s. 8-19.

⁷ Hasan, **Siyasi-Dini-Sosyal-Kültürel İslâm Tarihi**, s. 17-18.

⁸ Yıldız, “Arap”, **DİA**, s. 272; Lewis, **Tarihte Araplar**, s. 18-19.

⁹ Lewis, **Tarihte Araplar**, s.19-20; Apak, **Ana Hatlarıyla İslâm Öncesi Arap Tarihi ve Kültürü**, s. 56.

¹⁰ Yıldız, “Arap”, **DİA**, s. 272; Demircan, “Sâmililer”, **DİA**, s. 75-76; Lewis, **Tarihte Araplar**, s.19-20.

edebiyatlarında göçebeleri ifade etmek için kullanılmıştır. Bu kelime daha sonra Orta Çağda bütün Müslümanlar ile Bizans için kullanılmıştır.¹¹ Noeldeke'ye göre ise Sarazen kelimesi başlangıçta Bizans topraklarına yağma faaliyetlerinde bulunan bedeviler için kullanılırken, akabinde bütün Arapları ifade etmede kullanılmış ve en nihayetinde kelime bütün Müslümanları içine alacak şekilde anlam genişlemesine uğramıştır.¹²

Arap kelimesine Arapça'da ise ilk kez, Güney Arabistan'da bulunan ve miladi birinci asra tarihlenen kitabelerde rastlanmıştır. Söz konusu kitabeler de Arap kelimesi "bedevi" ve "yağmacı" manasında kullanılmıştır. Kuzey Arabistan'da ise Arap kelimesinin ilk kullanımı miladi IV. yüzyılın başlarına ait olan kitabelerde olmuştur. Bu kitabelerden en eskisi ise Namara mezar kitabesidir. Bu kitabede kendisini "*Bütün Arapların Kralı*" olarak ifade eden İmru'l-Kays'ın hayatı ve ölümü hakkında bilgiler verilmiştir. Krallığının nüfuz alanı Kuzey Arabistan ile sınırlı kalan İmru'l-Kays'ın etki alanına ait bilgilerin kitabede abartıldığı görülmektedir.¹³

Sami kavimler Araplar, Arâmiler ve İbraniler olmak üzere üç ana soy başlığı altında toplanmaktadır. Bu kavimlerden Aramiler Dicle ve Fırat havzası ile İran ve Horasan bölgelerini, İbraniler Irak'ın üst kısımları, Filistin ve Suriye'nin sahil kısımlarını, Araplar ise isimlerini verdikleri Arap Yarımadası ile Suriye, Lübnan ve Irak'ın güney kısımlarını yurt edinmişlerdir.¹⁴

Oldukça geniş bir coğrafyada yaşayan Samilerin ilk yurtlarının Mezopotamya, Afrika, Habeşistan ve Arap Yarımadası olabileceğine dair farklı görüşler ortaya atılmıştır. İtalyan oryantalist İgnazi Guidi Tevrat merkezli düşünerek Samilerin, insanlığın da ilk kez varlık gösterdiği Mezopotamya'dan diğer bölgelere yayıldığını savunurken, Alman oryantalist Hellmut Ritter ise Samilerin ilk yurdunun Afrika ve Habeşistan olduğu görüşündedir. Sprenger ve W. Robertson Smith gibi bazı oryantalistler ise Samilerin ilk kez Arap Yarımadası'nda ortaya çıktığını iddia

¹¹ Lewis, **Tarihte Araplar**, s. 19-20.

¹² Hasan, **Siyasi-Dini-Sosyal-Kültürel İslâm Tarihi**, s. 19.

¹³ Lewis, **Tarihte Araplar**, s. 21.

¹⁴ Şemseddin Günaltay, **İslâm Öncesi Araplar ve Dinleri**, (sad. M.Mahfuz Söylemez-Mustafa Hizmetli), Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2013, s. 33; Corci Zeydan, **İslâm Medeniyeti Tarihi**, I-V, (sad. Mümin Çevik), Üçdal Neşriyat, İstanbul 1976, s. 13-22; Apak, **Ana Hatlarıyla İslâm Öncesi Arap Tarihi ve Kültürü**, s. 86.

etmektedirler. Bu iddılar arasında en fazla, Samilerin ilk kez Arap Yarımadası'nda ortaya çıktığı görüşü kabul görmektedir. Jeoloji alanında yapılan araştırmalardan Arap Yarımadası'nın daha önce geniş ormanlık alanlara, büyük ırmaklara ve verimli bir iklime sahip olduğu yönünde elde edilen bilgiler de bu görüşü destekler niteliktedir.¹⁵

2. Arapların Tasnifi ve Yaşadıkları Bölgeler

En yaygın tasnife göre Araplar kendi aralarında; Arab-ı Bâide ve Arab-ı Bâkiye olmak üzere iki farklı gruba ayrılmaktadır. Arab-ı Bakiye de kendi içinde Arab-ı Âribe ve Arab-ı Müsta'ribe (Arab-ı mütearribe) olarak ikiye ayrılmaktadır.¹⁶

2.1. Bâide Arapları ve Yaşadıkları Bölgeler

Bâide Arapları olarak tanımlanan bu grup tarihin en eski dönemlerinde yaşayıp daha sonra çeşitli sebeplerle yok olmuş Arap kabileleridir. Bâide Araplar'ının başlıcaları; Âd, Semud, Birinci Cürhüm, Câsim, Medyen, Tasm, Abdi Dahm, Ubeyl, Cedis, Hadura, Amâlika kabileleridir. Bu kabilelerin Arap Yarımadası'nda kurmuş oldukları devletler Suriye ve Mısır'a kadar etki sahalarını ilerletmiş ve tarihsel süreç içerisinde yok olmuşlardır. Bâide Arapları hakkında çok az bilgiye sahip olduğumuz gibi mevcut bilgileri de Kur'an-ı Kerim, efsaneler ve eski Arap şiirinden öğrenmekteyiz.¹⁷

İbn Haldun saf Araplar olarak tanımladığı Bâide Araplarını, "Arabu Mâcide" olarak adlandırmıştır. Tevrat rivayetlerinden hareketle soylarını Sam b. Nuh'un oğulları olan Lâviz ve İrem adındaki oğullarına dayandırarak varlıklarının da Ya'rub b. Kahtanoğulları'na kadar devam ettiklerini iddia eder.¹⁸

¹⁵ Günaltay, **İslâm Öncesi Araplar ve Dinleri**, s. 33-34; Çağatay, **İslâm'dan Önce Arap Tarihi ve Cahiliye Çağı**, s. 2; Corci Zeydan, **İslâm Uygarlıkları Tarihi I-II**, c. I, İletişim Yayınları, İstanbul 2013, s. 37-39; ayrıca bkz. Philip Hitti, **Siyasi ve Kültürel İslâm Tarihi**, (çev. Salih Tuğ), Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1989, s. 18-20.

¹⁶ Cevad Ali, **el-Mufasssal fi Târihi'l Arab Kable'l-İslâm I**, s. 263; Yıldız, "Arap", **DİA**, s. 273; Zeydan, **İslâm Uygarlıkları Tarihi I-II**, c. II, s. 215; Demircan, **Cahiliye Arapları**, s.34; Günaltay, **İslâm Öncesi Araplar ve Dinleri**, s. 36.

¹⁷ Yıldız, "Arap", **DİA**, s. 273; Zeydan, **İslâm Uygarlıkları Tarihi**, II, s. 215; Demircan, **Cahiliye Arapları**, s. 34; Günaltay, **İslâm Öncesi Araplar ve Dinleri**, s. 36; Ali Muhammed Sallâbi, **Siyer-i Nebi I-II**, (ter. Mustafa Kasadar vd.), c. I, Ravza Yayınları, İstanbul 2015, s. 26; ayrıca bkz. Cevad Ali, **el-Mufasssal fi Târihi'l Arab Kable'l-İslâm I**, s. 266-313.

¹⁸ Günaltay, **İslâm Öncesi Araplar ve Dinleri**, s. 36.

Bâide Arapları genel itibariyle Arap Yarımadası ve civar bölgelerde yaşamışlardır. Amâlika Araplarının yaşadıkları bölgeler Hicâz, Necd bölgeleriyle Irak ve Suriye çölleri olarak genel kabul görse de son dönem Arap tarihçileri Amâlikâlılar'ın Mezopotamya'da ve Mısır'da da varlık göstererek buralarda iki büyük devlet kurduklarını savunurlar.¹⁹

Kur'an-ı Kerim'de Âd-ı irem²⁰ olarak zikredilen ve Arâmi bedevilerinden olan Ad kavmi, Bâide Araplarından Amâlikâlar'ın ardılı olup Yemen ile Umman arasında el-Ahkâf,²¹ Hadramut²² ve Şihr²³ bölgelerinde yaşamışlardır. Hud Peygamber'in uyarıcı olarak gönderildiği Âd kavmi, azgınlık ve isyanlarından vazgeçmeyince helak edilmiş ve tarih sahnesinden silinmişlerdir.²⁴ Kur'an-ı Kerim'de de “Allah önce gelen Âd'ı helâk etti”²⁵ buyurulmuştur. Nitekim müfessir ve tarihçiler Âd kavmi Araplarını, Âd-ı ûlâ ve Âd-ı uhrâ olarak iki gruba ayırırken helâk edilen Hz. Hud'un kavminin Âd-ı ûlâ olduğu konusunda hemfikirdirler. Âd-ı uhrâ ise helâk edilen Âd kavmi Araplarının ardından varlıklarını sürdürenlere verilen isimdir. Yaşadıkları Ahkâf bölgesinin Ya'rub b. Kahtân tarafından işgal edilmesinin ardından farklı bölgelere dağılıp diğer milletler içerisinde benliklerini yitirerek tarih sahnesinden silinmişlerdir.²⁶

Amâlika Araplarının devamı olarak görülen Bâide Araplarından birisi de Semud kavmidir. Kur'an-ı Kerim'de “Ashabı Hicr”²⁷ olarak zikredilen Semud kavmi Salih

¹⁹ Sabri Hizmetli, **İslâm Tarihi**, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara 1991, s. 56; Günaltay, **İslâm Öncesi Araplar ve Dinleri**, s. 37; Sargon Erdem, “Amâlika”, **DİA**, İstanbul 1989, II, s.557-558.

²⁰ Fecr, 89/6-8.

²¹ el-Ahkâf: Yemen ve Umman arasında Hadramut'a doğru uzanan bir kumluktur. Detaylı bilgi için Bkz. Celal Kırca, “Âd”, **DİA**, İstanbul 1998, I, s. 333-334.

²² Hadramut: Kaynaklarda karşımıza Hadremevt olarak da çıkan bölgenin ismine dair genel kanı adını Hadramût b. Himyer'den aldığı yönündedir. Arap Yarımadası'nın güneyinde yer alan Hadramut'un, kuzeyinde Suudi Arabistan, güneyinde ise Aden Körfezi bulunmaktadır. Bkz. Hüseyin Algül, “Hadramut”, **DİA**, İstanbul 1997, c. XV, s. 65-68.

²³ Şihr: Hadramut'a yakın mesafede bulunan bir liman kenti. Bkz. Hüseyin Algül, “Hadramut”, **DİA**, İstanbul 1997, c. XV, s. 65-68.

²⁴ Mesudi, **Muruc ez-Zeheb**, s. 290; Cevad Ali, **el-Mufasssal fi Târihi'l Arab Kable'l-İslâm I**, s. 272; Günaltay, **İslâm Öncesi Araplar ve Dinleri**, s. 37; Hizmetli, **İslâm Tarihi**, s. 57; Apak, **Ana Hatlarıyla İslâm Öncesi Arap Tarihi ve Kültürü**, s. 87; Celal Kırca, “Âd”, **DİA**, İstanbul 1998, I, s. 333-334.

²⁵ Necm, 53/50.

²⁶ Cevad Ali, **el-Mufasssal fi Târihi'l Arab Kable'l-İslâm I**, s. 272; Mesudi, **Muruc ez-Zeheb**, s. 290; Günaltay, **İslâm Öncesi Araplar ve Dinleri**, s. 37; Hizmetli, **İslâm Tarihi**, s. 57; Apak, **Ana Hatlarıyla İslâm Öncesi Arap Tarihi ve Kültürü**, s. 88; Kırca, “Âd”, **DİA**, s. 334.

²⁷ Hicr, 15/80.

Peygamber'in uyarıcı olarak gönderildiği kavimdir. Salih Peygamberin yirmi yıl süren peygamberliğinde uyarılara kulak asmayarak aşırılıktan vazgeçmeyen Semud kavmi, ilâhi bir ceza ile tarih sahnesinden çekilmiştir. Semud kavmi Suriye ile Hicâz arasında Habeş sahillerine kadar olan Vâ'dil-Kurâ ve Hicr bölgelerinde varlık göstermişlerdir.²⁸ Mesudi ilk Semud kralının Gâsir b. Erem olduğunu belirterek soy şeceresini Sam b. Nuh'a kadar belirtir. Yine Mesudi'ye göre Semud krallığı 325 yıl hüküm sürmüştür.²⁹

Bâide Araplarından olan Tâsim ve Cedis kavimleri Arap tarihinde genellikle birlikte anılmıştır. Her iki kavmin de Necd'in doğusunda Yemâme'den Bahreyn'e kadar olan bölgede komşu kavimler olarak yaşadıkları tahmin edilmektedir. İki kavim arasında sık sık savaşlar yaşanmıştır. Üstünlüğün Tâsim Araplarında olduğu dönemde Tâsim hükümdarı Amlık, Cedis Araplarına karşı her türlü zulüm ve zorbalığa başvurmuştur. Cedislilere karşı üstünlüklerinden hareketle Tâsim hükümdarı Amlık, Cedis'ten evlenecek her kızın düğün gecesini kendisiyle geçirmesini şart koşmuş ve bu zulüm bir dönem devam etmiştir. Esved isminde bir Cedis Arabı, kız kardeşine yapılan zulme dayanamayarak Cedislileri intikam alma hususunda örgütlemiştir. Cedis Arapları Tâsim Arapları ve hükümdarları Amlık'i tuzağa düşürerek hepsini kılıçtan geçirmişlerdir. Bu olayı tasvip etmeyen Yemen hükümdarı Cedis Araplarını ortadan kaldırmıştır. Böylelikle gerek Tâsim gerekse Cedis Arapları tarihe karışmışlardır.³⁰

2.2. Arab-ı Bâkiye ve Yaşadıkları Bölgeler

Arab-ı Bâkiye soyları devam eden Arapları ifade etmek için kullanılan bir terimdir. Bâkiye Arapları kendi içerisinde Arab-ı âribe ve Arab-ı müsta'ribe (Arab-ı mütearribe) şeklinde iki ana kola ayrılmaktadır.³¹

²⁸ Celal Kırca, "Semud", **DİA**, İstanbul 2009, XXXVI, s. 500-501; Mesudi, **Muruc ez-Zeheb**, s. 291; Günaltay, **İslâm Öncesi Araplar ve Dinleri**, s. 38; Apak, **Ana Hatlarıyla İslâm Öncesi Arap Tarihi ve Kültürü**, s. 89-90; Semud kavmi hakkında detaylı bilgi için bkz. Cevad Ali, **el-Mufasssal fi Târihi'l Arab Kable'l-İslâm I**, (çev. Dursun Hazer, Fethullah Zengin), Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2018, s. 287-297.

²⁹ Mesudi, **Muruc ez-Zeheb**, s. 292.

³⁰ Ebu Cafer Muhammed b. Cerir et-Taberi, **Milletler ve Hükümdarlar Tarihi I-V**, (Zâkir Kadiri Ugan, Ahmet Temir), Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1991, c. III, s. 92-97; Ahmet Önkal, "Cedis", **DİA**, İstanbul 1993, VII, s.213-214.

³¹ Yıldız, "Arap", **DİA**, s. 273; Hizmetli, **İslâm Tarihi**, s. 58; Lewis, **Tarihte Araplar**, s. 36.

2.2.1. Arab-ı Ârîbe ve Yaşadıkları Bölgeler

Ana vatanlarına nispetle Güney Arapları ya da Yemenli olarak zikredilen Arab-ı Ârîbe, soyu devam etmekte olan Bâkiye Araplarının iki ana kolundan birisini oluşturmaktadır.³² Kahtaniler olarakta anılan Arab-ı Ârîbe, Güney Araplarının babası olarak görülen Kâhtan'dan almaktadır. Kâhtan hakkında kaynaklarda sınırlı bilgiler yer alsa da gerek İslâmi kaynaklar gerekse Tevrat, Kâhtan'ın Sâm b. Nuh'un soyundan geldiği konusunda birleşmektedirler.³³

Kahtaniler Ya'rub ve Cürhüm olmak üzere iki kola ayrılırken, Ya'rub ve Cürhüm de kendi içerisinde birçok kabileden teşekkül eden kollara ayrılmaktadırlar. Kâhtaniler Ma'rib Seddi adı verilen sulama barajının yıkıldığı tarihlere kadar Yemen ve Hadramut civarında yaşamışlardır. Söz konusu baraj Kahtanilerin hükümdarları tarafından yaptırılrsa da baraj duvarlarının giderek kötüleşmesi ve tamirat yapacak güce haiz olunmaması ile sel felaketi ve ardından gelecek kıtlıktan korkan birçok Kahtani kabile ve aileleri diğer bölgelere göç etmişlerdir. Nitekim Gassanoğulları Şam'a, Lahm ve Cüzâm kabileleri Irak'a, Evs ve Hazrec kabileleri Yesrib'e, Tay kabilesi Ecâ ve Selmâ dağlarına, Huzâa kabilesi Yemen'e ve Ezd kabilesi de Mina'ya göç etmiştir. Daha sonra baraj setinin yıkılmasıyla birlikte diğer kabilelerde de göçler yaşanmıştır.³⁴ Kâhtaniler, tarihsel süreç içerisinde Main, Sebe, Himyer gibi devletler kurdukları gibi Ceballer, Katabiler, Kariler ve Zaffailer gibi emirlik ve hükümetler de kurmuşlardır.³⁵

2.2.2. Arab-ı Müsta'ribe (Arab-ı Mütearribe) ve Yaşadıkları Bölgeler

Asliyetle Arap olmayıp Arap dil, kültür ve yaşayışını benimsemek suretiyle Araplaşan ve soyları devam eden kabilelere Arab-ı müsta'ribe ya da Arab-ı mütearribe denilmektedir.³⁶ Müsta'ribe Arapları, Hz. İsmail'in soyundan geldikleri için İsmaililer, Hz. İsmail'in soyundan gelen Adnan'a nispetle Adnâniler ve

³² Demircan, **Cahiliye Arapları**, s. 34.

³³ Zeydan, **İslâm Medeniyeti Tarihi**, c. IV, s. 18; Mustafa Fayda, "Kâhtan", **DİA**, İstanbul 2001, XXIV, s. 201-202; Yıldız, "Arap", **DİA**, s. 273.

³⁴ Zeydan, **İslâm Uygarlıkları Tarihi**, II, s. 216; Hasan, **Siyasi-Dini-Sosyal-Kültürel İslâm Tarihi**, s. 26-27; Yıldız, "Arap", **DİA**, s. 273; Fayda, "Kâhtan", **DİA**, s. 202; Detaylı bilgi için bkz. Cevad Ali, **el-Mufasssal fi Târihi'l Arab Kable'l-İslâm I**, s. 315-332.

³⁵ Hizmetli, **İslâm Tarihi**, s. 58; Hasan, **Siyasi-Dini-Sosyal-Kültürel İslâm Tarihi**, s. 26.

³⁶ Adem Apak, **Ana Hatlarıyla İslâm Tarihi I**, Ensar Neşriyat, İstanbul 2011, s. 64; Günaltay, **İslâm Öncesi Araplar ve Dinleri**, s. 39.

Adnân'ın oğlu Me'ad ile torunu Nizâr'a da nispetle Me'addiler ve Nizâriler olarak da isimlendirilmektedirler.³⁷ Nitekim Hz. İbrahim'in oğlu Hz. İsmail ve annesi Hz. Hacer'in Kâhtani asıllı olan Cürhümlüler ile Mekke'ye yerleşmelerinin ardından Hz. İsmail Cürhümlüler arasında büyümüş dillerini öğrenmiş ve onlardan evlenmiştir.³⁸ Evliliklerinden on iki oğlu olan Hz. İsmail'in soyundan gelen Adnan, Hz. Peygamber(sav)'in de büyük dedesidir.³⁹

Mekke, Adnaniler'in ilk yurdu kabul edilmektedir. Adnaniler tarihsel süreç içerisinde artan nüfusa bağlı olarak Mekke'den çeşitli yerlere dağılmışlardır. Nitekim Abdülkays kabilesi Bahreyn'e, Temim kabilesinin bir kısmı Bahreyn'e yerleşirken diğer kısmı Basra dolaylarına, Bekr b. Vâil kabilesinin bir kolu Bahreyn'e yerleşirken diğer kısmı Yemâme'ye yerleşmişlerdir. Ayrıca Sâkif kabilesi Taif'e, Süleym kabilesi Vâdiülkurâ ile Hayber arasındaki bölgelere, Benî Hanîfe kabilesi Yemâme'ye, Hevâzin kabilesi Evtâs'a, Tağlib kabilesi el-Cezîre'ye, Beni Esed kabilesi Teymâ ve Kûfe'ye yerleşmişlerdir.⁴⁰ Kureyş kabilesi ise Hicâz bölgesinde yerleşik düzende yaşarken diğer Adnani kabileler Tihame, Hicâz, Irak ve Necid bölgelerinde yarı göçebe ve göçebe olarak yaşamlarını sürmüşlerdir.⁴¹

Nesep ve tarih kitaplarında Kâhtaniler ve Adnâniler arasında çok eskilere dayanan bir çekişme olduğuna dair bilgiler yer almaktadır. Ayrıca İslâm öncesi Arap tarihine dair bilgi kaynaklarımız arasında önemli bir yer tutan cahiliye dönemi şiirlerinde de Adnâni-Kâhtani rekabeti işlenmiştir. Kâhtaniler ve Adnâniler arasında yaşanan çekişmelere Hz. Peygamber'in vefatının ardından Halife'nin belirlenmesinde de rastlamaktayız. İslâm'ın gelişi ile birlikte kabile taassubunun yasaklanmasına karşın Emevi ve Abbasiler dönemlerinde Kâhtani-Adnâni mücadelelerine dayalı olarak her iki kabilede soylarını yüceltmek amacıyla soylarını öven şiirler ortaya koymuşlardır.

³⁷ Cevad Ali, *el-Mufasssal fi Târihi'l Arab Kable'l-İslâm I*, s. 332-345; Demircan, *Cahiliye Arapları*, s. 34; Yıldız, "Arap", *DİA*, s. 273.

³⁸ Hasan, *Siyasi-Dini-Sosyal-Kültürel İslâm Tarihi*, s. 26; Mustafa Fayda, "Adnân", *DİA*, İstanbul 1988, I, s. 391; Cevad Ali, *el-Mufasssal fi Târihi'l Arab Kable'l-İslâm I*, s. 332; Apak, *Ana Hatlarıyla İslâm Öncesi Arap Tarihi ve Kültürü*, s. 92; Yıldız, "Arap", *DİA*, s. 273.

³⁹ İbn Sa'd, *Kitabü't-Tabakati'l-Kebir*, (çev. Adnan Demircan vd.), Siyer Yayınları, İstanbul 2015, s. 40-41; İbn Hişâm, *es-Siret-i İbn-i Hişâm*, s. 39.

⁴⁰ Hasan, *Siyasi-Dini-Sosyal-Kültürel İslâm Tarihi*, s. 37; Yıldız, "Arap", *DİA*, s. 273.

⁴¹ Zeydan, *İslâm Uygarlıkları Tarihi*, II, s. 217; Cevad Ali, *el-Mufasssal fi Târihi'l Arab Kable'l-İslâm I*, s. 345; Fayda, "Adnân", *DİA*, s. 392.

Bu mücadelenin artması ve ihtilafa dönüşmesiyle siyasi ve dini karışıklıklar ile birlikte ayaklanmalar ortaya çıkmış fetih hareketleri olumsuz etkilenmiştir.⁴²

Arapların iki önemli kolunu oluşturan Güney Arapları Kâhtaniler ile Kuzey Arapları Adnâniler arasında çeşitli hususlarda farklılıklar vardı. Kâhtaniler yerleşik düzende tarım ve ticaret ile uğraşırken, Adnâniler ekseriyetle göçebe hayat yaşamaktaydılar. Dini inanç açısından her iki kabilede de putperestlik hâkim olsa da ibadet şekilleri ve inandıkları putlar yaşadıkları bölgelerde bulunan dini etkilere bağlı olarak farklılık arz etmekteydi. Her iki kabilenin de aynı dili konuşmasına karşın gelenek ve görenekleri, yaşam tarzları ile etkileşimde bulundukları toplumların farklı olmasından dolayı Kâhtaniler ve Adnâniler arasında lehçe açısından da farklılıklar görülmektedir.⁴³

C. Perslerin Devamı Olarak Sâsânîler

Antik dünyanın gelişmiş medeniyetlerinden birisi olan Persler, İran coğrafyasında Anadolu, Mezopotamya, Mısır, Hindistan ve Güney Rusya üzerinde sağladıkları hâkimiyetle büyük bir dünya İmparatorluğu olmuşlardır. Perslerin çöküşünün (m.ö. 330) ardından yaşanan Helenistik dönemin akabinde yeni bir Pers gücü olarak ortaya çıkan Partlar tarih sahnesindeki yerlerini almışlardır. Partların (m.ö. 247 ile m.s. 224) hüküm sürdüğü yaklaşık beş asırlık dönemin ardından diğer bir Pers hanedanı olan Sâsânîler ortaya çıkmışlardır.⁴⁴

Miladi 226 ile 652 yılları arasında hüküm süren Sâsânîler bir Fars/İran hanedanı olmakla birlikte kendilerinden önce hüküm süren ve önemli medeniyetlerden birisi olan Perslerin devamı olarak kabul edilmektedirler.⁴⁵ Nitekim Sâsânîler de kendilerini Perslerin devamı olarak görmüş İran toprakları içerisinde doğmuş ve büyük bir devlet haline gelmişlerdir.⁴⁶ İranlılar hakkındaki bilgilere tarihi

⁴² Fayda, “Kâhtan”, *DİA*, s.202; Yıldız, “Arap”, *DİA*, s. 273.

⁴³ Günaltay, *İslâm Öncesi Araplar ve Dinleri*, s. 167-168; Yıldız, “Arap”, *DİA*, s. 273; Apak, *Ana Hatlarıyla İslâm Öncesi Arap Tarihi ve Kültürü*, s. 96.

⁴⁴ Ekrem Memiş, *Eski İran Tarihi, (Medler-Persler-Partlar)*, Ekin Yayınevi, Bursa 2018, s. 23.

⁴⁵ Esko Naskali, “Sâsânîler”, *DİA*, İstanbul 2009, XXXVI, s. 174.

⁴⁶ Ahmet Altungök, *İslâm Öncesi İran’da Devlet ve Ekonomi –Sâsânî Dönemi-*, Hikmetevi Yayınları, İstanbul 2015, s. 45.

kaynaklarda ilk defa milâttan önce IX. yüzyıla ait Asur kayıtlarında rastlanmakta olup bu kayıtlarda Perslerin Urmîye Gölü'nün batısında yaşadıkları yer almaktadır.⁴⁷

Harita 1: Sâsânîlerin Kurulduğu İran'ın Harita Üzerindeki Konumu.⁴⁸

İran toprakları üzerinde kurulan Sâsânî Devleti coğrafi konumu itibarı ile doğu ve batı ticaretinin merkezinde yer almışlardır. İran topraklarının Hindistan, Arap Yarımadası ve Akdeniz milletleri ile olan coğrafi yakınlığı doğu-batı, kuzey-güney yönünde birçok ticaret yolunun üzerinde bulunmasını sağlamıştır. İpek Yolu'nun yanı sıra Basra körfezi ile Hindistan'a ulaşan deniz yollarını da uhdesinde bulundurması Sâsânîlere ticari noktada ciddi bir kazanç sağladığı gibi Sâsânîler'in siyasi alanda kullandıkları büyük bir koz olmuştur.⁴⁹

Sâsânî İmparatorluğu adını devletin kurucusu olarak kabul edilen I. Erdeşîr-i Bâbekân'ın dedesi Sâsân'dan almaktadır.⁵⁰ Sâsânî devletin temelleri İran coğrafyasında bulunan Perslerin de başkentliğini yapan Persepolis'in yakınlarında bulunan İstahr şehrinde atılmıştır. Sâsân bir Mecusi olarak ailesi ile birlikte kendisini bir tapınakta dine adanmış ve zamanla İstahr şehrinin manevi büyüğü haline gelerek

⁴⁷ Esko Naskali, "İran", **DİA**, İstanbul 2000, XXII, s. 394.

⁴⁸ <https://www.yuzaki.com/2019/02/islamiyetin-dogdugu-devirde-dunya/>

⁴⁹ Osman Karatay, **İran ve Turan- Hayali Milletler Çağında Avrasya ve Ortadoğu**, Karam Yayınları, Ankara 2003, s. 18-19.

⁵⁰ Taberi, **Tarih-i Taberi**, II, s. 426-433; Yazıcı, "Erdeşîr", **DİA**, s. 284; Naskali, "Sâsânîler", **DİA**, s. 174.

Sâsâni devletinin temellerini bu tapınakta atmıştır. Bundan dolayı Sâsâni hanedanına kutsiyet atfedilmiştir.⁵¹

Sâsâniler, İran toprakları üzerinde yer alan ve Fars nüfusunun yoğun olduğu Persis Bölgesinde kurulmalarına karşın devlet merkezini Irak toprakları üzerinde Fırat ve Dicle'nin birbirlerine en çok yaklaştığı noktada yer alan Tısfun şehrine taşımışlardır. Burada amaç Anadolu ve Ortadoğu'yu kontrol altında tutmak olmuştur. Sâsânîler'in en doğal sınırlarını doğu batı yönünde Fırat ve İndus nehirleri, kuzeyde Aras ve Kura nehirleri, güneyde ise Nisibis (Nusaybin) ve Dura şehirleri oluşturmuştur. Sâsâniler'in hâkimiyet alanları II. Hüsrev zamanında Anadolu, Suriye, Yemen ve Mısır'ı da kapsayacak şekilde genişlemiştir.⁵² Sâsâniler'in sınırları içerisinde Farslar, Araplar, Kürtler, Ermeniler, Alanlar, Gürcüler, Kuşanlar, Sindliler, Saka kökenli Türkler, Hazarlar, Aramiler ve Aduriler yaşamaktaydı. Sâsâni coğrafyasında en kalabalık ve baskın ulus Sâsâni devletini de kuran Farslardı.⁵³ Sâsâni toplumu rahipler, askerler, kâtipler ve halk olmak üzere dört sınıfa ayrılırdı. Başrahip "Mübed-i Mubedan", hükümdara tacını giydirecek kadar güçlü bir konuma sahiptir.⁵⁴

Sâsâniler İran toprakları üzerinde hâkimiyet kurmadan önce bu coğrafyada hâkim güç olan Partlar (Eşkâniler) ve kendilerine bağlı mahalli idareler olarak 250 civarında krallık bulunuyordu. İç işlerinde serbest olan mahalli krallıklar merkezi idare noktasında Partlar'a bağlı bulunuyorlardı.⁵⁵ Sâsân oğlu Babek (Pabag) Partların son dönemlerinde, İstahr şehrini de içine alan Pars eyaletinde mahalli bir krallık kurmuş ve diğer krallıkları birleştirmek için harekete geçmiş durumdaydı.⁵⁶ Nitekim Babek oğulları Şapur ve Erdeşir ile birlikte m.s. 209 yılında Gozihr Şah'a karşı ayaklanarak Nesa ve İstahr şehirlerinin de içerisinde bulunduğu birkaç şehir ve kaleyi kontrolü altına almıştır.⁵⁷ Babek ve oğullarının ayaklanmaları Partlar tarafından kabul

⁵¹ Raymond Furon, **İran**, (çev. Galib Kemali Söylemezoğlu), Hilmi Kitabevi, İstanbul 1943, s. 93; Muhammed Taki Zehtabi, **İran Türklerinin Eski Tarihi**, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2010, s. 386; Altungök, **İslâm Öncesi İran'da Devlet ve Ekonomi –Sâsâni Dönemi-**, s. 46; Recep Uslu, "İstahr", **DİA**, İstanbul 2001, XXIII, s. 202.

⁵² Naskali, "Sâsâniler", **DİA**, s. 175; Altungök-Yıldırım, **Siyasi Açidan Arap İran İlişkileri**, s. 3.

⁵³ Altungök-Yıldırım, **Siyasi Açidan Arap İran İlişkileri**, s. 3.

⁵⁴ Ebu'l-Hasen Ali b. Hüseyin b. Ali Mesudi, **Kitabü't-Tenbih ve'l-İşraf**, (çev. Ramazan Şeşen), Bilge Yayıncılık, İstanbul 2018, s. 82.

⁵⁵ Altungök-Yıldırım, **Siyasi Açidan Arap İran İlişkileri**, s. 3; İbnu'l-Esir, **el-Kâmil fi't-Tarih I-X**, c. I, s. 342.

⁵⁶ Naskali, "Sâsâniler", **DİA**, s. 174.

⁵⁷ İbnu'l-Esir, **el-Kâmil fi't-Tarih**, c. I, s. 346; Yazıcı, "Erdeşir", **DİA**, s. 284.

görmeyerek iki hanedan arasında düşmanlığa sebep olmuştur. Babek'in ölümünün ardından yerine oğlu Şapur geçse de Şapur'un kısa bir zaman sonra ölümünün ardından yerine Sâsâniler'in kurucusu olarak kabul edilen Erdeşir geçmiştir.⁵⁸ Erdeşir, Ebersâm'ı veziri olarak görevlendirirken en yüksek dini rütbe olan Mübed-i Mubedan görevine de Fâhır isminde bir Mecûsi din adamını getirmiştir. Erdeşir, Partlar'ın Romalılarla giriştikleri ve yıllar süren mücadelelerinin ardından zayıf düşmelerini de fırsat bilmiştir. Erdeşir'in amacı Partlar'a bağlı bulunan tüm mahalli krallıkları birleştirerek Pers imparatorluğunun sahip olduğu en geniş sınırlara yeniden ulaşmaktır. Bu amaçla civarda bulunan tüm mahalli krallıklara bir yandan elçiler göndererek kendisine itaate çağırırken diğer yandan Ebrsâs (İrasistan) şehrini savaşıarak almıştır.⁵⁹ İlerleyişini sürdüren Erdeşir, Kirman ve buraya bağlı kasabaları da aldıktan sonra Fars Körfezine kadar olan bölgeyi ele geçirmek suretiyle Partlar'a karşı nüfuz alanını genişletmiştir.⁶⁰ Nitekim Erdeşir'in elinde İsfahan, Mesana, Fars, Kirman ve Susania toprakları bulunurken Partlar'ın elinde ise Adiabana, Medya ve Atropaten toprakları kalmıştır.⁶¹

Part hükümdarı V. Erdevan (Erduvan-Artabanus), Erdeşir'in kendilerine bağlı olan mahalli krallıkları birer birer ortadan kaldırarak ilerleyişinin ardından harekete geçmiş yaşanan şiddetli çarpışmaların ardından son olarak 224 yılında Hürmüzdegân'da iki ordu karşılaşmıştır. Erdeşir yapılan savaş neticesinde Part hükümdarı V. Erdevan'ı yenilgiye uğratmış ve savaş V. Erdevan'ın öldürülmesiyle sonuçlanmıştır. Miladi 226 yılında İran'ın mutlak hükümdarı olan Erdeşir, "şâhânşâh/şahinşâh" (şahların şahı) unvanını almıştır.⁶² Sâsâni devletinde var olan hiyerarşinin başında şahinşâh bulunuyordu. I. Erdeşir'in Part hükümdarı V. Erdevan'ı mağlub etmesinin ardından Part hanedanından Sâsâni hanedanına geçen

⁵⁸ Yazıcı, "Erdeşir", **DİA**, s. 284; İbnu'l-Esir, **el-Kâmil fi't-Tarih**, c. I, s. 343-344; Naskali, "Sâsâniler", **DİA**, s. 174; Altungök, **İslâm Öncesi İran'da Devlet ve Ekonomi –Sâsâni Dönemi-**, s. 47.

⁵⁹ İbnu'l-Esir, **el-Kâmil fi't-Tarih**, c. I, s. 344; Altungök, **İslâm Öncesi İran'da Devlet ve Ekonomi –Sâsâni Dönemi-**, s. 49.

⁶⁰ Taberi, **Tarih-i Taberi**, c.II, s. 431-432; Altungök, **İslâm Öncesi İran'da Devlet ve Ekonomi –Sâsâni Dönemi-**, s. 49.

⁶¹ Furon, **İran**, s. 93; Ahmet Altungök, **İslâm Öncesi İran'da Devlet ve Ekonomi –Sâsâni Dönemi-**, s. 49.

⁶² Naskali, "Sâsâniler", **DİA**, s. 174; İbnu'l-Esir, **el-Kâmil fi't-Tarih**, c. I, s. 344-345; Altungök-Yıldırım, **Siyasi Açıdan Arap İran İlişkileri**, s. 3; Yazıcı, "Erdeşir", **DİA**, s. 284; Altungök, **İslâm Öncesi İran'da Devlet ve Ekonomi –Sâsâni Dönemi-**, s. 49-50.

Yazıcı, "Erdeşir", **DİA**, s. 284; Taberi, **Tarih-i Taberi**, c. II, s. 431-432; Mesudi, **Muruc ez-Zeheb**, s. 218; Heyat, "Fars", **DİA**, s. 175.

şahinşahlık ile birlikte Sâsâni hükümdarlarında “fer” adı verilen bir ilahi gücün varlığına inanılmıştır.⁶³

Partları ortadan kaldırarak tüm Part şehirlerini ele geçiren Erdeşir, Partların ileri gelenleri ve asillerini kendisine bağlayarak devlet kademelerinde onlara görevler vermiştir. Partların başkenti Medâin’e (Ktepsiphon) yerleşerek kendi adına para bastırması, kendi adıyla anılan birçok şehir kurmuş ve Zerdüş dinini canlandırmak için Avesta’yı yeniden düzenletmiştir.⁶⁴ Öte yandan Erdeşir’in hayatını konu alan Kârnâme-i Erdeşir-i Bâbekân isimli destan günümüze kadar ulaşmıştır.⁶⁵ Erdeşir döneminde İran coğrafyası üzerinde Pers imparatorluğunun ardından yönetim yeniden Farslar’a geçmiştir.⁶⁶ Sâsâniler’in Romalılar ile sınır komşusu haline gelmeleri Anadolu, Mezopotamya ve diğer bölgeleri de içine alacak şekilde askeri ve siyasi mücadelelere yol açarak iki devleti karşı karşıya getirmiştir.⁶⁷

Erdeşir’in ölümünün ardından yerine Arap kaynaklarında “Sâbûrî’l-cünûd” (ordular sahibi Şâpûr) olarak geçen oğlu I. Şâpûr hükümdar olmuştur.⁶⁸ I. Şâpûr döneminde Romalılar ile birçok savaş yapılırken Barbalissos’da zafer elde eden Sâsâniler, Antakya ve Kapadokya’ya kadar Anadolu topraklarını ele geçirmişlerdir.⁶⁹ Roma imparatoru Valerinus’un Sâsâniler’in daha fazla ilerlemesini engellemek ve onları Anadolu’dan çıkarmak için ordusu ile harekete geçmesi ile I. Şâpûr ve ordusu Urfa’ya kadar püskürtülmüştür. Ancak iki ordu arasında yapılan Edassa Savaşı’nda Roma İmparatoru Valerinus büyük bir hezimet yaşayarak ordusu ile birlikte esir düşmüştür. Henüz yeni kurulmuş olan Sâsâniler’in elde ettikleri bu zafer kendilerine büyük bir moral ve övünç kaynağı olmuştur.⁷⁰ I. Şâpûr Kapadokya bölgesini tekrar

⁶³ Naskali, “Sâsâniler”, **DİA**, s. 175.

Sâsâniler’de hükümdarın ilahi gücü ve fer inancına dair ayrıca bkz. Mehmet Tezcan, “Eski İranlılarda Xvarena Anlayışı ve Bunun Türklerdeki Kut ile Münasebeti”, **Tarih İncelemeleri Dergisi**, sy. 2, c. XXII, 2017, s. 167-193.

⁶⁴ Yazıcı, “Erdeşir”, **DİA**, s. 284; Naskali, “Sâsâniler”, **DİA**, s. 174.

⁶⁵ Yazıcı, “Erdeşir”, **DİA**, s. 285.

⁶⁶ Zeki Velidi Togan, **Umumi Türk Tarihine Giriş**, c. I, Enderun Yayınları, İstanbul 1981, s. 164; Altungök, **İslâm Öncesi İran’da Devlet ve Ekonomi –Sâsâni Dönemi-**, s.50

⁶⁷ Naskali, “İran”, **DİA**, s. 394; Yazıcı, “Erdeşir”, **DİA**, s. 284.

⁶⁸ Mesudi, **Muruc ez-Zeheb**, s. 219; Esko Naskali, “Şâpûr”, **DİA**, İstanbul 2010, XXXVIII, s. 346.

⁶⁹ Naskali, “Şâpûr”, **DİA**, s. 346.

⁷⁰ İbnu’l-Esir, **el-Kâmil fi’t-Tarih**, c. I, s. 349; Naskali, “Şâpûr”, **DİA**, s. 346; Altungök, **İslâm Öncesi İran’da Devlet ve Ekonomi –Sâsâni Dönemi-**, s. 59; Naskali, “Sâsâniler”, **DİA**, s. 174.

ele geçirse de Romalıların müttefiki olan Tedmür Kralı Odenathus (Uzeyna) ile yapılan savaşta mağlub olarak Fırat Nehri'nin doğusuna çekilmiştir.⁷¹

I. Şâpûr, Sâsânî topraklarında yaşayan Araplar üzerinde önemli etkileri olan Mani b. Patak'ı, Maniheizmi yayması hususunda serbest bırakmıştır.⁷² Mani, Şapuragan isimli kitabını I. Şâpûr'a takdim etmiştir.⁷³ I. Şâpûr'un ölümünün ardından sırasıyla oğulları I. Hürmüz ve I. Behram çok kısa süre hükümdarlık yapmışlardır. II. Behram (276-293) döneminde ise Mani iç karışıklıklara sebebiyet verdiği için şiddetli bir şekilde cezalandırılarak öldürülmüştür.⁷⁴ II. Behram'dan sonra tahta çıkan III. Behram ancak birkaç ay tahtta kalabilmiştir. Amcası Nersi'nin yaptığı darbe ile tahttan indirilmiştir. Nersi, babası I. Şâpûr döneminde alınan ve daha sonra Romalılara kaybedilen toprakları almak için harekete geçse de muvaffak olamayarak Korba yakınlarında ailesi ve çocukları ile birlikte Romalılara esir düşmüştür.⁷⁵ I. Şâpûr döneminin ardından istikrarsız yıllar geçiren Sâsâniler de soylular yönetiminde etkili hale gelirken, Nirşih'in ardından tahta çıkan II. Hürmüz'ün de avlanırken ölümüyle henüz bebek olan II. Şâpûr, tahtın tek varisi olduğu için tahta çıkarılmıştır.⁷⁶ II. Şâpûr yetişkin çağa geldikten sonra kaybedilen toprakları almak için giriştiği mücadeleden Romalılara karşı galip ayrılmıştır. Bu dönemde Araplar ile çeşitli savaşlar yapılırken Beni İyâd, Gassâniler ve Beni Abdulkays ile savaşılmıştır.⁷⁷ II. Şâpûr esir aldığı Arapları omuzlarını delerek öldürdüğü için "Zü'l-ektâf" (omuzcu) olarak anılmıştır.⁷⁸ Romalıların resmi din olarak Hristiyanlığı seçmesinin ardından II. Şapur ülkesinde yaşayan Hristiyanları tehlike olarak görmeye başlamış buna karşın devletin dini olarak Mecusilik kabul edilmiştir.⁷⁹

Sâsânî hükümdarları içerisinde en fazla tahtta kalan II. Şapur (309-379) döneminde imparatorluk en güçlü yıllarını yaşarken onun ölümünün ardından Sâsâniler için

⁷¹ Naskali, "Şâpûr", **DİA**, s. 346; Altungök, **İslâm Öncesi İran'da Devlet ve Ekonomi –Sâsânî Dönemi-**, s. 62.

⁷² Mesudi, **Kitabü't-Tenbih ve'l-İşraf**, s. 81; İbnu'l-Esir, **el-Kâmil fi't-Tarih**, c. I, s. 350; Mesudi, **Muruc ez-Zeheb**, s. 219; Naskali, "İran", **DİA**, s. 395.

⁷³ Naskali, "Şâpûr", **DİA**, s. 346.

⁷⁴ Naskali, "İran", **DİA**, s. 395.

⁷⁵ Altungök-Taner Yıldırım, **Siyasi Açından Arap İran İlişkileri**, s. 5

⁷⁶ İbnu'l-Esir, **el-Kâmil fi't-Tarih**, c. I, s. 350; Taberi, **Tarih-i Taberi**, c. II, s. 448; Naskali, "Sâsâniler", **DİA**, s. 175.

⁷⁷ İbnu'l-Esir, **el-Kâmil fi't-Tarih**, c. I, s. 355-356; Naskali, "Şâpûr", **DİA**, s. 346.

⁷⁸ Taberi, **Tarih-i Taberi**, c. II, s. 454.

⁷⁹ Naskali, "Sâsâniler", **DİA**, s. 175.

yaklaşık elli yıllık bir süreç duraklama dönemi olarak geçmiştir. Nitekim II. Şapur'un ardından başa geçen dört hükümdarda ya öldürülmüş ya da tahttan indirilmiştir. Buna bağlı olarak da devlet duraklama dönemine girmiştir.⁸⁰ Duraklama içerisinde I. Yezdicerd döneminde Doğu Kilisesinin kurulması ile birlikte Doğu Hristiyanları Batı Kilisesinden bağımsız hale gelmiştir. Sâsânî Hristiyanları Nesturilik (Nestorianizm)⁸¹ mezhebini benimserken Sâsânî coğrafyasında Hristiyanlık daha çok Araplar arasında yaygınlaşmıştır.⁸²

I. Yezdicerd'un ardından tahtın varisi olan V. Behram ancak Hire (Lâhmiler) Araplarının desteği ile tahta çıkabilmiş ve 420 ile 438 yılları arasında tahtta kalmıştır.⁸³ V. Behram'a, av ve bilhassa yaban eşiği avına olan düşkünlüğünden dolayı yaban eşiği manasına gelen "gur" lakabı verilmiş Behrâm-ı Gur olarak ünlenmiştir.⁸⁴ V. Behram döneminde Sâsânîler ile Doğu Roma komutanı Procopius arasında yüz yıl sürecek bir saldırmazlık anlaşması imzalanmıştır. Sâsânîler V. Behram döneminde yeniden bir yükseliş yaşamışlardır. Nitekim bu dönemde Akhun (Eftalitler) tehlikesi savuşturulmuş, İndus nehrine kadar olan bölge Sâsânîlerin kontrolüne geçmiştir.⁸⁵

V. Behram'ın ölümünün ardından Sâsânîler, Akhunlar'ın kontrolüne girmiş ve yaklaşık bir asır sürecek duraklama dönemi yaşanmıştır.⁸⁶ Sâsânî hükümdarı Firuz, Akhun egemenliğine son vermek istemişse de 484 yılında yapılan savaşta Firuz ve ordusu Akhunlar tarafından yok edilmiştir.⁸⁷ Firuz'un ardından Kubâd ve Balâş arasında yaşanan taht kavgasında Akhunlar Kubâd'ı destekleyerek tahta çıkarırken tahttan indirdikleri Balâş'ın gözlerine mil çekmişlerdir.⁸⁸

⁸⁰ Naskali, "Sâsânîler", *DİA*, s. 175; Altungök-Yıldırım, *Siyasi Açıdan Arap İran İlişkileri*, s. 6.

⁸¹ Nesturilik: Diğer monofizit Hristiyan mezheplerinden farklı olarak tek tabiatlı İsa (sadece tanrı) doktrinini kabul etmeyerek onun hem tanrı hem de insan (çift tabiatlı İsa, diofizit) olarak kabul ederler. Detaylı bilgi için bkz. Kadir Albayrak, "Nesturilik", *DİA*, İstanbul 2007, XXXIII, s. 15-17.

⁸² Albayrak, "Nesturilik", *DİA*, s. 16.

⁸³ Enver Konukçu "Behrâm-ı Gur", *DİA*, İstanbul 1992, V, s. 356; Naskali, "Sâsânîler", *DİA*, s. 175.

⁸⁴ Taberi, *Tarih-i Taberi*, c. II, s. 465; İbnu'l-Esir, *el-Kâmil fi't-Tarih*, c. I, s. 363; Konukçu "Behrâm-ı Gur", *DİA*, V, s. 356.

⁸⁵ İbnu'l-Esir, *el-Kâmil fi't-Tarih*, c. I, s. 366-368; Taberi, *Tarih-i Taberi*, c. II, s. 471-473; Altungök, *İslâm Öncesi İran'da Devlet ve Ekonomi –Sâsânî Dönemi-*, s. 97-98.

⁸⁶ Altungök-Yıldırım, *Siyasi Açıdan Arap İran İlişkileri*, s. 7.

⁸⁷ Taberi, *Tarih-i Taberi*, c. II, s. 479-490; İbnu'l-Esir, *el-Kâmil fi't-Tarih*, c. I, s. 371; Dursun Ali Akbulut, "Maveraünnehir ve Horasanda Türkler", *Türkler Dergisi*, c. I, Ankara 2002, s. 836.

⁸⁸ Naskali, "Sâsânîler", *DİA*, s. 175; Taberi, *Tarih-i Taberi*, c. II, s. 492-493.

I. Kubâd (Kavâd) asillerin ve rahiplerin yönetim üzerindeki etkisini kırmak amacıyla Mazdek b. Bambâd'a ait olan ortak mülkiyeti esas alan Mezdekiyye'ye yeşil ışık yakarak Mazdek'in görüşlerini uygulamaya koymuştur. Kadınların ve diğer dünya mallarının toplumun ortak malları olduğu hususunda düşünceler kısa süre içerisinde taraftar toplamış olsa da işler I. Kubâd'ın beklediği gibi gitmeyerek çıkan iç karışıklık sonucunda I. Kubâd tahttan indirilmiştir.⁸⁹ Akhunlar'a sığınan I. Kubâd yine Akhunlar'ın desteği ile yeniden Sâsâni tahtına çıkmıştır.⁹⁰ I. Kubâd'ın ölümünün ardından tahta çıkan I. Hüsrev Mazdek taraftarlarını ortadan kaldırarak yağmaladıkları malları sahiplerine dağıtarak bozulan düzeni yeniden tesis etmeye çalışmıştır.⁹¹ Bundan dolayı I. Hüsrev'e Pehlevice de ebedi ruhlu ve yeni hükümdar manasına gelen "Anuşirvan" adı verilmiştir.⁹² Roma ile yapılan savaşların ardından 532 yılında barış anlaşması imzalayan I. Hüsrev, Göktürklerle birlikte hareket ederek Akhunlar'ı ortadan kaldırmıştır.⁹³ Hindistan ticaret yolunu kontrol altına almak amacıyla Güney Arabistan'a seferler düzenlemiş ve netice olarak Yemen, Sâsânilerin bir eyaleti haline gelmiştir.⁹⁴

I. Hüsrev'in ardından tahta gelen IV. Hürmüz gerek annesi bir Türk prensesi olduğu için gerek fiziki açıdan Türklere ait özelliklere sahip olduğu için Türk evladı manasında "Türkzâde" olarak anılmıştır.⁹⁵ IV. Hürmüz'ün ayaklanma sonucu tahttan indirilmesinin ardından yerine II. Hüsrev tahta çıkarılmıştır. Sâsâniler en geniş sınırlarına II. Hüsrev zamanında ulaşırken bu dönemde Suriye ve Anadolu üzerinde hâkimiyet sağlanmıştır. 614 yılında Kudüs'ü alarak kutsal hacı Medain'e getiren Sâsâni'ler ilerleyişini sürdürerek 619 yılında Mısır'ı işgal etmişlerdir. Yaşanan işgallerin ardından 622 yılında Anadolu'ya hareket eden Roma kralı Herakleios, Sâsâni işgalinde olan bölgeleri temizlemiştir. Sâsâniler açısından kutsal olan Gence şehrini de işgal eden Romalılar buradaki Zerdüş tapınağı da tahrip etmişlerdir.

⁸⁹ İbnu'l-Esir, **el-Kâmil fi't-Tarih**, c. I, s. 375; Taberi, **Tarih-i Taberi**, c. II, s. 494-495; Mesudi, **Muruc ez-Zeheb**, s. 233; Kenan Has, "Mezdekiyye", **DİA**, Ankara 2004, XXIX, s. 523-524; Naskali, "İran", **DİA**, s. 395.

⁹⁰ İbnu'l-Esir, **el-Kâmil fi't-Tarih**, c. I, s. 376; Taberi, **Tarih-i Taberi**, c. II, s. 498; Altungök, **İslâm Öncesi İran'da Devlet ve Ekonomi –Sâsâni Dönemi-**, s. 109; Naskali, "Sâsâniler", **DİA**, s. 175.

⁹¹ Taberi, **Tarih-i Taberi**, c. II, s. 504.

⁹² Mesudi, **Muruc ez-Zeheb**, s. 233; Ahmet Tefazzülü, "Anuşirvan", **DİA**, İstanbul 1995, XI, s. 255.

⁹³ Taberi, **Tarih-i Taberi**, c. II, s. 505-507; Naskali, "İran", **DİA**, s. 395.

⁹⁴ Altungök-Yıldırım, **Siyasi Açından Arap İran İlişkileri**, s. 8; Naskali, "İran", **DİA**, s. 395.

⁹⁵ Hakkı Dursun Yıldız, **İslâmiyet ve Türkler**, Kemer Yayınları, İstanbul 2000, s. 25; Naskali, "İran", **DİA**, s. 395.

Yaşananların ardından Sâsâniler yeniden Roma üzerine yürüyerek Kadıköy'e kadar ilerlemiş olsalar da bir müddet sonra geri dönmüşlerdir. Asırlarca süren Roma ve Sâsâni mücadelesinde kazanan taraf 627 yılında yapılan Ninevâ Savaşında Sâsâniler'in ana ordusunu mağlup eden Romalılar olmuştur. Savaşın ardından II. Hüsrev bir ayaklanma sırasında öldürülürken (628) Sâsâniler'in Anadolu, Suriye ve Mısır üzerindeki hâkimiyeti sona ermiştir.⁹⁶

İslâm'ı tebliğ amacıyla dönemin bazı hükümdarlarına mektuplar gönderen Hz. Peygamber, Sâsâni hükümdarı II. Hüsrev'e de Abdullah b. Huzâfe es-Sehmi ile İslâm'a davet mektubu göndermiştir. II. Hüsrev mektubu yırtarak elçiye hakaretler de bulunmuştur. Bu olay üzerine Hz. Peygamber Kisra'nın mülkünün dağılması için beddua etmiştir.⁹⁷

II. Hüsrev'in ölümünün ardından zayıf düşen Sâsâniler de tahta on dört yılda ikisi kadın olmak üzere on iki farklı hükümdar tahta çıkmıştır. Son Sâsâni hükümdarı henüz çocuk yaşta tahta çıkarılan III. Yezdicerd olmuştur. İslâm akınlarının bir durağı da Sâsâni toprakları olurken İslâm orduları ile yapılan savaşlarda Sâsâniler ortadan kaldırılmıştır. III. Yezdicerd'ün 651 yılında Merv'de öldürülmesinin ardından Sâsânî hanedanı mensupları VIII. yy. ortalarına kadar Çin'de sürgün yaşamışlardır.⁹⁸

⁹⁶ İbnu'l-Esir, **el-Kâmil fi't-Tarih**, c. I, s. 429-435; Naskali, "Sâsâniler", **DİA**, s. 175.

⁹⁷ Taberi, **Tarih-i Taberi**, c. III, s. 39; Esko Naskali, "İran", **DİA**, s. 395.

⁹⁸ Naskali, "Sâsâniler", **DİA**, s. 175.

BİRİNCİ BÖLÜM

SİYASİ AÇIDAN ARAP SASANÎ İLİŞKİLERİ

İslâm öncesi dönemde Main Krallığı (m.ö. 1400-m.ö.650), Sebe Krallığı (m.ö. 750-m.ö. 115), Himyeri Krallığı (m.ö. 115- m.s. 525), Nabati Krallığı (m.ö. IV. yüzyıl-m.s. 106), Palmira (Tadmur) Krallığı (m.s. I. yy.-m.s. 273), Gassâni Krallığı (m.s. III. yüzyıl-m.s. 636), Hire (Lahmi) Krallığı (m.s. III. yüzyıl-634) ve Kinde Krallığı (m.s. V-VI. yüzyıl) olmak üzere çeşitli Arap devletleri kurulmuştur.⁹⁹ Kurulan bu Arap devletlerinden Main, Sebe ve Nabati krallıklarının varlıkları İslâm öncesi dönemde son bulurken Himyeri, Palmira, Hire, Gassâni ve Kinde Krallıkları varlıklarını İslâm'ın geldiği tarihlere kadar sürdürmüşlerdir. Arap devletleri ile Sâsâniler arasında aynı coğrafyada yaşayan komşu uluslar olmalarından dolayı çeşitli münasebetler yaşanmıştır. Main, Sebe ve Nebati krallıkları Sâsâni devletinin kuruluş yılı olarak kabul edilen, Sâsâni hükümdarı I. Erdeşir'in İran'ın mutlak hükümdarı olarak taç giydiği 226 yılından önce yıkıldıklarından çalışmamızın kapsamı dışında kalmaktadır ve bu sebeple bu devletler bu çalışma da ele alınmayacaktır.

1.1. Siyasi Açidan Tedmûr (Palmira) Krallığı ile Sâsânî ilişkileri

İslâm öncesi dönemde kurulan Arap devletlerinden birisi olan Palmira (Tadmûr) Krallığı İslâm öncesi dönemde kurulmuş olan diğer Arap krallıklarına nispetle tarihleri hakkında en fazla malumat sahibi olduğumuz bir krallıktır. Bunun sebepleri arasında kuruldukları bölgenin ticari açıdan Avrupa ve Hindistan ticaret ağının önemli bir noktasında yer alması ile sürekli olarak gelişmeye açık bir konuma sahip olması gösterilebilir. Tedmûr Arapları'nın Roma-Sâsâni çekişmesinde Roma ile geliştirmiş oldukları sıkı ilişkilerin bir yansıması olarak Romalı tarihçiler eserlerinde Tedmûr Araplarından sıkça söz etmişlerdir. Ayrıca Palmira (Tadmûr) Araplarına ait birçok tarihi kalıntı günümüze kadar ulaşabilmiştir.¹⁰⁰

Greko-Romen çağda Palmira denen bölgeyi Araplar Tedmûr olarak isimlendirdiklerinden dolayı şehir her iki isimle de anılmıştır. Dolayısıyla daha sonraki süreçlerde Palmira şehrini merkeze alarak kurulmuş olan Tedmûr krallığı her

⁹⁹ Demircan, *Cahiliye Arapları*, s. 34; Yıldız, “Arap” , *DİA*, s. 275.

¹⁰⁰ Çağatay, *İslâm'dan Önce Arap Tarihi ve Cahiliye Çağı*, s. 37-38.

iki isimle de ifade edilmiştir. Şam'ın 260 km. kuzeydoğusunda, Fırat nehrinin 140 km. batısında ve Humus'un 145 km. doğusunda yer alan Tedmûr şehri bünyesinde bulundurduğu çok miktarda hurma ağacına atıfta bulunan Yunan ve Roma coğrafyacıları tarafından Palmyra (hurma ülkesi) olarak adlandırılmıştır.¹⁰¹ Tedmûr, bulunduğu konum itibarıyla Mezopotamya ve Suriye arasında Amman (eski adıyla Filadelfiya) şehrinde başlayarak Rusafe'nin (eski adıyla Sergiopolis) kuzeyinde Fırat nehrine ulaşan tarihi ticaret yolu Diyoklesyan üzerinde bulunması hasebiyle tarihin eski çağlarından itibaren önemli bir yerleşim merkezi olarak kullanılmıştır.¹⁰² Asur hükümdarı I. Tiglath-Pileser döneminden kalma (m.ö. 1116-1076) kitabelerde Tedmûr şehrinin o dönemlerde bulunduğu bölge içerisinde önemli şehirlerden birisi olduğu ortaya çıkmaktadır. Büyük binaları ve mermer sütunlarıyla ön plâna çıkan şehirde Hz. Süleyman'ın da yaşadığı, Sebe kraliçesi Belkis'in kendisini Tedmûr'da ziyaret ettiği ve kabrinin burada bulunduğu birçok tarihi rivayet ve vesikada zikredilmiştir. Selevkoslar (Seleukos)¹⁰³ döneminin ardından Roma İmparatorluğu döneminde ticari açıdan önemini iyice arttıran şehir, Çin'e kadar uzanan ticaret ağına bağlı olarak mimari açıdan da gelişme göstermiştir. Ticaret yolları üzerindeki konumu Roma ve Pers imparatorluklarını karşı karşıya getirmiş, bunun sonucunda da Tedmûr ve çevresinde hâkimiyet kurma adına iki imparatorluk siyasi ve askeri açıdan mücadeleye girişmişlerdir.¹⁰⁴ Roma İmparatorluğu komutanlarından Pompe'nin m.ö. 63 yılından itibaren Suriye bölgesini bir eyalet haline getirmesine rağmen Tedmûr şehri özgürlüğünü koruyarak bağımsız kalabilmiştir. Miladi 117 yılından itibaren Roma İmparatorluğu'nun serbest şehri olan Tedmûr, miladi 183 yılından itibaren bir Roma sömürgesi olmuştur.¹⁰⁵ Roma İmparatorlarından Hadrianus (117-138) ile Septimus Severus (193-211) Tedmûr'a büyük bir önem göstermiş, imparator Hadrianus milattan sonra 130 yılında Tedmûr'a bir ziyaret gerçekleştirmiştir. Hadrianus'un Tedmûr'daki mimari faaliyetlerinden hareketle şehre Hadriana Palmyra da (Hadrianapolis) denmiştir. Tedmûr en görkemli ve parlak

¹⁰¹ Çağatay, **İslâm'dan Önce Arap Tarihi ve Cahiliye Çağı**, s. 38; Ahmet Ağırakça, "Tedmûr", **DİA**, İstanbul 2011, XXXX, s. 264.

¹⁰² Çağatay, **İslâm'dan Önce Arap Tarihi ve Cahiliye Çağı**, s. 38.

¹⁰³ Selevkoslar (Seleukos), Makedonya İmparatorluğunun parçalanmasının ardından ortaya çıkan dört Helenistik imparatorluktan birisidir. Doğu Akdeniz'den Hindistan'a kadar olan bölgede hüküm sürmüşlerdir. (m.ö 312-m.ö.63) Detaylı bilgi için bkz. Şemseddin Günaltay, **Perslerden Romalılar'a Kadar Selevkoslar-Nebatiler-Galatlar-Britanya ve Bergama Krallıkları**, Yakın Şark IV 1. Bölüm, Türk Tarih Kurumu Basımevi, İstanbul 1951.

¹⁰⁴ Hitti, **Siyasi ve Kültürel İslâm Tarihi**, s. 113-115; Ağırakça, "Tedmûr", **DİA**, s. 264.

¹⁰⁵ Çağatay, **İslâm'dan Önce Arap Tarihi ve Cahiliye Çağı**, s. 40.

günlerini milattan sonra 130 ile 270 yılları arasında yaşamıştır. Nitekim bu döneme ait olan birçok yapı ve kitabe günümüze kadar ulaşmıştır.¹⁰⁶

Harita 2: Tedmûr Devleti'nin Harita Üzerindeki Konumu.¹⁰⁷

Tarihi geçmişi milattan önce 3 binli yıllara kadar uzanan Tedmûr şehri tarihi boyunca gözde bir şehir olmuş buna bağlı olarak da civarında bulunan şehirlere nazaran yıkım ve istilalardan en az yaralar alarak çıkmıştır. Kimi zaman bağımsız bir ticaret bölgesi kimi zaman ise başka bir devletin egemenliğine girdiği halde Roma İmparatorluğuna bağlı bir müstemleke olarak varlığını rahatça sürdürebilmiştir. Tedmûr devletinin kuruluşundan önce Araplar'ın Tedmûr şehrindeki etkileri ve buradaki faaliyetlerinin neler olduğu tam olarak tespit edilemediği gibi Tedmûr devletinin kuruluş tarihini de tam ve kesin bir tarihle belirtmek oldukça güçtür. Arkeolojik kazılardan elde edilen bulgulara dayanarak etnik köken açısından Arap olan Tedmûr halkı, Amâlikalıların devamı olarak görülmektedir. Nitekim çöllerde yaşayan Amâlikalılar ticari bir merkez olan Tedmûr'a yerleşerek şehirlileşmiş ve burada yaşayanları da Araplaştırmışlardır.¹⁰⁸ Tedmûrlüler kendilerinden önce Kuzey Arabistan'da bir Arap devleti kurmuş olan Nabâtîler ile Mısırlılar'ın kullandıkları

¹⁰⁶ Hitti, *Siyasi ve Kültürel İslâm Tarihi*, s. 115; Ağırakça, "Tedmûr", *DİA*, s. 264.

¹⁰⁷ <https://www.siyyerinebi.com/tr/islam-öncesi-arap-yarimadasinda-sosyal-durum>

¹⁰⁸ Hitti, *Siyasi ve Kültürel İslâm Tarihi*, s. 114-115; Apak, *Ana Hatlarıyla İslâm Öncesi Arap Tarihi ve Kültürü*, s. 48.

Aramice dilinin batı Aramice lehçesini kullanmışlardır. Özel isimlerinde Arapça isimlere sahip olan Tedmûr Arapları, unvan olarak ise genellikle Yunanca unvanlar kullanmışlardır. Tedmûr yazısı Arâmi alfabesinden çıkmış ve Arapça'dan etkilenecek kelime sonlarında irab alacak ölçüde şekillenmiştir. Aramice yazılmış olan Tedmûr kitabelerinde Arapça kelimeler sıkça geçtiği gibi bulunan en eski Palmir yazıtları milâttan önce 44 yılına aittir.¹⁰⁹

Tedmûr şehrinden başlayarak Suriye, Mısır, Lübnan ve Anadolu'nun bazı kısımlarını içerisine alacak bir şekilde devletleşen Tedmûr devletinin kuruluşuna dair kesin bir tarih belirtmek mümkün değildir. Ancak Tedmûr kralı Odenat (253-260) ile aynı adı taşıyan büyük dedesinin mezar taşında "Hayran oğlu Vehbellat oğlu Nasor oğlu ünlü senatör Septimus Odenat" ifadeleri yer almaktadır. Mezar taşından da anlaşılacağı üzere Roma İmparatoru Hadriyan zamanında serbest şehir statüsünde olan Tedmûr böylece bir Arap prensliği halini almıştır.¹¹⁰

1.1.1. Tedmûr Hükümdarı Üzeyne (Odenatus) Döneminde Sâsânîler ile İlişkiler

Sâsânîler'in kuruluşundan önce Partlarla Romalılar arasındaki mücadelelerde Tedmûr Arapları tarafsız olarak kalmışlardır. Bu tarafsızlıklarını Sâsânîler'in kuruluşunun ardından da korumaya çalışan Tedmûr Arapları, bu sayede Akdeniz ve İran körfezi arasında ticari adımlar atarak, İspanya'dan Hindistan'a kadar geniş bir ticaret ağı oluşturmuşlardır.¹¹¹ Milattan sonra III. yüzyılda Sâsânîler ve Roma İmparatorluğu arasında Anadolu, Suriye ve Irak toprakları üzerinde yaşanan hâkimiyet kurma mücadelesi Tedmûr'da bir Arap devletinin kuruluşunu da beraberinde getirmiştir.¹¹² Sâsânî hükümdarı I. Erdeşir döneminde Tedmûrlular ile Sâsânî ilişkilerinde olumsuz manada bir durum söz konusu değildir. Erdeşir'in ölümünün ardından yerine Arap kaynaklarında "Sâbûrû'l-cünûd" (ordular sahibi Şâpûr) olarak geçen oğlu I. Şâpûr hükümdar olmuştur.¹¹³ I. Şapur'un tahta geçmesi ile birlikte ilişkilerde olumsuzluklar baş göstermiştir. I. Şapur'un Roma topraklarını

¹⁰⁹ Çağatay, **İslâm'dan Önce Arap Tarihi ve Cahiliye Çağı**, s. 46; Hitti, **Siyasi ve Kültürel İslâm Tarihi**, s. 116; Mahmut Kelpetin, **İslâm Öncesi Kuzey ve Güney Arabistan**, Kuramer Yayınları, İstanbul 2016, s. 154; Günaltay, **İslâm Öncesi Araplar ve Dinleri**, s. 78.

¹¹⁰ Çağatay, **İslâm'dan Önce Arap Tarihi ve Cahiliye Çağı**, s. 41.

¹¹¹ Carl Brockelmann, **İslâm Ulusları ve Devletleri Tarihi**, (çev. Neşet Çağatay), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2002, s. 6

¹¹² Ağırakça, "Tedmûr", **DİA**, s. 265.

¹¹³ Mesudi, **Muruc ez-Zeheb**, s. 219; Naskali, "Şâpûr", **DİA**, s. 346.

ele geçirmeye yönelik girişimleri ilişkilerin bozulmasında başrol oynamıştır.¹¹⁴ Tedmûr Krallığı kuruluşundan itibaren Roma İmparatorluğu himayesinde bulunmuştur. Roma İmparatorluğu da Sâsânîler ile girişmiş olduğu mücadelelerde Tedmûrlülerin sağlayacağı yardım ve desteklere ihtiyaç duymuşlardır. Tedmûr Krallığı'nın Sâsânî ve Roma İmparatorluklarının arasında yer alması, her iki imparatorluğu da birbirlerine karşı girişmiş oldukları mücadelede üstünlük kurabilmek ve avantajlı duruma gelebilmek adına Tedmûr Krallığı ile iyi ilişkiler kurmaya itmiştir. Bütün bunların yanında Tedmûr Araplarının Romalılar ile daha yakın ilişkiler kurduğu ve Sâsânî Roma mücadelesinde Sâsânîler'e karşı savaştıkları görülmektedir.¹¹⁵

Sâsânî hükümdarı I. Şapur, milattan sonra 224 yılında Nisibis (Nüsaybin) ve Karba (Harran) şehirlerinin arasında bulunan bir mevkiye gerçekleşen Resaina Savaşıyla Roma İmparatoru III. Gordianus'u (228-224) ordusu ile birlikte mağlup ederek ortadan kaldırmıştır. Bu savaşın ardından Sâsânîler Anadolu'da bulunan Roma şehirlerini istilaya başlamışlardır. Bu istila faaliyeti sonucunda Kapadokya'ya kadar olan kısımda otuz yedi Roma şehri Sâsânîler tarafından ele geçirilerek yağmalanmıştır.¹¹⁶

Romalılar ile amansız bir mücadeleye girişen I. Şapur 256 yılında yeniden Roma toprakları üzerine bir saldırı başlatmıştır. Barbalissus'ta (Bâlis) yapılan savaşta çok sayıda Roma askerini kılıçtan geçirerek zafer kazanan I. Şapur Suriye'de büyük çapta yağma ve tahribata girişmiştir.¹¹⁷ I. Şapur Suriye üzerinden ilerleyişini sürdürerek Romalılar ile yakın ilişkilerde bulunan Palmira Araplarına karşı Tedmûr'a doğru ordusu ile harekete geçmiştir. I. Şapur Roma İmparatoru Valeriyen'in

¹¹⁴ Altungök-Yıldırım, *Siyasi Açından Arap İran İlişkileri*, s. 39.

¹¹⁵ İbnu'l-Esir, *el-Kâmil fi't-Tarih*, c. I, s. 349; George Rawlinson, *A Manuel of Ancient History from the Earliest Times to the Fall of the Sassanian Empire*, Oxford University Press, Second Edition, (Trs), s. 574; Percy Sykes, *A History of Persia*, c. 1, Macmillan Company Press, London 1921, s.434; Ali Aktan, *İslam Tarihi: Başlangıcından Emevîler'in Sonuna Kadar*, Nobel Yayınları, Ankara 2010, s. 30; Ayrıca bkz. Wilhem Barthold, *İslam Medeniyeti Tarihi*, (çev. M. Fuad Köprülü), Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 1984, s. 11; Ağırakça, "Tedmûr", *DİA*, s.265; Naskali, "Şâpûr", *DİA*, s. 346; Apak, *Ana Hatlarıyla İslâm Öncesi Arap Tarihi ve Kültürü*, s. 49.

¹¹⁶ Taberi, *Tarih-i Taberi*, c. II, s. 438; Rawlinson, *A Manuel of Ancient History from the Earliest Times to the Fall of the Sassanian Empire*, s. 574; Altungök-Yıldırım, *Siyasi Açından Arap İran İlişkileri*, s. 40.

Ayrıca Bkz. Mehmet Ali Kaya, "III. Gordianus'un Pers (Sâsânî) Seferi: Güzergâh, Savaşlar ve İmparatorun Ölümü", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, sy. 1, c. XX, 2005, s. 157-167.

¹¹⁷ Naskali, "Şâpûr", *DİA*, s. 346.

Mezopotamya'ya topraklarından ilerlediği haberini alınca rotasını Roma ordusuna çevirmiştir.¹¹⁸ Sâsâniler'in daha fazla ilerlemesini engellemek ve onları Anadolu'dan çıkarmak isteyen Roma ordusu ilk saldırılarında başarılı olarak Sâsâni ordusunu Edassa'ya (Urfa) kadar püskürtmüşlerdir.¹¹⁹ İki ordu 260 yılında Edassa yakınlarında yeniden karşılaşmışlardır. Roma ordusunda etkili olan tifüs salgınının da etkisiyle Roma İmparatoru Valeriyen, I. Şapur'a elçiler göndererek savaşı bitirip bir anlaşma önerisinde bulunmuştur. Anlaşma şartlarını konuşmak üzere Roma İmparatoru Valeriyen'i karargâhına davet eden I. Şapur kurduğu tuzakla Roma İmparatoru Valeriyen'i yanında bulunan az sayıda askerini öldürerek esir almıştır. Roma ordusunda çok sayıda ölüme yol açan tifüs salgınına bir de imparatorun esareti eklenince Sâsâniler'e karşı bir mukavemet gösterememişlerdir. Bu durumu fırsata çeviren I. Şapur ordusu ile birlikte Suriye, Klikya, Kapadokya'yı işgal ederek Kayseri'yi kuşatmış ve Tarsus'u ele geçirmiştir.¹²⁰ Antakya (Antiochia) başta olmak üzere Suriye ve Anadolu'dan ele geçirilen sanatçı, bilgin ve işçilerden oluşan esirleri Hûzistan bölgesinde kurduğu Cundişapur (Cüdeysâbur) şehrine yerleştirmiştir.¹²¹

Sâsâni hükümdarı I. Şapur'un Suriye toprakları üzerinden İran'a geçeceğini haber alan Tedmûr hükümdarı Odenat (Üzeyne) Sâsânilerin niyetinin tam olarak ne olduğunu anlamak istemiştir.¹²² Bu amaçla Odenat, I. Şapur'a Tedmûr ileri gelenleri ile birlikte birçok kıymetli eşya, cariyeye ve kölelerinden oluşan hediyeler göndermek suretiyle bir dostluk bağı kurmak istemiştir.¹²³ Henüz kurulmuş olan Sâsâni Devleti'nin Romalılara karşı Roma İmparatoru Valeriyen'i esir edecek derecede elde ettikleri önemli zaferin tesiriyle kendilerine olan güvenleri arttığı gibi bunu bir övünç kaynağı olarak görmüş ve zafer sarhoşluğu yaşamışlardır.¹²⁴ Nitekim I. Şapur, Odenat'ın kendisine gönderdiği hediyeleri nehre fırlattırarak kendisi gibi bir

¹¹⁸ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-Tarih*, c. I, s. 349.

¹¹⁹ Naskali, "Sâsâniler", *DİA*, s. 174; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-Tarih*, c. I, s. 349; Altungök, *İslâm Öncesi İran'da Devlet ve Ekonomi –Sâsâni Dönemi-*, s. 59; Naskali, "Şâpûr", *DİA*, s. 346.

¹²⁰ Gregory Abû'l Farac, *Abû'l Farac Tarihi*, c. I, (çev. Ömer Rıza Doğrul), Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1999, s. 131; Çağatay, *İslâm'dan Önce Arap Tarihi ve Cahiliye Çağı*, s. 41; Ağırakça, "Tedmûr", *DİA*, s. 265.

¹²¹ Barthold, *İslam Medeniyeti Tarihi*, s. 11; Recep Uslu, "Cündişâpûr", *DİA*, VIII, İstanbul 1993, s. 117; Halil Sahillioğlu, "Antakya", *DİA*, III, İstanbul 1991, s. 228.

¹²² Aktan, *İslam Tarihi: Başlangıcından Emeviler'in Sonuna Kadar*, s. 30.

¹²³ Çağatay, *İslâm'dan Önce Arap Tarihi ve Cahiliye Çağı*, s. 41; Aktan, *İslam Tarihi: Başlangıcından Emeviler'in Sonuna Kadar*, s. 30.

¹²⁴ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-Tarih*, c. I, s. 349; Naskali, "Şâpûr", *DİA*, s. 346; Altungök, *İslâm Öncesi İran'da Devlet ve Ekonomi –Sâsâni Dönemi-*, s. 59; Naskali, "Sâsâniler", *DİA*, s. 174.

hükümdara Odenat gibi birisinin ne cüretle elçi gönderdiğini söyleyerek bunu hakaret saymış ve Tedmûr elçilerini azarlamıştır.¹²⁵

I. Şapur'un bu aşağılayıcı tavrı üzerine harekete geçen Odenat, birçok bedevi Arap kabilesine haber göndererek Sâsânîlere karşı yanında savaşmaya çağırmıştır.¹²⁶ Çağrısına olumlu cevap vererek Sâsânîler'e karşı savaşmak için biraraya gelen bedevi Arap kabileleriyle Sâsânîler ile yapılan savaşlarda dağılan Roma ordusunu yeniden bir araya getiren Odenat, meşhur Palmir okçularını da yanına alarak savaşmak üzere yola çıkmıştır. Nitekim 263 yılında savaş ganimetleri ile İran'a doğru ilerleyen Sâsânî ordusuna tuzak kuran Odenat, Sâsânî ordusunu mağlub ederek birçok ganimet elde etmiştir.¹²⁷ I. Şapur ve ordusunu Suriye'den çıkararak Suriye'de hâkimiyeti sağlayan Odenat'a karşı Sâsânîler Fırat Nehri'nin doğusuna çekilmek zorunda kalmışlardır.¹²⁸ Odenat, Sâsânîler'i Suriye'den atıncaya kadar Tedmûr Arapları savaş kabiliyetleri ile ön plana çıkmış bir toplum değillerdi.¹²⁹ Ancak bununla da yetinmeyen Odenat, Sâsânîler'in başkenti Tisfûn'a yürüyerek Sâsânî topraklarında büyük bir yağma hareketine girişmiştir. Tisfûn'a giren Tedmûrlular I. Şapur'un sarayını yağmalayarak birçok ganimet elde etmiş, I. Şapur'un karısı ve kız kardeşini de esir almışlardır.¹³⁰

Tedmûrlülerin Tisfûn'a girerek I. Şapur'un sarayını yağmalayıp aile fertlerini esir alacak derecede büyük bir başarı elde etmiş olmasında Sâsânîlerin Romalılarla girişmiş oldukları savaşların vermiş olduğu yorgunluğun etkili olduğu söylenebilir. Tedmûr Devleti yakınlık açısından Roma Devleti ile müttefik olmasına karşın

¹²⁵ Çağatay, *İslâm'dan Önce Arap Tarihi ve Cahiliye Çağı*, s. 41; Altungök-Yıldırım, *Siyasi Açidan Arap İran İlişkileri*, s. 40; Ağırakça, "Tedmûr", *DİA*, s. 265.

¹²⁶ Aktan, *İslam Tarihi: Başlangıcından Emeviler'in Sonuna Kadar*, s. 30; Sykes, *A History of Persia*, c. 1, s. 434.

¹²⁷ Ağırakça, "Tedmûr", *DİA*, s.265; Sykes, *A History of Persia*, c. 1, s. 434; Ali Aktan, *İslam Tarihi: Başlangıcından Emeviler'in Sonuna Kadar*, s. 30.

¹²⁸ Rawlinson, *A Manuel of Ancient History from the Earliest Times to the Fall of the Sassanian Empire*, s. 575; Naskali, "Şâpûr", *DİA*, s. 346; Altungök, *İslâm Öncesi İran'da Devlet ve Ekonomi –Sâsânî Dönemi-*,s. 62; Aktan, *İslam Tarihi: Başlangıcından Emeviler'in Sonuna Kadar*, s. 30.

¹²⁹ Hitti, *Siyasi ve Kültürel İslâm Tarihi*, s. 115.

¹³⁰ Aktan, *İslam Tarihi: Başlangıcından Emeviler'in Sonuna Kadar*, s. 30; Rawlinson, *A Manuel of Ancient History from the Earliest Times to the Fall of the Sassanian Empire*, s. 575; Ağırakça, "Tedmûr", *DİA*, s. 265; Altungök-Yıldırım, *Siyasi Açidan Arap İran İlişkileri*, s.41; Çağatay, *İslâm'dan Önce Arap Tarihi ve Cahiliye Çağı*, s. 41.

savaşın asıl nedeni Roma İmparatoru Valeriyen'in intikamını almak olmayıp, I. Şapur'un aşağılayıcı tavırlarına karşı verilen bir cevap mahiyetindedir.¹³¹

İmparatorları esir alınan Romalılar, Odenat'ın Sâsânîlere karşı elde ettiği başarıyı büyük bir sevinçle karşılamışlardır. Valeriyen'in esir düşmesinin ardından tahta geçen oğlu Gallienus, Valeriyen'in intikamının alındığına inanarak büyük şenlikler tertib ettirerek kutlamalar yaptırmıştır.¹³² Gallienus, Odenat'ı hem en büyük düşmanları Sâsânîler'e karşı kazandıkları zaferlerden hem de babasının intikamını almış olarak görmesinden dolayı "Doğu eyaletleri hükümdarı" olarak ilân etmiştir. Odenat'a Roma İmparatorlarının kullandığı "Avgust" ünvanı verilerek Roma İmparatorunun ortağı olarak tanımlanmıştır.¹³³

I. Şapur'un Odenat karşısında uğradığı hezimetten sonra Tedmûr üzerine sefer düzenlemesiyle ilgili kaynaklarda herhangi bir bilgi yer almamaktadır. Ancak I. Şapur, sefer düzenlemek yerine Odenat'ın eşi Zeynobia'ya (Zeyneb), Odenat'ı ortadan kaldırarak iktidara gelmesi yönünde teşvikte bulunmuştur.¹³⁴ Nitekim Zeynobia, Odenat'ın diğer karısından olan oğlu Herod ve Odenat'ı ortadan kaldırması için Odenat'ın yeğeni Maeonius ile anlaşmıştır.¹³⁵ Odenat ve büyük oğlu Herod, Hıms (Emesa) şehrinde suikast sonucu öldürülmüşlerdir.¹³⁶

1.1.2 Tedmûr Hükümdarı Zeynobia Döneminde Sâsânîler ile İlişkiler

Odenat'ın suikast sonucunda öldürülmesinin ardından yerine karısı Zeynobia ve oğlu Vehbüllât (Athenedorus) geçmiştir. Adlarına para bastırarak kendilerini Avgust ilan eden Zeynobia ile oğlu, Roma ve Sâsânî İmparatorluklarına karşı birçok savaş gerçekleştirmişlerdir. Nitekim Romalıların en büyük destekçisi olan Odenat'ın ölümünün ardından Romalılar, Zeynobia ve oğluna karşı tavır almışlardır. Öte

¹³¹ Altungök-Yıldırım, *Siyasi Açından Arap İran İlişkileri*, s. 41; Aktan, *İslam Tarihi: Başlangıcından Emeviler'in Sonuna Kadar*, s. 30; Ağırakça, "Tedmûr", *DİA*, s. 265.

¹³² Çağatay, *İslâm'dan Önce Arap Tarihi ve Cahiliye Çağı*, s. 41; Ağırakça, "Tedmûr", *DİA*, s. 265.

¹³³ Brockelmann, *İslam Ulusları ve Devletleri Tarihi*, s. 6; Lewis, *Tarihte Araplar*, s. 41; Hitti, *Siyasi ve Kültürel İslâm Tarihi*, s. 115; Çağatay, *İslâm'dan Önce Arap Tarihi ve Cahiliye Çağı*, s. 41; Ağırakça, "Tedmûr", *DİA*, s. 265; Aktan, *İslam Tarihi: Başlangıcından Emeviler'in Sonuna Kadar*, s. 30.

¹³⁴ Altungök-Yıldırım, *Siyasi Açından Arap İran İlişkileri*, s. 42; Aktan, *İslam Tarihi: Başlangıcından Emeviler'in Sonuna Kadar*, s. 30.

¹³⁵ Çağatay, *İslâm'dan Önce Arap Tarihi ve Cahiliye Çağı*, s. 42.

¹³⁶ Hitti, *Siyasi ve Kültürel İslâm Tarihi*, s. 116.

yandan Sâsâni hükümdarı I. Şapur, Zeynobia'ya verdiği sözlerden ticari imtiyazlar dışında hiçbir vaadini gerçekleştirmemiştir.¹³⁷

Zeynobia, oğlu Vehbüllât adına yönetimi eline almasının ardından Sâsâniler'in kendisine verdikleri sözleri tutmayarak Romalılara karşı yalnız bırakmalarını bahane ederek Sâsâni müttefiki Lâhmi topraklarına saldırarak şehirlerini yağmalamıştır.¹³⁸ 272 yılında Roma topraklarına saldırıya geçen Zeynobia önce Mısır'ı işgal etmiş ardından rotasını Anadolu'ya çevirerek Ankara'ya kadar ilerlemiştir. Zeynobia'nın savaş meydanlarında başarılı olmasında en büyük pay sahibi Palmiralı iki generali Zabbay ve Zabda olmuştur. Roma İmparatoru Aurelianus Mısır'a gönderdiği ordu ile Mısır'ı işgalden kurtarıırken kendisi de Ankara'yı kuşatan Tedmûr ordusunu etkisiz hale getirdikten sonra Antakya önünde Tedmûr ordusunun bir bölümünü ortadan kaldırmıştır. Aurelianus'un gelişiyle geri çekilen Zeynobia Humus'da (Emassa) bekleyişe geçmiştir. Ancak Romalılara karşı Humus önünde ciddi kayıplar verilmesinin ardından Zeynobia, geri çekilme kararı alarak Tedmûr'a çekilmiştir. Roma İmparatoru Aurelianus, Zeynobia'nın Tedmûr'a geri çekilmiş olmasına rağmen peşini bırakmayarak Tedmûr şehrini de kuşatmıştır. Zeynobia kendisine zarar verilmemesine karşılık teslim olmasını içeren tüm teklifleri geri çevirerek başta Sâsâniler olmak üzere Araplar ve Ermenilerden yardım istemiştir.¹³⁹ Ancak onun yardım çağrısına olumlu cevap veren Sâsâni kuvvetleri Romalılarca kendilerine verilen kıymetli hediyeler karşılığında Tedmûr'a varmadan geri çekilmişlerdir.¹⁴⁰ Tedmûr'da açlık sıkıntısı baş gösterince Sâsâni hükümdarı I. Şapur'dan yardım istemek amacıyla gizli bir şekilde şehirden kaçan Zeynobia Roma askerlerince Fırat Nehri kenarında yakalanarak esir alınmıştır. Zeynobia'nın yakalanmasının ardından Tedmûr şehrini ele geçiren Roma İmparatoru Aurelianus şehirdeki kıymetli eşyaları alarak şehirden ayrılrsa da çok fazla uzaklaşmadan Tedmûr'da yeniden bir

¹³⁷ Ağırakça, "Tedmûr", *DİA*, s. 265; Çağatay, *İslâm'dan Önce Arap Tarihi ve Cahiliye Çağı*, s. 42; Aktan, *İslam Tarihi: Başlangıcından Emeviler'in Sonuna Kadar*, s. 30.

¹³⁸ Altungök-Yıldırım, *Siyasi Açından Arap İran İlişkileri*, s. 42.

¹³⁹ Hitti, *Siyasi ve Kültürel İslâm Tarihi*, s. 116; Ağırakça, "Tedmûr", *DİA*, s. 265; Çağatay, *İslâm'dan Önce Arap Tarihi ve Cahiliye Çağı*, s. 42.

¹⁴⁰ Çağatay, *İslâm'dan Önce Arap Tarihi ve Cahiliye Çağı*, s. 42.

ayaklanmanın baş gösterdiğini haberini almıştır. Geri dönen Roma ordusu 276 yılında Tedmûr şehrini yerle bir ederek Tedmûr Devleti'ne son vermiştir.¹⁴¹

1.2. Siyasi Açıdan Gassânî Krallığı ve Sâsânî İlişkileri

Kuzey Arabistan'da Irak ve Suriye sınırları içerisinde kurulan Arap devletleri Roma ve Sâsânî imparatorluklarının giriştikleri üstünlük mücadelelerinde sınır yakınlıkları itibari ile her iki imparatorlukla da çeşitli münasebetlerde bulunmuşlardır. Nitekim Roma ve Sâsânî mücadelesinin ezeli bir rekabete dönüştüğü Anadolu, Mezopotamya, Suriye ve Irak bölgeleri üzerinde kurulan Arap krallıkları tercihini her iki imparatorluktan birisine daha yakın olacak şekilde kullandıkları gibi kimi dönemlerde bu tercihlerini yine devletlerinin menfaatine olacak şekilde değiştirdikleri de vaki olmuştur.

Kuzey Arabistan'da kurulan Arap krallıklarından birisi de Kahtanilerin Kehlân koluna mensup olan Gassânîlerdir. Yemen'de bulunan Me'rib seddinin yıkılmasının ardından Gassânîler kabile reisleri Amr Müzeykıyâ b. Amr Mâüssemâ ile birlikte Suriye'ye göç etmek üzere ellerinde bulunan arazi ve malları Himyerilere satmışlardır.¹⁴² Amr Müzeykıyâ b. Amr Mâüssemâ'nın ölümünün ardından oğlu Cefne b. Amr öncülüğünde m.s. III. asırda Suriye'ye yerleşmişlerdir. Cefne b. Amr'ın Gassânîlerin kurucusu ve ilk hükümdarı olması hasebi ile Gassânîlere Cefneoğulları da denilmektedir.¹⁴³ Gassânî isminin kaynağına dair Me'rib Seddi yakınlarındaki Cuhfe kasabası civarında bulunan Müşellel Dağında akmakta olan Gassan Pınarından bu adı aldıklarını rivayet edilmektedir.¹⁴⁴ Başka bir rivayette ise Tihâme çölünde yer alan Gassân Suyundan da bu adı aldıkları belirtilmektedir.¹⁴⁵

Gassânîler Suriye'de ilk olarak Şam (Dımaşk) yakınlarında bulunan Belka ve Havran bölgelerine yerleşmişlerdir. Suriye'ye yerleşmelerinin ardından bir süre hâkimiyetleri altında yaşadıkları Kudâa kabilesinin Dâcaim koluna mensup Selim kabilesi ile

¹⁴¹ Brockelmann, *İslam Ulusları ve Devletleri Tarihi*, s. 6; Lewis, *Tarihte Araplar*, s. 41; Ağırakça, "Tedmûr", *DİA*, s. 265; Çağatay, *İslâm'dan Önce Arap Tarihi ve Cahiliye Çağı*, s. 42; Hitti, *Siyasi ve Kültürel İslâm Tarihi*, s. 116.

¹⁴² İbn Hişâm, *es-Siret-i İbn-i Hişâm*, s. 47; Ahmet Ağırakça, "Gassânîler", *DİA*, İstanbul 1996, XIII, s. 397; Çağatay, *İslâm'dan Önce Arap Tarihi ve Cahiliye Çağı*, s. 51.

¹⁴³ Ağırakça, "Gassânîler", *DİA*, s. 397.

¹⁴⁴ Çağatay, *İslâm'dan Önce Arap Tarihi ve Cahiliye Çağı*, s. 52.

¹⁴⁵ Hizmetli, *İslâm Tarihi*, s. 62.

giriştikleri üstünlük mücadelesinden galip ayrılmışlardır. Daha sonrasında Şam ve Tedmûr bölgelerini ele geçiren Gassâniler bulundukları bölgede hâkimiyeti sağlamışlardır.¹⁴⁶ Bölgedeki konumlarını sağlamlaştıran Gassâniler, Şam ile Me'rib şehirleri arasında uzanan ve ticari açıdan nakliye yolu olarak kullanılan güzergâhın kuzey kısımlarına yerleşmiş bulunuyorlardı.¹⁴⁷ Gassâniler ana dillerini korudukları gibi Aramice dilini de öğrenerek kullanmışlardır.¹⁴⁸

Harita 3: Gassânîlerin Harita Üzerindeki Konumları.¹⁴⁹

Milattan sonra birinci asırda Nabati Krallığını ortadan kaldırarak Suriye'yi ele geçiren Roma İmparatorluğu daha sonraki süreçte tüm çabalarına rağmen bedevi olarak yaşayan Arap kabilelerinin, kendi ticaret kervanlarını ve şehirlerini yağmalamalarının önüne geçememişlerdir. Roma İmparatorluğu bu durumu ortadan kaldırma gayesi ile Suriye'de bulunan Araplar içerisinde önemli bir nüfuza sahip olan Gassâniler ile iyi ilişkiler kurmak için adımlar atmıştır. Romalıların Gassâniler ile yakınlaşmalarında etkili olan diğer hususlar ise ezeli rakipleri Sâsânilerin Lâhmi

¹⁴⁶ Hitti, *Siyasi ve Kültürel İslâm Tarihi*, s. 117-118; Apak, *Ana Hatlarıyla İslâm Öncesi Arap Tarihi ve Kültürü*, s. 54; Ağırakça, "Gassâniler", *DİA*, s. 397; Muhammed Abdülkadir Hüreysât, "Belkâ", *DİA*, İstanbul 1992, V, s. 419.

¹⁴⁷ Hitti, *Siyasi ve Kültürel İslâm Tarihi*, s. 118.

¹⁴⁸ Ağırakça, "Gassâniler", *DİA*, s. 397.

¹⁴⁹ <http://www.tarihbilinci.com/media/islamiyet-onesi-arap-yarimadasi-haritasi.13/>

Arapları ile aralarında tesis etmiş oldukları iyi ilişkilerin Roma İmparatorluğu sınırlarının güvenliğini tehdit eder bir hal almasıdır. Bu durum sınırların güvenliğinin sağlanması açısından Gassâni Araplarının tampon bir devlet olarak desteklenmesini de beraberinde getirmiştir. Roma- Gassâni yakınlaşmasında Gassâni Arapları ve hükümdarlarının bir kısmının monofizit Hristiyanlığa bağlı bulunmaları da etkili olurken bu yakınlaşma Gassânilere de siyasi açıdan menfaat sağlamıştır.¹⁵⁰ Nitekim Gassâniler ve Romalılar arasında yapılan anlaşmaya göre Gassâniler diğer Arap toplulukları ile giriştikleri savaşlarda Roma İmparatorluğu kendilerine 30-40 bin arasında askeri destek sağlamayı taahhüt ederken Gassâniler de Romalıların Sâsâniler ile yapacakları savaşlarda en az 20 bin kişiden oluşan bir destek sağlayacaktı.¹⁵¹ Böylelikle hem Gassâniler hem de Roma İmparatorluğu düşmanları olan Lâhmi ve Sâsânî ittifakına karşı önemli bir ittifak gerçekleştirmişlerdir.

1.2.1. Sâsâni Hükümdarı II. Hürmüz Döneminde Gâssâniler ile İlişkiler

Sâsâniler, Roma İmparatorluğu ile girişmiş oldukları mücadelede Lâhmi Arapları ile iyi ilişkiler geliştirerek sınırları açısından tampon bir Arap krallığı ile müttefiklik sağlamışlardır. Sâsâni hükümdarı II. Hürmüz (302-309) tahta oturduktan sonra Suriye bölgesindeki Araplar üzerinde hâkim bir güç olan Gassânilere bir elçi göndermiş ve Sâsânîlere bağlılık bildirerek belirli bir miktarda yıllık haraç ödemelerini istemiştir. Bu teklifi reddeden Gassâniler Roma İmparatorluğundan yardım istemişlerdir. Romalılar ezeli rakipleri Sâsânîlere karşı müttefikleri olan Gassânilerin yardım çağrısına kayıtsız kalmayarak bölgeye bir ordu sevk etmişlerdir. Romalılardan gelecek yardımı bekleyen Gassâniler de bir yandan savaş nizamı almışlardır. Gassânilerin yardım talebinin Romalılar tarafından olumlu karşılandığını haber alan II. Hürmüz, Romalılara ve Gassânilere karşı savaş ilan etmiştir. Destek ordusunun gelişi ile birlikte Sâsâniler ile Gassâniler arasında çeşitli mücadeleler yaşanmıştır.¹⁵²

II. Hürmüz'ün Romalılar ile giriştiği mücadeleyi fırsat bilerek ayaklanan Bahreyn'de yaşayan Arap kabileleri Sâsânîlerin Bahreyn'de bulunan ticaret kolonilerini

¹⁵⁰ İra M. Lapidus, **İslam Toplulukları Tarihi**, c. I, (çev. Yasin Aktay), İletişim Yayınları, İstanbul 2005, s. 47; Hitti, **Siyasi ve Kültürel İslâm Tarihi**, s. 119-120.

¹⁵¹ Hasan, **Siyasi-Dini-Sosyal-Kültürel İslâm Tarihi**, c. I, s. 61.

¹⁵² Taberi, **Tarih-i Taberi**, c. II, s. 448.

yağmalamışlardır.¹⁵³ Bahreyn’de yaşanan ayaklanmalar ile birlikte I. Şapur döneminde körfezde sağlanan asayişde bozulmuştur.¹⁵⁴ Gassânîler ile yapılan savaşların ardından körfezde yeniden düzeni sağlamak amacıyla harekete geçen II. Hürmüz Gassânîlerin civar Arap kabilelerinden oluşturduğu bir birlik ile pusuya düşürülerek yaralanmıştır. Aldığı yaranın etkisi ile yaşamını yitiren II. Hürmüz’ün ardından Sâsânîlerde 309 ile 325 yılları arasında 16 yıl sürecek bir iktidar boşluğu yaşanmıştır. İktidar boşluğunun yaşanmasında II. Hürmüz’ün ardından tahta geçecek olan oğlu II. Şapur, henüz kundakta bir bebek olduğundan bu süre zarfında ülkeyi vezirler ve II. Hürmüz’ün ölümü ile birlikte yönetimde etkili olan asiller yönetmiştir.¹⁵⁵

Sâsânî tahtında kundak çağındaki bir bebeğin bulunması Sâsânî iktidarında büyük bir boşluk oluşturduğu gibi Sâsânî topraklarını da düşman saldırılarına karşı savunmasız bırakmıştır. Bu durum Sâsânîlerin komşularının dikkatlerini çekerek gelecek saldırılara davetiye çıkartmıştır. Nitekim Abdulkays ve Beni Ayyar Arapları Bahreyn’de bulunan Arap kabileleri ile birlikte Erdeşir-i Hürre¹⁵⁶ sahillerinde bulunan Sâsânî köy ve kasabalarını yağmalamışlardır. Sâsânîler Fars üzerindeki hâkimiyelerini tamamen yitirirken Sâsânîler’in hiçbir mukavemet göstermemesi üzerine Sâsânî müttefiki olan Lâhmi Araplarının topraklarından başlayarak Sâsânî başkenti Tisfûn’u da içine alacak şekilde yağmalar yaşanmıştır. İyâd kabilesi Sevâd bölgesini ele geçirerek burada yaşayan çiftçiler haraca bağlanmıştır.¹⁵⁷ Suriye’de bulunan Gassânîler ise bu dönemde ekseriyetle el-Cezire üzerine akınlar gerçekleştirmişlerdir.¹⁵⁸

¹⁵³ İbnu’l-Esir, **el-Kâmil fi’t-Tarih**, c. I, s. 354.

¹⁵⁴ Altungök-Yıldırım, **Siyasi Açından Arap İran İlişkileri**, s. 43; Naskali, “Sâsânîler”, **DİA**, s. 175.

¹⁵⁵ Taberi, **Tarih-i Taberi**, c. II, s. 448; İbnu’l-Esir, **el-Kâmil fi’t-Tarih**, c. I, s. 354.

¹⁵⁶ I. Erdeşir tarafından kurulan Hürmüzd Erdeşir, Ram Erdeşir, Veh Erdeşir gibi kendi adıyla anılan şehirleri ihtiva eden ve bugünkü Gûr Fîrûzâbâd ile Aşağı Mezopotamya’da kurulan şehirlerin bulunduğu bölgeye verilen isim. Bkz. Yazıcı, “Erdeşir”, **DİA**, s. 285.

¹⁵⁷ İbnu’l-Esir, **el-Kâmil fi’t-Tarih**, c. I, s. 354; Taberi, **Tarih-i Taberi**, c. II, s. 449.

¹⁵⁸ Ebu Hanife Dineveri, **el-Ahbârü’t-Tivâl**, (çev. Z. Akman-H. Z. Aytemur), Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2017, s. 101-102; Altungök-Yıldırım, **Siyasi Açından Arap İran İlişkileri**, s. 45.

1.2.2. Sâsâni Hükümdarı II. Şapur Döneminde Gâssâniler ile İlişkiler

1.2.2.1. II. Şapur'un Araplar Üzerine Düzenlediği Saldırıları ve Gâssâniler ile Münasebetleri

Sâsâni hükümdarı II. Hürmüz'ün Araplarla girişmiş olduğu savaşta pusuya düşürülerek öldürülmesinin ardından 309 ile 325 yılları arasında Sâsânilerde bir iktidar boşluğu oluşmuştur.¹⁵⁹ Henüz kundakta bir bebek olan II. Şapur'un Sâsâni tahtına çıkarılarak Sâsâni hükümdarı ilan edilmesinden kaynaklanan boşluğu başta bedevi Arap kabileleri olmak üzere Gassâniler'de fırsata çevirmişlerdir. Nitekim Sâsâni'ler başkentleri Tisfûn'u da (Medain) içine alacak şekilde Arap yağma ve saldırıları ile karşı karşıya kalmış iktidar da yaşanan boşluğun etkisiyle mukavemet gösterememişlerdir. Dolayısıyla II. Şapur'un çocukluk yılları Arapların Sâsâniler üzerine gerçekleştirdiği yağma ve baskınların etkisiyle yaşanan sıkıntılara tanıklık etmekle geçmiştir.¹⁶⁰ Sâsâni şehirlerine saldıran Abdulkays ve Beni İyar gibi bedevi hayatı yaşayan Arap kabileleri, saldırdıkları şehirleri işgal etme ve yönetme gibi kabiliyetlere haiz olmamaları nedeniyle saldırılarını yağma ve ganimet elde etme amaçlarıyla gerçekleştirmişlerdir. Yağmaladıkları şehir, kasaba ve köylerde ele geçirdikleri insanları ise köle pazarlarında satmışlardır.¹⁶¹ Arapların saldırı ve yağmalarına çocukluk yıllarından itibaren tanıklık eden II. Şapur, Araplara karşı büyük bir nefret ve kinle büyümüştür.¹⁶²

II. Şapur çocukluk yıllarından itibaren devlet sorunlarını ve bilhassa Arapların ülkelerine düzenledikleri saldırılar karşısında neler yapılabileceğine dair Sâsâni devlet adamlarıyla istişareler gerçekleştirmiştir. Rivayetlere göre henüz yedi yaşındayken bir gürültü ile uyanan II. Şapur, duyduğu gürültülerin ne olduğunu sorunca kendisine Dicle Nehri'nin karşı kıyısında pazar kurulduğunu ve nehrin üzerindeki köprüden geçmeye çalışanların sayıca fazla olduklarından dolayı izdiham olduğunu söylemişlerdir. Bunun üzerine II. Şapur, nehir üzerine bir köprü daha inşa edilmesini birinin geliş diğerinin ise gidiş olarak kullanılmasını emretmiştir. II. Şapur'un henüz çok küçük bir yaşta olmasına karşın meselelerin çözümünde aldığı

¹⁵⁹ Sykes, *A History of Persia*, c. 1, s. 411.

¹⁶⁰ İbnu'l-Esir, *el-Kâmil fi't-Tarih*, c. I, s. 354; Taberi, *Tarih-i Taberi*, c. II, s. 449.

¹⁶¹ Altungök-Yıldırım, *Siyasi Açından Arap İran İlişkileri*, s. 45.

¹⁶² Taberi, *Tarih-i Taberi*, c. II, s. 449.

tedbirler onun idrak gücü ve kabiliyetlerine dair Sâsâni halkına gelecek yıllar açısından ümit vermiştir.¹⁶³

II. Şapur on altı yaşına geldiğinde artık o ve on altı yıldır fetret yaşayan Sâsâniler için harekete geçme zamanı gelmiştir. İlk iş olarak devletin ileri gelenleri ile bir araya gelen II. Şapur yaşanan baskın ve yağmalara son vermek adına Araplar üzerine yürüme niyetini ortaya koyar. Kendisi ile birlikte Araplar üzerine yürüyecek ordunun sayıca az fakat savaş ve hareket kabiliyetleri açısından yetenekli ve üst düzeyde donanımlı olacak şekilde hazırlanmasını istemiştir.¹⁶⁴ Yanındaki az sayıda kuvvetle yağma faaliyetlerinde bulunan Araplar üzerine yürüyen II. Şapur, esir almaksızın hiçbir Arabın sağ bırakılmamasını emretmiştir. Fars Körfezi'nde Arapların kontrolüne geçen kolonileri Araplardan temizleyerek güvenliği sağlamak amacıyla Huzistan¹⁶⁵ ve Fars¹⁶⁶ eyaletleri üzerine sefer düzenlemiştir. Huzistan ve Fars eyaletlerini Araplardan temizleyen II. Şapur böylelikle Fars Körfezi'nin doğu kıyılarını güvence altına almıştır. Fars Körfezi'ndeki Arap etkisini tamamen kırmak isteyen II. Şapur yerleşik vaziyette bulunan Araplar da dâhil olmak üzere burada bulunan tüm Arapları bu bölgeden çıkarmak istemiştir.¹⁶⁷ Bu amaçla ordusundaki asker sayısını arttıran II. Şapur donanma vasıtası ile Fars Körfezi'nin batı kıyılarında bulunan Araplara yönelik saldırılar düzenlemiştir.¹⁶⁸ Fars Körfezi'ndeki Arap etkisini tamamen kırmak amacıyla ilerleyişini sürdüren II. Şapur, rotasını Bahreyn'e çevirerek Hatt şehrini ele geçirmiştir. Buradan Temim ve Abdulkays kabilelerinin bir kısmının bulunduğu Hecer Bölgesi'ne ilerleyerek birçok Arabı kılıçtan geçirmiştir.¹⁶⁹ Daha sonra Abdulkays kabilesinin üzerine yürüyen II. Şapur ve ordusu çok fazla kan dökmüştür. Bu bölgedeki tüm Arapları yerlerinden sürmek amacıyla su kuyularının birçoğunu tahrib etmiştir. II. Şapur Yesrib (Medine) yakınlarına kadar ilerleyerek

¹⁶³ ed-Dineveri, **el-Ahbâru't-Tivâl**, s. 102; İbnu'l-Esir, **el-Kâmil fi't-Tarih**, c. I, s. 354.

¹⁶⁴ Taberi, **Tarih-i Taberi**, c. II, s. 450; İbnu'l-Esir, **el-Kâmil fi't-Tarih**, c. I, s. 354.

¹⁶⁵ Hûzistan Eyaleti: İran'ın güney batısında yer alan Hûzistan eyaleti antik dönem Yunan kaynaklarında Uxii toprakları olarak adlandırılmıştır. Batısında Irak, kuzeyinde Zagros sıradağları ve güneyinde ise Basra Körfezi yer almaktadır. Bkz. Recep Uslu, "Hûzistan", **DİA**, İstanbul 1998, XVIII, s. 436-439.

¹⁶⁶ Fars Eyaleti: Yunanlılar'ın Antik dönemde Persis olarak adlandırdıkları bölge doğusunda Kirman, batısında Hûzistan, güneyinde İran Körfezi ve kuzeyinde İsfahan şehri ile çevrili olan alanı kapsamaktadır. Bkz. Javad Heyat, "Fars", **DİA**, İstanbul 1995, XII, s. 174-176.

¹⁶⁷ İbnu'l-Esir, **el-Kâmil fi't-Tarih**, c. I, s. 354-355; Altungök, **İslâm Öncesi İran'da Devlet ve Ekonomi**, s. 75.

¹⁶⁸ Taberi, **Tarih-i Taberi**, c. II, s. 451; İbnu'l-Esir, **el-Kâmil fi't-Tarih**, c. I, s. 354; Altungök-Yıldırım, **Siyasi Açından Arap İran İlişkileri**, s. 46.

¹⁶⁹ Mesudi, **Muruc ez-Zeheb**, s. 225; Taberi, **Tarih-i Taberi**, c. II, s. 451.

birçok Arabı öldürürken bir kısmını da esir almıştır. İlerleyişini Yemen'e doğru sürdüren II. Şapur Yemen ve Hicr üzerindeki Arap kabilelerine düzenlediği baskınlarla büyük katliamlar gerçekleştirmiştir. Bu bölgelerde bulunan birçok su kaynağı tahrib edilirken birçoğu da toprakla kapatılmıştır.¹⁷⁰

Rotasını Irak ve Suriye toprakları arasında yaşayan Bekr ve Tağlib kabileleri üzerine çeviren II. Şapur, çok sayıda Arabı kılıçtan geçirdiği gibi birçok esir almıştır.¹⁷¹ Sâsânî müttefiki Lâhmi Arapları Gassâniler ile savaşırken II. Şapur da el-Cezire toprakları üzerinde yer alan Dayzen el-Gassâni'ye doğru ilerleyerek Rakka¹⁷² şehri yakınlarında bulunan Fırat Nehri kıyısındaki şehri muhasara ederek almıştır.¹⁷³ İlerleyişini sürdüren II. Şapur el-Cezire Bölgesine yerleşerek Sevâd Bölgesi'nde baskın ve yağma faaliyetlerine devam eden Beni İyâd¹⁷⁴ kabilesine baskın yapmıştır. Çok kanlı savaşlardan sonra Beni İyâd kabilesi itaat altına alınırken sağ kalanlardan bir kısmı kaçarak Roma topraklarına sığınmışlardır.¹⁷⁵ Sâsâniler ile Beni İyâd kabilesi arasında yaşanan çarpışmalarda öldürülen çok sayıda kişinin kafataslarının gömüldüğü bölge daha sonraları da Araplar arasında "Deyrû'l-cemâcim" (kafatasları manastırı) olarak anılmıştır.¹⁷⁶ II. Şapur, Beni İyâd kabilesinin ardından Abdulkays Arapları ile birleşerek Sâsânî toprakları üzerine baskınlar gerçekleştiren Beni Bekr Araplarının yaşadığı Diyar-ı Bekr¹⁷⁷ üzerine yönelmiştir. 330 yılında Sâsâniler'e karşı ağır kayıplar veren Beni Bekr Arapları da itaat altına alınmıştır.¹⁷⁸

Araplara karşı büyük bir nefretle saldıran II. Şapur gerek yaptığı katliamlar gerekse yakalanan Arapların omuzlarındaki kürek kemiklerini çıkartarak işkence edip

¹⁷⁰ İbnu'l-Esir, **el-Kâmil fi't-Tarih**, c. I, s. 354-355; Taberi, **Tarih-i Taberi**, c. II, s. 451.

¹⁷¹ Taberi, **Tarih-i Taberi**, c. II, s. 451; İbnu'l-Esir, **el-Kâmil fi't-Tarih**, c. I, s. 355; Casim Avcı, "Tağlib", **DİA**, İstanbul 2010, XXXIX, s. 374.

¹⁷² Rakka: Anadolu, Suriye ve Mezopotamya'yı birbirine bağlayan şehir, el-Cezire bölgesinde yer alan önemli bir savunma merkezi olarak kullanılmıştır. "Diyârimudar" olarak anılan şehir Mudaroğullarının üssü olarak kullanılmıştır. Şehir Fırat Nehri'nin artan sularına bağlı olarak sürekli sel baskınları yaşamıştır. Bu yüzden Arapçada su baskınları manasına gelen "Rakka"ismiyle anılmıştır. Bkz. Gülay Ögün Bezer, "Rakka", **DİA**, İstanbul 2007, XXXIV, s. 432-433.

¹⁷³ ed-Dineveri, **el-Ahbâru't-Tivâl**, s. 102.

¹⁷⁴ Beni İyâd: Adnanilere mensup bir Arap kabilesi olan Beni İyâd m.s. 3. y.y. da Mudar kabilesi ile aralarında yaşanan mücadelelerden mağlub olarak ayrılarak Mekke'den çıkmak zorunda kalmışlardır. Bkz. İbrahim Sarıçam, "Beni İyâd", **DİA**, İstanbul 2001, XXIII, s. 496.

¹⁷⁵ İbnu'l-Esir, **el-Kâmil fi't-Tarih**, c. I, s. 355; Mesudi, **Muruc ez-Zeheb**, s. 225.

¹⁷⁶ Nuri Ünlü, "Deyrû'l-cemâcim", **DİA**, İstanbul 1994, IX, s. 270.

¹⁷⁷ Diyar-ı Bekr: Günümüzde Güneydoğu Anadolu Bölgesinde yer alan Diyarbakır şehridir. Şehirde yaşayan Beni Bekr Araplarının reisi Bekr b. Vâil'e nispetle Diyar-ı Bekr olarak adlandırılmıştır. Bkz. Nejat Göyünç, "Diyarbakır", **DİA**, İstanbul 1994, IX, s. 464-469.

¹⁷⁸ Ahmet Önkâl, "Bekr b. Vâil", **DİA**, İstanbul 1992, V, s. 362.

öldürdüğü için kendisine “Zü’l Ektâf” (omuzlar sahibi) lakabı verilmiştir. Şapur ele geçirilen esirlere hiçbir şekilde acımazken Araplar üzerinde izlediği sindirme politikası Araplar arasında büyük bir panik ve korkuya sebep olmuştur.¹⁷⁹ Irak, Bahreyn ve el-Cezire Bölgesi’ndeki Araplar üzerinde yapılan saldırı ve katliamlardan en fazla Abdulkays, Beni Bekir, Beni İyâd, Temim ve Tağlib Arapları etkilenmiştir.¹⁸⁰ II. Şapur’un Araplara karşı giriştiği harekâtlar süresince, Sâsânilerin müttefikleri olan Lâhmi Arapları bu durumu fırsata çevirerek topraklarını genişletmek amacıyla Gassâniler’in topraklarına saldırılar düzenlemişlerdir. Lâhmilerin Gassâniler ve Romalılar ile mücadele etmesi, II. Şapur’un diğer Arap topluluklarının üzerine yürümesi açısından önemli bir fırsat sunmuştur.¹⁸¹ II. Şapur itaat altına aldığı Arap kabileleri içerisinde Mecusi olan Araplar dışında kalanları farklı bölgelere sevk ederek böylelikle Araplar’ın toparlanıp yeniden bir güç olmasını engellemeye çalışmıştır.¹⁸² İtaat altına alınan Irak, Bahreyn ve el-Cezire Araplarını ise müttefikleri olan Lâhmi hükümdarı I. İmruülkays’ın hâkimiyetine vermiştir.¹⁸³

Sâsâniler müttefikleri olan Araplar ile Mecusi inancına sahip Araplar dışında diğer tüm Araplara karşı tarih boyunca sert bir tutum içerisinde olmuşlardır. II. Şapur dönemi ise Araplara karşı izlenen sertliğin zirvesinin yaşandığı yıllar olmuştur.¹⁸⁴ Sâsânî hükümdarlarının Araplara karşı bu sert tutumlarına sebebi ise İranlı münecim ve din adamlarından kaynaklanan, Araplar içerisinde çıkacak birisinin İran medeniyetini ortadan kaldıracağına dair ortaya atılmış olan kehanetlerden kaynaklanması gösterilmiştir.¹⁸⁵ Nitekim İran uygarlıklarında astronomi bilimi gelişmiş bir durumdayken bazı peygamberlerin doğumlarının dahi önceden bilindiğine dair rivayetler mevcuttur.¹⁸⁶ Ancak yine de Araplara karşı sert bir tutum içine girilmesinin her dönem için özel sebepleri olabileceği gibi, genel sebep olarak

¹⁷⁹ İbnu’l-Esir, **el-Kâmil fi’t-Tarih**, c. I, s. 355.

¹⁸⁰ Ahmet Önkâl, “Bekr b. Vâil”, **DİA**, V, İstanbul 1992, s. 362; Altungök-Yıldırım, **Siyasi Açından Arap İran İlişkileri**, s. 47.

¹⁸¹ Çağatay, **İslâm’dan Önce Arap Tarihi ve Cahiliye Çağı**, s.56; Mehmet Ali Kapar, “Lâhmiler” , **DİA**, XXVII, Ankara 2003, s. 55.

¹⁸² Taberi, **Tarih-i Taberi**, c. II, s. 451.

¹⁸³ Çağatay, **İslâm’dan Önce Arap Tarihi ve Cahiliye Çağı**, s. 56; Kapar, “Lâhmiler” , **DİA**, s. 55.

¹⁸⁴ Altungök-Yıldırım, **Siyasi Açından Arap İran İlişkileri**, s. 49.

¹⁸⁵ Mesudi, **Muruc ez-Zeheb**, s. 226.

¹⁸⁶ Muhammed Hamidullah, **İslam Tarihine Giriş**, (çev. Ruhi Özcan), Beyan Yayınları, İstanbul 1999, s. 45.

Sâsâni topraklarında ve komşu bir millet olarak yaşayan Arap nüfusunun Fars milletinin doğal bir rakibi olarak görülmesi etkili olmuştur.¹⁸⁷

1.2.2.2. Roma ve Gassâni İttifakına Karşı Sâsâni ve Lâhmi İttifakı

II. Şapur'un Araplar üzerine yürüdüğü yıllarda müttefikleri olan Lâhmi Araplarının gerek Gassâniler gerekse Romalılar ile mücadele etmesi Sâsâniler için önemli fırsatlar sunarak zaman kazandırmıştır.¹⁸⁸ Ancak Sâsâni hükümdarı II. Şapur Araplardan aldığı intikamın dozunu kaçırdığı gibi onun demir yumruğu suçlu suçsuz her Araba karşı savrulmuştur. II. Şapur'un Araplar üzerinde gerçekleştirdiği sindirme politikasının büyük katliamlara dönüşmesi ile Araplar arasında korku ve panik oluşurken, bu durum Araplar arasında Sâsânilere karşı büyük bir nefreti beraberinde getirmiştir.¹⁸⁹

Roma İmparatoru Iulianus,¹⁹⁰ (361-363) Araplar arasında Sâsânilere karşı oluşan nefreti kullanarak Sâsâniler üzerine düzenleyeceği seferlerde Araplardan destek almıştır.¹⁹¹ Nitekim Iulianus, Sâsâniler üzerine yürümeden önce Irak, Şam ve Bahreyn'e elçiler göndererek Sâsânilerden intikam almak isteyen tüm Arapları Gassâniler vasıtası ile bir araya getirmiştir.¹⁹² Iulianus'un çağrısına gerek II. Şapur'un katliamlarından kaçan gerekse II. Şapur tarafından farklı bölgelere dağıtılan Araplardan oluşan 70 bin kişilik bir Arap kuvveti kayıtsız kalmayarak Iulianus ile birlikte harekete geçmiştir. Arap desteği ile yapılan kanlı savaşların ardından II. Şapur ordusundan kalanlar ile birlikte geri çekilmek durumunda kalmıştır.¹⁹³ Iulianus, inşa ettirdiği bin tekne ile Dicle Nehri üzerinden Tisfun'a çıkarma yapmıştır.¹⁹⁴ Roma ordusu ile birlikte hareket eden Araplar Sâsâni başkenti Tisfûn'u ele geçirirken Tisfûn'a bağlı birçok köy ve kasaba yağmalanmıştır. Araplar ve Romalıların saldırıları karşısında Sâsâniler, sokak savaşları ile karşı koymaya

¹⁸⁷ Mesudi, *Muruc ez-Zeheb*, s. 226-227; Altungök-Yıldırım, *Siyasi Açından Arap İran İlişkileri*, s. 49.

¹⁸⁸ Çağatay, *İslâm'dan Önce Arap Tarihi ve Cahiliye Çağı*, s. 56; Kapar, "Lâhmiler", *DİA*, s. 55.

¹⁸⁹ İbnu'l-Esir, *el-Kâmil fi't-Tarih*, c. I, s. 355.

¹⁹⁰ Iulianus: Roma hükümdarı II. Costantius'un ölümünün ardından başa geçen Iulianus çok tanrılı inanca sahip olduğu için Hristiyanlık inancının hâkim olduğu Roma'da yeniden paganizmin yaygınlaşması için uğraş vermiştir. Bu amaçla birçok sayıda kiliseyi tahrip ettirerek çok sayıda papazı öldürtmüştür. Bkz. Taberi, *Tarih-i Taberi*, c. II, s. 451; İbnu'l-Esir, *el-Kâmil fi't-Tarih*, c. I, s. 355.

¹⁹¹ İbnu'l-Esir, *el-Kâmil fi't-Tarih*, c. I, s. 356; Taberi, *Tarih-i Taberi*, c. II, s. 451.

¹⁹² Dineveri, *el-Ahbâru't-Tivâl*, s. 103; Taberi, *Tarih-i Taberi*, c. II, s. 451.

¹⁹³ Taberi, *Tarih-i Taberi*, c. II, s. 451; Sykes, *A History of Persia*, c. 1, s. 434.

¹⁹⁴ Abû'l Farac, *Abû'l Farac Tarihi*, s. 79.

çalışmışlardır. II. Şapur bu süre zarfında İmparatorluğun diğer vilayetlerinden gelecek askeri destekler ulaşınca kadar Romalıların hareketleri hakkında detaylı bilgi alabilmek için Roma birlikleri içerisine casuslar göndermiştir. Ancak gönderdiği casuslardan birisi yakalanarak II. Şapur'un saklandığı yeri Iulianus'a bildirmiştir. II. Şapur, başka bir casusunun olanları kendisine daha önceden aktarması ile yakalanmaktan son anda kurtulmuştur. Destek kuvvetlerinin gelmesi ile birlikte II. Şapur, Iulianus ve Araplar üzerine saldırılar düzenlemiştir. Yapılan saldırılar neticesinde Roma ve Arap kuvvetleri Behüresir'e¹⁹⁵ geri çekilmek zorunda kalmışlardır.¹⁹⁶ Bu süre zarfında II. Şapur ve Iulianus arasında karşılıklı olarak elçiler gidip gelmeye başlamıştır. Bunu fırsata çeviren II. Şapur, Iulianus'a gönderdiği elçiler arasında gizlenen bir okçunun sayesinde Iulianus'u uzaktan oklatarak öldürtmüştür.¹⁹⁷

Iulianus'un öldürülmesi Romalılar ve Araplar arasında büyük bir tedirginliğe sebep olurken, Iulianus'un ardından Iovianus (363-364) Romalılar'ın başına geçmiştir. Iovianus'un başa geçmesi ile Sâsâniler ile başlayan müzakereler iki devlet arasında barışın tesis edilmesine yönelik bir anlaşma ile son bulmuştur. Anlaşmaya göre Romalılar yağmalanan şehir, kasaba ve köyler için tazminat ödeyecek ve Nisibis Sâsâniler'e bırakılacaktı.¹⁹⁸ Ayrıca Romalılar, Araplar ile hiçbir surette ittifak içerisine girmeyecekleri gibi Araplar Roma vilayetlerinde istihdam edilmeyecekti.¹⁹⁹ Romalıların Sâsâniler ile anlaşmasının ardından II. Şapur'dan intikamlarını alamayan Araplar da Romalılar ile birlikte geri çekilmişlerdir. Romalıların çekilmesinin ardından yeniden Araplar üzerine yürüyen II. Şapur, Araplar'ın bir araya

¹⁹⁵ Behüresir: Sâsâni başşehri Medain'e bağlı bulunan yedi şehirden birisidir. Dicle nehrinin sağ kısımlarında yer alan şehrin tarihi Selevkoslar dönemine kadar ulaşmaktadır. Nesturi piskoposunun ikamet ettiği şehirde ise VI. yy. dan itibaren yaşanan toplu göçlerle Yahudi nüfus artmıştır. Bkz. Casim Avcı, "Medain", **DİA**, Ankara 2003, XXVIII, s. 289-291.

¹⁹⁶ İbnu'l-Esir, **el-Kâmil fi't-Tarih**, c. I, s. 356.

¹⁹⁷ Taberi, **Tarih-i Taberi**, c. II, s. 453; İbnu'l-Esir, **el-Kâmil fi't-Tarih**, c. I, s. 356.

¹⁹⁸ İbnu'l-Esir, **el-Kâmil fi't-Tarih**, c. I, s. 356-357; Taberi, **Tarih-i Taberi**, c. II, s. 454; Altungök-Yıldırım, s. 52.

¹⁹⁹ Taberi, **Tarih-i Taberi**, c. II, s. 455.

gelmemeleri için Beni Sa'lebe, Beni Bekr ve Abdulkays kabilelerini Kirman'a²⁰⁰ sürmüştür.²⁰¹

Yaklaşık yetmiş iki yıl boyunca Sâsâni tahtında kalan II. Şapur'un ölümünün ardından yerine kardeşi II. Erdeşir geçmiştir.²⁰² Sâsâni hükümdarları içerisinde en fazla tahtta kalan II. Şapur döneminde imparatorluk en güçlü yıllarını yaşarken onun ölümünün ardından Sâsâniler için yaklaşık elli yıllık bir süreç duraklama dönemi olarak geçmiştir.²⁰³

1.2.2.3. Gâssâni-Lâhmi Çatışması ile Sâsâni-Bizans Barışının Sona Ermesi

Sâsâni hükümdarı I. Kubâd'ın ölümünün ardından yerine geçen oğlu I. Hüsrev (Enûşirvan) 532 yılında Bizans İmparatoru Iustinionus ile bir barış anlaşması imzalamıştır.²⁰⁴ Bizans İmparatorluğu Sâsâniler ile imzaladığı barış anlaşması ile doğu sınırlarını güvence altına almayı amaçlarken Bizanslılar, Sâsâniler'e her yıl vergi vermeyi kabul etmişlerdir. Bizanslılar, anlaşmanın ardından İmparatorluk hazinesini güçlendirmek amacıyla Batı Avrupa ve Afrika toprakları üzerinde istila faaliyetlerine girişmişlerdir. Ancak Batı Avrupa ve Afrika'da girişilen savaşlar imparatorluğun doğu sınırlarının zayıflamasına yol açmıştır. Bizans sınırlarının savunmasız kalması üzerine Lâhmi hükümdarı III. Münzir, Sâsâni hükümdarı I. Hüsrev'in de telkinleriyle Bizans'ın doğu sınırlarını da içine alacak şekilde çeşitli faaliyetlerde bulunmuştur.²⁰⁵

Sâsâni hükümdarı I. Hüsrev'in de gizli desteği ile harekete geçen Lâhmi hükümdarı III. Münzir, başta bedevi Araplar olmak üzere bütün Arap toplumlarını içerisine alacak şekilde Lâhmi Araplarının yöneteceği bir Arap birliği tesis etme amacı taşımaktaydı. Bu amaçla çevrede bulunan Arap şehir ve beldelerine saldırılar düzenlediği gibi siyasi ortaklıklar kurmuştur.²⁰⁶ Lâhmilerin faaliyetlerinin Bizans İmparatorluğu'nun doğu sınırlarını tehdit eder bir hal alması, Bizans

²⁰⁰ Kirman: İran'da bulunan Deştülû çölünün güneybatısındaki dağlık şehirdir. Sâsâni hükümdarı I. Erdeşir döneminde savunma şehri olarak kurulmuştur. Bkz. Marcel Bazin, "Kirman", *DİA*, Ankara 2002, XXVI, s. 62-63.

²⁰¹ Taberi, *Tarih-i Taberi*, c. II, s. 456-457.

²⁰² Mesudi, *Kitabü't-Tenbih ve'l-İşraf*, s. 80; Naskali, "Şâpûr", *DİA*, s. 346.

²⁰³ Naskali, "Sâsâniler", *DİA*, s. 175

²⁰⁴ Tefazzülü, "Anuşirvan", *DİA*, s. 255.

²⁰⁵ Altungök-Taner, s. 72-73; Çağatay, *İslâm'dan Önce Arap Tarihi ve Cahiliye Çağı*, s. 54.

²⁰⁶ Çağatay, *İslâm'dan Önce Arap Tarihi ve Cahiliye Çağı*, s. 57.

İmparatorluğu'nda hoşnutsuzluk oluşturmuştur.²⁰⁷ III. Münzir'in bu mücadelesinde karşısındaki en büyük engeli Bizans'ın müttefiki olan Gassâni Arapları oluşturmuştur. Nitekim Gassâni hükümdarı Haris b. Cebele döneminde yapılan savaşların birçoğu müttefikleri olan Bizans'ın menfaatleri doğrultusunda yapılmıştır.²⁰⁸ Gasâniler ile Lâhmi Arapları arasında 539 yılında yaşanan savaşta Lâhmi hükümdarı III. Münzir yenilirken birçok adamı esir edildiği gibi deve ve atlarına varacak şekilde Gassâniler tarafından el konulmuştur.²⁰⁹ Gassânilerin Lâhmi Arapları karşısında elde ettikleri başarı Bizans'ta önemli bir yankı uyandırırken büyük bir sevinçle karşılanmıştır. Bizans İmparatoru Iustinionus, Gassâni hükümdarı Haris b. Cebele'yi mükâfatlandırmak amacıyla Suriye'deki bütün Arap kabilelerinin başkanı olarak atayarak yalnızca kendisinin sahip olduğu imparatorun hemen ardından en yüksek unvan ve mevki olan patrik (patricius) ve filark (phylarch) derecelerini vermiştir.²¹⁰

Lâhmi hükümdarı III. Münzir, Sâsâni hükümdarı I. Hüsrev'e gönderdiği mektupla olanları anlatarak Sâsânilerden yardım istemiştir. Bu durum üzerine Bizans İmparatoru Iustinionus'a gönderdiği elçiler vasıtası ile aralarındaki sulhu hatırlatan I. Hüsrev, Lâhmilere ait esirlerin ve malların iadesi ile öldürülenlerin diyetlerinin ödenmesini istemiştir. Ancak Bizans tarafından istediklerine dair somut bir adım göremeyen I. Hüsrev bunun üzerine Suriye ve Bizans topraklarına doğru 70 bin kişilik bir ordu ile harekete geçmiştir. Böylelikle Sâsâniler ve Bizans arasında 532 yılında imzalanan barış anlaşması 539 yılında Gassâni ve Lâhmi çatışmasının bir sonucu olarak sona ermiştir.²¹¹

Sâsâni hükümdarı I. Hüsrev ilk olarak Mezopotamya'ya doğru ilerleyerek Bizans hâkimiyetinde bulunan Dârâ (Dura)²¹² ve Ruha²¹³ şehirlerini ele geçirmiştir. Daha

²⁰⁷ İbnu'l-Esir, **el-Kâmil fi't-Tarih**, c. I, s. 397.

²⁰⁸ Hitti, **Siyasi ve Kültürel İslâm Tarihi**, s. 120; Ağırakça, "Gassâniler", **DİA**, s. 397.

²⁰⁹ Dineveri, **el-Ahbâru't-Tivâl**, s. 123; Kapar, "Lâhmiler", **DİA**, s. 55.

²¹⁰ Hitti, **Siyasi ve Kültürel İslâm Tarihi**, s. 120; Brockelmann, **İslam Ulusları ve Devletleri Tarihi**, s. 6; Ağırakça, "Gassâniler", **DİA**, s. 397.

²¹¹ İbnu'l-Esir, **el-Kâmil fi't-Tarih**, c. I, s. 397; Dineveri, **el-Ahbâru't-Tivâl**, s. 123.

²¹² Dârâ: Fars Kralı Dârius (Dârâ) İskender'i yendikten sonra Fırat ve Dicle nehirleri arasında kalan Mardin ile Nusaybin yakınlarında inşa ettirdiği şehirdir. Daha sonraları Bizanslılar tarafından alınan şehir, uzun yıllar Sâsâniler'e karşı bir üs olarak kullanılmıştır. Bkz. Dineveri, **el-Ahbâru't-Tivâl**, s. 123; Ebu Abdullah Muhammed İbn Battûta Tanci, **İbn Battûta Seyahatnamesi**, c. I, (çev. Sait Aykut), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2004, s. 338.

sonra müttefikleri Lâhmi Arapları ile birlikte Suriye'ye saldıran Sâsâniler; Münbic, Halep ve Humus şehirlerini işgal etmiştir.²¹⁴ Gassâni toprakları da Sâsâniler ve destekçileri Lâhmi Arapları tarafından işgal edilince Haris b. Cebele Bizanslılardan yardım istemiştir. İlerleyişini sürdüren I. Hüsrev, Bizanslıların uzun süren direnişlerine rağmen Antakya şehrini ele geçirmiştir.²¹⁵ Sâsâniler önlerine çıkan tüm şehirleri yağmaladıkları gibi Antakya şehrinde yaşayan halkı Sevâd topraklarına göndermişlerdir. I. Hüsrev Sevâd'a gönderilen Antakya halkının tüm ihtiyaçlarını giderdiği gibi başlarına yakınlık kurabilecekleri Ahvâz Hristiyanlarından birisini tayin etmiştir. Antakya şehrinin mimari yapısından etkilenen I. Hüsrev Tisfûn yakınlarında bir benzerinin inşa edilmesini istemiştir. Şehir tamamlandıktan sonra Rûmiyye olarak adlandırılmıştır.²¹⁶

I.Hüsrev'in Gâssâniler ve Lâhmi Arapları arasındaki çatışmaları bahane ederek Bizans ile tesis ettikleri sulh anlaşmasını sonlandırmasında Bizans'ın Batı Avrupa ve Afrika'da elde ettikleri başarılar etkili olmuştur. Nitekim ezeli rakipleri Bizans'ın giderek güçlenmelerinin önüne geçme gayreti yer almıştır.²¹⁷ Yapılan savaşlarda başarısız olan Bizans İmparatorluğu, Sâsânilere karşı çok ağır şartlar içeren bir barış anlaşmasını imzalamak zorunda kalmışlardır. Anlaşmaya göre Bizans İmparatorluğu her yıl Sâsânilere vergi vermeyi kabul etmiştir.²¹⁸

Sâsâniler ve Bizans arasında yaşanan savaşlar sürerken Gassâniler ve Lâhmiler arasındaki çatışmalarda devam etmiştir. Lâhmi hükümdarı III. Münzir, 544 yılında Gassâniler ile yapılan savaşta Gassâni hükümdarı Haris b. Cebele'yi mağlub ederek oğullarından birisini esir almıştır. III. Münzir Gassâniler'den intikam almak amacıyla esir aldığı Haris b. Cebele'nin oğlunu Uzza putu önünde kurban etmiştir.²¹⁹

Oğlunun intikamını almak isteyen Haris b. Cebele, 554 yılında Halep yakınlarında bulunan Kinnesrin mevkiinde gerçekleşen savaşta Lâhmiler'i büyük bir bozguna

²¹³ Ruha: Günümüzde Şanlıurfa olarak adlandırılan şehir köklü ve zengin tarihe sahiptir. Bkz. Ahmet Nezihi Turan, "Şanlıurfa", **DİA**, XXXVIII, İstanbul 2010, s. 336-341.

²¹⁴ Furon, **İran**, s. 99; Dineveri, **el-Ahbâru't-Tivâl**, s. 123.

²¹⁵ Abû'l Farac, **Abû'l Farac Tarihi**, s. 147; Taberi, **Milletler ve Hükümdarlar Tarihi**, c. III, s. 239.

²¹⁶ İbnu'l-Esir, **el-Kâmil fi't-Tarih**, c. I, s. 398; Dineveri, **el-Ahbâru't-Tivâl**, s. 123; Tefazzülü, "Anuşirvan", **DİA**, s. 255.

²¹⁷ Altungök-Yıldırım, **Siyasi Açından Arap İran İlişkileri**, s. 72-73.

²¹⁸ Dineveri, **el-Ahbâru't-Tivâl**, s. 124; İbnu'l-Esir, **el-Kâmil fi't-Tarih**, c. I, s. 398.

²¹⁹ Çağatay, **İslâm'dan Önce Arap Tarihi ve Cahiliye Çağı**, s.54; Ağırakça, "Gassâniler", **DİA**, s. 397; Hitti, **Siyasi ve Kültürel İslâm Tarihi**, s. 120.

uğratmıştır. Lâhmi hükümdarı III. Münzir’de bu savaşta Gassâniler tarafından öldürülmüştür. Böylelikle Haris b. Cebele oğlunun intikamını yaklaşık on yıl sonra alabilmiştir. Kaynaklarda “Yevmü’l Halime” olarak zikredilen savaş “Halime Günü” manasına gelmektedir.²²⁰ Savaş öncesinde Haris b. Cebele’nin kız kardeşi olan Halime III. Münzir’in öldürülmesi için yüz kişiden oluşan ve intikam için seçilen yüz askere zırhlarına ilave olarak kefen giydirmiş ve güzel kokular sürerek intikamlarını almaları için savaş meydanına göndermiştir.²²¹ Gassânîler ve Lâhmîler arasındaki çatışmaların ardından Sâsânî’ler ve Bizans İmparatorluğu arasında patlak veren savaşlar 561 yılında yapılan bir anlaşma ile son bulurken, anlaşma her iki Arap devletini bağlayıcı mahiyettedir. Anlaşma gereği Gassâniler ve Lâhmîler arasında çatışmaların sona ermesi ve her iki krallığa bağlı tâcirlerin belirlenen güzergâhların kullanımında ilgili krallığın yetkililerinden izinleri almak suretiyle seyahat yapmaları karara bağlanmıştır.²²²

1.2.3. II. Hüsrev Döneminde Sâsânîler ile İlişkiler ve Gassânîlerin Dağılışı

I. Hüsrev’in ardından tahta geçen IV. Hürmüz Batı Göktürk yabgusu İstemi’nin kızı Fakim’den dünyaya gelmiştir. IV. Hürmüz gerek annesi bir Türk prensesi olduğu için gerek fiziki görünüş açısından Türklere ait özelliklere haiz olduğu için Türk evladı manasında “Türkzâde” olarak anılmıştır.²²³ IV. Hürmüz sakin mizacı ve savaş karşıtlığına yönelik izlediği politikalar ile Sâsânîler’in rakiplerine karşı zayıf bir intiba uyandırmasına yol açmıştır. Ayrıca Sâsânî soylularının halka karşı olan sert tutumlarından rahatsız olan IV. Hürmüz’ün, soylulara karşı aynı şekilde sert bir tutum takınması Sâsânî soylularının IV. Hürmüz’e karşı kin beslemelerine sebep olmuştur. Sâsânîler’de yaşanan bu durumlar Sâsânîler’e karşı tüm düşmanlarının harekete geçmesi için adeta bir davetiye çıkarmıştır. Nitekim başta Sâsânîler’in ezeli düşmaları Bizans İmparatorluğu olmak üzere Gürcüler ve Göktürkler’in bir araya gelerek Sâsânîler’e karşı oluşturduğu ittifak birçok Arap kabilesinin desteğini de almıştır. Sâsânîler’e karşı büyük bir saldırıya dönüşen ittifakta Araplar’ın sundukları destek ganimet elde etme amacından öteye gitmemiştir. IV. Hürmüz, Arap

²²⁰ Ağırakça, “Gassâniler”, *DİA*, s. 397; Hitti, *Siyasi ve Kültürel İslâm Tarihi*, s. 120-121; Çağatay, *İslâm’dan Önce Arap Tarihi ve Cahiliye Çağı*, s. 57; Kapar, “Lâhmîler”, *DİA*, s. 55.

²²¹ Hitti, *Siyasi ve Kültürel İslâm Tarihi*, s. 121.

²²² Kapar, “Lâhmîler”, *DİA*, s. 55.

²²³ İbnu’l-Esir, *el-Kâmil fi’t-Tarih*, c. I, s. 426; Yıldız, *İslâmiyet ve Türkler*, s. 25; Altungök-Yıldırım, *Siyasi Açısından Arap İran İlişkileri*, s. 92; Naskali, “İran”, *DİA*, s.395.

kabilelerini bu ittifakın dışında tutmak için gönderdiği hediyelerle Araplar'ı kendilerine karşı oluşan ittifakın dışında tutarak kendi tarafına çekmeyi başarmıştır.²²⁴ Nitekim Sâsânilerin Göktürkler ile yaptığı savaşta Yemen civarından gelen Maad Arapları Sâsâni ordusuna destek olmuşlardır.²²⁵ Yaklaşık olarak on bir yıl boyunca Sâsâni tahtında kalan IV. Hürmüz (579-590), Sâsâni soylularının da desteğini alan Behrâm Çûbin'in kendisine karşı ayaklanmasının ardından gözlerine mil çekilerek tahttan indirilmiştir.²²⁶

Babası IV. Hürmüz'ün tahttan indirilmesinin ardından oğlu II. Hüsrev ile Sâsâni soylularının desteğini alarak isyan eden Behrâm Çûbin arasında taht kavgası yaşanmıştır. II. Hüsrev Behrâm Çûbin'e karşı Bizans İmparatorluğu'na sığınarak yardım istemiştir. Bunun üzerine Bizans İmparatoru Mavrikios oğlu Theodosius komutasında gönderdiği bir ordu ile II. Hüsrev'in tahta çıkması için kendisine yardımcı olmuştur. Azerbaycan eyaletinden gelen kırk bin kişilik ordu ile Bizans ordusunun birleşmesinin ardından II. Hüsrev, Behrâm Çûbin'i ve destekçilerini ortadan kaldırarak Sâsâni tahtına çıkmıştır.²²⁷ Öte yandan kendilerine karşı olan cömert tutumundan dolayı IV. Hürmüz ile yakınlık kuran Araplar, IV. Hürmüz'ün tahttan indirilerek öldürülmesini içlerine sindirememişlerdir. Bu kapsamda II. Hüsrev'in Behrâm Çûbin ile giriştiği taht mücadelesinde Araplar, II. Hüsrev'e herhangi bir destek sunmayarak II. Hüsrev'in destek çağrısına sessiz kalmışlardır.²²⁸

II. Hüsrev taht mücadelesinde Bizans İmparatoru Mavrikios'un kendisine verdiği desteğin ardından iki İmparatorluk arasında bir yakınlaşma gerçekleşmiş ve bu durum II. Hüsrev'in Bizans İmparatoru Mavrikios'un kızı Meryem ile evliliği ile taçlanmıştır. Ancak 602 yılında Bizans İmparatoru Mavrikios ve ailesinin Bizans

²²⁴ Taberi, **Tarih-i Taberi**, c. III, s. 18; Rawlinson, **A Manuel of Ancient History from the Earliest Times to the Fall of the Sassanian Empire**, s. 591.

²²⁵ Togan, **Umumi Türk Tarihine Giriş**, c.I, s. 72-73; Altungök-Yıldırım, **Siyasi Açıdan Arap İran İlişkileri**, s. 92-93.

²²⁶ Taberi, **Tarih-i Taberi**, c. III, s. 23; İbnu'l-Esir, **el-Kâmil fi't-Tarih**, c. I, s. 427; Rawlinson, **A Manuel of Ancient History from the Earliest Times to the Fall of the Sassanian Empire**, s. 591; Altungök-Yıldırım, **Siyasi Açıdan Arap İran İlişkileri**, s. 92-93.

²²⁷ İbnu'l-Esir, **el-Kâmil fi't-Tarih**, c. I, s. 429-430; Taberi, **Tarih-i Taberi**, c. III, s. 28-90.

²²⁸ Altungök-Yıldırım, **Siyasi Açıdan Arap İran İlişkileri**, s. 93.

komutanlarından Phokas tarafından öldürülmesi II. Hüsrev'in Bizans İmparatorluğu'na karşı büyük bir savaş başlatmasına sebep olmuştur.²²⁹

Bizans topraklarına büyük bir saldırı başlatan II. Hüsrev ilk olarak Suriye toprakları üzerine yürümüştür. Sâsâni saldırılarının, Gassânilerin içinde bulunduğu sıkıntılı durumlar ve Bizans İmparatorluğu ile olan ittifaklarının koptuğu bir döneme gelmesi Sâsâniler'in Suriye topraklarında ilerleyişini kolaylaştırmıştır. Nitekim Gassâni kralı Münzir'in, müttefikleri olduğu halde Bizans'ın Suriye komutanı Magnus tarafından esir edilerek İmparator I. Konstantinos'a gönderilmesi, Gassâniler ve Bizans arasındaki ittifakın da son bulmasına sebep olmuştur. Daha sonrasında Münzir'in oğlu Numan tarafından Anadoludaki Bizans topraklarına gerçekleştirilen saldırılar neticesinde Münzir'in de yakalanıp esir edilmesi Gassânilerde bir otorite boşluğunun ortaya çıkmasına yol açmıştır.²³⁰ Gassânilere bağlı Arap kabilelerinin her birinin kendi reislerini seçerek birliktelikten uzaklaşmaları Gassânilerin dağılma sürecini hızlandırmıştır. Bizans İmparatorluğunun Sâsânilere karşı en büyük müttefiki olan Gassâniler ile yaşadığı sıkıntı ve anlaşmazlıklar Gassânilerin dağılmasına yol açtığı gibi Bizans'ın doğu sınırlarını da savunmasız bırakmıştır. Bu durumu fırsata çeviren II. Hüsrev, müttefikleri olan Lâhmi Arapları ile birlikte 614 ve 616 yılları arasında Suriye'yi işgal ederek Bizans ile aralarında tampon bir devlet pozisyonundaki Gassânileri dağıtmıştır.²³¹

II. Hüsrev döneminde Sâsâniler en geniş sınırlarına ulaşırken bu dönemde Suriye ve Anadolu üzerinde hâkimiyet sağlanmış. 614 yılında Kudüs'ü alarak kutsal haçı Medain'e getiren Sâsâni'ler ilerleyişini sürdürerek 619 yılında Mısır'ı işgal etmişlerdir. Yaşanan işgallerin ardından 622 yılında Anadolu'ya hareket eden Roma kralı Herakleios, Anadolu da Sâsâni işgalinde olan bölgeleri temizlediği gibi Sâsâniler açısından kutsal olan Gence şehrini de işgal etmiş ve buradaki Zerdüş tapınağı Romalılarca tahrip edilmiştir. Sâsâniler yeniden Roma üzerine yürüyerek Kadıköy'e kadar ilerlemiş olsalar da bir müddet sonra geri dönmüşlerdir. Asırlarca süren Roma ve Sâsâni mücadelesinde kazanan taraf 627 yılında yapılan Ninevâ Savaşı'nda Sâsânilerin ana ordusunu mağlup eden Romalılar olmuştur. Savaşın

²²⁹ İbnu'l-Esir, *el-Kâmil fi't-Tarih*, c. I, s. 431.

²³⁰ Hitti, *Siyasi ve Kültürel İslâm Tarihi*, s. 122; Aktan, *İslam Tarihi: Başlangıcından Emeviler'in Sonuna Kadar*, s. 31; Ağırakça, "Gassâniler", *DİA*, s. 398.

²³¹ Ağırakça, "Gassâniler", *DİA*, s. 398.

ardından II. Hüsrev 628 yılında bir ayaklanma sırasında öldürülürken Sâsânilerin Anadolu, Suriye ve Mısır üzerindeki hâkimiyeti sona ermiştir.²³²

1.3.Siyasi Açıdan Hire (Lâhmi) Krallığı ve Sâsâni ilişkileri

Kuzey Arabistan'da kurulan bir Arap krallığı olan Lâhmiler (m.s. III. yüzyıl-m.s. 634) topraklarının İslâm orduları tarafından fethedileceği yıllara kadar varlığını sürdürmüştür.²³³ Sebe Krallığı'nın merkezi olan Me'rib şehri yakınlarında inşa edilen Arim (Me'rib) Seddinin yıkılmasından önce sel felaketinden korunmak amacıyla Kuzey Arabistan yönünde göç eden bazı Kahtâni kabileleri olduğu gibi, barajın yıkılmasının ardından yaşanan sıkıntılardan dolayı da bazı Kahtâni kabileleri göç etmiştir.²³⁴ Nitekim milâttan sonra III. yüzyılda Cüzâm, Âmile ve Tenûh kabileleri ile birlikte Yemen'den göç ederek Irak'ayerleşen Lâhmîlerin soyları, Kahtâniler'in Kehlân kolundan Lahm b. Adi b. Hâris b. Mürre'ye dayanır.²³⁵ Lâhm kabilesi bilinirlik ve şöhret açısından önemli bir kabile olup, soylarına Hz. İbrahim dönemine dair rivayet edilen hadiselerde rastlamak mümkün olduğu gibi Hz. Yusuf'u kardeşleri tarafından atıldığı kuyudan çıkaran kişinin de Lâhm kabilesinden olduğu rivayet edilmektedir.²³⁶

Lâhmîler, Kûfe'nin güneyinde Necef Şehri ve Fırat Nehri arasında birçok su kanallarının bulunduğu, tahıl ve hurma tarımına uygun, geniş bir ovada kurulan Hire'ye yerleşmişlerdir. Hire adının anlamına dair birçok görüş ileri sürülmüş olsa da esas itibari ile Arâmice bir kelime olan "hirtâ" yani "çadırli ordugâh" manasına gelmektedir.²³⁷ Ayrıca Süryani kaynaklarında Hire "Arap şehri" olarak geçtiği gibi Arap tarihçileri Nişâbur yakınlarında bulunan Hire ile karıştırılmaması için buraya "Hiretü'l- Kûfe", Hirelilere ise "Hârî" ile "Hîrî" demişlerdir.²³⁸

²³² İbnu'l-Esir, **el-Kâmil fi't-Tarih**, c. I, s. 429-435; Naskali, "Sâsâniler", **DİA**, s. 175.

²³³ Günaltay, **İslâm Öncesi Araplar ve Dinleri**, s. 47.

²³⁴ Ömer Faruk Harman, "Arim", **DİA**, III, İstanbul 1991, s. 373-374.

²³⁵ Kapar, "Lâhmiler", **DİA**, s. 54.

²³⁶ Çağatay, **İslâm'dan Önce Arap Tarihi ve Cahiliye Çağı**, s. 55.

²³⁷ Hüseyin Ali ed-Dâkûki, "Hire", **DİA**, XVIII, İstanbul 1998, s. 122-123; Çağatay, **İslâm'dan Önce Arap Tarihi ve Cahiliye Çağı**, s. 54-55; Hüseyin Algül, "Ezd", **DİA**, XII, İstanbul 1995, s. 46.

²³⁸ ed-Dâkûki, "Hire", **DİA**, s. 122.

Harita 4: Lâhmîler Basra Körfezi ve Mezopotamya Üzerinde Sâsânîler İçin Önemli Bir Müttefik Olmuşlardır.²³⁹

Hire şehrinin kurulduğu tarihi Babil kralı II. Nebukadnezzar’a (Buhtunnasr) kadar geçmişe dayandıranlar olsa da Lâhmîler’in buraya yerleşmesi ve krallık kurmalarının ardından Hire, önemli bir şehir olarak tarih sahnesine çıkmıştır. Nitekim Hire şehri Babil Kralı II. Nebukadnezzar’ın ölümünün ardından eski önemini yitirmiş ve şehirde yaşayan halkın birçoğu Enbar’a göç etmiştir.²⁴⁰ Lâhmîler Hire bölgesine gelmeden önce bölgede siyasi manada bir Arap birlikteliğinden söz etmek mümkün değildir. Arap Yarımadası’ndaki diğer birçok bölge gibi göçebe Arapların bulunduğu bölgede devlet ve kaleleri olmayan Arapları kabile şeyhleri yönetirken bazı şeyler kabilesinin gücüne paralel bir nispette etki sahasını genişletmişlerdir.²⁴¹

Bir süre Sâsânîlere bağlı olarak yaşayan Lâhmîler, bulundukları bölgede göçebe Arapların saldırılarına karşı tampon bir krallık rolü üstlenerek Sâsânî sınırlarının güvenliğini sağlamışlardır.²⁴² Gassani Araplarının da Romalılar ile yakınlığı bâz alındığında Sâsânîler açısından önemli bir Arap müttefik olmuşlardır.²⁴³ Sâsânîler ile Doğu Roma arasında yaşanan savaşlarda Lâhmîler bir müttefik olarak Sâsânîlerin yanında yer almış bu da Hire şehrini siyasi ve askeri açıdan önemli kılmıştır. Ayrıca

²³⁹ <https://www.huzurdini.com/dini-bilgiler/islamiyet-onesi-arap-yarimadasinda-sosyal-hayat.html>

²⁴⁰ İbnü’l-Esir, *el-Kâmil fi’t-Tarih*, c. I, s. 346.

²⁴¹ Çağatay, *İslâm’dan Önce Arap Tarihi ve Cahiliye Çağı*, s. 61.

²⁴² Apak, *Ana Hatlarıyla İslâm Öncesi Arap Tarihi ve Kültürü*, s. 60.

²⁴³ Kapar, “Lâhmîler”, *DİA*, s.54; Elnure Azizova, “Tenûh”, *DİA*, XXXX, İstanbul 2011, s. 468.

Hire şehri III. ve VII. yüzyıllar arasında İran ve Arap toprakları arasında sahip olduğu konum itibariyle transit ticaret açısından bulunduğu bölgedeki diğer şehirlere kıyasla önemli bir ticaret merkezi halini almıştır. Lâhmi kralları Hire'yi saray ve kasır olmak üzere birçok yapı ile donattıkları gibi Hristiyanlığın halk arasında yayılmasının ardından birçok kilise ve manastır da inşa ettirmişlerdir. Hire'de yaşayan halk, ekseriyetle Bahreyn-Uman-Suriye üzerinden gelen Tenûh, Lâhm, İbâd ve Ahlaf gibi Yemenli Araplarla birlikte Suriye, Bizans (Doğu Roma), İran üzerinden gelen farklı topluluklardan oluşmaktaydı.²⁴⁴

Tarihsel süreç içerisinde Hire şehrine ilk yerleşen Arap kabilesi Mâlik b. Fehm el-Ezdî (et-Tenûhî)'nin reisi olduğu Tenûh kabilesidir.²⁴⁵ Lâhm kabilesi Hire bölgesinde iktidara gelmeden önce bölgede hâkim güç olarak Tenûh kabilesi bulunuyordu.²⁴⁶ Hire, Enbâr, Bakka, Hit, Aynu't-Temr, ve Şahra bölgeleri ile Umeyr ve Hafıyye arasındaki arazilere yerleşen Tenûh kabilesi "Tenûh paktı" olarak adlandırılan bölgede diğer Arap kabileleri ile birlikte yaşıyorlardı. Cezime el-Ebraş Partlar ve civarda bulunan Tasm ve Cedis gibi Arap kabilelerinin yanı sıra Partlara bağlı olan diğer mahalli krallıklarla da çeşitli savaşlar yapmıştır.²⁴⁷ Cezime el-Ebraş, Lâhmileri, ilk olarak Sevâd topraklarına yerleştirmiş ve Adiyy b. Nasr'ı da hizmetine almıştır. Cezime el-Ebraş'ın kız kardeşi Rakkase (Rakâşi) ile Lâhmi Adiyy b. Nasr birbirlerini sevmiş ve Cezime'nin evliliklerine sıcak bakmaması üzerine gayrı meşru ilişkilerinden daha sonraları Lâhmilerin başına geçecek olan Amr adında bir erkek çocukları olmuştur.²⁴⁸

El-Cezire hükümdarı Amr b. Zarib'in Tenûh topraklarını almak için yola çıkması üzerine Cezime el-Ebraş ile aralarında yaşanan savaş Amr b. Zarib'in ölümü ile sonuçlanmıştır. Amr b. Zarib'in kızı Zeynobia (Zeyneb), Cezime el-Ebraş ile evlenmek istediğini elçiler vasıtası ile kendisine iletmiştir. Evlilik niyeti ile yola çıkan Cezime, Zeynobia'nın hile yaptığını geç farketmiş ve evlilik bahsi yerini savaşa bırakmıştır. Yapılan savaşta Tenûh lideri Cezime el-Ebraş'ın öldürülmesinin ardından Cezime'nin kız kardeşinin oğlu olan Amr b. Adi Lâhmilerin ilk hükümdarı

²⁴⁴ ed-Dâkûki, "Hire", **DİA**, s. 122.

²⁴⁵ Azizova, "Tenûh", **DİA**, s. 468.

²⁴⁶ Kapar, "Lâhmiler", **DİA**, s.54; Azizova, "Tenûh", **DİA**, s. 468.

²⁴⁷ İbnu'l-Esir, **el-Kâmil fi't-Tarih**, c. I, s. 307.

²⁴⁸ Taberi, **Tarih-i Taberi**, c. II, s. 360-361; İbnu'l-Esir, **el-Kâmil fi't-Tarih**, c. I, s. 307-308.

olarak başa geçmiştir.²⁴⁹ Bu sebeple merkezleri Hire olan Lâhmiler, kurucularına nisbetle Amr b. Adi oğulları, Amr'ın babası ve dedesinin kaynaklarda Nasr olarak geçmesinden dolayı "Nasriler" ve üç krallarının isimlerinin Münzir olmasından hareketle de "Menazire" olarak isimlendirilmişlerdir.²⁵⁰ Amr b. Adi dayısının yerine geçtikten sonra ilk iş olarak el-Cezire topraklarının kraliçesi Zeynobia'yı öldürmüş ve dayısı Cezime'nin intikamını almıştır.²⁵¹

1.3.1. Erdeşir-i Babekan Döneminde Lâhmiler ile İlişkiler

Lâhmiler, Sâsânilerin Partlar ile girişmiş oldukları mücadelenin ilk yıllarında Sevâd topraklarına yerleşmişlerdi.²⁵² Sâsâni hükümdarı I. Erdeşir, Part hükümdarı V. Erdevan'ı yendikten sonra Part toprakları içerisinde bulunan mahalli krallıkları ortadan kaldırmak için harekete geçmiştir.²⁵³ Part sınırları içerisinde yer alan mahalli krallıklar ekseriyetle İskender'in bu bölgeleri ele geçirmesinin ardından Helen kültürünün yaygınlaştırılması amacıyla İran ve Irak'a yerleşen Yunan asıllı hanedanlar tarafından kurulmuş krallıklardı.²⁵⁴ Tarihsel süreç içerisinde bu mahalli krallıklardan bazıları Arap kabilelerinin eline geçmiş durumdaydı.²⁵⁵ Bilhassa Ahvâz ve Meysan bölgeleri, Basra Körfezi'nden Hint Okyanusu'na giden deniz ticaretine hâkim bölgeler olmaları hasebiyle gerek Araplar ve Romalılar gerekse Sâsâniler açısından önem arz etmekteydi. Nitekim Arapların bu bölgelerde olan hâkimiyetleri onların Basra Körfezi üzerinde yer alan ticaret kolonilerine hâkim olup yeni ticaret kolonileri oluşturmalarını sağlamıştır.²⁵⁶ Dolayısıyla Arap kökenli mahalli krallıkların Romalılara bağlı bulunmalarından dolayı Romalılar da Hint deniz yolu ticaretini bu koloniler vasıtası ile sağlamışlardır. Tüm bu sebeplerden hareketle I. Erdeşir, Ahvâz ve Meysan bölgelerini kendisine bağlamak için harekete geçmiştir.²⁵⁷

²⁴⁹ Taberi, **Tarih-i Taberi**, c. II, s. 371-372; İbnu'l-Esir, **el-Kâmil fi't-Tarih**, c. I, s. 311-312; Ahmet Önkâl, "Cezime el-Ebraş", **DİA**, VII, İstanbul 1993, s. 508-509.

²⁵⁰ Çağatay, **İslâm'dan Önce Arap Tarihi ve Cahiliye Çağı**, s. 55; Kapar, "Lâhmiler", **DİA**, s. 54.

²⁵¹ İbnu'l-Esir, **el-Kâmil fi't-Tarih**, c. I, s. 314; Ahmet Önkâl, "Amr b. Adî", **DİA**, III, İstanbul 1991, s. 79.

²⁵² Mustafa Demirci, "Sevâd", **DİA**, XXXVI, İstanbul 2009, s. 576.

²⁵³ İbnu'l-Esir, **el-Kâmil fi't-Tarih**, c. I, s. 344; Taberi, **Tarih-i Taberi**, c. II, s. 431-432; Naskali, "Sâsâniler", **DİA**, s. 175.

²⁵⁴ İbnu'l-Esir, **el-Kâmil fi't-Tarih**, c. I, s. 258; Taberi, **Tarih-i Taberi**, c. II, s. 294; Heyat, "Fars", **DİA**, s. 175.

²⁵⁵ İbnu'l-Esir, **el-Kâmil fi't-Tarih**, c. I, s. 346.

²⁵⁶ Çağatay, **İslâm'dan Önce Arap Tarihi ve Cahiliye Çağı**, s. 49.

²⁵⁷ Taberi, **Tarih-i Taberi**, c. II, s. 433; İbnu'l-Esir, **el-Kâmil fi't-Tarih**, c. I, s. 345.

İlk iş olarak Ahvâz'ı aldıktan sonra rotasını Meysan'a çeviren Erdeşir'i Babekan, Meysan bölgesinde yaşayan Araplar üzerinde etkili olan Bandu isimli hükümdarı da ortadan kaldırmıştır.²⁵⁸ İlerleyişini sürdüren I. Erdeşir, Enbar ve Hire topraklarını elinde bulundurarak Sevâd toprakları üzerinde yaşayan Araplar üzerinde hükümdarlık yapan Malik b. Fehm'i ortadan kaldırmıştır.²⁵⁹ Cezime el-Ebraş'ın ölümünün ardından hükümdar olan Amr b. Adiy'in hükümdarlığını tanıyan I. Erdeşir Sâsâniler ile Lâhmiler arasında uzun sürecek bir ittifak tesis etmiştir.²⁶⁰ Lâhmiler bedevi Arap kabileleri ve Romalılar'dan Sâsâni sınırlarına yönelik gerçekleşecek saldırı ve tehlikere karşı set işlevi görerek tampon bir krallık vazifesi görmüşlerdir.²⁶¹

I. Erdeşir'in Partları ortadan kaldırmasının ardından Irak toprakları üzerinde ilerleyişi ile birlikte gerek önceleri Partlar'a bağlı mahalli krallıklarda yaşayan Araplar, gerekse Irak'ta Sâsâniler'in hâkimiyet kurduğu bölgelerde yaşayan bazı Arap kabileleri, rahatsızlık duymuşlardır. Nitekim bu rahatsızlık Kudâ'a gibi bir takım Arap kabilelerini rahatsız etmiş ve ekseriyetle Suriye'ye göç etmişlerdir.²⁶² Ancak Hire, Ahvâz ve Enbar topraklarında yaşayan Araplar Perslerden beri Farslarla iç içe yaşadıkları için yaşadıkları yerleri terk etmemişlerdir. Basra Körfezi, Mezopotamya ve Irak dolaylarında hâkimiyet kuran I. Erdeşir, Yunan, Rum ve bedevi olan Arap nüfusunun Romalılar ile işbirliği yapabileceklerini göz önünde bulundurarak muhtelif bölgelere dağıtmıştır.²⁶³ Ayrıca Basra Körfezi ile Mezopotamya arasında Sûku'l-Ahvaz (Hormoşîr) ve el-Hatt gibi dokuz şehir inşa ettirerek bölgedeki Fars sayısını arttırmayı amaçlamıştır.²⁶⁴

1.3.2. I. Şâpûr Döneminde Lâhmîler ile İlişkiler

I. Erdeşir'in ölümünün ardından yerine geçen oğlu I. Şapur'da Lâhmi hükümdarı Amr b. Adiy'in hükümdarlığını onaylamıştır.²⁶⁵ I.Şapur döneminde Mani b. Patak'ın öğretilerini yayması için rahat bir hareket alanı bulmasının ardından Maniheizm

²⁵⁸ İbnu'l-Esir, **el-Kâmil fi't-Tarih**, c. I, s. 346; Taberi, **Tarih-i Taberi**, c. II, s. 379; Abdulaziz ed-Duri, "Enbar", **DİA**, İstanbul 1995, XI, s. 171.

²⁵⁹ Ahmet Altungök-Taner Yıldırım, **Siyasi Açından Arap İran İlişkileri**, s. 30.

²⁶⁰ Taberi, **Tarih-i Taberi**, c. II, s. 433.

²⁶¹ Apak, **Ana Hatlarıyla İslâm Öncesi Arap Tarihi ve Kültürü**, s. 60; Çağatay, **İslâm'dan Önce Arap Tarihi ve Cahiliye Çağı**, s. 55; Kelpetin, **İslam Öncesi Kuzey ve Güney Arabistan**, s. 168.

²⁶² İbnu'l-Esir, **el-Kâmil fi't-Tarih**, c. I, s. 346.

²⁶³ Altungök-Yıldırım, **Siyasi Açından Arap İran İlişkileri**, s. 30-31.

²⁶⁴ Taberi, **Tarih-i Taberi**, c. II, s. 433; İbnu'l-Esir, **el-Kâmil fi't-Tarih**, c. I, s. 346.

²⁶⁵ Taberi, **Tarih-i Taberi**, c. II, s. 379; İbnu'l-Esir, **el-Kâmil fi't-Tarih**, c. I, s. 315.

birçok Sâsâni soylusu ve devlet adamı arasında da yayılmıştır.²⁶⁶ I. Şapur, Mani'ye destek vererek Sâsâni toprakları üzerinde bulunan çok sayıdaki inancı tek bir inançla cem etme amacı gütmüştür. Mani kendisine sağlanan kolaylıklardan ötürü Şapuragan isimli kitabını I. Şâpûr'a takdim etmiştir.²⁶⁷ Dinsel inanış açısından Lâhmilerde yaygın olarak çok tanrılı putperestlik ile birlikte Hristiyanlık hâkim durumdaydı.²⁶⁸ Amr b. Adiy I. Şapur'un Mani'yi sahiplenmiş ve korumuş olmasının da etkisiyle Sâsâni topraklarında ortaya çıkan Mani ve yandaşlarını himaye etmiştir.²⁶⁹ Hristiyanlığı benimsemiş olan Lâhmi Arapları, Mani'nin Hz. İsa'yı peygamber olarak kabul etmesi ve Maniheizmin teslis inancına benzer öğretilerinin de etkisiyle olumsuz bir reaksiyon göstermemişlerdir.²⁷⁰ Mani faaliyetlerini Meysan bölgesi üzerinden yürütmüş ve Hristiyan Araplar üzerinde de etkili olmuştur.²⁷¹ Maniheizm için Sâsâni topraklarında esen olumlu hava I. Behram döneminin sonuna kadar sürmüştür Mecusi başrahibi Kartir'in öncülüğünde maniheizm karşıtlığı ortaya çıkmıştır.²⁷² Mani Sâsâni hükümdarı I. Behram döneminde Mazdeistlerin kutsal kitabı olan Kitab-ı Zened'e ters düştüğü gerekçesi ile Mani zenadık (zındık) olarak suçlanmış ve hapse atılmıştır.²⁷³ Nihayetinde II. Behram döneminde Mani şiddetli bir şekilde cezalandırılarak öldürülmüştür.²⁷⁴ Bütün bunların yanında Mani inancı Araplar vasıtası ile Mısır ve Hicâz bölgelerine kadar taşınmıştır. Mani'nin öldürülmesinin ardından Sâsâni toprakları üzerinde Maniheizm'i benimseyen Araplara karşı bir sindirme ve yıldırma politikası hâkim olmuştur. Maniheist Araplara karşı yumuşama ancak Sâsâni hükümdarı Nersi döneminde meydana gelirken Nersi, Maniheist Arapları Romalılara karşı Mısır toprakları içerisinde casusluk faaliyetlerinde kullanmıştır. Bundan dolayı Suriye ve Mısır gibi Roma hâkimiyetinde yer alan bölgelerde yaşayan Maniheist Araplar Sâsâni casusu oldukları gerekçesiyle baskı altına alınmışlardır.²⁷⁵

²⁶⁶ İbnu'l-Esir, **el-Kâmil fi't-Tarih**, c. I, s. 350; Şinasi Gündüz, "Maniheizm", **DİA**, Ankara 2003, XXVII, s. 575.

²⁶⁷ Naskali, "Şâpûr", **DİA**, s. 346.

²⁶⁸ Çağatay, **İslâm'dan Önce Arap Tarihi ve Cahiliye Çağı**, s. 63.

²⁶⁹ Furon, **İran**, s. 95-96; Çağatay, **İslâm'dan Önce Arap Tarihi ve Cahiliye Çağı**, s. 63

²⁷⁰ Gündüz, "Maniheim", **DİA**, s. 575.

²⁷¹ Furon, **İran**, s. 96.

²⁷² Gündüz, "Maniheim", **DİA**, s. 575.

²⁷³ Altungök-Yıldırım, **Siyasi Açından Arap İran İlişkileri**, s. 38.

²⁷⁴ Naskali, "İran", **DİA**, s. 395.

²⁷⁵ Altungök-Yıldırım, **Siyasi Açından Arap İran İlişkileri**, s. 38.

Amr b. Adiy I. Şapur döneminde yaklaşık sekiz yıl Lâhmi krallığı yapmış ardından vefat etmiştir. Amr b. Adiy'in ölümünün ardından oğlu Münzir Lâhmi kralı olmuştur.²⁷⁶ I. Şapur döneminde on üç yıl Lâhmi tahtında kalan Münzir'in ölümünün ardından yerine oğlu Numan geçmiştir. I. Şapur öldüğü zaman Lâhmilerin başında bulunan Numan b. Münzir, I. Şapur'un ardından Sâsâni tahtına geçen I. Hürmüz ve I. Behram dönemlerinde de Lâhmi kralı olarak tahttadır. Numan b. Münzir, Lâhmi halkının çoğunun Hristiyanlık dinine mensup olmasına rağmen putperestliği din olarak seçmiştir.²⁷⁷ Hristiyanlık doğuda Yakubi, Nasturi ve Melkitler olmak üzere üç kola ayrılırken Irak ve Fars bölgelerindeki Hristiyanlar ekseriyetle Nasturi mezhebine mensup olarak Hire topraklarında bir topluluk oluşturmuşlardı. Ancak halkı Hristiyan olduğu halde bazı Lâhmi hükümdarları putperest olarak kalmışlardır.²⁷⁸

Sayıları yirmi kadar olan Lâhmi kralları içerisinde en meşhuru Amr b. Adiy'in oğlu olan İmruülkays'tır.²⁷⁹ Fransız araştırmacı Rene Dussaud'un Havran (Nmara) yakınlarında bulduğu Nabat harfleri ve Kuzey Arapçasıyla yazılmış olan milattan sonra 328 tarihli yazıt Lâhmi hükümdarı İmruülkays'ın mezar taşıdır. Dussaud'in bulduğu yazıtın Havran (Nmara) yakınlarında olması Lâhmilerin hâkimiyet alanlarının bu bölgeye kadar ulaştığını göstermektedir.²⁸⁰ Önemli bir tarihi kaynak olarak ele geçirilen bu yazıtta şöyle yazmaktadır: *"Bu mezar, bütün Arapların hükümdarı olan, (hükümdarlık) tacını ele geçiren, Esed ve Nizar kabileleriyle mülklerine hükmeden, Mezhic kabilesini kendi gücüyle yenen Amr oğlu Umru ul-Kays'ındır. Bu hükümdar, Necran bölgesinde Şemr'in şehri olan Bezci'ye geldi, Maad'ı hükümdar yaptı. Ulusların topraklarını kendi oğullarına paylaştırdı. Hem İranlılar hem de Roma onu vekil kıldılar. Hiçbir hükümdar saltanatta onun mertebesine ulaşamadı. Dünyaya getirdiği kimseler yaşasın (mes'ud olsunlar)."*²⁸¹ Bulunan mezar taşından da anlaşıldığı üzere I. İmruülkays zamanında Esed ve Nizar kabilelerini hâkimiyeti altına alan Lâhmiler, Sâsâniler ve Romalılar ile ittifaklar gerçekleştirmişlerdir.

²⁷⁶ İbnu'l-Esir, **el-Kâmil fi't-Tarih**, c. I, s. 315.

²⁷⁷ Taberi, **Tarih-i Taberi**, c. II, s. 447; Brockelmann, **İslam Ulusları ve Devletleri Tarihi**, s. 6.

²⁷⁸ Brockelmann, **İslam Ulusları ve Devletleri Tarihi**, s. 6; Çağatay, **İslâm'dan Önce Arap Tarihi ve Cahiliye Çağı**, s. 63.

²⁷⁹ Kapar, "Lâhmiler", **DİA**, s. 55.

²⁸⁰ Çağatay, **İslâm'dan Önce Arap Tarihi ve Cahiliye Çağı**, s. 56; Kapar, "Lâhmiler", **DİA**, s. 55.

²⁸¹ Çağatay, **İslâm'dan Önce Arap Tarihi ve Cahiliye Çağı**, s. 56.

Irak, Hicaz ve el-Cezire bölgelerinde Lâhmiler'in hâkimiyet alanlarını arttıran I. İmruülkays Hristiyanlığı ilk kabul eden Lâhmi hükümdarı olarak bilinmektedir. Milattan sonra 328 yılında Suriye topraklarına giren I. İmruülkays Havran'da ölmüştür.²⁸² Yaklaşık kırk yıl Lâhmi kralı olarak tahtta kalan I. İmruülkays'ın öldüğü yıl, Sâsâni hükümdarı II. Şapur'un hükümdarlığının yirmi birinci yılına denk gelmektedir.²⁸³

1.3.3. Behrâm Gûr'un Lâhmiler Tarafından Yetiştirilerek Sâsâni Tahtına Çıkartılması

Lâhmi kralı I. İmruülkays'ın ölümünün ardından oğlu Amr b. İmruülkays Lâhmi tahtına çıkmıştır. Ancak Amr döneminde kardeşleri ile arasında çıkan taht kavgaları neticesinde bu dönem Lâhmiler için bir fetret dönemi olmuştur. Bitmek bilmeyen taht kavgalarının devam etmesi üzerine II. Şapur döneminde Lâhmi krallığına Evs b. Kalam getirilmiştir. Lâhmi hanedanlığı dışından yapılan bu belirleme Lâhmiler tarafından kabul görmemiş, Evs b. Kalam'ın 378 yılında çıkan bir ayaklanma sonucunda öldürülmesinin ardından Lâhmi krallığına II. İmruülkays getirilmiştir.²⁸⁴ II. İmruülkays'ın Lâhmi tahtına gelmesinin ertesi yılı 379 yılında II. Şapur ölmüştür. II. İmruülkays'ın Lâhmi krallığı boyunca II. Erdeşir (379-383), III. Şapur (383- 388) ve IV. Behram'da (388-399) Sâsâni tahtında bulunmuşlardır. II. İmruülkays Lâhmi tahtında yirmi beş yıl bulundu ve öldüğü yıllarda Sâsâni tahtında I. Yezdicerd bulunmaktaydı. Sâsâni hükümdarı I. Yezdicerd, Lâhmi hükümdarı II. İmruülkays'ın ölümünün ardından boşalan Lâhmi krallığına oğlu Numan el- Aver'i (388-418) atamıştır.²⁸⁵ Kendisine "el-Aver" denmesine sebep olarak tek gözünü kullanabilmesi gösterilmiştir.²⁸⁶ Numan düşmanlarına karşı sert ve cesur birisi oluşuyla ün salmış ve düşmanları üzerine yaptığı seferler Arap şiir ve efsanelerine konu olmuştur.²⁸⁷ Numan b. İmruülkays dönemi Lâhmi Arapları ve Sâsâni ilişkilerinin en iyi olduğu

²⁸² Hitti, *Siyasi ve Kültürel İslâm Tarihi*, s. 124; Kapar, "Lâhmiler", *DİA*, s. 55.

²⁸³ Brockelmann, *İslâm Ulusları ve Devletleri Tarihi*, s. 6.

²⁸⁴ Kelpetin, *İslâm Öncesi Kuzey ve Güney Arabistan*, s. 170.

²⁸⁵ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-Tarih*, c. I, s. 361; Rawlinson, *A Manuel of Ancient History from the Earliest Times to the Fall of the Sassanian Empire*, s. 581-582; Furon, *İran*, s. 97; Altungök-Yıldırım, *Siyasi Açından Arap İran İlişkileri*, s. 52.

²⁸⁶ Kelpetin, *İslâm Öncesi Kuzey ve Güney Arabistan*, s. 172.

²⁸⁷ Kapar, "Lâhmiler", *DİA*, s. 55.

dönemlerden birisidir. Bundan dolayı Numan b. İmruülkays'a, Sâsâniler tarafından "Serdar" ünvanı verilmiştir.²⁸⁸

I. Yazdicerd, erkek çocuklarının erken yaşlarda vefatlarının ardından hayatta kalan son erkek çocuğu Behrâm'ın Hire şehrinin temiz havasında yetişmesi için Numan b. İmruülkays'a emanet etmiştir. Behrâm Sâsâni tahtının doğal varisi olduğu için Numan b. İmruülkays ve Lâhmiler tarafından çok önemsenmiştir.²⁸⁹ Behrâm'ın emzirilmesi için iki Arap ve üç Fars soylusu sütanne olarak görevlendirilmiştir.²⁹⁰ Numan b. İmruülkays inşa ettirdiği Havarmak ve Sedir adı verilen sarayları Behrâm'a tesis ettirerek iyi bir eğitim görmesini sağlamıştır.²⁹¹ Her konuda eğitim alan V. Behrâm iyi bir savaş eğitimi alırken Arapça'yı da öğrenmiştir.²⁹² V. Behram'a, av ve bilhassa yaban eşiği avına olan düşkünlüğünden dolayı yaban eşiği manasına gelen "gur" lakabı verilmiş ve Behrâm-ı Gur olarak ünlenmiştir.²⁹³

Sâsâni hükümdarı I. Yazdicerd'in otağının önünde atını eyerlemek isterken aldığı bir çifte darbesiyle ölümünün ardından Sâsânilerde taht kavgası başlamıştır.²⁹⁴ Nitekim I. Yazdicerd'in sahip olduğu sert mizacı ve uygulamaları başta Sâsâni soyluları olmak üzere birçok kişide hoşnutsuzluk meydana getirmiştir.²⁹⁵ Ayrıca tahtın doğal varisi olan Behrâm Gûr'un Arap kültürü ile büyütülmesine de muhalefet edilmiştir. Sâsâni din adamı ve soylularının I. Yazdicerd'e karşı olan olumsuz tutumlarının bir başka nedeni ise I. Yazdicerd'in Hristiyanlığa karşı duyduğu ilgidir. Zira I. Yazdicerd, Tisfûn'da büyük bir Hristiyan konsili toplamış, Sâsâni topraklarında yeni kiliselerin açılmasına müsaade ederek ülkesinde yaşayan Hristiyanlara karşı müsamahakâr davranmış, putperes Araplara karşı Hristiyan olan Lâhmi Araplarına yardım etmiştir. I. Yazdicerd, Hristiyanlığa karşı duyduğu ilgi ve yaptıklarıyla

²⁸⁸ Kelpetin, *İslâm Öncesi Kuzey ve Güney Arabistan*, s. 171; Günaltay, *İslâm Öncesi Araplar ve Dinleri*, s. 47.

²⁸⁹ İbnu'l-Esir, *el-Kâmil fi't-Tarih*, c. I, s. 361-362; Taberi, *Tarih-i Taberi*, c. II, s. 459; Altungök-Yıldırım, *Siyasi Açıdan Arap İran İlişkileri*, s. 53.

²⁹⁰ İbnu'l-Esir, *el-Kâmil fi't-Tarih*, c. I, s. 361-362; Taberi, *Tarih-i Taberi*, c. II, s. 459;

²⁹¹ Taberi, *Tarih-i Taberi*, c. II, s. 460-463; İbnu'l-Esir, *el-Kâmil fi't-Tarih*, c. I, s. 361; Kelpetin, *İslâm Öncesi Kuzey ve Güney Arabistan*, s. 172; Hitti, *Siyasi ve Kültürel İslâm Tarihi*, s. 126; Kapar, "Lâhmiler", *DİA*, s. 55; Aktan, *İslam Tarihi: Başlangıcından Emeviler'in Sonuna Kadar*, s. 32-33.

²⁹² İbnu'l-Esir, *el-Kâmil fi't-Tarih*, c. I, s. 363.

²⁹³ Taberi, *Tarih-i Taberi*, c. II, s. 465; İbnu'l-Esir, *el-Kâmil fi't-Tarih*, c. I, s. 363; Enver Konukçu "Behrâm-ı Gur", *DİA*, V, s. 356.

²⁹⁴ İbnu'l-Esir, *el-Kâmil fi't-Tarih*, c. I, s. 363; Taberi, *Tarih-i Taberi*, c. II, s. 459.

²⁹⁵ Taberi, *Tarih-i Taberi*, c. II, s. 466; Kelpetin, *İslâm Öncesi Kuzey ve Güney Arabistan*, s. 171.

Zerdüşt din adamlarınca günahkâr olarak anılarak, kendisine “Yezdicerd-i Bezehger” denmiştir.²⁹⁶ Tüm bu sepelerden hareketle Sâsâni soyluları I. Yezdicerd’in soyundan gelen Behrâm Gûr’un tahta geçmemesi için Sâsâni hanedanına mensup Hüsrev isminde birisini Sâsâni tahtına çıkarmışlardır.²⁹⁷

Yasal varisi olduğu Sâsâni tahtına başkasının getirilmesi üzerine harekete geçen Behrâm Gûr, Sâsâni tahtına geçebilmek için yanında büyüdüğü Lâhmi Arapları’ndan destek istemiştir.²⁹⁸ Bunun üzerine Lâhmi kralı Numan b. İmruülkays oğlu Münzir komutasında on bin kişilik bir Arap ordusunu Behrâm Gûr’a göndermiştir.²⁹⁹ Behrâm Gûr, beraberindeki Lâhmi ordusu ile birlikte Sâsâni başkenti Tisfûn şehrine doğru ilerlemeye koyulmuştur. Gelebilecek saldırıların önlenmesi ve tedbir alınması için gönderilen öncü birlikler Tisfûn şehrine kadar olan güzergâhı kontrol altına alırken Behrâm Gûr’un ilerleyişi Sâsâni soylularında tedirginliğe yol açmıştır. Behrâm Gûr, Tisfûn şehrini kuşatarak hakkı olan Sâsâni tahtının kendisine geri verilmesini istemiştir. Behrâm Gûr’a muhalif olan Sâsâni soyluları taht kavgasının ve Tisfûn’da yaşanacak büyük bir karışıklığın devleti daha da zor bir duruma düşüreceğini düşünerek istemeyerek de olsa tahtı Behrâm Gûr’a teslim etmek zorunda kalmışlardır.³⁰⁰

Behrâm Gûr babası I. Yezdicerd’in uygulamalarından hareketle Sâsâni soyluları ve din adamlarınca kendisine karşı oluşan olumsuz algıyı Sâsâni tahtına geçmesinin ardından yıkmayı başarmıştır. Bu olumsuz algının yıkılmasında soylular ile geliştirdiği iyi ilişkiler ve kucaklayıcı yaklaşımı etkili olmuştur.³⁰¹ Öte yandan kendisini yetiştiren Lâhmi Araplarının tahta çıkışında sağladığı desteklerde Sâsânilerin Behrâm Gûr döneminde Araplar ile iyi ilişkiler tesis etmesinde büyük bir öneme sahiptir.³⁰² Behrâm Gûr, Lâhmiler’e vefa borcu mahiyetinde adımlar atmıştır. Lâhmi ileri gelenlerinden birçoğu Sâsâni sarayında görevlendirilmiş böylelikle

²⁹⁶ Altungök-Yıldırım, **Siyasi Açından Arap İran İlişkileri**, s. 58.

²⁹⁷ İbnu’l-Esir, **el-Kâmil fi’t-Tarih**, c. I, s. 363; Taberi, **Tarih-i Taberi**, c. II, s. 466.

²⁹⁸ Kelpetin, **İslâm Öncesi Kuzey ve Güney Arabistan**, s. 171.

²⁹⁹ İbnu’l-Esir, **el-Kâmil fi’t-Tarih**, c. I, s. 363; Taberi, **Tarih-i Taberi**, c. II, s. 466;

³⁰⁰ Taberi, **Tarih-i Taberi**, c. II, s. 466; İbnu’l-Esir, **el-Kâmil fi’t-Tarih**, c. I, s. 363-364; Hitti, **Siyasi ve Kültürel İslâm Tarihi**, s. 126; Altungök-Yıldırım, **Siyasi Açından Arap İran İlişkileri**, s. 57-58; Ayrıca bkz. Konukçu “Behrâm-ı Gur”, **DİA**, s. 356; Esko Naskali, “Sâsâniler”, **DİA**, s. 175.

³⁰¹ İbnu’l-Esir, **el-Kâmil fi’t-Tarih**, c. I, s. 364-365; Taberi, **Tarih-i Taberi**, c. II, s. 467.

³⁰² Kelpetin, **İslâm Öncesi Kuzey ve Güney Arabistan**, s. 172; Altungök-Yıldırım, **Siyasi Açından Arap İran İlişkileri**, s. 59.

Sâsâni devletinde Lâhmi Araplarının etki alanı artmıştır.³⁰³ Ayrıca Behrâm Gûr, Numan ile oğlu Münzir'e hil'at giydirmiş, Numan'ı Arapların kralı olarak ilân etmiştir.³⁰⁴

Numan'ın ölümünün ardından 421 yılında Lâhmi tahtına oğlu II. Münzir çıkmış ve 465 yılına kadar Lâhmi tahtında kalmıştır. Münzir, yaklaşık olarak kırk dört yıl Lâhmi tahtında kalırken onun iktidarı döneminde Sâsânilerde üç hükümdar değişmiştir. II. Münzir'in hükümdarlığının sekiz yılı Behrâm Gûr, on sekiz yılı II. Yezdicerd b. Behram diğer on sekiz yılı ise Pirûz (Firûz) b. Yezdicerd döneminde geçmiştir.³⁰⁵ II. Münzir döneminde de Sâsâniler ile ilişkiler olumlu manada bir seyir göstermiştir. Bizans İmparatorluğu, Sâsânilerin Hristiyan tebaasına zulmettiği gerekçesi ile Sâsânilere savaş ilan etmişlerdir. Lâhmi Araplar'ı Hristiyan olmalarına karşın müttefikleri olan Sâsâniler'e yardım etmişlerdir.³⁰⁶ Bu durumun oluşmasında Lâhmî hükümdarlarının ekseriyetle purperest olmaları ile Hristiyanlığın birkaç Lâhmî Lâhmî hükümdarının dışında taraftar bulamaması etkili olmuştur. Ayrıca Hire halkı içerisinde Hristiyanlık yaygın olmasına karşın doğu ve batı kiliseleri arasındaki rekabette Lâhmîlerin sınır yakınlıkları ve devlet menfaatleri doğrultusunda Sâsânilerin yanında yer almalarında etkili olmuştur.

Lâhmi Araplarının desteği ile Sâsâni tahtına çıkan Behrâm Gûr 420 ile 438 yılları arasında tahtta kalmıştır.³⁰⁷ Behrâm Gûr döneminde Sâsâniler ile Doğu Roma arasında yüz yıl sürecek bir saldırmazlık anlaşması imzalanmıştır. Sâsâniler Behrâm Gûr döneminde yeniden bir yükseliş yaşamışlardır. Nitekim bu dönemde Akhun tehlikesi savuşturulmuş, İndus nehrine kadar olan bölge Sâsânilerin kontrolüne geçmiştir.³⁰⁸ Behrâm Gûr'un ölümünün ardından Sâsâniler, Akhunlar'ın kontrolüne girmiş ve yaklaşık bir asır sürecek duraklama dönemine girmişlerdir.³⁰⁹ Sâsâni

³⁰³ Kelpetin, *İslâm Öncesi Kuzey ve Güney Arabistan*, s. 172.

³⁰⁴ Altungök-Yıldırım, *Siyasi Açından Arap İran İlişkileri*, s. 59.

³⁰⁵ Kelpetin, *İslâm Öncesi Kuzey ve Güney Arabistan*, s. 172; Altungök-Yıldırım, *Siyasi Açından Arap İran İlişkileri*, s. 59.

³⁰⁶ Hitti, *Siyasi ve Kültürel İslâm Tarihi*, s. 126; Kelpetin, *İslâm Öncesi Kuzey ve Güney Arabistan*, s. 172; Altungök-Yıldırım, *Siyasi Açından Arap İran İlişkileri*, s. 59; Günaltay, *İslâm Öncesi Araplar ve Dinleri*, s. 206.

³⁰⁷ Konukçu "Behrâm-ı Gur", *DİA*, s. 356; Naskali, "Sâsâniler", *DİA*, s. 175.

³⁰⁸ İbnu'l-Esir, *el-Kâmil fi't-Tarih*, c. I, s. 366-368; Taberi, *Tarih-i Taberi*, c. II, s. 471-473; Ahmet Altungök, *İslâm Öncesi İran'da Devlet ve Ekonomi –Sâsâni Dönemi-*, s. 97-98.

³⁰⁹ Altungök-Yıldırım, *Siyasi Açından Arap İran İlişkileri*, s. 7.

hükümdarı Pirûz, Akhun egemenliğine son vermek istemişse de 484 yılında yapılan savaşta Pirûz ve ordusu Akhunlar tarafından yenilmiştir.³¹⁰

1.3.4. Lâhmî-Sâsânî İttifakından Sâsânî-Lâhmî Gerginliğine Giden Süreçte Yaşanan İlişkiler

Münzir b. Nu'man'ın. 465 yılında ölümünün ardından sırasıyla oğulları Nu'man ve Esved, Lâhmi krallığında bulunmuşlardır. Lâhmi tahtında 471 yılına kadar bulunan Nu'man b. Münzir, Sâsânî hükümdarı Pirûz döneminde vefat etmiştir. Nu'man b. Münzir'in ölümünün ardından Lâhmi tahtına Münzir'in diğer oğlu Esved (471-491) çıkmıştır.³¹¹ Esved b. Münzir Lâhmi tahtında bulunduğu süre boyunca Sâsânîler ile olan ittifaklarına uygun hareket ederek Suriye topraklarında bulunan Gassânîler üzerine başarılı seferler gerçekleştirmiştir. Esved b. Münzir'in öldüğü yıl Sâsânî tahtında I. Kubâd bulunmaktaydı.³¹²

Esved b. Münzir'in ölümünün ardından Lâhmi tahtına çıkan II. Münzir'e dair kaynaklarda sınırlı sayıda bilgi yer almaktadır. II. Münzir'in 491 yılında çıktığı Lâhmi tahtına 498 yılında ölümüyle yerine Esved b. Münzir'in oğlu Nu'man b. Esved'in (II. Nu'man) çıktığı bilinmektedir. Oldukça kısa süren Nu'man b. Esved (498-502) döneminde Sâsânîler gibi Lâhmîlerinde düşmanı olan Bizans İmparatorluğu ve müttefikleri Gassânîler ile çok sayıda savaş yaşanmıştır. Lâhmîlerin Bizans'a karşı yapılan savaşlarda aldıkları olumsuz sonuçların ardından Sâsânî hükümdarı I. Kubâd, Nu'man b. Esved'den Harran şehrine bir sefer düzenlemesini istemiştir. Nu'man b. Esved'in Harran'a doğru ilerleyişi ile Hire şehrinin savunmasız kalışını fırsata çeviren Bizanslılar, Tağlib Araplarına Hire'yi yağmalatarak pek çok Hireli'yi öldürmüşlerdir. Harran'a ilerleyişini sürdüren Nu'man b. Esved, Fırat ve Habur nehirleri arasında yer alan Karkîsiyâ mevkiinde Bizans İmparatorluğuna bağlı askeri birliklerle karşılaşmıştır. Yapılan savaşın ardından Lâhmîler galip gelmiş olsalar da Nu'man b. Esved savaşta aldığı yara nedeniyle savaş meydanından uzaklaşmadan Karkîsiyâ'da hayatını yitirmiştir.³¹³

³¹⁰ Taberi, **Tarih-i Taberi**, c. II, s. 479-490; İbnü'l-Esir, **el-Kâmil fi't-Tarih**, c. I, s. 371; Akbulut, "Maveraünnehir ve Horasanda Türkler", s. 836.

³¹¹ Kelpetin, **İslâm Öncesi Kuzey ve Güney Arabistan**, s. 172-173; Altungök-Yıldırım, **Siyasi Açidan Arap İran İlişkileri**, s. 59.

³¹² Kelpetin, **İslâm Öncesi Kuzey ve Güney Arabistan**, s. 172-173.

³¹³ Kelpetin, **İslâm Öncesi Kuzey ve Güney Arabistan**, s. 173.

Nu'man b. Esved'in ölümü ile Lâhmi siyasi tarihinde ikinci bir fetret devri yaşanırken bu süreç "Mâüssemâ" lakabı ile de bilinen III. Münzir'in (505-554) Lâhmi tahtına geçmesi ile son bulmuştur.³¹⁴ III. Münzir, I. Kubâd'ın Sâsâni tahtında bulunduğu yıllarda Sâsânilerin Bizans İmparatorluğu ile giriştiği savaşlarda önemli görevler üstlenmiştir. Lâhmilerin iki Bizans komutanını esir almalarının ardından Bizans İmparatoru I. Iustinos, III. Münzir'e gönderdiği elçiler vasıtası ile komutanlarının serbest bırakılmasını istemiştir. Hire şehrinin güneyinde bulunan Remle kasabasında 524 yılında Lâhmiler ve Bizans imparatorluğu arasında yapılan anlaşma neticesinde komutanlar serbest bırakılmıştır. Miladi 531 yılında Urfa'nın güneyinde Fırat Nehri kıyılarında Lâhmiler ile Bizans İmparatorluğu arasında gerçekleşen Kallinikum Savaşı'ndan galip ayrılan Lâhmiler, elde ettikleri başarı ile Bizans'ı vergi ödemeye mecbur bırakmışlardır.³¹⁵ Lâhmilerin bulundukları bölge içerisinde siyasi ve askeri açıdan önemli bir noktaya geldiği III. Münzir dönemi Sâsâni ve Lâhmi ittifakının da zirve dönemlerinden birisini oluşturmaktadır. Nitekim I. Kubâd'ın ölümünün ardından 532 yılında Sâsâni tahtına geçen I. Hüsrev Enuşirvan ezeli rakipleri Bizans ve müttefikleri Gassâniler'e karşı attığı adımlar ile Anadolu ve Arap Yarımadası'na yönelik politikalarında Lâhmiler ile sıkı bir dirsek teması kurmuştur.³¹⁶

I. Hüsrev'in tahta çıkışının ardından gerçekleştirdiği ilk faaliyetlerden birisi de ezeli rakipleri Bizans İmparatorluğu ile barış anlaşması imzalamak olmuştur.³¹⁷ Bizans İmparatorluğu'nun Sâsâniler ile imzaladığı barış anlaşmasıyla imparatorluk hazinesini güçlendirmek amacıyla rotasını Batı Avrupa ve Afrika topraklarına çevirmesi imparatorluğun doğu sınırlarında büyük bir güvenlik zafiyetinin oluşmasına yol açmıştır. I. Hüsrev Bizans İmparatorluğunun Batı Avrupa ve Afrika'da elde ettikleri askeri ve ekonomik kazanımların etkisiyle giderek güçlenmelerinin önüne geçmek istemişse de yapılan barış anlaşması bunun önünde büyük bir sorun teşkil etmiştir. Ancak Sâsâniler müttefikleri olan Lâhmi Arapları vasıtası ile savunmasız kalan Anadolu ve Mezopotamya topraklarına yönelik çeşitli

³¹⁴ Hasan, **Siyasi-Dini-Sosyal-Kültürel İslâm Tarihi**, s. 56; Çağatay, **İslâm'dan Önce Arap Tarihi ve Cahiliye Çağı**, s. 57; Kelpetin, **İslâm Öncesi Kuzey ve Güney Arabistan**, s. 173; Kapar, "Lâhmiler", **DİA**, s. 55.

³¹⁵ Kapar, "Lâhmiler", **DİA**, s. 55; Kelpetin, **İslâm Öncesi Kuzey ve Güney Arabistan**, s. 174.

³¹⁶ Kelpetin, **İslâm Öncesi Kuzey ve Güney Arabistan**, s. 173-174.

³¹⁷ Tefazzüli, "Anuşirvan", **DİA**, s. 255.

adımlar atmışlardır.³¹⁸ Sâsâni hükümdarı I. Hüsrev'in de gizli desteği ile harekete geçen Lâhmi hükümdarı III. Münzir, başta bedevi Araplar olmak üzere bütün Arap toplumlarını içerisine alacak şekilde Lâhmi Araplarının yöneteceği bir Arap birliği tesis etmek amacı taşımaktaydı. Bu amaçla çevrede bulunan Arap şehir ve beldelerine saldırılar düzenlediği gibi siyasi ortaklıklar kurmuştur.³¹⁹

III. Münzir'in faaliyetlerinin Bizans İmparatorluğu'nun doğu sınırlarını tehdit eder bir hal alması, Bizans İmparatorluğu'nda hoşnutsuzluk oluşturmuş ve Lâhmi tehdidini bertaraf etmek için doğu sınırlarında bir dizi tedbir almalarına sebep olmuştur.³²⁰ Ancak III. Münzir'in bu mücadelesinde karşılarındaki en büyük engel Bizans müttefiki olan Gassâni Arapları olmuştur. Nitekim Gassâniler Haris b. Cebele (529-569) döneminde müttefikleri olan Bizans'ın menfaatleri doğrultusunda Lâhmiler ile birçok savaşta karşı karşıya gelmişlerdir.³²¹

Gasâniler ile Lâhmîler arasında 539 yılında yaşanan savaşta Gassâniler Lâhmîleri ağır bir yenilgiye uğrattırırken Lâhmî hükümdarı III. Münzir'in birçok adamı esir edilerek, deve ve atlarına varacak şekilde el konulmuştur.³²² Gassânilerin Lâhmi Arapları karşısında elde ettikleri başarı Bizans İmparatorluğu'nda büyük bir sevinçle karşılanırken İmparator Iustinionus, Gassâni hükümdarı Haris b. Cebele'yi mükâfatlandırmak amacıyla Suriye'deki bütün Arap kabilelerinin başkanı olarak atayarak yalnızca kendisinin sahip olduğu imparatorun hemen ardından en yüksek unvan ve mevki olan patrik (patricius) ve filark (phylarch) derecelerini vermiştir.³²³

Gassânîlere karşı ağır bir yenilgiye uğrayan III. Münzir, Sâsânî hükümdarı I. Hüsrev'e gönderdiği bir mektupla olanları anlatarak kendisinden yardım istemiştir. Bu durum üzerine Bizans İmparatoru Iustinionus'a gönderdiği elçiler vasıtası ile aralarındaki sulhu hatırlatan I. Hüsrev, Lâhmîlere ait esirlerin ve malların iadesi ile öldürülenlerin diyetlerinin ödenmesini istemiştir. Taleplerine yönelik somut bir adım atılmaması üzerine I. Hüsrev, Suriye ve Bizans topraklarına doğru 70 bin kişilik bir

³¹⁸ Altungök-Yıldırım, *Siyasi Açidan Arap İran İlişkileri*, s. 72-73; Çağatay, *İslamdan Önce Arap Tarihi ve Cahiliye Çağı*, s. 54.

³¹⁹ Çağatay, *İslamdan Önce Arap Tarihi ve Cahiliye Çağı*, s. 57.

³²⁰ İbnu'l-Esir, *el-Kâmil fi't-Tarih*, c. I, s. 397.

³²¹ Hitti, *Siyasi ve Kültürel İslâm Tarihi*, s. 120; Ağırakça, "Gassâniler", *DİA*, s. 397.

³²² Dineveri, *el-Ahbârü't-Tivâl*, s. 123; Kapar, "Lâhmîler", *DİA*, s. 55.

³²³ Hitti, *Siyasi ve Kültürel İslâm Tarihi*, s. 120; Brockelmann, *İslam Ulusları ve Devletleri Tarihi*, s. 6; Ağırakça, "Gassâniler", *DİA*, s. 397.

ordu ile harekete geçmiştir. Böylelikle Sâsâniler ve Bizans arasında 532 yılında imzalanan barış anlaşması sadece yedi yıl sürerek 539 yılında Gassâni ve Lâhmi çatışmasının bir sonucu olarak sona ermiştir.³²⁴ İlk olarak Mezopotamya'ya doğru ilerleyen I. Hüsrev, Bizans hâkimiyetinde bulunan Dârâ (Dura) ve Ruha (Urfa) şehirlerini ele geçirmiştir. Daha sonra müttefikleri Lâhmi Arapları ile birlikte Suriye'ye saldıran Sâsâniler; Münbic, Halep ve Humus şehirlerini işgal etmiştir.³²⁵ Gassâni toprakları da Sâsâniler ve destekçileri Lâhmi Arapları tarafından işgal edilince Haris b. Cebele, Bizans'dan yardım istemiştir. İlerleyişini sürdüren I. Hüsrev, Bizanslıların uzun süren direnişlerine rağmen Antakya şehrini ele geçirmiştir.³²⁶ Sâsâniler önlerine çıkan tüm şehirleri yağmaladıkları gibi Antakya şehrinde yaşayan halkı Sevâd topraklarına göndermişlerdir.³²⁷

I. Hüsrev, Bizans İmparatorluğu'nun Batı Avrupa ve Afrika'da elde ettikleri başarılarla giderek güçlenmesinin önüne geçmek istemiştir. Bu amaçla Lâhmî-Gassânî çatışmalarını bahane ederek Bizans ile aralarında tesis ettikleri sulh anlaşmasını sonlandırmıştır.³²⁸ Yapılan savaşlarda başarısız olan Bizans İmparatorluğu, Sâsânîler'e karşı çok ağır şartlar içeren bir barış anlaşması imzalamak durumunda kalmıştır. Anlaşmaya göre Bizans İmparatorluğu her yıl Sâsânîler'e vergi vermeyi kabul etmiştir.³²⁹ Hatta Sâsânîler'in işgal ettiği Suriye şehirlerden ayrılmaları için de Bizanslılar tarafından ayrıca ödeme yapmaları konusunda anlaşma sağlanmıştır.³³⁰

Sâsâniler ve Bizans arasında yaşanan savaşlar sürerken Gassâniler ve Lâhmiler arasındaki çatışmalar da devam etmiştir. 544 yılında yaşanan savaşta Gassânilere karşı önemli bir zafer elde eden III. Münzir esir aldığı Haris b. Cebele'nin oğlunu Uzza putu önünde kurban etmiştir.³³¹ Bu olay üzerine Lâhmîlerden oğlunun intikamını almak isteyen Haris b. Cebele, 554 yılında Halep yakınlarında gerçekleşen

³²⁴ İbnu'l-Esir, **el-Kâmil fi't-Tarih**, c. I, s. 397; Dineveri, **el-Ahbâru't-Tivâl**, s. 123.

³²⁵ Furon, **İran**, s. 99; Dineveri, **el-Ahbâru't-Tivâl**, s. 123.

³²⁶ Abû'l Farac, **Abû'l Farac Tarihi**, s. 147; Taberi, **Milletler ve Hükümdarlar Tarihi**, c. III, s. 239

³²⁷ İbnu'l-Esir, **el-Kâmil fi't-Tarih**, c. I, s. 398; Dineveri, **el-Ahbâru't-Tivâl**, s. 123; Ahmet Tefazzüli, "Anuşirvan", **DİA**, s. 255.

³²⁸ Altungök-Yıldırım, **Siyasi Açından Arap İran İlişkileri**, s. 72-73.

³²⁹ Dineveri, **el-Ahbâru't-Tivâl**, s. 124; İbnu'l-Esir, **el-Kâmil fi't-Tarih**, c. I, s. 398.

³³⁰ İbnu'l-Esir, **el-Kâmil fi't-Tarih**, c. I, s. 398.

³³¹ Çağatay, **İslâm'dan Önce Arap Tarihi ve Cahiliye Çağı**, s. 54; Ağırakça, "Gassâniler", **DİA**, s. 397; Hitti, **Siyasi ve Kültürel İslâm Tarihi**, s. 120.

“Yevmü’l Halime” savaşında III. Münzir’i öldürerek Lâhmîleri büyük bir bozguna uğratmıştır.³³² Gassâniler ve Lâhmiler arasındaki çatışmaların ardından Sâsâniler ve Bizans İmparatorluğu arasında patlak veren savaşlar 561 yılında yapılan bir anlaşma ile son bulurken anlaşma her iki Arap devletini bağlayıcı mahiyettedir. Anlaşma gereği Gassâniler ve Lâhmiler arasında çatışmaların sona ermesi ve her iki krallığa bağlı tâcirlerin belirlenen güzergâhların kullanımında ilgili krallığın yetkililerinden izinleri almak suretiyle seyahat yapmaları karara bağlanmıştır.³³³

I. Hüsrev’in ardından yerine oğlu IV. Hürmüz geçmiştir. IV. Hürmüz döneminde soylular ile yaşanan problemler Bizans, Gürcü ve Göktürk tehlikelerinin ganimet elde etmek isteyen Arapların desteği ile büyümesine yol açmıştır.³³⁴ IV. Hürmüz, Arap kabilelerine gönderdiği hediyelerle Araplar’ı kendilerine karşı oluşan ittifakın dışında tutarak kendi tarafına çekmeyi başarmıştır.³³⁵ Nitekim Sâsânilerin Göktürkler ile yaptığı savaşta Yemen civarından gelen Maad Arapları, Sâsânî ordusuna destek olmuşlardır.³³⁶ 579 ve 590 yılları arasında yaklaşık olarak on bir yıl boyunca Sâsânî tahtında kalan IV. Hürmüz, Sâsânî soylularının da desteğini alan Behrâm Çûbin’in kendisine karşı ayaklanmasının ardından gözlerine mil çekilerek tahttan indirilmiştir.³³⁷ Babası IV. Hürmüz’ün tahttan indirilmesinin ardından oğlu II. Hüsrev ile Sâsânî soylularının desteğini alarak isyan eden Behrâm Çûbin arasında yaşanan taht kavgasında Bizans İmparatoru Mavrikios, oğlu Theodosius komutasında gönderdiği bir ordu ile II. Hüsrev’in tahta çıkması için kendisine yardımcı olmuştur.³³⁸ Öte yandan II. Hüsrev’in Behrâm Çûbin ile giriştiği taht mücadelesinde

³³² Ağırakça, “Gassâniler”, *DİA*, s. 397; Hitti, *Siyasi ve Kültürel İslâm Tarihi*, s. 120-121; Çağatay, *İslâm’dan Önce Arap Tarihi ve Cahiliye Çağı*, s. 57; Kapar, “Lâhmiler”, *DİA*, s. 55.

³³³ Hitti, *Siyasi ve Kültürel İslâm Tarihi*, s. 121; Kapar, “Lâhmiler”, *DİA*, s. 55.

³³⁴ İbnu’l-Esir, *el-Kâmil fi’t-Tarih*, c. I, s. 426; Yıldız, *İslâmiyet ve Türkler*, s. 25; Altungök-Yıldırım, *Siyasi Açidan Arap İran İlişkileri*, s. 92; Naskali, “İran”, *DİA*, s. 395.

³³⁵ Taberi, *Tarih-i Taberi*, c. III, s. 18; Rawlinson, *A Manuel of Ancient History from the Earliest Times to the Fall of the Sassanian Empire*, s. 591.

³³⁶ Togan, *Umumi Türk Tarihine Giriş*, c. I, s. 72-73; Altungök-Yıldırım, *Siyasi Açidan Arap İran İlişkileri*, s. 92-93.

³³⁷ Taberi, *Tarih-i Taberi*, c. III, s. 23; İbnu’l-Esir, *el-Kâmil fi’t-Tarih*, c. I, s. 427; Rawlinson, *A Manuel of Ancient History from the Earliest Times to the Fall of the Sassanian Empire*, s. 591; Altungök-Yıldırım, *Siyasi Açidan Arap İran İlişkileri*, s. 92-93.

³³⁸ İbnu’l-Esir, *el-Kâmil fi’t-Tarih*, c. I, s. 429-430; Taberi, *Tarih-i Taberi*, c. III, s. 28-90; Hitti, *Siyasi ve Kültürel İslâm Tarihi*, s. 122; Aktan, *İslâm Tarihi: Başlangıcından Emeviler’in Sonuna Kadar*, s. 31; Ağırakça, “Gassâniler”, *DİA*, s. 398.

Araplar II. Hüsrev'e herhangi bir destek sunmayarak II. Hüsrev'in destek çağrısına sessiz kalmışlardır.³³⁹

Lâhmi Araplarının II. Hüsrev'in destek çağrısına sessiz kalmaları II. Hüsrev'in Lâhmiler'e karşı olumsuz yaklaşımına yol açtığı gibi ilişkileri de müttefiklik zemininden uzaklaştırmıştır.³⁴⁰ Lâhmi hükümdarı Münzir b. Münzir vefat etmeden önce oğullarından Numan'ı Sâsânî hükümdarı II. Hüsrev'in tercümanlığını yapan Arap şair Adiy b. Zeyd'in terbiye ve himayesine vermiştir. Münzir'in ölümünün ardından ise II. Hüsrev, Hire Araplar'ından olan tercümanı Adiy b. Zeyd'in tavsiyeleri ile Münzir'den boşalan Lâhmi krallığı tahtına Numan b. Münzir'i getirmiştir. Numan b. Münzir'in Lâhmi hükümdarlığına geçiş sürecinde Adiy b. Zeyd, Numan'ın diğer kardeşleri ile görüşerek Numan'ı desteklemeleri hususunda yönlendirmiş ve başarılı olmuştur. Ancak daha sonraki süreçte Adiy b. Eys b. Merina ismindeki bir şairin Adiy b. Zeyd'e karşı Numan b. Münzir'i kışkırtması ile Adiy b. Zeyd'in Lâhmi sarayında öldürülmesi ile Sâsânî-Lâhmî ilişkilerini olumsuz yönde etkilenmiştir.³⁴¹

Adiy b. Zeyd'in ölümünün ardından II. Hüsrev'in tercümanlığına oğlu Zeyd b. Adiy getirilmiştir. Babasının öldürülmesinden dolayı Lâhmi hanedanlığına karşı kin besleyen Zeyd b. Adiy, her zaman Numan b. Münzir'den alacağı intikamın yollarını aramıştır. II. Hüsrev'in haremine katmak istediği cariyeler ile birlikte Numan b. Münzir'in kız kardeşi ile evlenme isteğini Zeyd b. Adiy ile Numan b. Münzir'e ilemiştir. Zeyd b. Adiy Hire'ye vardığında konuyu açınca III. Münzir, II. Hüsrev'in isteklerini aşağılayıcı bularak talepleri reddetmiş ve Lâhmiler de hükümdara uygun kızların bulunmadığını söyleyerek elçileri geri göndermiştir. Zeyd b. Adiy'in eli boş döndüğünü gören II. Hüsrev cariyelerin nerede olduğunu sorunca Zeyd b. Adiy'de,

³³⁹ Altungök-Yıldırım, **Siyasi Açıdan Arap İran İlişkileri**, s. 93.

³⁴⁰ Altungök-Yıldırım, **Siyasi Açıdan Arap İran İlişkileri**, s. 93.

³⁴¹ İbnü'l-Esir, **el-Kâmil fi't-Tarih**, c. I, s. 438-440; Taberi, **Tarih-i Taberi**, c. III, s. 35-36; Mahmut Kelpetin, "Zûkâr Savaşı", **DİA**, İstanbul 2013, XXXIV, s. 506; İsrail Balci, "Zû Kâr Savaşı ve Arap-Sâsânî İlişkilerindeki Önemi", **Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, sayı. 26-27, sayfa 55-72, s. 63-64; Muzaffer Özcanoglu, "Adi b. Zeyd", **DİA**, İstanbul 1988, I, s. 382.

Numan b. Münzir'in kendisine yönelik söylediklerini abartı katarak anlatmıştır. Böylelikle II. Hüsrev'i Numan b. Münzir'e karşı kıskırtmıştır.³⁴²

Zeyd b. Adiy'in anlattıkları karşısında öfkeye kapılan II. Hüsrev, Numan b. Münzir'e yazdığı bir mektupla Tisfûn'a çağırmıştır. Numan b. Münzir ailesi ve tüm kıymetli eşyalarını Beni Bekir Araplarının bir kolu olan Şeybân kabilesi reisi Hâni b. Mes'ûd'a bırakarak Tisfûn'a gitmiştir. Tisfûn'a gitmesinin ardından ilk önce hapse atılan Numan b. Münzir daha sonra 602 yılında fillerin ayakları altında ezilerek öldürülmüştür. Numan b. Münzir'in öldürülmesi ile Hire toprakları üzerindeki Lâhmi hanedanlığı iktidarı son bulmuştur.³⁴³

Sâsâni hükümdarı II. Hüsrev, Numan b. Münzir'i ortadan kaldırdıktan sonra Lâhmi topraklarına Tay kabilesinden İyas b. Kâbisa'yı vali olarak atamıştır. II. Hüsrev daha öncesinde Bizans ile yaşanan savaşlarda Tay kabilesinin bulunduğu güzergâh üzerinde seyahat ederken İyas b. Kâbisa kendisini ziyaret ederek II. Hüsrev'e değerli eşyalar sunmuş böylelikle Sâsâniler ile bir bağ oluşmuştur.³⁴⁴ İyas b. Kâbisa Hire şehrine varır varmaz Hire'de yaşayan Lâhmi Araplarından birçoğunu esir alarak köleleştirmiştir. Böylelikle Hire topraklarında Lâhmi hâkimiyeti sona ererken Beni Tay kabilesinin hâkimiyeti başlamıştır.³⁴⁵ Öte yandan Lâhmi Araplarının Sâsâniler ile yaşadıkları sıkıntılar İslâm fetihlerinin başlaması ile İslâm ordularına büyük bir katkı sağlamıştır. Nitekim Hristiyan olan Lâhmi Arapları ters düştükleri Sâsânilere karşı kendileri gibi ehli kitap olan Müslümanları desteklemişlerdir.³⁴⁶

İyas b. Kâbisa'yı görevlendiren II. Hüsrev kendisinden Numan b. Münzir'in Hâni b. Mes'ûd'a emanet ettiği kıymetli eşyalar ve ailesini alarak kendisine göndermesini istemiştir. Bunun üzerine İyas b. Kâbisa, Hâni b. Mes'ûd'a elçi göndererek Numan b. Münzir'in emanetlerini talep etmiştir. Fakat Hâni b. Mes'ûd emanetleri sahibinden

³⁴² İbnu'l-Esir, **el-Kâmil fi't-Tarih**, c. I, s. 441-442; Taberi, **Tarih-i Taberi**, c. III, s. 36-37; Kelpetin "Zûkâr Savaşı", **DİA**, s.506; Altungök-Yıldırım, **a.g.e.**, s. 99; Balcı, "Zû Kâr Savaşı ve Arap-Sâsâni İlişkilerindeki Önemi", s. 66-67.

³⁴³ İbnu'l-Esir, **el-Kâmil fi't-Tarih**, c. I, s. 443; Taberi, **Tarih-i Taberi**, c. III, s. 37; Ahmet Cevdet (Paşa), **Peygamberler ve Halifeler Tarihi**, c. 1, Çile Yayınları, İstanbul trsz, s. 215; Aktan, **İslam Tarihi: Başlangıcından Emevîler'in Sonuna Kadar**, s. 32; Kelpetin "Zûkâr Savaşı", **DİA**, s.506; Altungök-Yıldırım, **Siyasi Açından Arap İran İlişkileri**, s. 100.

³⁴⁴ İbnu'l-Esir, **el-Kâmil fi't-Tarih**, c. I, s. 443.

³⁴⁵ Cevdet (Paşa), **Peygamberler ve Halifeler Tarihi**, c. 1, s. 215; Altungök-Yıldırım, **Siyasi Açından Arap İran İlişkileri**, s. 100; Kelpetin "Zûkâr Savaşı", **DİA**, s. 506.

³⁴⁶ Cevdet (Paşa), **Peygamberler ve Halifeler Tarihi**, c. 1, s. 215.

başka hiçkimseye teslim etmeyeceğini söyleyerek bu talebi reddedince II. Hüsrev öfkelenerek Şeybân kabilesinin ortadan kaldırılmasını istemiştir.³⁴⁷

Şeybân kabilesi ve beraberindeki Arap kabileleri Zûkâr bölgesinde Sâsâni ordusunu karşılamışlardır. Çöl şartlarını iyi değerlendiren Şeybân kabilesi güçlü Sâsâni ordusunu geri pükürtmesinin ardından Sâsâni ordusu içerisindeki Arap kabilelerinden İyâd kabilesi ile gizli bir anlaşma sağlamıştır. İyâd kabilesinin Şeybân kabilesi ve müttefiklerinin saldırıları sırasında savaş meydanını terk etmeleri üzerine Sâsâni ordusunda yaşanan düzensizlik neticesinde Hâmerz ve Celabzin gibi Sâsâni komutanları savaş meydanında öldürülmüştür.³⁴⁸ Şeybân kabilesinin 624 yılında Zûkâr savaşında kendilerinden sayı ve güç bakımından üstün olan Sâsânilere karşı elde ettikleri başarı Sâsânilerin Araplar üzerindeki hâkimiyetlerini zayıflatmıştır. Elde edilen zaferin ardından Araplar arasında büyük bir sevinç yaşanmıştır. Böylelikle Sâsânilere karşı Araplar arasında yer alan aşağılık kompleksi ortadan kalkarak Sâsânilerin yenilmez olduğu düşüncesi ortadan kalkmıştır.³⁴⁹

1.4. Siyasi Açıdan Kinde Krallığı ve Sâsânî İlişkileri

Kuzey ve Orta Arabistan’da devlet kuran Kinde Araplarının kökenlerine dair Kâhtani ya da Adnâni oldukları yönünde farklı görüşler olsa da genel itibariyle soylarının Sevr b. Ufeyr’e nispetle Kehlân³⁵⁰ üzerinden Kâhtan’a kadar uzandığı kabul edilmektedir.³⁵¹ Kinde Araplarının Nesebleri açısından yaşanan ihtilaflar Kindelilerin Arap Yarımadası’nın muhtelif bölgelerinde kendi soylarından olmayan farklı kabile ve milletlerle yaşamalarından kaynaklanmıştır. Ayrıca Adnâniler ile gerek mekânsal

³⁴⁷ Taberi, **Tarih-i Taberi**, c. III, s. 37; İbnu’l-Esir, **el-Kâmil fi’t-Tarih**, c. I, s. 443; Mesudi, **Kitabü’t-Tenbih ve’l-İşraf**, s. 174; Kelpetin “Zûkâr Savaşı”, **DİA**, s. 506; Adnan Demircan, “Şeybân”, **DİA**, İstanbul 2013, XXXIX, s. 37; Önkâl, “Bekr b. Vâil”, **DİA**, s. 362; Balcı, “Zû Kâr Savaşı ve Arap-Sâsâni İlişkilerindeki Önemi”, s. 67.

³⁴⁸ İbnu’l-Esir, **el-Kâmil fi’t-Tarih**, c. I, s. 444-445; Mesudi, **Kitabü’t-Tenbih ve’l-İşraf**, s. 174.

³⁴⁹ Cevdet (Paşa), **Peygamberler ve Halifeler Tarihi**, c. 1, s. 215-216; Kelpetin “Zûkâr Savaşı”, **DİA**, s. 506; Balcı, “Zû Kâr Savaşı ve Arap-Sâsâni İlişkilerindeki Önemi”, s. 66-67.

³⁵⁰ Kehlân: Yemen Arapları olarak ifade edilen Kâhtaniler’in iki ana kolundan birisi olan Ya’rub kolu da kendi içerisinde Kehlân ve Himyer olmak üzere iki kola ayrılır. Kinde’nin Kâhtan’a kadar olan soy kütüğü ise Sevr b. Ufeyr b. Adiy b. el-Hâris b. Murre b. Uded b. Zeyd b. Yeşcub b. Arib b. Zeyd b. Kehlân b. Sebe b. Yeşcûb b. Ye’rûb b. Kahtân şeklindedir.

³⁵¹ Çağatay, **İslâm’dan Önce Arap Tarihi ve Cahiliye Çağı**, s. 65; Mustafa Sabri Küçükbaşçı, “Kinde”, **DİA**, Ankara 2002, c. XXVI, s. 37; Hizmetli, **İslâm Tarihi**, s. 63.

olarak gerekse ilişkilerindeki yakınlıklarının etkisiyle de Kindelilerin Adnâni veya Kâhtani olduklarına dair farklı görüşlerin ileri sürülmesine sebep olmuştur.³⁵²

Kinde Arapları Yemame ve Bahreyn arasında bulunan el-Muşakkar adı verilen bölgeden sayıları otuz bini bulan büyük bir grup halinde Hadramut'a³⁵³ gelerek yerleşmişlerdir.³⁵⁴ Me'rib seddi yıkıldıktan sonra bir dönem daha Himyeriler'e bağlı olarak yaşayan Kinde Arapları III. yy. dan itibaren ise Himyerilerin devamı olacak şekilde Kuzey Arabistan'ın Necd bölgesinde bir devlet olarak hüküm sürmüş ve tarih sahnesindeki yerlerini almışlardır.³⁵⁵ Güney Arabistan'da bulunan tarihi kitabelerde Kinde kabilesinin ismi, "Kiddet" olarak adlandırıldığı gibi bir devlet olarak ise kaynaklarda "Kindetü'l-mülûk" ve "Mülûkü Kinde" olarak da karşımıza çıkmaktadır.³⁵⁶ Kinde ismini almalarında Sevr b. Ufeyr'in lakabından kaynaklanmaktadır.³⁵⁷ Manası itibari ile "كند" kökünden türemiş olan Kinde kelimesi nankörlük, verilen nimetlere rağmen "şükürsüzlük" manalarına gelmektedir.³⁵⁸ Sevr b. Ufeyr'e Kinde lakabının verilmesine sebep olarak ise babasına karşı dayılarının yanında yer alması gösterilmiştir.³⁵⁹ Ancak bütün bu anlatılanların yanında Himyerli hükümdarların Kinde Araplarının doğruluk ve kahramanlıklarına olan itimatlarından dolayı onlara önem verdikleri devlet meselelerinin çözümünde ve ordu hizmetlerinde Kinde Araplarından faydalandıkları rivayet edilmektedir.³⁶⁰

Necd bölgesi merkez olmak üzere Orta ve Kuzey Arabistan'ın yanı sıra Filistin, Suriye ve Mezopotamya'yı da içine alacak şekilde geniş bir alana yayılarak varlık gösteren Kinde Arapları'nın en meşhur kolları ise Amr b. Muaviye, Sekâsik, Râiş,

³⁵² Kelpetin, **İslam Öncesi Kuzey ve Güney Arabistan**, s. 185; Küçükaşçı, "Kinde", **DİA**, s. 37; Hizmetli, **İslâm Tarihi**, s. 63.

³⁵³ Hadramut: Kaynaklarda karşımıza Hadremevt olarak da çıkan bölgenin ismine dair genel kanı adını Hadramût b. Himyer'den aldığı yönündedir. Arap Yarımadası'nın güneyinde yer alan Hadramut'un, kuzeyinde Suudi Arabistan, güneyinde ise Aden Körfezi bulunmaktadır. Bkz Algül, "Hadramut", **DİA**, s. 65-68.

³⁵⁴ Çağatay, **İslâm'dan Önce Arap Tarihi ve Cahiliye Çağı**, s. 65; Hizmetli, **İslâm Tarihi**, s. 63.

³⁵⁵ Ömer Aras, "Miladi VI. Asrın Sonlarına Kadar Kinde Kabilesi ve Siyasi Tarihi", **İslam Tarihi Araştırmaları Dergisi**, 2017, cilt II, sayı:2, sayfalar 63-91, s. 64; Küçükaşçı, "Kinde", **DİA**, s. 37.

³⁵⁶ İsmail Tanrıverdi, "Kinde Kabilesi ve İslâm'a Girişi (Hz. Ebû Bekr Dönemi Sonuna Kadar)", **İslam Tarihi Araştırmaları Dergisi**, 2018, sayı: 4, s. 39-62; Kelpetin, **İslam Öncesi Kuzey ve Güney Arabistan**, s. 185; Çağatay, **İslâm'dan Önce Arap Tarihi ve Cahiliye Çağı**, s. 65.

³⁵⁷ Ömer Aras, **İslam Öncesinden Hz. Peygamber'in Vefatına Kadar Kinde Kabilesi**, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, 2015, s. 7.

³⁵⁸ Râgıb el-İsfahâni, **el-Müfredât fî Ğaribi'l Kur'ân**, (çev. Abdülbaki Güneş, Memet Yolcu), Çıra Yayınları, İstanbul 2010, s. 939.

³⁵⁹ Aras, **İslam Öncesinden Hz. Peygamber'in Vefatına Kadar Kinde Kabilesi**, s. 7.

³⁶⁰ Çağatay, **İslâm'dan Önce Arap Tarihi ve Cahiliye Çağı**, s. 65.

Tucib, Vehb, Sekûn, Velia ve Beddâ kabileleridir.³⁶¹ Kinde kabilesi bir kabileler konfederasyonu olarak ortaya çıktığı gibi diğer kabilelerden farklı olarak ise kendi aslından olmayan Arapları kendi bünyesinde toplamış olmasıdır. Bu durumun ortaya çıkmasında Kinde Araplarının kalabalık nüfusları ve yayıldıkları geniş coğrafyanın etkisi ile birçok Arap kabilesi Kinde bünyesine katılım sağlamıştır. Kinde Araplarının diğer Arapları da bünyesine katacak şekilde bir konfederasyon halini almaları devletleşecek Kinde'nin güçlenmesine katkı sağlamıştır.³⁶² Devletleşen Kinde'nin dikkat çekilmesi gereken yönü ise Arap tarihi boyunca sürekli karşılaşılan Kuzey-Güney ve Adnâni-Kâhtani çekişmesinde birleştirici yönüyle Kinde devletinin ezber bozmasıdır.³⁶³

Kindeliler, Himyeri hükümdarı Hassan b. Es'ad (420-425) zamanında Himyerilere bağlı olarak yaşayan bir Arap kabilesiydiler. Ancak Kinde kabilesini Himyerilere bağlı olarak yaşayan diğer Arap kabilelerine göre ön plana çıkaran husus Kinde Araplarının başında bulunan Hucr b. Amr'ın Himyeri hükümdarı Hassan b. Es'ad ile anne tarafından olan yakınlığıdır.³⁶⁴ Dolayısıyla Hucr b. Amr Himyer sarayında kendisine önem atfedilen isimlerden olduğu gibi haliyle bu durum Kindelilerin de önem kazanmasında etkili olmuştur. Hassan b. Es'ad'ın isyan eden Arap kabileleri üzerine düzenlemiş olduğu seferde Hucr b. Amr, Himyer ordusuna Kindelilerden oluşan süvariler ile destek sunmuştur. İsyen eden Arap kabilelerinin isyanlarının bastırılmasının ardından Ma'ad kabileleri üzerine emir olarak tayin edilmiştir. Kinde Arapları milattan sonra V. yüzyılın ortalarında Hucr b. Amr liderliğinde Hadramut bölgesinden ayrılarak kuzeyde bulunan Necd bölgesine yerleşmişlerdir.³⁶⁵ Necd'e yerleşen Hucr, bölgede etkin olarak bulunan Bekr b. Vâil kabileleri üzerinde

³⁶¹ Tanrıverdi, "Kinde Kabilesi ve İslâm'a Girişi (Hz. Ebû Bekr Dönemi Sonuna Kadar)", s. 41; Küçükbaşçı, "Kinde", *DİA*, s. 37.

³⁶² Aras, *İslam Öncesinden Hz. Peygamber'in Vefatına Kadar Kinde Kabilesi*, s. 17.

³⁶³ Lewis, *Tarihte Araplar*, s. 45.

³⁶⁴ Çağatay, *İslâm'dan Önce Arap Tarihi ve Cahiliye Çağı*, s. 65; Tanrıverdi, "Kinde Kabilesi ve İslâm'a Girişi (Hz. Ebû Bekr Dönemi Sonuna Kadar)", s. 41.

Philip Hitti, Hucr b. Amr ile Hassan b. Es'ad'ın üvey kardeş olduklarını aktarmakta iken Neşet Çağatay İbnü'l-Hişam'ı referans olarak göstererek kardeş olmadıklarını söyler. Detaylı bilgi için Bkz. Philip Hitti, *Siyasi ve Kültürel İslâm Tarihi*, s. 129; Çağatay, *İslâm'dan Önce Arap Tarihi ve Cahiliye Çağı*, s. 66.

³⁶⁵ Hitti, *Siyasi ve Kültürel İslâm Tarihi*, s. 129; Tanrıverdi, "Kinde Kabilesi ve İslâm'a Girişi (Hz. Ebû Bekr Dönemi Sonuna Kadar)", s. 41; Çağatay, *İslâm'dan Önce Arap Tarihi ve Cahiliye Çağı*, s. 65-66; Aras, *İslam Öncesinden Hz. Peygamber'in Vefatına Kadar Kinde Kabilesi*, s. 43.

hâkimiyet sağladıktan Necd bölgesini içerisine alacak şekilde bir devlet kurmuşlardır.³⁶⁶

Kinde Arapları Himyerilerin desteklerini arkalarında hissetmiş ve bu destekle rahat bir hareket alanı bulmuşlardır. Ancak Kinde Araplarının Necd bölgesine yerleşme sebeplerinden olan Bahreyn’de vuku bulan isyanlar bastırıldıktan sonra Hassan, Bahreyn bölgesine yerleşerek hâkimiyet sahalarını Irak üzerinde genişletmek istemiştir. Hassan’ın bu yaklaşımı Himyeri ileri gelenlerince uygun görülmemiş ve Yemen’den ayrılmak istemediklerini ifade etmişlerdir. Himyer soylularının hükümdarlarını ikna çabaları sonuçsuz kalınca Hassan’ın kardeşi Amr b. Es’ad ile görüşmüşlerdir. Amr’ı kışkırtan soylular Hassan’ı öldürerek Yemen’e geri dönmelerini sağlaması durumunda kendisini hükümdarları olarak kabul edecekleri yönünde anlaşmışlardır. Amr’ın Hassan’ı öldürmesinin ardından kendisinde bir illet olarak uykusuzluk hastalığı peyda olmuştur. Hassan’ı öldürdüğü için son derece pişmanlık duyan Amr, kendisini kışkırttıkları için Himyeri soylularına yönelik bir harekete girişerek birçoğunu ortadan kaldırmıştır.³⁶⁷ Bu durum güçsüz Himyeri topraklarının Habeşliler tarafından işgalini beraberinde getirdiği gibi Kindelilere olan Himyeri desteğinin de sona ermesine yol açmıştır.³⁶⁸

1.4.1. Hucr b. Amr ve Oğlu Amr b. Hucr Döneminde Sâsânîler ile İlişkiler

Kinde Araplarının başında bulunan Hucr b. Amr, Ma’ad kabilelerinin emiri olmasından Necd bölgesinde hâkimiyeti sağlayacağı zamana kadar başta Bekr b. Vâil olmak üzere Lâhmilere bağlı olan birçok Arap kabilesi ile mücadele etmiştir. Arap kabileleri ile yaşadıkları bu mücadeleler 480 yılında Himyerilere bağlı Kinde

³⁶⁶ Küçükaşçı, “Kinde”, **DİA**, s. 37; Tanrıverdi, “Kinde Kabilesi ve İslâm’a Girişi (Hz. Ebû Bekir Dönemi Sonuna Kadar)”, s. 41

İbn’ul Esir Kindeliler’in Ma’ad bölgesine yerleşmesine dair diğer rivayetlerden farklı olarak Ma’ad kabileleri arasında yaşanan sorunların ardından en güçlü kabilelerden birisi olan Bekr b. Vâil kabilesi de dâhil olmak üzere emir olarak seçilecek birisi diğer kabileler tarafından kabul görmeyecekti. Bu durumun önüne geçmek için Ma’ad kabileleri Yemenliler’den birisinin kendilerine emir olması konusunda uzlaşmışlardır. Sonuç itibarıyla Himyeriler’den yardım istemişlerdir ve Hucr b. Adiy Ma’ad kabilelerinin emiri olarak Batn-u Âkil’e yerleşmiştir. Bkz. İbnu’l-Esir, **el-Kâmil fi’t-Tarih**, c. I, s. 463.

³⁶⁷ İbnu’l-Hişam, **es-Siret’ün-Nebeviyye**, c. 1, (Çev. İzzet Hasan-Neşet Çağatay), Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara 1971, s. 19; ed-Dineveri, **el-Ahbârü’t-Tivâl**, s. 100; İbnu’l-Kesir, **el-Bidaye ve’n-Nihaye**, s.372.

³⁶⁸ Çağatay, **İslâm’dan Önce Arap Tarihi ve Cahiliye Çağı**, s. 67; Tanrıverdi, “Kinde Kabilesi ve İslâm’a Girişi (Hz. Ebû Bekir Dönemi Sonuna Kadar)”, s. 41.

Devleti'nin Necd bölgesinde kurulması ile başka bir boyut kazanmıştır.³⁶⁹ Yaşanan bu mücadeleler Lâhmiler ile Kindelilerin karşı karşıya gelmesine yol açtığı gibi Sâsâniler ile olan ilişkilerinde gerilmesine yol açacak boyuttadır.³⁷⁰ Hucr b. Adiy Sâsaniler ve onların siyasi müttefiki olan Lâhmiler ile iyi ilişkiler kurmaya özen göstermiştir. Zira Behram Gûr'un tahtta bulunduğu Sâsânilerin hâkimiyet sahalarının doğu ve batı yönünde güçlü bir dönemde bulunmasından dolayı, Lâhmiler ile de ilişkilerinde bozulmaması noktasında hassas davranmıştır.³⁷¹

Kaynaklarda Hucr b. Amr'ın Bizans İmparatorluğunun Suriye valisi Ziyâd b. Hebûle ile aralarında yaşanan mücadelelerden bahsedilmektedir. “Yevmü'l-beredan”³⁷² olarak bilinen savaşta karşılaştıklarından söz edilmektedir.³⁷³ Ancak İbn'ul Esir sözü geçen Ziyâd b. Hebûle ile Hucr b. Amr arasında böyle bir mücadelenin yaşanmasının mümkün olmadığını bildirmektedir. Nitekim her iki tarihi şahsiyetin zamansal açıdan karşı karşıya gelmeleri mümkün olmamakla birlikte Selih kabilesine mensup olan Ziyâd ile muhtemelen başka bir kabileye mensup diğer bir şahıs veya kabile reisinin karıştırılmasından dolayı bu tarz bir karışıklık ortaya çıkmıştır.³⁷⁴

Kinde devletinin kurucusu olan Hucr b. Amr, “Âkilü'l-Murâr” lakabıyla da bilinmektedir.³⁷⁵ Kindeliler Hucr'a verilen bu lakaptan dolayı Benî Âkilü'l-Murâr olarak da anılmışlardır.³⁷⁶ Kendisine bu lakabın verilmiş nedenine dair birçok rivayet olsa da bunlar içerisinde en çok kabul göreni bu lakabın çölde yetişen ve acı bir ot olan Murar otundan esinlenerek verildiği yönündedir. Hucr'un düşmanlarına karşı olan öfkesi, murar otunu yiyince ağzı köpüren bir deveye benzetildiği için kendisine “Âkilü'l-Murâr” lakabı verilmiştir. Hucr b. Amr'ın ölümünün (450) ardından yerine iki oğlu Amr b. Hucr (el-Maksur) ve Muaviye b. Hucr (el-Cevn) geçmiştir. Amr Necd Bölgesi'nde merkezi yönetici olurken kardeşi Muaviye ise Yemame

³⁶⁹ Hitti, *Siyasi ve Kültürel İslâm Tarihi*, s. 128-129; Küçükaşçı, “Kinde”, *DİA*, s. 37.

³⁷⁰ Tanrıverdi, “Kinde Kabilesi ve İslâm'a Girişi (Hz. Ebû Bekir Dönemi Sonuna Kadar)”, s. 41.

³⁷¹ Kelpetin, *İslâm Öncesi Kuzey ve Güney Arabistan*, 187; Altungök-Yıldırım, *Siyasi Açından Arap İran İlişkileri*, s. 62-63.

³⁷² Detaylı bilgi için Bkz. İbnu'l-Esir, *el-Kâmil fi't-Tarih*, c. I, s. 458-461.

³⁷³ Kelpetin, *İslâm Öncesi Kuzey ve Güney Arabistan*, 187.

³⁷⁴ İbnu'l-Esir, *el-Kâmil fi't-Tarih*, c. I, s. 462.

³⁷⁵ Aras, *İslâm Öncesinden Hz. Peygamber'in Vefatına Kadar Kinde*, s. 45; Tanrıverdi, “Kinde Kabilesi ve İslâm'a Girişi (Hz. Ebû Bekir Dönemi Sonuna Kadar)”, s. 41; Küçükaşçı, “Kinde”, *DİA*, s. 37; Çağatay, *İslâm'dan Önce Arap Tarihi ve Cahiliye Çağı*, s. 67; Kelpetin, *İslâm Öncesi Kuzey ve Güney Arabistan*, 187.

³⁷⁶ Küçükaşçı, “Kinde”, *DİA*, s. 37.

Bölgesi'nde Amr'a bağlı olarak yönetici olmuştur.³⁷⁷ Amr b. Hucr'a "el-Maksur" denmesine sebep olarak Kinde Devleti'nin başına geçmede isteksiz davranması ve daha sonraki süreçte de kırk yıl süren iktidarına rağmen babası Hucr'dan kalan toprakları genişletmemesi gösterilmektedir.³⁷⁸

Sâsânî hükümdarı II. Yazdicerd döneminden itibaren başlayan durgunluktan istifade eden Kindeliler bulundukları bölgelerdeki Arap kabilelerini kendi bünyelerine katmak suretiyle hâkimiyet sahalarını genişletmişlerdir. II. Yazdicerd'in ölümünün ardından çocukları III. Hüzmüz ve Firûz arasında başlayan taht mücadelesinin şiddetini arttırarak her iki taht varisi ve taraftarları arasında yaşanan savaşlar tüm Sâsânî coğrafyasını etkileyecek bir boyut kazanmıştır.³⁷⁹ Sâsânîler'de yaşanan taht kavgaları ile birlikte Kinde Devleti başta olmak üzere Araplar için rahatça hareket edebilecekleri bir ortam oluşmuştur.³⁸⁰

Sâsânî Devleti'nde yaşanan taht kavgalarında Firuz kardeşi III. Hüzmüz'e karşı Akhun hükümdarı Aksungur'dan yardım istemiştir. Behram Gûr'un ölümünün ardından Sâsânî siyasetinde etkisini iyice arttıran Akhunlar, Sâsânîlerde yaşanan taht kavgasında da taraf olarak destekledikleri Firuz'u tahta çıkarmışlardır.³⁸¹ Firûz'un Sâsânî tahtına çıkmasının ardından Sâsânî coğrafyasında etkisi yedi yıl süren bir kıtlık hâkim olmuştur. Yaşanan kıtlık Sâsânîleri ekonomik açıdan büyük bir darboğaza itmiştir.³⁸² Sâsânîlerin içinde bulunduğu durumu değerlendirerek iyice güçlenen Kinde Devleti'nin varlığından rahatsızlık duyan Firûz, Sâsânîleri içinde bulunduğu durumdan kurtarmak için devleti Akhunlar'ın egemenliğinden kurtarmak istemiştir. Bu amaçla Akhunlar ile giriştiği mücadelelerin ardından 484 yılında yapılan savaşta Sâsânîler yenilirken Firûz öldürülmüştür. Firuz'un öldürülmesi ile

³⁷⁷ İbnu'l-Esir, *el-Kâmil fi't-Tarih*, c. I, s. 461; Aras, *İslam Öncesinden Hz. Peygamber'in Vefatına Kadar Kinde*, s. 46.

³⁷⁸ İbnu'l-Esir, *el-Kâmil fi't-Tarih*, c. I, s. 497.

³⁷⁹ Rawlinson, *A Manuel of Ancient History from the Earliest Times to the Fall of the Sassanian Empire*, s. 585.

³⁸⁰ Altungök-Yıldırım, *Siyasi Açından Arap İran İlişkileri*, s. 63.

³⁸¹ Taberi, *Tarih-i Taberi*, c. II, s. 476-477; İbnu'l-Esir, *el-Kâmil fi't-Tarih*, c. I, s. 368-369; Rawlinson, *A Manuel of Ancient History from the Earliest Times to the Fall of the Sassanian Empire*, s.585; Sir John Malcolm, *The History Of Persia From The Most Early Period To Present Time*, vol 1, London 1815, s. 100; Mesudi, *Muruc ez-Zeheb*, s. 232-233.

³⁸² Dineveri, *el-Ahbâru't-Tivâl*, s. 113; Taberi, *Tarih-i Taberi*, c. II, s. 477; İbnu'l-Esir, *el-Kâmil fi't-Tarih*, c. I, s. 369; Rawlinson, *A Manuel of Ancient History from the Earliest Times to the Fall of the Sassanian Empire*, s. 585; Malcolm, *The History Of Persia From The Most Early Period To Present Time*, vol 1, s. 100.

Sâsânilerin zayıflaması Kindelilerin yayılması için gereken zeminin daha da uygun bir hâl almasına sebep olmuştur.³⁸³

Kindeliler, Amr b. Hucr döneminde Sâsâniler ve müttetikleri olan Lâhmi Arapları ile doğrudan karşı karşıya gelecekleri faaliyetlerin aksine bulundukları Necid ve Irak bölgesinde hâkimiyetlerini sağlamlaştırma adına adımlar atmışlardır. Bu kapsamda sınır itibariyle yakın olan Rebia ve Tağlib gibi diğer Arap kabileleri üzerindeki hâkimiyetlerini sağlamlaştırmışlardır.³⁸⁴ Amr'ın 490 yılında ölümünün ardından yerine oğlu Haris geçmiştir.³⁸⁵

1.4.2. Haris b. Amr ve Oğulları Döneminde Sâsâniler ile İlişkiler

Amr b. Hucr'un ölümünün ardından yerine geçen oğlu Haris (490-528), Kinde Devleti'nin en geniş sınırlarına ulaşmasını sağlamıştır. Haris'in giriştiği savaşların çokluğuna binaen kendisine cengâver manasına gelen "el-Harrâb" denilmiştir. Haris, Kinde hükümdarları içinde otoritesi en fazla hissedilen hükümdardır.³⁸⁶ Haris döneminde bir kabile konfederasyonun devletleşmiş hali olan Kinde Devleti en parlak zamanlarını yaşadığı gibi gerileme ve parçalanma dönemlerini de yine bu dönemde yaşamıştır.³⁸⁷ Haris döneminde Kindeliler'in hâkimiyetine dair İmru'ül-Kays'ın şiirinde hâkimiyetinin Irak'tan Umman'a kadar olduğuna dair beyit yer almaktadır. Bu beyti ele alan Cevad Ali, bahsi geçen hâkimiyetin, kurulan ittifaklar ve nüfuza endeksli olarak sahip olunan topraklarda geçerli olduğunu belirtmektedir.³⁸⁸

³⁸³ İbnu'l-Esir, **el-Kâmil fi't-Tarih**, c. I, s. 36; Dineveri, **el-Ahbârü't-Tivâl**, s. 113; Taberi, **Tarih-i Taberi**, c. II, s. 479-490; Malcolm, **The History Of Persia From The Most Early Period To Present Time**, vol 1, s. 100; Rawlinson, **A Manuel of Ancient History from the Earliest Times to the Fall of the Sassanian Empire**, s.585; Akbulut, "Maveraünnehir ve Horasanda Türkler", **Türkler Dergisi**, c. I, s.836.

³⁸⁴ Aras, "Miladi VI. Asrın Sonlarına Kadar Kinde Kabilesi ve Siyasi Tarihi", s. 78; Apak, **Ana Hatlarıyla İslâm Öncesi Arap Tarihi ve Kültürü**, s. 65-66.

³⁸⁵ Hitti, **Siyasi ve Kültürel İslâm Tarihi**, s. 129; Çağatay, **İslâm'dan Önce Arap Tarihi ve Cahiliye Çağı**, s. 67.

³⁸⁶ Aras, **İslâm Öncesinden Hz. Peygamber'in Vefatına Kadar Kinde**, s. 48; Kelpetin, **İslâm Öncesi Kuzey ve Güney Arabistan**, s. 188.

³⁸⁷ Küçükaşçı, "Kinde", **DİA**, s. 37-38.

³⁸⁸ Cevad Ali, **el-Mufasssal fi Târîhi'l-Arab Kable'l-İslâm X**, c. 3, Dârü'l-İlm li'l-Melayin, Beyrut, 1993, s. 346.

Sâsâni devleti V. Behram'ın ölümünün ardından Akhunlar'ın kontrolüne girmiş ve yaklaşık bir asır sürecek duraklama dönemi yaşamışlardır.³⁸⁹ Sâsâni hükümdarı Firuz, Akhun egemenliğine son vermek istemişse de 484 yılında yapılan savaşta Firuz ve ordusu Akhunlar tarafından yok edilmiştir.³⁹⁰ Firuz'un ardından Kubâd (Kavâd) ve Balâş arasında yaşanan taht kavgasında Kubâd yenilerek Akhunlara sığınmıştır. Yaşanan karmaşadan istifade eden Kindeliler aşağı Mezopotamya topraklarını ele geçirmek istemişlerdir. Ticaret açısından büyük bir önem arz eden Sevâd topraklarını Kinde saldırılarından korumak isteyen Sâsâni hükümdarı Bâlâş, Sevâd topraklarında Balâşabâd şehrini kurarak bölgenin güvenliğinin sağlanması açısından bir askeri garnizon oluşturmuştur.³⁹¹

Akhunlara sığınan Kubâd dört yılın ardından beraberindeki Akhun ordusu ile birlikte kardeşi Balâş üzerine yürümüştür. Akhunlar, Kubâd'ı destekleyerek tahta çıkarırken tahttan indirdikleri Balâş'ın gözlerine mil çekmişlerdir.³⁹² Sâsâniler'de taht kavgası yaşanırken bunu fırsat bilen Haris b. Amr Lâhmi toprakları üzerine yürümüştür. 498 yılında yapılan Savaşta Kindeliler galip gelirken Lâhmi hükümdarı Numan b. Esved öldürülmüştür.³⁹³ Numan b. Esved'in öldürülmesinin ardından III. Münzir Lâhmiler'in başına geçmiştir. Sâsânilerde yaşanan iç karışıklıklar devam ederken III. Münzir, Kindelilere karşı topraklarını elde tutmak için mücadele etmiştir.³⁹⁴

Kindeliler ile Lâhmi Arapları arasında yaşanan şiddetli savaşlar devam ederken bu süre zarfında I. Kubâd asillerin ve rahiplerin yönetim üzerindeki etkisini kırmak amacıyla Mazdek b. Bambâd'a ait olan ortak mülkiyeti esas alan Mezdekiyye'ye³⁹⁵ yeşil ışık yakarak Mazdek'in görüşlerini uygulamaya koymuştur. Kadınların ve diğer dünya mallarının toplumun ortak malları olduğu hususunda düşünceler kısa süre içerisinde taraftar toplamış olsa da işler I. Kubâd'ın beklediği gibi gitmemiştir.

³⁸⁹ Altungök-Yıldırım, *Siyasi Açından Arap İran İlişkileri*, s. 7.

³⁹⁰ Taberi, *Tarih-i Taberi*, c. II, s. 479-490; İbnu'l-Esir, *el-Kâmil fi't-Tarih*, c. I, s. 371; Dineveri, *el-Ahbârü't-Tivâl*, s. 113; Akbulut, "Maveraünnehir ve Horasanda Türkler", *Türkler Dergisi*, c. I, s.836; Malcolm, *The History Of Persia From The Most Early Period To Present Time*, vol 1, s. 100; Rawlinson, *A Manuel of Ancient History from the Earliest Times to the Fall of the Sassanian Empire*, s. 585.

³⁹¹ Altungök-Yıldırım, *Siyasi Açından Arap İran İlişkileri*, s. 64.

³⁹² Naskali, "Sâsâniler", *DİA*, s. 175; Taberi, *Tarih-i Taberi*, c. II, s. 492-493.

³⁹³ Hitti, *Siyasi ve Kültürel İslâm Tarihi*, s. 129; Altungök-Yıldırım, *Siyasi Açından Arap İran İlişkileri*, s. 64.

³⁹⁴ Altungök-Yıldırım, *Siyasi Açından Arap İran İlişkileri*, s. 64.

³⁹⁵ Detaylı bilgi için Bkz. Has, "Mezdekiyye", *DİA*, s. 523,524.

Ülkede çıkan iç karışıklıklar ile birlikte Mezdekiyye'nin kültürlerini zedelediğini savunan Zerdüşth rahipler, I. Kubâd'ı tahttan indirerek yerine kardeşi Camasb'ı tahtta çıkarmışlardır.³⁹⁶ Akhunlar'a sığınan I. Kubâd 498 yılında indirildiği Sâsânî tahtına Akhunlar'ın desteği ile 501 yılında yeniden çıkmıştır.³⁹⁷

Sâsânîler iç karışıklar ile mücadele ederken Araplar ise rotalarını İran topraklarına çevirmişlerdir. Bu kapsamda Kinde hükümdarı Haris de Şemr b. Zülcenab'ı Mezopotamya'da bulunan verimli arazileri ele geçirmesi için görevlendirmiştir.³⁹⁸ I. Kubâd Kindeliler'in İran topraklarındaki yağma ve saldırılarının önüne geçmek için verimli arazileri ikta olarak Kindelilere vermiştir.³⁹⁹

Haris döneminde Lâhmîler ve Sâsânîler ile girişilen mücadeleler Sâsânîler'in en büyük rakibi Bizans İmparatorluğunun da dikkatini çekmiştir. Bizans İmparatoru I. Anastasyus (491-518), Kinde hükümdarı Haris'e gönderdiği bir elçi ile 502 yılında bir anlaşma imzalamıştır. Bu anlaşma ile Kindeliler ve Bizans İmparatorluğu, Sâsânîler ve müttefikleri olan Lâhmî Araplarına karşı bir ittifak yapmış oldular. Bizans İmparatorluğu Sâsânîlerin zayıfladıkları dönemi fırsata çevirip giderek güçlenen Kindeliler ile tesis ettikleri ittifakla doğu sınırlarını Kindeliler'den korumayı da amaçlamışlardır.⁴⁰⁰ Nitekim Bizans İmparatorluğu yapılan anlaşma ile Haris b. Amr'ın oğulları Hucr ve Ma'dikerib'in Bizans'a bağlı Suriye topraklarına yaptıkları saldırıların önüne geçtiği gibi Filistin bölgesinin de kontrolünü sağlamışlardır.⁴⁰¹

³⁹⁶ Dineveri, *el-Ahbârü't-Tivâl*, s. 113; Mesudi, *Muruc ez-Zeheb*, s.233; İbnu'l-Esir, *el-Kâmil fi't-Tarih*, c. I, s. 375; Taberi, *Tarih-i Taberi*, c. II, s. 494-495; Rawlinson, *A Manuel of Ancient History from the Earliest Times to the Fall of the Sassanian Empire*, s.586; Malcolm, *The History Of Persia From The Most Early Period To Present Time*, vol 1, s. 103-105; Has, "Mezdekiyye", *DİA*, s. 523,524; Altungök-Yıldırım, *Siyasi Açıdan Arap İran İlişkileri*, s. 64; Naskali, "İran", *DİA*, s.395; Çağatay, *İslâm'dan Önce Arap Tarihi ve Cahiliye Çağı*, s. 67.

³⁹⁷ İbnu'l-Esir, *el-Kâmil fi't-Tarih*, c. I, s. 376; Taberi, *Tarih-i Taberi*, c. II, s. 498; Rawlinson, *A Manuel of Ancient History from the Earliest Times to the Fall of the Sassanian Empire*, s. 586; Malcolm, *The History Of Persia From The Most Early Period To Present Time*, vol 1, s. 105; Naskali, "Sâsânîler", *DİA*, s. 175; Akbulut, "Maveraünnehir ve Horasanda Türkler", s. 837.

³⁹⁸ İbnu'l-Esir, *el-Kâmil fi't-Tarih*, c. I, s. 376; Taberi, *Tarih-i Taberi*, c. II, s. 500; Altungök-Yıldırım, *Siyasi Açıdan Arap İran İlişkileri*, s. 65.

³⁹⁹ Altungök-Yıldırım, *Siyasi Açıdan Arap İran İlişkileri*, s. 65.

⁴⁰⁰ Aras, *İslam Öncesinden Hz. Peygamber'in Vefatına Kadar Kinde*, s. 48-49; Küçükaşçı, "Kinde", *DİA*, s. 37.

⁴⁰¹ Kelpetin. *İslam Öncesi Kuzey ve Güney Arabistan*, s. 189.

Lâhmiler ise Kindeliler ile girdikleri mücadelelerde büyük kayıplar verirken I. Kubad'ın yeniden tahta çıkışıyla birlikte Sâsânilerden yardım istemişlerdir. Ancak Firuz döneminde yaşanan kıtlık yıllarının yaraları, uzun süren taht kavgaları ve siyasi çekişmelerden dolayı bir türlü sarılamamıştır.⁴⁰² Sâsâniler'in içinde bulundukları sıkıntıları göz önünde bulunduran I. Kubad, Lâhmiler'e yardım edememiştir. Lâhmi hükümdarı III. Münzir'e Mazdek'e tabi olması durumunda yardım edebileceğini söylemiştir. Ancak III. Münzir Mazdek'e tabi olmayı reddedince I. Kubad Kindelilerin Lâhmi topraklarını işgal etmesine tepkisiz kalmıştır.⁴⁰³

Lâhmi Arapları müttefikleri olan Sâsâniler'den istedikleri yardım gelmeyince Sâsânilerin zayıflığından kaynaklanan boşluğu iyi değerlendiren Kinde Arapları ile mücadele etmek zorunda kalmışlardır. Nitekim Kinde hükümdarı Haris'in ilerleyişi Lâhmiler'in başkenti olan Hire'ye kadar devam etmiştir. Lâhmiler'e karşı büyük bir üstünlük yakalayan Kindeliler 520 yılında Hire şehrini ele geçirmişlerdir. Bu mücadeleler yaşanırken Lâhmi hükümdarı III. Münzir kaçarak Tisfûn şehrine sığınmıştır.⁴⁰⁴ Haris b. Amr ise Hire şehrini ele geçirdiği halde Hire'de oturmayarak otağını Enbar şehri yakınlarında kurduştur.⁴⁰⁵

Haris b. Amr'ın Lâhmi topraklarını ele geçirmesinin ardından Sâsânî hükümdarı I. Kubad, Amr b. Haris ile biraraya gelmiştir. Yapılan görüşmelerin ardından Sâsâniler, Kindelilerin Lâhmi toprakları üzerindeki hâkimiyetlerini kabul etmişlerdir. Varılan anlaşma ile Sâsâniler ve Kindeliler arasında Fırat Nehri sınır olarak kabul edilmiştir.⁴⁰⁶ Mazdek inancını kabul etmeyen III. Münzir Lâhmi tahtından uzaklaştırılırken Mazdek inancını kabul eden Kinde hükümdarı Hâris b. Amr aynı zamanda Lâhmi kralı olarak da kabul edilmiştir.⁴⁰⁷ Kindelilerin en büyük destekçileri Himyer Devleti'nin Habeşliler tarafından işgal edilmesi üzerine hamilerini kaybeden

⁴⁰² Altungök-Yıldırım, *Siyasi Açından Arap İran İlişkileri*, s. 65.

⁴⁰³ İbnu'l-Esir, *el-Kâmil fi't-Tarih*, c. I, s. 376; Altungök-Yıldırım, *Siyasi Açından Arap İran İlişkileri*, s. 65; Çağatay, *İslâm'dan Önce Arap Tarihi ve Cahiliye Çağı*, s. 67; Hizmetli, *İslâm Tarihi*, s. 63; Aktan, *İslâm Tarihi: Başlangıcından Emeviler'in Sonuna Kadar*, s. 33; Aras, "Miladi VI. Asrın Sonlarına Kadar Kinde Kabilesi ve Siyasi Tarihi", s. 78.

⁴⁰⁴ Küçükaşçı, "Kinde", *DİA*, s. 37; Önkal, "Bekr b. Vâil", *DİA*, s. 362; Altungök-Yıldırım, *Siyasi Açından Arap İran İlişkileri*, s. 66-67.

⁴⁰⁵ Hitti, *Siyasi ve Kültürel İslâm Tarihi*, s. 128-129.

⁴⁰⁶ Taberi, *Tarih-i Taberi*, c. II, s. 500-501; İbnu'l-Esir, *el-Kâmil fi't-Tarih*, c. I, s. 376-377.

⁴⁰⁷ Aras, *İslâm Öncesinden Hz. Peygamber'in Vefatına Kadar Kinde*, s. 52; Hizmetli, *İslâm Tarihi*, s. 63; Aktan, *İslâm Tarihi: Başlangıcından Emeviler'in Sonuna Kadar*, s. 33.

Kindeliler, Lâhmi Araplarına karşı Hire'yi elde tutmak amacıyla Sâsâniler ile yakınlaşmak durumunda kalmıştır.⁴⁰⁸

Sâsânilerin Kindelilerin Hire topraklarının hâkimi olarak kabul etmelerinin ardından Kinde Devleti'nin bulundukları bölgelerdeki Araplar arasında önem ve etkileri artmıştır. Nitekim Kindelilerin bulundukları bölgede ulaştıkları güce paralel olarak Lâhmilerden kopan birçok Arap kabilesi Kindelilere tabi olmuşlardır. Böylelikle Orta Arabistan ve Irak'da yaşayan Araplar Kinde Devleti'ne bağlı hale gelmişlerdir. Arap kabileleri Haris'e siyaseten yakın olabilmek amacıyla Haris'ten oğullarını kendilerine emir olarak atamasını talep etmişlerdir. Bunun üzerine Haris oğullarından Hucr'u Beni Esed, Beni Gatafan ve Beni Kinane kabillerine; Ma'dikerib'i Abdulkays ve Aylan kabilesine; Şurahbil'i Bekr b. Vail kabilesine; Seleme'yi ise Beni Tağlib ve Nemr kabilleri üzerine emir olarak tayin etmiştir.⁴⁰⁹

Kindelilerin yükselişi ve Sâsâniler ile sağladıkları iyi ilişkiler fazla uzun sürmemiştir. Nitekim Sâsâni hükümdarı I. Kubâd'ın ölümünün ardından Sâsâni tahtına geçen I. Hüsrev döneminde tablo tam tersine dönmüştür. Mazdek ve taraftarlarını ortadan kaldıran I. Hüsrev, Haris b. Amr'ı Hire şehrinden uzaklaştırdığı gibi III. Münzir'i yeniden Lâhmi tahtına oturtmuştur. I. Hüsrev, Haris b. Amr'ın yakalanmasını istemiştir. Hire şehrine saldıran III. Münzir yapılan savaşın ardından 528 yılında Hire şehrini almış olsa da Haris b. Amr yanına aldığı kıymetli eşyalarla kaçarak Kelb kabilesine sığınmıştır. Ancak Sâsânilerden çekinen Kelb kabilesi bir süre sonra Haris b. Amr'ı öldürmüştür.⁴¹⁰

Haris b. Amr'ın öldürülmesinin ardından III. Münzir Haris'in oğulları arasına nifak sokmuştur. Kardeşler arasında başlayan çekişmelerin ardından Kindelilerde oluşan

⁴⁰⁸ Aktan, **İslam Tarihi: Başlangıcından Emeviler'in Sonuna Kadar**, s. 33; Altungök-Yıldırım, **Siyasi Açından Arap İran İlişkileri**, s. 67; Apak, **Ana Hatlarıyla İslâm Öncesi Arap Tarihi ve Kültürü**, s. 66.

⁴⁰⁹ Altungök-Yıldırım, **Siyasi Açından Arap İran İlişkileri**, s. 68-69; Çağatay, **İslâm'dan Önce Arap Tarihi ve Cahiliye Çağı**, s. 67; Tanrıverdi, "Kinde Kabilesi ve İslâm'a Girişi (Hz. Ebû Bekir Dönemi Sonuna Kadar)", s. 42; Aras, "Miladi VI. Asrın Sonlarına Kadar Kinde Kabilesi ve Siyasi Tarihi", s. 81.

⁴¹⁰ Aras, **İslam Öncesinden Hz. Peygamber'in Vefatına Kadar Kinde**, s. 53; Altungök-Yıldırım, **Siyasi Açından Arap İran İlişkileri**, s. 69-70; Çağatay, **İslâm'dan Önce Arap Tarihi ve Cahiliye Çağı**, s. 67; Aktan, **İslam Tarihi: Başlangıcından Emeviler'in Sonuna Kadar**, s. 33; Tanrıverdi, "Kinde Kabilesi ve İslâm'a Girişi (Hz. Ebû Bekir Dönemi Sonuna Kadar)", s. 42; Küçüktaşçı, "Kinde", **DİA**, s. 37; Hitti, **Siyasi ve Kültürel İslâm Tarihi**, s. 129; Apak, **Ana Hatlarıyla İslâm Öncesi Arap Tarihi ve Kültürü**, s. 67.

otorite boşluğundan kaynaklı olarak Kinde Araplarına bağlı bulunan kabilelerinde Lâhmiler'in kışkırtmalarıyla isyan etmesi sonucunda Kinde Devleti dağılma sürecine girmiştir. Nitekim Haris'in oğulları Seleme ve Şurahbil ile kendilerine bağlı bulunan kabileler arasında yaşanan Küllâb Savaşı parçalanmanın fitilini ateşlemiştir. Tağlib ve Bekr b. Vail kabileleri arasında yeniden yaşanan savaşlarda Bekr b. Vail kabilesi Lâhmiler ile anlaşarak Tağlib kabilesine karşı Lâhmilerden destek almışlardır. Yaşanan bu karışıklıklarda Haris'in oğulları içerisinde devleti yeniden toparlamak için en fazla uğraş veren Seleme b. Haris kendisine bağlı bulunan Esed kabilesi tarafından saldırıya uğrayarak öldürülmüştür.⁴¹¹

Esed tarafından öldürülen Hucr b. Amr ise Araplar arasında şiirleri ile nam salmış olan şair Umruülkays'ın babasıdır. Umruülkays babasının ölümünün ardından intikam almak amacıyla Kindelileri toplamaya koyulmuştur. Umruülkays topladığı kuvvetlerle babasını öldüren Esed kabilesi üzerine yürümüştür. Lâhmiler Esed kabilesini korumak amacıyla Sâsâni hükümdarı I. Hüsrev'den yardım istemişlerdir. I. Hüsrev Lâhmilerin yardım çağrısına olumlu cevap vermiştir. Esed kabilesine yardıma gelen Sâsâni ordusu Umruülkays ve ordusunu mağlub etsede Umruülkays bu savaştan sağ olarak kurtulmuştur.⁴¹² Yaşanılan yenilginin ardından Umruülkays, Sâsâniler ve Lâhmiler'e karşı yardım istemek amacıyla Bizans İmparatoru Justinyen ile görüşmek için İstanbul'a girmiştir. İmparator Justinyen, Umruülkays'ın yardım talebine imparatorluğun sınırlarını tehtit eden Berberi sorununu hallettikten sonra olumlu cevap vereceğini belirterek kendisine verdiği değerli hediyeler ile birlikte geri göndermiştir. Umruülkays'ın dönüş yolunda Ankara dolaylarında yakalandığı

⁴¹¹ Kelpetin, **İslam Öncesi Kuzey ve Güney Arabistan**, s. 190-191; Tanrıverdi, "Kinde Kabilesi ve İslâm'a Girişi (Hz. Ebû Bekir Dönemi Sonuna Kadar)", s. 42; Aras, **İslam Öncesinden Hz. Peygamber'in Vefatına Kadar Kinde**, s. 56-57; Çağatay, **İslâm'dan Önce Arap Tarihi ve Cahiliye Çağı**, s. 67-68; Küçükbaşçı, "Kinde", **DİA**, s. 37; Hitti, **Siyasi ve Kültürel İslâm Tarihi**, s. 129; Avcı, "Tağlib", **DİA**, s. 374; Altungök-Yıldırım, **Siyasi Açıdan Arap İran İlişkileri**, s. 70; Cengiz Kallek, "Esed", **DİA**, XI, İstanbul 1995, s. 364.

⁴¹² İbn Kesir, **el-Bidaye ve'n-Nihaye**, s. 354; Çağatay, **İslâm'dan Önce Arap Tarihi ve Cahiliye Çağı**, s. 68; Aras, "Miladi VI. Asrın Sonlarına Kadar Kinde Kabilesi ve Siyasi Tarihi", s. 82; Tanrıverdi, "Kinde Kabilesi ve İslâm'a Girişi (Hz. Ebû Bekir Dönemi Sonuna Kadar)", s. 42; Kallek, "Esed", **DİA**, s. 364; Altungök-Yıldırım, **Siyasi Açıdan Arap İran İlişkileri**, s. 70; Kelpetin, **İslam Öncesi Kuzey ve Güney Arabistan**, s. 192-193.

bir hastalıktan dolayı vefat etmesinin ardından Kindeliler ana vatanları Hadramut’a geri dönmüşlerdir.⁴¹³

Kinde Arapları Umruülkays’tan sonra Cebele b. Adi, Ma’dikerib ve Kays liderliğinde varlıklarını devam ettirmişlerdir. Hz. Peygamber’in Ukâz panayırında Kindeliler’i İslâm’a daveti kabul görmese de hicretin 10. yılında Eş’as b. Kays başkanlığında bir Kinde heyeti Medine’ye gelerek İslâm’ı kabul etmişlerdir.⁴¹⁴

1.5. Himyer Krallığı ve Sâsâni İlişkileri

Himyeriler, tarihsel süreç içerisinde Yemen’de kurulan Sebe ve Main devletleri gibi Kâhtaniler’e mensup olan ve uzun yıllar hüküm sürmüş güçlü bir Arap devletidir. Himyeriler, güneybatı Yemen’de bulunan Beycan ve Hureyb vadilerinde bir dönem yaşamlarının ardından Yemen’in güneyinde bulunan Cened şehrine yerleşmişlerdir. Sebe devletine bağlı olarak varlığını sürdüren Himyerliler, tarihsel süreç içerisinde Yemen’de artan güçleri ile birlikte Sebe Devleti’ne üstün gelerek Himyer Devleti’ni kurmuşlardır.⁴¹⁵

İlk olarak Reydan⁴¹⁶ şehrine hâkim oldukları için “Zu Reydan” olarakta anılan Himyeriler, Kataban’ı ele geçirmelerinin ardından Sebe Devleti’nin zayıflaması ile birlikte gerçekleştirdikleri yağma ve baskınlarla Me’rib şehrini ele geçirmişlerdir. Böylelikle Yemen bölgesinde hâkim güç haline gelen Himyeriler, “Melikü Sebe”, “Zû Reydân”, “Melikü Hadramut” ve “Melikü Yemenât” isimlerini almışlardır.⁴¹⁷

⁴¹³ Hitti, **Siyasi ve Kültürel İslâm Tarihi**, s. 129-130; Çağatay, , s. 68-69; Brockelmann, **İslam Ulusları ve Devletleri Tarihi**, s. 10; Altungök-Yıldırım, **Siyasi Açıdan Arap İran İlişkileri**, s. 71; Aras, **İslam Öncesinden Hz. Peygamber’in Vefatına Kadar Kinde**, s. 61; Apak, **Ana Hatlarıyla İslâm Öncesi Arap Tarihi ve Kültürü**, s. 69.

Umruülkays’ın Bizans İmparatoru Jüstinyen tarafından kendisine hediye olarak verilen zehirli bir gömleği giydiği için öldüğüne yönelik rivayetler olduğu gibi Bizans imparatorunun bir adamı tarafından öldürüldüğüne dair rivayetler de bulunmaktadır. Detaylı bilgi için bkz. İbn Kesir, **el-Bidaye ve’n-Nihaye**, s. 355; Hitti, **Siyasi ve Kültürel İslâm Tarihi**, s. 129-130; Çağatay, **İslâm’dan Önce Arap Tarihi ve Cahiliye Çağı**, s. 68-69; Hizmetli, **İslam Tarihi**, s. 63; Kelpetin. **İslam Öncesi Kuzey ve Güney Arabistan**, s. 194.

⁴¹⁴ Kelpetin. **İslam Öncesi Kuzey ve Güney Arabistan**, s. 194; Küçükaşçı, “Kinde”, **DİA**, s. 38.

⁴¹⁵ Çağatay, **İslâm’dan Önce Arap Tarihi ve Cahiliye Çağı**, s. 13; Kelpetin. **İslam Öncesi Kuzey ve Güney Arabistan**, s. 79; Hüseyin Algül, “Himyeriler”, **DİA**, XVIII, İstanbul 1998, s. 62.

⁴¹⁶ Reydan: Himyeriler, daha sonraları Reydan şehrinin ismini Zafar olarak değiştirdikleri gibi ilk başkentleri olmuştur. Bkz; Kelpetin. **İslam Öncesi Kuzey ve Güney Arabistan**, s. 79.

⁴¹⁷ Halil Ortakçı, **İslamiyet’in Doğuşuna Kadar Himyeriler**, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2014, s. 26-27; Çağatay, **İslâm’dan Önce Arap Tarihi ve Cahiliye Çağı**, s. 13; Kelpetin. **İslam Öncesi Kuzey ve Güney Arabistan**, s. 79-80; Algül, “Himyeriler”, **DİA**, s. 62.

Himyerilerin kuruluş yılına dair farklı tarihler ileri sürülmüş olsada genel itibari ile m.ö. 115 yılında kuruldukları yönünde genel bir kabul söz konusudur.⁴¹⁸

Arap tarihçilerin “Tebâbia” olarak da isimlendirdikleri m.ö. 115 yılında kurulmuş olan Himyer devleti, 525 yılına kadar 640 yıl boyunca varlığını sürdürmüştür.⁴¹⁹ Himyeriler, Main ve Sebe Devletleri gibi tarım, ticaret ve savaşçı yönlerinin yanında yazılı kültüre geçmiş olmaları önemli yönlerindendir. Nitekim Himyerilerden günümüze kadar ulaşan birçok kitabe İslâm öncesi dönemin aydınlatılmasında ve Arap topluluklarına dair elde edilen bilgilerde büyük bir öneme sahiptir. Himyerilerin sadece Arap yarımadası ile sınırlı kalmayan faaliyet sahalarının etkileri yapılan arkeolojik kazılarda elde edilen yazılı kalıntı ve kitabeler ile birlikte diğer arkeolojik bulgularla da ortaya çıkmaktadır.⁴²⁰

Soyları itibariyle Arab-ı Arib'e'den Kâhtani koluna mensub olan Himyeriler, Himyer b. Sebe b. Yeşcüb b. Ya'rub b. Kâhtan'ın soyundan gelmektedirler. Himyer'in asıl adı Zeyd olup Himyer ismi kendisine lakab olarak verilmiştir. Himyer kelimesi Habeşçe bir kelime olup “koyu renkli” manasına gelmektedir. Zeyd b. Sebe'nin Himyer lakabı ile anılmasına dair birçok sebep gösterilmesi bu konuda bir ihtilaf olduğuna delildir. Nitekim Zeyd b. Sebe'nin kıyafetlerinin genellikle kırmızı ve koyu tonlarda olmasından kaynaklandığı hususunda görüşler ileri sürülmüştür.⁴²¹ Bunun yanında Mesudi, Zeyd b. Sebe'nin kırmızı renklerden oluşan değerli taşlarla süslü bir tacının bulunduğunu bundan dolayı da kendisine “kırmızı kral” manasına gelen “el-Melikü'l-Ahmer” denildiğini, bu lafzın da zamanla Himyer olarak değiştiğini aktarmaktadır.⁴²²

Yaklaşık olarak 640 yıl varlığını sürdürmüş olan Himyer devletinin tarihi iki ayrı döneme ayrılmaktadır. İlki devletin kuruluş yılı olarak genel kabul görmüş olan m.ö. 115 yılından başlayarak m.s. IV. asra kadar devam etmiş olan krallar devridir ki bu

⁴¹⁸ Cevad Ali, *el-Mufasssal fî Târîhi'l-Arab Kable'l-İslâm X*, c. 1, s. 48; Günaltay, *İslâm Öncesi Araplar ve Dinleri*, s. 44.

⁴¹⁹ Günaltay, *İslâm Öncesi Araplar ve Dinleri*, s. 44; Çağatay, *İslâm'dan Önce Arap Tarihi ve Cahiliye Çağı*, s. 13.

⁴²⁰ Halil Ortakçı, “Himyeriler (M.Ö. 115-M.S. 525)”, *İslam Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 2017, cilt II, sayı:2, s. 93.

⁴²¹ Çağatay, *İslâm'dan Önce Arap Tarihi ve Cahiliye Çağı*, s. 13; Kelpetin. *İslam Öncesi Kuzey ve Güney Arabistan*, s. 80-81; Algül, “Himyeriler”, *DİA*, s. 62.

⁴²² Mes'ûdî, *Ahbâru'z-Zaman*, s. 102.

dönemde Himyer kralları “Sebe ve Reydan” kralları unvanlarını almışlardır. Yemen topraklarında tam manada bir hâkimiyetin sağlanamadığı ilk dönemde bir yüzünde baykuş ve boğanın diğer yüzünde ise kralın portresinin yer aldığı altın, gümüş ve bakır sikke bastırılmıştır. İlk dönemde ictimai açıdan kabile sisteminin biraz daha teşkilatlandırılmış bir boyutu şeklindedir. İkinci dönem ise m.s. IV. yüzyılda başlayarak devletin yıkılış tarihi olan m.s. 525 yılını içerisine alan ve hükümdarların “Tübba” olarak isimlendirilmelerinden kaynaklı olarak “Tebâbia Devri” olarak adlandırılan dönemdir. İkinci dönemde “Tübba” unvanını alabilmenin ön koşulu olarak ise ilk dönemde elde edilmiş olan topraklara ek olarak Hadramut’a sahip olmak gerekmektedir.⁴²³

Sahip oldukları unvanlardanda hareketle Himyeriler’in Güney Arabistan’da hâkim bir güç oldukları anlaşılmaktadır. Himyeriler bulundukları konum itibariyle insanlık tarihinin bilinen ilk zamanlarından beri Çin-Hint ve Roma-Bizans arasında ticari açıdan büyük bir öneme sahip olan ticari yollar üzerinde bulunmuşlardır. Bu durum ticari yoğunluklardan kaynaklı olarak beraberinde kültür çeşitliliğini getirmiştir. Ticari açıdan büyük bir öneme sahip konumu, Himyeriler’de sadece güçlü bir ticari ağın ortaya çıkmasına sebep olmamıştır. Nitekim coğrafi konumun sunduğu zenginlik ve imkânların cezb ettiği diğer devletler ve istilalarına karşı askeri açıdan da güçlü olmak gerekmiştir. Bu durum Himyerilerde güçlü hükümdarlar ve komutanların ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır.⁴²⁴

⁴²³ Kelpetin, **İslam Öncesi Kuzey ve Güney Arabistan**, s. 81-82; Hasan, **Siyasi-Dini-Sosyal-Kültürel İslâm Tarihi**, s. 47; Algül, “Himyeriler”, **DİA**, s. 62.

⁴²⁴ Hasan, **Siyasi-Dini-Sosyal-Kültürel İslâm Tarihi**, s. 47; Algül, “Himyeriler”, **DİA**, s. 62; Ortakçı, “Himyeriler (M.Ö. 115-M.S. 525)”, s. 105.

Harita 5: Arap Yarımadası'nın Güneyinde Kurulan Himyeriler Sebe ve Main Devletleri Gibi Hint Deniz Yolu Üzerinde Önemli Bir Durak Olmuşlardır.⁴²⁵

Himyer krallarının faaliyetleri hakkında doyurucu bilgiye ulaşmakta çeşitli sıkıntılar yaşanmaktadır. Özellikle ilk dönem Himyer kralları bâz alındığında kralların isimleri, faaliyetleri ve görev sürelerine dair kaynaklarda sınırlı bilgiler yer almaktadır. Kaynaklarda yer alan mevcut bilgiler arasında da ihtilaflar bulunmaktadır. Arap ve Yunan kaynakları ile kitabe ve sikkelerde yer alan verilerden yola çıkarak kralların yaşamlarına dair doğru bilgi elde etmek oldukça zordur. Bu durumun yaptıkları savaşlar ile ün salmış Himyer ve Arap komutanlarının kral olarak kabul edilmesine dayalı olarak yapılan hatalar ile birlikte isim benzerliklerinin, aynı isimde çok fazla kişinin bulunmasından kaynaklanmaktadır.⁴²⁶

1.5.1. Himyer Topraklarındaki Habeş İşgalinin Sâsâni Desteği ile Sona Ermesi

Himyer Devleti'nin m.s. IV. asırdan sonraki dönemlerini ifade etmek için kullanılan Tebâbi'a Döneminin ve Himyer Devleti'nin son kralı Zûnüvas⁴²⁷ olmuştur.⁴²⁸

⁴²⁵ <https://tarihportali.net/islamiyetin-dogdugu-donemde-dunya>

⁴²⁶ Kelpetin. **İslam Öncesi Kuzey ve Güney Arabistan**, s. 82; Hasan, **Siyasi-Dini-Sosyal-Kültürel İslâm Tarihi**, s. 47.

⁴²⁷ Zûnüvas: Yahudiliği benimsemiş olan Zûnüvas, Yahudiliği benimsemiş olan diğer Yahudi Araplar'ın aksine Yahudi kaynaklarında ismi geçmemektedir. Kendisine dair bilgileri Habeş, Arap, Süryâni ve Bizans kaynakları ile kitabelerden elde edilmiştir. Detaylı bilgi için Bkz. Nuh Arslantaş,

Zûnüvas, abisi Hassan'ı devirerek Himyer tahtına oturmuş olan ve hükümdar ailesine mensup olmayan Lehia b. Yenûf'a karşı gerçekleştirdiği ayaklanmada başarılı olarak Himyer tahtını elde etmiştir.⁴²⁹ Himyerilerin hâkimiyetinde bulunan Necran Bölgesi'nde halkın çoğunluğu Hristiyanlık dinine mensuptu.⁴³⁰ Necran halkının Hristiyanlık inancını benimsemiş olmasında Nesturi Hristiyanlığı inancına sahip olan Hire Arapları etkili olmuşlardır.⁴³¹ Necran'da Hristiyanlığın yaygın olmasının önemli etkenlerinden birisi de Roma İmparatorluğunun ikiye ayrılmasının ardından (395) Bizans İmparatorluğu olarak adlandırılan Doğu Roma İmparatorluğu uhdesinde gerçekleştirilen faaliyetler olmuştur. Bizans İmparatorluğu ticari ve siyasi potansiyellerini arttırmak amacıyla Hristiyanlığı bir araç olarak kullanarak Arap Yarımadası'nın çeşitli bölgelerinde Hristiyanlığın yayılması adına çeşitli adımlar atmışlardır. Bu amaçla Necran ve Aden körfezinde bulunan şehirlere Hristiyan din adamları gönderdikleri gibi Necran'da bir manastır inşa ettirmişlerdir.⁴³²

Önceleri Hristiyan olmasına karşın Yahudilik inancını benimsemiş olan Zûnüvas, Necran bölgesindeki Hristiyanlar üzerinde büyük baskı kurarak onları Yahudi inancını benimsemeye zorlamıştır. Necran halkının dinleri olan Hristiyanlığı terketmemeleri üzerine Zûnüvas kiliseleri yakıtılarak Hristiyan din adamlarını ve halkın birçoğunu kılıçtan geçirmiştir. Bununla da yetinmeyen Zûnüvas ateş dolu çukurlar içerisinde yirmi bin Necran Hristiyanını yakarak öldürmüştür.⁴³³ Zûnüvas ile Necran Hristiyanları arasında yaşanan bu hadiseler, Kur'an-ı Kerim'de de

"Zûnüvas", **DİA**, XXXIV, İstanbul 2013, s. 511-513; Kelpetin. **İslam Öncesi Kuzey ve Güney Arabistan**, s. 95-96.

⁴²⁸ Hitti, **Siyasi ve Kültürel İslâm Tarihi**, s. 96; Hasan, **Siyasi-Dini-Sosyal-Kültürel İslâm Tarihi**, s. 48; Kelpetin. **İslam Öncesi Kuzey ve Güney Arabistan**, s. 95.

⁴²⁹ İbnu'l-Esir, **el-Kâmil fi't-Tarih**, c. I, s. 385-386; Arslantaş, "Zûnüvas", **DİA**, s. 511; Kelpetin. **İslam Öncesi Kuzey ve Güney Arabistan**, s. 96-97.

⁴³⁰ Günaltay, **İslâm Öncesi Araplar ve Dinleri**, s. 94; Hasan, **Siyasi-Dini-Sosyal-Kültürel İslâm Tarihi**, s. 48; Arslantaş, "Zûnüvas", **DİA**, s. 512.

⁴³¹ İbnu'l-Hişam, **es-Siret'ün-Nebeviyye**, c. 1, s. 21; Hitti, **Siyasi ve Kültürel İslâm Tarihi**, s. 128; Brockelmann, **İslam Ulusları ve Devletleri Tarihi**, s. 2.

⁴³² Çağatay, **İslâm'dan Önce Arap Tarihi ve Cahiliye Çağı**, s. 15. Kaynaklarda Necran halkının Hristiyanlık inancına geçişine dair Feymiyon isimli bir rahibin faaliyetleri hakkında bilgi verilmektedir. Detaylı bilgi için Bkz. İbn Kesir, **el-Bidaye ve'n-Nihaye**, (çev. Mehmet Keskin), I-XV, Çağrı Yayınları, İstanbul 1994, II, s. 279.

⁴³³ İbnu'l-Esir, **el-Kâmil fi't-Tarih**, c. I, s. 385-391; Taberi, **Tarih-i Taberi**, c. II, s. 522-524; Dineveri, **el-Ahbârü't-Tivâl**, s. 115; İbn Kesir, **el-Bidaye ve'n-Nihaye**, s. 279; İbnu'l-Hişam, **es-Siret'ün-Nebeviyye**, c. 1, s. 25; Arslantaş, "Zûnüvas", **DİA**, s. 512; Hasan, **Siyasi-Dini-Sosyal-Kültürel İslâm Tarihi**, s. 48; Günaltay, **İslâm Öncesi Araplar ve Dinleri**, s. 94; Hitti, **Siyasi ve Kültürel İslâm Tarihi**, s. 97; Aktan, **İslam Tarihi: Başlangıcından Emeviler'in Sonuna Kadar**, s. 27; Muhammed Hüseyin Heykel, **Hiz. Muhammed'in Hayatı**, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2011, s. 42-43; Çağatay, **İslâm'dan Önce Arap Tarihi ve Cahiliye Çağı**, s. 16.

işlenmiş olup “ashab-ı uhdu”⁴³⁴ ifadesi ile Buruc Suresi’nin ilk ayetlerinde ele alınmıştır.⁴³⁵ Yahudi inancını benimsedikten sonra Yusuf ismini alan Zûnüvas, Necran Hristiyanlarına karşı gerçekleştirdiği katliamların ardından bölgede yaşayan diğer Hristiyanlar tarafından katil, cani ve hain manalarına gelen “mesrûk” lakabı ile anılmıştır.⁴³⁶

Yaşanan katliamlardan sağ kurtulan Devs Zû-Sa’lebân isminde bir Hristiyan, beraberindeki diğer Hristiyanlarla birlikte Hristiyanların hamisi olarak gördükleri Bizans İmparatorluğuna sığınmışlardır. Bizans İmparatoru I. Jüstinyen ile görüşen Devs Zû-Sa’lebân ve beraberindekiler, Zûnüvas’ın Hristiyanlara karşı gerçekleştirdiği katliamları anlatmışlardır. Hristiyan halkın ve din adamlarının öldürüldüğünü, incillerin ve kiliselerinin yakıldığını söyleyerek Zûnüvas’dan intikam almak için I. Jüstinyen’den yardım etmesini istemişlerdir. Roma İmparatoru I. Jüstinyen Himyer topraklarının ülkesine çok uzak olduğunu ancak dindaşları olan Habeş Necaşisi Kaleb Ela-Eshaba’nın kendilerine yardım edeceğini bildirmiştir.⁴³⁷

Himyer hükümdarı Zûnüvas’ın Necran’da bulunan Hristiyan halka karşı izlediği sert tutumun ardından Bizans İmparatoru I. Jüstinyen, Habeş Necaşisinden Himyerilere karşı savaşmasını istemiştir. Bizans İmparatoru Jüstinyen Habeşlilerin Yemen üzerine gerçekleştirecekleri askeri harekât ile dini, siyasi ve ticari hususlara dair başarılar elde etmek istemiştir. Jüstinyen’in ilk amacı din gayretine girişerek bölgede yaşayan Hristiyan dindaşların korunmasını sağlamak olmuştur. İkinci ve daha önemlisi ise siyasi açıdan da müttefikleri olan Habeşliler vasıtası ile Yemen’in konumu itibari ile sahip olduğu ticaret yollarını kendi denetimine almayı

⁴³⁴ Ashab-ı Uhdud: Dinlerinden dönmedikleri için ateş dolu hendeklere atılarak yakılanlara hendek ashâbı manasına gelen “ashab-ı uhdu” denilmiştir. “Şâhitlik edene ve şahitlik edilene andolsun ki, (mü'minleri yakmak için) hendek kazıp (içinde) alevli ateş yakanlar lânetlenmiştir. O vakit, ateşin etrafında oturmuş, mü'minlere yaptıklarını seyrediyorlardı. Onlar mü'minlere ancak; göklerin ve yerin hükümlerine kendisine ait olan mutlak güç sahibi ve övülmeye lâyık Allah'a iman ettikleri için kızıyorlardı. Allah, her şeye şahittir.” Buruc Suresi 3-9. ayetler.

⁴³⁵ Taberi, **Tarih-i Taberi**, c. II, s. 523; İbn Kesir, **el-Bidaye ve'n-Nihaye**, s. 279; Dineveri, **el-Ahbârü't-Tivâl**, s. 115.

⁴³⁶ Arslantaş, “Zûnüvas”, **DİA**, s. 511; Kelpetin, **İslam Öncesi Kuzey ve Güney Arabistan**, s. 95.

⁴³⁷ Dineveri, **el-Ahbârü't-Tivâl**, s. 116; Taberi, **Tarih-i Taberi**, c. II, s. 524; İbnu'l-Esir, **el-Kâmil fi't-Tarih**, c. I, s. 391; İbnu'l-Hişam, **es-Siret'ün-Nebeviyye**, c. 1, s. 25-26; Çağatay, **İslâm'dan Önce Arap Tarihi ve Cahiliye Çağı**, s. 16; Altungök-Yıldırım, **Siyasi Açıdan Arap İran İlişkileri**, s. 83; Aktan, **İslam Tarihi: Başlangıcından Emeviler'in Sonuna Kadar**, s. 27; Heykel, **Hız Muhammed'in Hayatı**, s. 42-43; Hitti, **Siyasi ve Kültürel İslâm Tarihi**, s. 97.

amaçlamıştır.⁴³⁸ Nitekim Sâsânilerin VI. yüzyıldan itibaren Bizans İmparatorluğuna bağlı bulunan tüccarlara karşı İpek Yolu üzerinden geçişlerinde yaşattıkları sıkıntılar, Bizans İmparatorluğunu uzak doğu ile olan ticari akışlarını konumlandıracakları yeni yollara dair arayışlara itmiştir. Bu kapsamda Bizans İmparatorluğu Sâsânilerin ipek yolu üzerindeki konumlarını işlevsiz hale getirmek amacıyla Göktürkler ile bir ticari anlaşma yapmıştır. Bu anlaşma ile Bizans tüccarlarının Hazar Denizi'nin kuzeyinden geçen Kürk Yolu üzerinden ticari faaliyetlerini sağlamaları hususunda anlaşılmıştır.⁴³⁹ Ancak bu anlaşma sağlanmadan önce Bizans İmparatorluğu'nun ticari yol arayışlarında ön planda tuttuğu güzergâh, güneyde yer alan Kızıldeniz olmuştur. Nitekim Bizans İmparatorluğu müttefikleri ve dindaşları olan Habeşliler vasıtası ile Kızıldeniz'i Aden Körfezi'ne bağlayan Bâbülmendep Boğazı'nı ele geçirerek bu boğaz üzerinden Uzak Doğu ile olan ticaretlerinin sekteye uğramasının önüne geçmeyi amaçlamıştır.⁴⁴⁰ Bizans İmparatoru I. Jüstinyen'in Habeşlilere destek olmasının altında yatan asıl sebep, anlatılan tüm bu sebeplerle birlikte Habeşliler'in Kızıldeniz üzerinde konumları itibarıyla sahip oldukları potansiyelden faydalanmak olmuştur. Habeşliler'in Himyer topraklarına düzenleyecekleri sefer ile birlikte Uzak Doğudan gelecek mallar ile Uzak Doğuya gönderilecek Bizans mallarının başta Himyeriler olmak üzere diğer Arapların saldırılarına uğramadan dağıtımını sağlanabilecekti.⁴⁴¹ Öte yandan Habeşliler vasıtası ile Arapları kontrolü altına almak isteyen I. Jüstinyen böylelikle Arapları rakipleri olan Sâsânilere karşı kullanmak istiyordu.⁴⁴²

Bizans İmparatoru I. Jüstinyen'in telkinleriyle harekete geçen Habeş Necaşisi Kaleb Ela-Eshaba, Eryat isimindeki bir komutanı ile birlikte içerisinde Ebrehe el-Eşrem'in⁴⁴³ de bulunduğu yetmiş bin kişilik bir orduyu Himyer topraklarına

⁴³⁸ Hasan, **Siyasi-Dini-Sosyal-Kültürel İslâm Tarihi**, s. 48; Hitti, **Siyasi ve Kültürel İslâm Tarihi**, s. 97; Günaltay, **İslâm Öncesi Araplar ve Dinleri**, s. 94.

⁴³⁹ Altungök-Yıldırım, **Siyasi Açından Arap İran İlişkileri**, s. 82.

⁴⁴⁰ Heykel, **Hız. Muhammed'in Hayatı**, s. 42-43; Hitti, **Siyasi ve Kültürel İslâm Tarihi**, s. 96-97; Çağatay, **İslâm'dan Önce Arap Tarihi ve Cahiliye Çağı**, s. 17; Kelpetin, **İslam Öncesi Kuzey ve Güney Arabistan**, s. 97; Altungök-Yıldırım, **Siyasi Açından Arap İran İlişkileri**, s. 82.

⁴⁴¹ Çağatay, **İslâm'dan Önce Arap Tarihi ve Cahiliye Çağı**, s. 17; Kelpetin, **İslam Öncesi Kuzey ve Güney Arabistan**, s. 97.

⁴⁴² Hitti, **Siyasi ve Kültürel İslâm Tarihi**, s. 97.

⁴⁴³ Ebrehe el-Eşrem: Sana şehrinde inşa ettirdiği büyük mabed ile Kâbe'nin dini ve ticari fonksiyonunu sona erdirmek istemişse de başarılı olamamıştır. Bunun üzerine fillerden oluşan büyük bir ordu ile Mekke'ye yürüyen Ebrehe, Kur'an-ı Kerim'de de zikredildiği şekliyle Fil olayının

göndermiştir.⁴⁴⁴ Himyerilere bağlı bulunan Arap kabilelerinin içerisinde bulundukları çatışma ve savaşları fırsata çeviren Habeşlilerin bazı Arap kabilelerinin de desteğini almasıyla Himyer topraklarındaki ilerleyişleri kolaylaşmıştır.⁴⁴⁵ Yaşanan savaşların ardından 525 yılında Himyer toprakları Habeşliler tarafından işgal edilirken çok sayıda Arap, gerçekleştirilen savaşlar ve ardından yaşanan işgal süreçlerinde katledilmiştir. Himyer hükümdarı Zûnüvas yaşanan ağır yenilginin ardından kaçmak isterken Kızıldeniz’de boğularak ölmüştür.⁴⁴⁶

Zûnüvas’ın ölümünün ardından Himyer Devleti yıkılırken Himyer Devleti’nin siyasi destek sunduğu Kindeliler için de son yaklaşmıştır. Nitekim Kinde devletinde de kısa süren bir dönemin ardından dağılma gerçekleşmiştir. Kinde Araplarından bir kısmı ise yaşanan dağılmanın ardından ana vatanları Hadramut’a geri dönmüşlerdir.⁴⁴⁷ Öte yandan Himyer topraklarını ele geçiren Habeş ordusunun komutanı Eryat, Yemen topraklarını hâkimiyeti altına almıştır. Eryat’ın emrinde bulunan ordu ile Yemen’e gelen Ebrehe, Eryat ile aralarında yaşanan bir sorunun ardından kendisini ortadan kaldırarak Yemen valisi olmuştur.⁴⁴⁸ Ebrehe’ye “burnu yarık” manasına gelen “el-Eşrem” denmesinin sebebi ise, Eryat ile girişmiş olduğu mücadelede burnuna isabet eden mızrak ile burnunda oluşan belirgin yarıktır.⁴⁴⁹ Ebrehe, Sana şehrinde inşa ettirdiği Kulleys adında büyük kilise ile Kâbe’nin dini ve ticari fonksiyonunu sona erdirmek istemişse de başarılı olamamıştır. Bunun için Mahmûd isminde bir filin de

gerçekleşmesine sebep olmuş ve ordusu dağılmıştır. Detaylı bilgi için Bkz. Dineveri, **el-Ahbârü’t-Tivâl**, s. 116-117; İbnu’l-Esir, **el-Kâmil fi’t-Tarih**, c. I, s. 401-405.

⁴⁴⁴ Taberi, **Tarih-i Taberi**, c. II, s. 525; İbnu’l-Esir, **el-Kâmil fi’t-Tarih**, c. I, s. 392; İbn Kesir, **el-Bidaye ve’n-Nihaye**, s. 279-280; Algül, “Himyeriler”, **DİA**, s. 62; Altungök-Yıldırım, **Siyasi Açından Arap İran İlişkileri**, s. 84.

⁴⁴⁵ Kelpetin, **İslam Öncesi Kuzey ve Güney Arabistan**, s. 97.

⁴⁴⁶ İbn Kesir, **el-Bidaye ve’n-Nihaye**, s. 280; İbnu’l-Esir, **el-Kâmil fi’t-Tarih**, c. I, s. 391-392; Taberi, **Tarih-i Taberi**, c. II, s. 527; İbnu’l-Hişam, **es-Siret’ün-Nebeviyye**, c. 1, s. 26; Hizmetli, **İslam Tarihi**, s. 59; Heykel, **H. Muhammed’in Hayatı**, s. 43; Cevdet (Paşa), **Peygamberler ve Halifeler Tarihi**, s. 38; Aktan, **İslam Tarihi: Başlangıcından Emeviler’in Sonuna Kadar**, s. 27; Algül, “Himyeriler”, **DİA**, s. 62; Çağatay, **İslâm’dan Önce Arap Tarihi ve Cahiliye Çağı**, s. 16-17; Günaltay, **İslâm Öncesi Araplar ve Dinleri**, s. 94-95.

⁴⁴⁷ Hitti, **Siyasi ve Kültürel İslâm Tarihi**, s. 129-130; Çağatay, **İslâm’dan Önce Arap Tarihi ve Cahiliye Çağı**, s. 68-69; Brockelmann, **İslam Ulusları ve Devletleri Tarihi**, s. 10; Altungök-Yıldırım, **Siyasi Açından Arap İran İlişkileri**, s. 71; Aras, **İslam Öncesinden Hz. Peygamber’in Vefatına Kadar Kinde**, s. 61; Apak, **Ana Hatlarıyla İslâm Öncesi Arap Tarihi ve Kültürü**, s. 69.

⁴⁴⁸ İbnu’l-Hişam, **es-Siret’ün-Nebeviyye**, c. 1, s. 28; Dineveri, **el-Ahbârü’t-Tivâl**, s. 116; İbnu’l-Esir, **el-Kâmil fi’t-Tarih**, c. I, s. 392; Hizmetli, **İslam Tarihi**, s. 59; Taberi, **Tarih-i Taberi**, c. II, s. 528; Hasan, **Siyasi-Dini-Sosyal-Kültürel İslâm Tarihi**, s. 48; Altungök-Yıldırım, **Siyasi Açından Arap İran İlişkileri**, s. 84; Heykel, **H. Muhammed’in Hayatı**, s. 43; Çağatay, **İslâm’dan Önce Arap Tarihi ve Cahiliye Çağı**, s. 18.

⁴⁴⁹ İbnu’l-Esir, **el-Kâmil fi’t-Tarih**, c. I, s. 392; İbn Kesir, **el-Bidaye ve’n-Nihaye**, 280; Hasan, **Siyasi-Dini-Sosyal-Kültürel İslâm Tarihi**, s. 48.

yer aldığı büyük bir ordu ile Mekke'ye yürüyen Ebrehe, Kur'an-ı Kerim'de de zikredildiği şekliyle Fil olayının gerçekleşmesine sebep olmuş ve bu olay sonucunda ordusu dağılarak kendisi ve birçok askeri ölmüştür.⁴⁵⁰

Habeşlilerin Himyer topraklarını işgal ettiği yıllarda Sâsâni tahtında I. Kubâd bulunmaktaydı.⁴⁵¹ Himyer topraklarının Habeş işgaline uğradığı dönemde Himyeriler Sâsânilerden yardım istemesine karşın bu isteğin olumsuz karşılandığı rivayet edilmektedir.⁴⁵² Öte yandan Himyer hanedanından Feyyaz Zûyezen adında bir soylu, mallarının Ebrehe tarafından gasp edilmesi üzerine Ebrehe'den intikam almak istemiştir. Hristiyanlık inancına sahip olan Feyyaz Zûyezen aynı dine mensub olmaları hasebi ile Habeş işgaline karşı Bizans İmparatorluğundan yardım istemiştir. Ancak Habeş işgalinin perde arkasında Bizans desteği olduğunu farkettilikten sonra Sâsâni hükümdarı I. Hüsrev'den yardım istemiştir. İki yıl boyunca Sâsâni başkenti Tisfûn'da kalan Feyyaz Zûyezen, amacına ulaşamadan Tisfûn'da vefat etmiştir.⁴⁵³

Feyyaz Zûyezen'in ölümünün ardından "Ebu Mürre" künyesini taşıyan oğlu Seyf b. Zûyezen (diğer adı Ma'dikerb), Tisfûn'a gelmiştir.⁴⁵⁴ Seyf b. Zûyezen, çocukluk yıllarından itibaren Ebrehe'nin yanında büyümüş ve onu babası olarak zannetmiştir. Fakat bir gün Ebrehe'nin oğlu Yeksum ile aralarında çıkan tartışmanın ardından Ebrehe'nin kendi babası olmadığını öğrenerek babasının izini sürmüş ve Feyyaz Zûyezen olduğunu öğrenmiştir.⁴⁵⁵ Tisfûn'a gelen Seyf b. Zûyezen Sâsâni hükümdarı I. Hüsrev (Enuşirvan) ile görüşmek istemişse de ilk başlarda muvaffak olamamıştır. Ancak daha sonra Lâhmi Kralı Kâbus b. Münzir vasıtası ile I. Hüsrev ile görüşebilmiştir.⁴⁵⁶ Görüşme esnasında Seyf I. Hüsrev'e: "Ey melik, karakargalar

⁴⁵⁰ İbn Kesir, **el-Bidaye ve'n-Nihaye**, s. 282- 291; Kelpetin, **İslam Öncesi Kuzey ve Güney Arabistan**, s. 105; Algül, "Himyeriler", **DİA**, s. 62; Hizmetli, **İslam Tarihi**, s. 59; Altungök-Yıldırım, **Siyasi Açidan Arap İran İlişkileri**, s. 87; Hasan, **Siyasi-Dini-Sosyal-Kültürel İslâm Tarihi**, s. 49; Çağatay, **İslâm'dan Önce Arap Tarihi ve Cahiliye Çağı**, s. 19.

⁴⁵¹ İbnu'l-Esir, **el-Kâmil fi't-Tarih**, c. I, s. 391.

⁴⁵² Altungök-Yıldırım, **Siyasi Açidan Arap İran İlişkileri**, s. 84-85; Heykel, **H. Muhammed'in Hayatı**, s. 43.

⁴⁵³ İbnu'l-Hişam, **es-Siret'ün-Nebeviyye**, c. 1, s. 39; İbnu'l-Esir, **el-Kâmil fi't-Tarih**, c. I, s. 405; Çağatay, **İslâm'dan Önce Arap Tarihi ve Cahiliye Çağı**, s. 19.

⁴⁵⁴ Aktan, **İslam Başlangıcından Emeviler'in Sonuna Kadar**, s. 28; Altungök-Yıldırım, **Siyasi Açidan Arap İran İlişkileri**, s. 85; Hasan, **Siyasi-Dini-Sosyal-Kültürel İslâm Tarihi**, s. 49.

⁴⁵⁵ İbnu'l-Esir, **el-Kâmil fi't-Tarih**, c. I, s. 405-406; İbnu'l-Hişam, **es-Siret'ün-Nebeviyye**, c. 1, s. 39.

⁴⁵⁶ Taberi, **Tarih-i Taberi**, c. II, s. 528; İbn Kesir, **el-Bidaye ve'n-Nihaye**, s. 292; İbnu'l-Hişam, **es-Siret'ün-Nebeviyye**, c. 1, s. 39; İbnu'l-Esir, **el-Kâmil fi't-Tarih**, c. I, s.406; Dineveri, **el-Ahbâru't-Tivâl**, s. 117; Heykel, **H. Muhammed'in Hayatı**, s. 44; Altungök-Yıldırım, **Siyasi Açidan Arap**

ülkemizi kapladı" diyince I. Hüsrev: "Hangi kargalar? Habeşliler mi yoksa Sindliler mi?" cevabını vermiştir.⁴⁵⁷ Seyf'i dinledikten sonra topraklarına uzak olan Yemen'in kurak ve çorak topraklarını kurtarmanın Sâsâniler için hiçbir fayda sağlamayacağını dolayısıyla bu iş için ordusunu tehlikeye atamayacağını söylemiştir. Bunun üzerine Seyf, Yemen topraklarında bulunan çok sayıda altın ve gümüş madeninin ele geçirilmesi durumunda bunun kendilerine çok büyük bir katkı sağlayacağını söyleyerek I. Hüsrev'i ikna etmeye çalışmıştır. Bizanslıların Uzak Doğu ile olan ticaretinde büyük bir önem taşıyan deniz yollarını kullanımına darbe indirmek amacıyla bu yolları denetimi altına almak isteyen I. Hüsrev, Himyer Araplarına destek olmayı kabul etmiştir. Bu hususta Sâsâni soyluları ile istişare eden I. Hüsrev, soylulardan gelen idamlık mahkûmlarından oluşturulacak bir ordunun Himyer Araplarına yardım amacıyla gönderilmesi fikrini uygun bularak ordunun hazırlanmasını istemiştir. Oluşturulacak mahkûm ordusu başarılı olacak olursa bu Sâsâniler için güzel bir gelişme olacağı gibi başarısız olmaları durumunda ise Sâsâniler mahkûmlardan kurtulmuş olacaklardı.⁴⁵⁸ Mahkûmlardan oluşturulan ordunun başına ise I. Hüsrev'e yakın olmasına rağmen daha sonra yaptığı bir hata ile mahkûm edilen Vebriz isminde bir soylu getirilmiştir.⁴⁵⁹ Ancak hazırlanan ordunun sayısının azlığından yakınan Seyf Zûyezen bütün çabalarına rağmen I. Hüsrev'i daha fazla adam vermesi hususunda ikna edememiştir. Hazırlanan ordu sekiz gemiye bindirilerek Yemen'e doğru hareket etmişse de bu gemilerden de iki tanesi yolculuk esnasında batmış ve ancak altı tanesi Yemen'e varabilmiştir.⁴⁶⁰ Daha sonrasında ise

İran İlişkileri, s. 85; Hasan, **Siyasi-Dini-Sosyal-Kültürel İslâm Tarihi**, s. 49; Kelpetin, **İslam Öncesi Kuzey ve Güney Arabistan**, s. 107.

⁴⁵⁷ İbnu'l-Hişam, **es-Siret'ün-Nebeviyye**, c. 1, s. 41.

⁴⁵⁸ İbnu'l-Hişam, **es-Siret'ün-Nebeviyye**, c. 1, s. 41; İbnu'l-Esir, **el-Kâmil fi't-Tarih**, c. I, s. 406; Altungök-Yıldırım, **Siyasi Açıdan Arap İran İlişkileri**, s. 84-85; Dineveri, **el-Ahbâru't-Tivâl**, s. 117; Hasan, **Siyasi-Dini-Sosyal-Kültürel İslâm Tarihi**, s. 50; Kelpetin, **İslam Öncesi Kuzey ve Güney Arabistan**, s. 107; Çağatay, **İslâm'dan Önce Arap Tarihi ve Cahiliye Çağı**, s. 19-20.

Kaynaklarda Sâsâni hükümdarı I. Hüsrev'in Seyf Zûyezen'e askeri destek sunmadan önce kendisine bir miktar para vererek huzurundan gönderdiğine dair rivayetler için Bkz. İbnu'l-Esir, **el-Kâmil fi't-Tarih**, c. I, s. 406; İbnu'l-Hişam, **es-Siret'ün-Nebeviyye**, c. 1, s. 40; İbn Kesir, **el-Bidaye ve'n-Nihaye**, s. 293.

⁴⁵⁹ Dineveri, **el-Ahbâru't-Tivâl**, s. 117-118; İbnu'l-Esir, **el-Kâmil fi't-Tarih**, c. I, s. 406; Taberi, **Tarih-i Taberi**, c. II, s. 553; Rawlinson, **A Manuel of Ancient History from the Earliest Times to the Fall of the Sassanian Empire**, s. 589; Altungök-Yıldırım, **Siyasi Açıdan Arap İran İlişkileri**, s. 86; Hasan, **Siyasi-Dini-Sosyal-Kültürel İslâm Tarihi**, s. 50; Kelpetin, **İslam Öncesi Kuzey ve Güney Arabistan**, s. 107; Çağatay, **İslâm'dan Önce Arap Tarihi ve Cahiliye Çağı**, s. 20.

⁴⁶⁰ İbnu'l-Esir, **el-Kâmil fi't-Tarih**, c. I, s. 406; İbnu'l-Hişam, **es-Siret'ün-Nebeviyye**, c. 1, s. 41; Taberi, **Tarih-i Taberi**, c. II, s. 553; Rawlinson, **A Manuel of Ancient History from the Earliest Times to the Fall of the Sassanian Empire**, s. 589; Hitti, **Siyasi ve Kültürel İslâm Tarihi**, s. 102;

bu orduya takviye olarak içerisinde Türklerin de bulunduğu bin kişilik bir takviye birlik gönderilmiştir.⁴⁶¹

Yemen'e ulaşan Vebriz ilk iş olarak geldikleri gemileri yaktırmıştır. Böylelikle yanında bulunanlara hayatta kalmaları için başarmaktan başka çarelerinin olmadığını göstermiştir.⁴⁶² Seyf Zûyezen'in Sâsâni kuvvetleri ile Yemen'e gelişini haber alan Himyer Arapları da destek olmak amacıyla Vebriz'in ordusuna katılmaya başlamışlardır. Yemen'de yaşayan Yahudiler ve putperest Araplar da ortak düşmanları olan Hristiyan Bizans imparatorluğuna nispetle Mecusi olan Sâsânileri kendilerine daha yakın gördüklerinden dolayı Vebriz'in ordusuna destek olmuşlardır.⁴⁶³ Öte yandan Kinde Araplarından es-Sekâsik Arapları da destek olmak amacıyla Seyf Zûyezen'e ilk katılanlardan olmuşlardır.⁴⁶⁴ Seyf Zûyezen ve beraberindeki Sâsâni ordusunun Yemen'e ulaştığını haber alan Habeş valisi Mesruk ise Habeş ordusuna ek olarak kendilerine destek sağlayan bedevi Araplarla birlikte harekete geçmiştir. 575 yılında yaşanan savaşta Habeş ordusu mağlub edildiği gibi Mesruk da öldürülmüştür. Böylelikle Himyer topraklarında 525 ile 575 yılları arasında yaklaşık olarak elli yıl süren Habeş işgali Sâsâniler'in yardımı ile sona ermiştir.⁴⁶⁵

Himyer topraklarındaki Habeş hâkimiyetini sona erdiren Vebriz, rotasını Aden'e çevirmiştir. Aden'in Sâsâniler tarafından ele geçirilmesinin ardından Vebriz bu bölgede birtakım imar faaliyetlerine girişmiştir. Bu bağlamda Aden kıyılarında bir bend inşa ettirdiği gibi Irak toprakları üzerinde bulunan Nebravan köprüsü de yine Vebriz tarafından inşa ettirilmiştir.⁴⁶⁶

Altungök-Yıldırım, *Siyasi Açidan Arap İran İlişkileri*, s. 86; Heykel, *Hız Muhammed'in Hayatı*, s. 44; Hasan, *Siyasi-Dini-Sosyal-Kültürel İslâm Tarihi*, s. 50.

⁴⁶¹ Altungök-Yıldırım, *Siyasi Açidan Arap İran İlişkileri*, s. 86.

⁴⁶² İbnu'l-Esir, *el-Kâmil fi't-Tarih*, c. I, s. 407; Hasan, *Siyasi-Dini-Sosyal-Kültürel İslâm Tarihi*, s. 50.

⁴⁶³ Hitti, *Siyasi ve Kültürel İslâm Tarihi*, s. 102; Aktan, *İslâm Tarihi: Başlangıcından Emeviler'in Sonuna Kadar*, s. 28; Altungök-Yıldırım, *Siyasi Açidan Arap İran İlişkileri*, s. 86-87; Kelpetin, *İslâm Öncesi Kuzey ve Güney Arabistan*, s. 107.

⁴⁶⁴ İbnu'l-Esir, *el-Kâmil fi't-Tarih*, c. I, s. 407.

⁴⁶⁵ İbnu'l-Hişam, *es-Siret'ün-Nebeviyye*, c. 1, s. 41; İbnu'l-Esir, *el-Kâmil fi't-Tarih*, c. I, s. 407-408; Dineveri, *el-Ahbâru't-Tivâl*, s. 118; Çağatay, *İslâm'dan Önce Arap Tarihi ve Cahiliye Çağı*, s. 20; Hasan, *Siyasi-Dini-Sosyal-Kültürel İslâm Tarihi*, s. 50; Kelpetin, *İslâm Öncesi Kuzey ve Güney Arabistan*, s. 107.

⁴⁶⁶ Dineveri, *el-Ahbâru't-Tivâl*, s. 118; Altungök-Yıldırım, *Siyasi Açidan Arap İran İlişkileri*, s. 87-88.

Sâsâniler Habeşliler'i çıkardıkları Himyer topraklarını kapsayacak şekilde kendilerine bağlı olan bir yönetim kurmuşlardır. Kurulan yeni yönetimde Sâsâni hükümdarı I. Hüsrev'in emriyle Seyf b. Zûyezen'i başa geçiren Vebriz, Yemen topraklarında Himyeriler'i yeniden iktidara getirerek Tisfûn'a geri dönmüştür. Seyf b. Zûyezen, tahta geçirilmesine karşılık olarak Sâsâniler'e her yıl belli miktarda haraç ödemeyi kabul etmiştir.⁴⁶⁷ Ayrıca Seyf b. Zûyezen, Sâsânili erkeklerin Yemenli kadınlarla evlenmelerine ancak Yemenli erkeklerin ise Sâsâni kadınları ile evlenmemelerine onay vermiştir.⁴⁶⁸ Böylelikle Sâsâni erkeklerinin Yemenli kadınlarla evlenmeleri ile doğanlardan oluşan ve "Ebnâ" (oğullar) olarak adlandırılacak yeni bir sosyal sınıf ortaya çıkmıştır. Zamanla Araplaşan Ebnâ, mecusiliği benimsediği gibi siyasi ve askeri gücü elinde bulundurmıştır.⁴⁶⁹

Himyer topraklarındaki Habeş işgalinin sona ermesiyle Seyf b. Zûyezen'in Yemen topraklarında hâkimiyeti ele alması Araplar arasında da sevinçle karşılanmıştır. Bu bağlamda birçok Arap kabilesi tebrik ve memnuniyetlerini iletmek amacıyla Yemen'e gelerek Seyf b. Zûyezen'i ziyaret etmiştir. Ziyaret gerçekleştiren heyetlerden birisi de Hz. Peygamber'in dedesi Abdulmuttalib'in başkanlık ettiği Mekke heyetidir.⁴⁷⁰

1.5.2.Himyer Topraklarında Sâsâni Valileri Dönemi

Seyf b. Zûyezen Yemen topraklarında hâkimiyeti ele alır almaz büyük bir katliama girişmiştir. Yemen topraklarında yaşayan birçok Habeşli intikam alma gayesi ile katledilmiştir.⁴⁷¹ Yaşamasına izin verilen az sayıda Habeşli Seyf b. Zûyezen'in atları ve günlük işlerinde hizmetli olarak kullanılmıştır. Hizmet etmeleri için sağ bırakılan

⁴⁶⁷ İbnü'l-Esir, **el-Kâmil fi't-Tarih**, c. I, s. 407; Aktan, **İslam Tarihi: Başlangıcından Emeviler'in Sonuna Kadar**, s. 28; Hasan, **Siyasi-Dini-Sosyal-Kültürel İslâm Tarihi**, s. 50; Altungök-Yıldırım, **Siyasi Açıdan Arap İran İlişkileri**, s. 88; Kelpetin, **İslam Öncesi Kuzey ve Güney Arabistan**, s. 107-108; Çağatay, **İslâm'dan Önce Arap Tarihi ve Cahiliye Çağı**, s. 20.

⁴⁶⁸ Kelpetin, **İslam Öncesi Kuzey ve Güney Arabistan**, s. 107.

⁴⁶⁹ İbnü'l-Hişam, **es-Siret'ün-Nebeviyye**, c. 1, s. 43; Mustafa Fayda, "Ebnâ", **DİA**, İstanbul 1994, c. X, s. 78.

⁴⁷⁰ İbn Kesir, **el-Bidaye ve'n-Nihaye**, s. 508-509; İhsan Arslan, "Risâlet Beklentisi ve Hz. Peygamber'in Doğumu Esnasında Meydana Gelen Olayların Değerlendirilmesi", **Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, 2018, sayı: 7, s. 239-295, s. 255.

⁴⁷¹ İbnü'l-Esir, **el-Kâmil fi't-Tarih**, c. I, s. 408; Dineveri, **el-Ahbârü't-Tivâl**, s. 118; Hasan, **Siyasi-Dini-Sosyal-Kültürel İslâm Tarihi**, s. 50; Altungök-Yıldırım, **Siyasi Açıdan Arap İran İlişkileri**, s. 88.

köleler Seyf b. Zûyezen'in etrafında oluşan güvenlik zaafiyetini fırsata çevirerek Seyf'i ortadan kaldırmışlardır.⁴⁷²

Himyer topraklarında yarım asır sürmüş olan Habeş işgalinin ardından Seyf b. Zûyezen'in tahta geçmesi ile beş yıl gibi çok kısa süre, yeni bir Himyer iktidarı yaşanmıştır. Seyf b. Zûyezen'in başa gelmesi ile birlikte Sâsâni başkenti Tisfûn'a dönmüş olan Vebriz, Seyf b. Zûyezen'in öldürülmesi üzerine I. Hüsrev tarafından Yemen'e vali olarak atanmıştır.⁴⁷³ Vebriz'in vali olarak atanması ile birlikte Yemen topraklarında Sâsâni valileri dönemi başlamış olup böylelikle Güney Arabistan toprakları yarım asırdan fazla sürecek şekilde Sâsâni işgalinde kalmıştır. Bu dönem hicri yedinci yılda (7/629) Sâsâniler'in Yemen valisi Bâzan'ın İslâm dinine girmesi ile son bulmuştur.⁴⁷⁴ Vebriz'in ardından valilik görevinde bulunan Sâsânilerin Yemen valileri "şahi" ünvanını kullanmışlardır.⁴⁷⁵

Seyf b. Zûyezen'in öldürülmesi üzerine Sâsâni hükümdarı I. Hüsrev, Vebriz'i dört bin kişilik bir ordu ile Yemen'e sevk ederken bölgede yaşayan tüm Habeşliler'in öldürülmesini emretmiştir. Nitekim Vebriz Yemen'e ulaşır ulaşmaz I. Hüsrev'in emri gereği Habeşli olsun olmasın büyük bir zenci katliamı gerçekleştirerek durumu I. Hüsrev'e bildirmiştir. Yemen'de kalan Habeş artıklarının da temizlenmesi ile Vebriz, I. Hüsrev tarafından Sâsâniler'in ilk Yemen valisi olarak atanmıştır. Vebriz, yaklaşık olarak dört yıl süren Yemen valiliği boyunca düzenli olarak Sâsâniler adına topladığı vergileri I. Hüsrev'e ulaştırmıştır.⁴⁷⁶ Her yıl düzenli olarak Yemen topraklarından Sâsâni başkenti Tisfûn'a transfer edilen Yemen vergileri diğer birçok Arap kabilesi gibi Temim kabilesinin de iştahını kabartmıştır. Bu amaçla vergilerin geçiş güzergâhına pusu atan Temim Arapları vergileri ele geçirmeyi başarmış olsalar da Sâsâni komutanı Azad Firûz tarafından yakalanarak cezalandırılmışlardır. II. Hüsrev

⁴⁷² Dineveri, *el-Ahbâru't-Tivâl*, s. 118; İbnu'l-Esir, *el-Kâmil fi't-Tarih*, c. I, s. 408; Aktan, *İslam Tarihi: Başlangıcından Emeviler'in Sonuna Kadar*, s. 28; Altungök-Yıldırım, *Siyasi Açından Arap İran İlişkileri*, s. 88.

⁴⁷³ İbnu'l-Esir, *el-Kâmil fi't-Tarih*, c. I, s. 408; Dineveri, *el-Ahbâru't-Tivâl*, s. 118; Hasan, *Siyasi-Dini-Sosyal-Kültürel İslâm Tarihi*, s. 51; Kelpetin, *İslam Öncesi Kuzey ve Güney Arabistan*, s. 108; Çağatay, *İslâm'dan Önce Arap Tarihi ve Cahiliye Çağı*, s. 20.

⁴⁷⁴ Çağatay, *İslâm'dan Önce Arap Tarihi ve Cahiliye Çağı*, s. 20; Hasan, *Siyasi-Dini-Sosyal-Kültürel İslâm Tarihi*, s. 51; Kelpetin, *İslam Öncesi Kuzey ve Güney Arabistan*, s. 108.

⁴⁷⁵ Altungök-Yıldırım, *Siyasi Açından Arap İran İlişkileri*, s. 89.

⁴⁷⁶ Dineveri, *el-Ahbâru't-Tivâl*, s. 118; Taberi, *Tarih-i Taberi*, c. II, s. 558; İbnu'l-Esir, *el-Kâmil fi't-Tarih*, c. I, s. 409; Hasan, *Siyasi-Dini-Sosyal-Kültürel İslâm Tarihi*, s. 51; Kelpetin, *İslam Öncesi Kuzey ve Güney Arabistan*, s. 108; Çağatay, *İslâm'dan Önce Arap Tarihi ve Cahiliye Çağı*, s. 20.

döneminde de Yemen ile İran toprakları arasında faaliyet gösteren Sâsâni ticaret kervanlarının Temim Arapları tarafından baskınlara maruz kalması ile Sâsâniler Temim Arapları üzerine yürümüştür. Muşakkar'da yaşanan Safaka savaşında Temim Arapları kontrol altına alınırken sonraki süreçlerde Sâsânilere bağlı olarak varlıklarını devam ettirmişlerdir.⁴⁷⁷

Vebriz'in ölümünün ardından I. Hüsrev tarafından sırasıyla Vebriz'in oğlu Merzubân ve torunu Teynûcân vali olarak atanmıştır. Teynûcân'ın ardından ise Yemen valisi olarak atanan Harbûsrev, IV. Hüsrev ile yaşadığı sıkıntılar üzerine tutuklanmıştır. Harbûsrev'in valilikten azledilerek tutuklanmasının ardından ise Sâsâniler'in son Yemen valisi Bâzan görevlendirilmiştir.⁴⁷⁸ Bâzan ise Yemen toprakları üzerindeki son Sâsâni valisi olduğu gibi Müslüman olması ile birlikte İslâm'ın Yemen topraklarındaki ilk valisi olmuştur.⁴⁷⁹

Himyer topraklarında hâkim olan Sâsâni ve Habeş yönetimlerini karşılaştıracak olursak karşımıza belirgin farklar çıkmaktadır. Nitekim Habeş valilileri etki sahaları itibari ile Yemen ve civarında bulunan tüm Arap kabileleri üzerinde güçlü bir etki oluştururken Sâsâni valileri için bunu belirli dönemler dışında söylemek oldukça güçtür. Sâsâni valileri ise etkili oldukları dönemlerde Yemen topraklarına ek olarak Umman, Bahreyn ve Hadramut'ta da etkili olmuşlardır. Her iki devlet için Yemen valilikleri dönemlerinde farklılık arz eden bir diğer husus da Habeş valileri Yemen halkının dini inanç ve yaşayışlarına karışarak değiştirmeleri yönünde baskıcı tutum sergilemelerine karşın Sâsâni valileri bu konuda serbest bir tutum sergilemişlerdir. Zira Sâsânîlerin dini inançları olan Mecusiliği milli bir din olarak görmeleri de dinlerini yaymak için ciddi bir faaliyet göstermemelerine sebep olmuştur. Netice itibari ile Sâsânîlerin Yemen topraklarındaki varlığının sembolik olduğunu söylemek mümkün olduğu gibi, Yemen'in Sâsâni topraklarına uzaklığı ile birlikte Sâsânîlerin

⁴⁷⁷ İbnu'l-Esir, **el-Kâmil fi't-Tarih**, c. I, s. 424-425; Altungök-Yıldırım, **Siyasi Açından Arap İran İlişkileri**, s. 89; İrfan Aycan, "Temim", **DİA**, XXXX, İstanbul 2011, s. 418.

⁴⁷⁸ İbnu'l-Hişam, **es-Siret'ün-Nebeviyye**, c. 1, s. 43; Taberi, **Tarih-i Taberi**, c. II, s. 559; İbnu'l-Esir, **el-Kâmil fi't-Tarih**, c. I, s. 409; Hasan, **Siyasi-Dini-Sosyal-Kültürel İslâm Tarihi**, s. 51; Altungök-Yıldırım, **Siyasi Açından Arap İran İlişkileri**, s. 89-90; Kelpetin, **İslam Öncesi Kuzey ve Güney Arabistan**, s. 108.

⁴⁷⁹ Taberi, **Tarih-i Taberi**, c. II, s. 559; Dineveri, **el-Ahbârü't-Tivâl**, s. 118; Hitti, **Siyasi ve Kültürel İslâm Tarihi**, s. 103; Kelpetin, **İslam Öncesi Kuzey ve Güney Arabistan**, s. 108; Hasan, **Siyasi-Dini-Sosyal-Kültürel İslâm Tarihi**, s. 51; Altungök-Yıldırım, **Siyasi Açından Arap İran İlişkileri**, s. 90-91; Çağatay, **İslâm'dan Önce Arap Tarihi ve Cahiliye Çağı**, s. 20.

siyaseten içinde bulundukları inişli ve çıkışlı dönemlerinin de bunda etkili olduğu anlaşılmaktadır.⁴⁸⁰

1.6. Hz. Peygamber Döneminde Sâsâniler ile Siyasi İlişkiler

Hicaz Arapları, Sâsâniler ile Himyer, Kinde, Tedmûr, Lâhmi ve Gassâniler arasında gerçekleşen hadise ve münasebetlerden bağımsız olacak şekilde varlıklarını devam ettirmiştir. Sâsâniler ve Bizans İmparatorluğu arasında Anadolu, Mezapotamya ve Arap Yarımadası'nda yaşanan ve süreklilik arz eden mücadelelerde, her iki imparatorluğunda Hicaz Bölgesi'nde hâkimiyetleri söz konusu olmayıp bu amaçla bir girişimde de bulunmamışlardır.⁴⁸¹ Zira her iki İmparatorluk da Hicaz Bölgesi'nden elde edilecek gelirlerin azlığı ve düzensizliği ile birlikte olumsuz çöl koşullarını göz önünde bulundurmışlardır. Ancak Bizans İmparatorluğunun Uzak Doğu ticaretinde önemli bir alternatif olarak gördüğü Yemen ve Umman üzerinde gerçekleştirdiği faaliyetler Sâsânilerin de bu bölgeler ile alakadar olmalarında etkili olmuş olsa da, Hicaz Bölgesi'nin bağımsız konumu aynıyle devam etmiştir.⁴⁸² Hicaz Bölgesi'nde yer alan Mekke, Medine ve Taif şehirleri farklı Arap kabileleri tarafından idare edildiği gibi hiçbir devlete vergi vermeden bağımsız hareket etmekteydiler.⁴⁸³ Badiye (çöl) toprakları olarak da adlandırılan Hicaz topraklarına nispetle Hicaz Bölgesi'nde yaşayan Araplar, badiye Arapları olarak ifade edilmekteydiler.⁴⁸⁴ Badiye Arapları, Lâhmi Arapları ile olan ticari ilişkilerinden dolayı Lâhmi hükümdarlarının krallığını kabul etmekteydiler.⁴⁸⁵

İslâm'ın doğduğu şehir olan Mekke, İslâm öncesi dönemde sahip olduğu dini ve ticari potansiyel ile Hicaz Bölgesi'nde ve Arap Yarımadası'nda önemli merkezlerden birisi olmuştur. Kâbe'nin Mekke'de yer alması şehrin tüm Arap Yarımadası için dini bir merkez olması açısından önemlidir. Tavaif âdetine dayalı gelişen ticari panayır

⁴⁸⁰ Apak, *Ana Hatlarıyla İslâm Öncesi Arap Tarihi ve Kültürü*, s. 38; Çağatay, *İslam Öncesi Kuzey ve Güney Arabistan*, s. 20.

⁴⁸¹ Hasan, *Siyasi-Dini-Sosyal-Kültürel İslâm Tarihi*, s.63- 64; Altungök-Yıldırım, *Siyasi Açından Arap İran İlişkileri*, s. 77.

⁴⁸² Heykel, *Hz. Muhammed'in Hayatı*, s. 42-43; Hitti, *Siyasi ve Kültürel İslâm Tarihi*, s. 96-97; Çağatay, *İslâm'dan Önce Arap Tarihi ve Cahiliye Çağı*, s. 17; Kelpetin, *İslam Öncesi Kuzey ve Güney Arabistan*, s. 97; Hasan, *Siyasi-Dini-Sosyal-Kültürel İslâm Tarihi*, s. 48.

⁴⁸³ Mustafa Sabri Küçükbaşçı, *Cahiliye'den Emeviler'in Sonuna Kadar Haremeyn*, İsar Vakfı Yayınları, İstanbul 2003, s. 5; Hasan, *Siyasi-Dini-Sosyal-Kültürel İslâm Tarihi*, s. 64; Çağatay, *İslâm'dan Önce Arap Tarihi ve Cahiliye Çağı*, s. 87.

⁴⁸⁴ Aktan, *İslam Tarihi: Başlangıcından Emeviler'in Sonuna Kadar*, s. 24.

⁴⁸⁵ Altungök-Yıldırım, *Siyasi Açından Arap İran İlişkileri*, s. 77.

da Mekke halkını diğer Araplara nazaran daha üstün bir konuma getirmiştir.⁴⁸⁶ Ayrıca Sâsâni ve Bizans İmparatorluğu arasında da giderek artan mücadeleler ticari açıdan Hicaz güzergâhına verilen önemi arttırdığı gibi bu yol üzerinde faaliyet gösteren kervanların da değer kazanmasında etkili olmuştur. Sâsâni ve Bizans mücadelelerinin Arap Yarımadası'nın güneyine sıçramasının ardından kuzeye doğru yaşanan göçler ile diğer tüm nedenler birleşince Hicaz Bölgesi'ndeki şehirleşme artmıştır.⁴⁸⁷ Hicaz Bölgesi'nde ağırlıklı olarak yaşayan Adnâniler ve Kahtânilere mensub olan Arap kabilelerinin dışında Yahudi ve kölelerden oluşan Arap olmayan unsurlar da varlık göstermişlerdir.⁴⁸⁸

Hiç bir devlet ve imparatorluğa bağlı bulunmayan Hicaz Arapları kendi içlerinde belli hususlar ve bölgelere dair çekişmeler yaşamışlardır. Araplar arasında dini açıdan büyük bir öneme sahip olan Mekke'de bulunan Huzaâ Kabilesi, Kinane kabilesinin de desteğini alarak Cürhümlüleri mağlub etmelerinin ardından yaklaşık olarak üç yüz yıl Kâbe idareciliğini ellerinde bulundurmuştur. Daha sonrasında ise Hz. Peygamber'in ailesi Haşimoğullarının da mensubu olduğu Kureyş kabilesi V. yüzyılda Kusay b. Kilab ile Huzaâ kabilesini Mekke'den çıkararak 440 yılında üstünlüğü ele geçirmişlerdir.⁴⁸⁹ Kusay b. Kilab Mekke'de hâkimiyeti ele geçirmiş olsa da Hicaz Bölgesi'nde Kuzey ve Güney Arabistan'da olduğu gibi herhangi bir devlet ve emire bağlılıktan söz etmek mümkün değildir. Hicaz Bölgesi'nde herkesin tanıdığı şahsi meziyetleri ve üstünlüklerinden dolayı yönetici veya başkanlar bulunmuşlardır. Ancak kabile başkanları birlikte yaşadıkları kabileler üzerinde kesin ve geniş yetkilere sahip değillerdi.⁴⁹⁰ İslâm öncesi dönemde Badiye Arapları arasında siyasi bir birlikten söz etmek mümkün olmasa da bu durum İslâm'ın gelişiminin ardından Hz. Peygamber'in tebliğ faaliyetleri ile doğru orantılı olarak dini birlikteliğin siyaseten de birlikteliğe dönüşmesine yol açmıştır.

⁴⁸⁶ Çağatay, *İslam Öncesi Kuzey ve Güney Arabistan*, s. 70.

⁴⁸⁷ Küçükaşçı, *Cahiliye'den Emeviler'in Sonuna Kadar Haremeyn*, s. 4.

⁴⁸⁸ Yıldız, "Arap", *DİA*, s. 273.

⁴⁸⁹ İbnü'l-Hişam, *es-Siret'ün-Nebeviyye*, c. 1, s. 70-73; Hasan, *Siyasi-Dini-Sosyal-Kültürel İslâm Tarihi*, s.65. Kureyş Kabilesi Nadr b. Kinane'nin soyundan gelmektedir. Detaylı bilgi için Bkz. İbn Kesir, *el-Bidaye ve'n-Nihaye*, s. 325-326.

⁴⁹⁰ Çağatay, *İslam Öncesi Kuzey ve Güney Arabistan*, s. 87.

1.6.1. Hz. Peygamber'in Doğumu İle Sâsânîler'e Dair Gerçekleşen Hadiseler

Tarih ve siyer kaynaklarında Hz. Peygamber'in doğumu ile birlikte gerçekleşen birçok olağanüstü olay ve durum aktarılmaktadır. Bu rivayetlerde Hz. Peygamber'in doğduğu gecede Sâsânîlere dair birtakım hadiseler de aktarılmıştır.⁴⁹¹ Nitekim bu rivayetlerden birinde Sâsânî başkentinde yaşanan bir sarsıntı ile Sâsânî hükümdar sarayında bulunan on dört sütun yıkılmıştır. Aynı gece Mecusilerin bin yıldan uzun süredir yanmakta olan kutsal ateşleri sönmüş, Save Gölü kurumuştur.⁴⁹² Zira Mecusiler arasında her ailenin yanan bir ateş sahibi olması son derece önemli olan bir gelenektir. Ateşin sönmesi kötüye yorumlanarak ailenin sıkıntıya düşeceği ve aile reisinin öleceği şeklinde yorumlanırdı. Bu yüzden yaşanan hadiseler Sâsânî sarayında büyük bir tedirginliğe yol açmıştır.⁴⁹³ Öte yandan Sâsânîlerde en üst rütbeye sahip din adamı olan Mubezan-ı Mübez, rüyasında damızlık develerin soylu atları önlerine katarak Dicle Nehri'ni geçerek ülkesine yayıldıklarını görmüştür. Yaşanan hadiseler ve görülen rüyalara bir anlam veremeyen Sâsânî hükümdarı I. Hüsrev, kâhinlerini toplayarak yaşananlara açıklık getirmelerini istemiştir. Ancak Kâhinlerin sorularını cevaplayamaması üzerine I. Hüsrev, Lâhmi hükümdarı Numan b. Münzir'e haber göndererek sorularını cevaplayacak birisini göndermesini istemiştir. Bunun üzerine Kabûs b. Münzir, Abdülmesih b. Amr adındaki en güvendiği kâhini Sâsânî sarayına göndermiştir. Anlatılanları dinleyen Abdülmesih b. Amr yaşananları izah etmede kendisinin yetersiz kalacağını söyleyerek bu duruma ancak Şam'da bulunan Satih isimdeki kâhin dayısının açıklık getirebileceğini söylemiştir. Bunun üzerine I. Hüsrev, Abdülmesih b. Amr'ı Satih'in yanına göndererek yaşananları kendisine anlatmasını ve cevaplarını alıp gelmesini istemiştir. Satih'in yanına giden Abdülmesih yaşananları Satih'e anlatmıştır. Satih kehanetinde Save Gölü'nün kuruduğu, Sâsânî hükümdar sarayında bulunan sütunların yıkıldığı gece Araplar arasında dünyaya gelen bir çocuğun peygamber olacağını söylemiştir. Araplar arasından çıkacak peygamberin Sâsânî sarayında yıkılan sütunlar adedince I. Hüsrev'den sonra Sâsânî tahtına çıkacak on dört hükümdarın ardından Fars

⁴⁹¹ Hamidullah, **İslam Tarihine Giriş**, s. 45-47; Altungök-Yıldırım, **Siyasi Açidan Arap İran İlişkileri**, s. 79-80.

⁴⁹² İbn Kesir, **el-Bidaye ve'n-Nihaye**, s. 422; Taberi, **Tarih-i Taberi**, c. III, s. 6; Cevded (Paşa), **Peygamberler ve Halifeler Tarihi**, c. I, s. 53.

⁴⁹³ Arslan, "Risâlet Beklentisi ve Hz. Peygamber'in Doğumu Esnasında Meydana Gelen Olayların Değerlendirilmesi", s. 288-289; Altungök-Yıldırım, **iyasi Açidan Arap İran İlişkileri**, s. 80.

hâkimiyetini bitireceğini söylemiştir. Satih yaşanan hadiseler ve rüyanın izahını Abdülmesih'e yaptıktan sonra ölmüştür. Satih'in söylediklerini dinleyen I. Hüsrev kehanetin kendi zamanında yaşanmayacak olmasını sevinçle karşılayarak on dört hükümdarın tahta çıkmasının ve hükümranlıklarının çok uzun bir zaman alacağını söylemiştir.⁴⁹⁴

Sâsâniler tarihleri boyunca müttefikleri olan Lâhmi Arapları dışında diğer Arap krallıkları ve kabileleri ile ilişkilerini genellikle sert bir zeminde yürütmüşlerdir. Sâsâni hükümdarlarının Araplara karşı bu sert tutumlarına sebep olarak ise -İranlı münecim ve din adamlarından kaynaklı olarak- Araplar içerisinde çıkacak birisinin İran medeniyetini ortadan kaldıracığına dair ortaya atılmış olan kehanetlerden kaynakladığına inanılmıştır.⁴⁹⁵ Nitekim İran uygarlıklarında astronomi bilimi gelişmiş bir durumdayken bazı peygamberlerin doğumlarının dahi önceden bilindiğine dair rivayetler mevcuttur.⁴⁹⁶ Ancak Sâsâniler tarafından Araplara karşı sert bir tutum benimsenmesinde II. Şapur döneminde Arap kabilelerinin Sâsâni şehir ve kasabalarına yönelik giriştikleri yağma faaliyetleri gibi her dönem için özel sebepleri olabilmektedir. Benimsenen sert tutuma genel sebep olarak ise Sâsâni tebeası ve komşu bir millet olarak yaşayan Arap milletin Fars milletin doğal bir rakibi olarak görülmelerinin kaynaklık ettiği gösterilebilir.⁴⁹⁷

Bütün anlatılanlardan hareketle Hz. Peygamber'in doğduğu gece Sâsâni topraklarında gerçekleştiği rivayet edilen hadiseler de farklı bir açıdan yaklaşmak gerekecektir. Zira Hz. Peygamber'in doğduğu gece ve ardından geçecek birkaç yıllık sürede Araplar arasında adaleti ile nam salan I. Hüsrev Enuşirvan'ın tahtta olduğu tarihi bir gerçekliktir. Nitekim I. Hüsrev, 579 yılında vefat etmişken Hz. Peygamber 571 yılında dünyaya gelmiştir. Dolayısıyla Hz. Peygamber'in doğduğu yıl I. Hüsrev'in hükümdarlığının kırk ikinci yılına denk gelmektedir.⁴⁹⁸ İslâmi kaynaklarda adil bir hükümdar olarak anlatılan I. Hüsrev'e dair pek çok hikâye ve menkıbe

⁴⁹⁴ Taberi, **Tarih-i Taberi**, c. III, s. 7-9; İbn Kesir, **el-Bidaye ve'n-Nihaye**, s. 422-424; Cevded (Paşa), **Peygamberler ve Halifeler Tarihi**, c. I, s. 53.

⁴⁹⁵ Mesudi, **Muruc ez-Zeheb**, s. 226.

⁴⁹⁶ Hamidullah, **İslam Tarihine Giriş**, s. 45.

⁴⁹⁷ Mesudi, **Muruc ez-Zeheb**, s. 226-227. ; Altungök-Yıldırım, **Siyasi Açından Arap İran İlişkileri**, s. 49.

⁴⁹⁸ İbnü'l-Esir, **el-Kâmil fi't-Tarih**, c. I, s. 412.

anlatıldığı gibi kaynaklarda geçen birçok hikmetli sözde kendisine atfedilmiştir.⁴⁹⁹ Dolayısıyla kaynaklarda aktarılan hadiselerin I. Hüsrev döneminde gerçekleşmiş olması son derece düşündürücüdür. Öte yandan İbnu'l-Esir'de aktarılan bir başka rivayette ise Hz. Peygamber'in doğduğu gece Sâsâni tahtında II. Hüsrev Perviz'in olduğu aktarılmaktadır. Sâsâni hükümdarı II. Hüsrev'in Dicle Nehri üzerinde büyük emek ve maliyetlerle yaptırdığı bendin tam orta noktasından bir gece vakti kırıldığı anlatılmaktadır. Üzerinde hiçbir ağırlık ve baskının olmamasına karşın bendin yıkılması ile bin yıldır yanmakta olan Mecusi ateşinin sönmesi Hz. Peygamber'in doğduğu gece ile aynı geceye denk gelmektedir.⁵⁰⁰ İbnu'l-Esir'in aktardığı bu rivayette kronolojik açıdan bir yanlışlığın olduğu ortadadır. II. Hüsrev'in (590-628) Sâsâni tahtına çıkış yılı ile Hz. Peygamber'in doğumu arasında yaklaşık olarak on dokuz yıllık bir zaman farkı bulunmaktadır. Netice itibari ile kaynaklarda Mecusiler'in bin yıllık ateşinin Hz. Peygamber'in doğduğu gece söndüğüne dair rivayetler yer alsa da Sâsâni İmparatorluğunun yıkılışı Hz. Peygamber'in vefatının ardından Hz. Ömer döneminde İslâm ordularının İran fetihleri ile gerçekleştiği vakidir.⁵⁰¹

1.6.2. Sâsâni-Bizans Savaşı ve Rûm Suresi

Sâsâni hükümdarı IV. Hürmüz (579-590), Sâsâni soylularının da desteğini alan Behrâm Çûbin'in kendisine karşı ayaklanmasının ardından gözlerine mil çekilerek tahttan indirilmiştir.⁵⁰² IV. Hürmüz'ün tahttan indirilmesinin ardından oğlu II. Hüsrev ile Behrâm Çûbin arasında taht kavgası yaşanmıştır. II. Hüsrev Behrâm Çûbin'e karşı Bizans İmparatorluğuna sığınarak yardım istemiştir. Bunun üzerine Bizans İmparatoru Mavrikios, oğlu Theodosius komutasında gönderdiği bir ordu ile II. Hüsrev'in tahta çıkması için kendisine yardımcı olmuştur. Azerbaycan eyaletinden gelen kırk bin kişilik ordu ile Bizans ordusunun birleşmesinin ardından

⁴⁹⁹ Tefazzüli, "Anuşirvan", *DİA*, s. 255.

⁵⁰⁰ İbnu'l-Esir, *el-Kâmil fi't-Tarih*, c. I, s. 435-436.

⁵⁰¹ Ahmed b. Yahyâ el- Belâzuri, *Fütûhu'l- Buldan*, (çev. Mustafa Fayda), Siyer Yayınları, İstanbul 2013, s. 347-348; Naskali, "Sâsâniler", *DİA*, s. 176.

⁵⁰² Taberi, *Tarih-i Taberi*, c. III, s. 23; İbnu'l-Esir, *el-Kâmil fi't-Tarih*, c. I, s. 427; Rawlinson, *A Manuel of Ancient History from the Earliest Times to the Fall of the Sassanian Empire*, s. 591; Mesudi, *Muruc ez-Zeheb*, s. 242; Altungök-Yıldırım, *Siyasi Açıdan Arap İran İlişkileri*, s. 92-93.

II. Hüsrev, Behrâm Çûbin'i ve destekçilerini ortadan kaldırarak Sâsâni tahtına çıkmıştır.⁵⁰³

II. Hüsrev taht mücadelesinde Bizans İmparatoru Mavrikios'un kendisine verdiği desteğin ardından iki İmparatorluk arasında bir yakınlaşma gerçekleşmiş ve bu durum II. Hüsrev'in Bizans İmparatoru Mavrikios'un kızı Meryem ile evliliği ile taçlanmıştır. Ancak 602 yılında Bizans İmparatoru Mavrikios ve ailesinin Bizans komutanlarından Phokas tarafından öldürülmesi II. Hüsrev'in Bizans İmparatorluğuna karşı büyük bir savaş başlatmasına sebep olmuştur.⁵⁰⁴ Bu doğrultuda harekete geçen II. Hüsrev ilk olarak Suriye toprakları üzerine yürümüştür. Sâsâni saldırılarının Gassânilerin içinde bulunduğu sıkıntılı durumlar ve Bizans İmparatorluğu ile olan ittifaklarının koptuğu bir döneme gelmesi Sâsânilerin Suriye topraklarında ilerleyişini kolaylaştırmıştır. Nitekim Gassâni kralı Münzir'in müttefikleri olduğu halde Bizans'ın Suriye komutanı Magnus tarafından esir edilerek İmparator I. Konstantinos'a gönderilmesi Gassâniler ve Bizans arasındaki ittifakın da son bulmasına sebep olmuştur. Daha sonrasında Münzir'in oğlu Numan tarafından Anadoludaki Bizans topraklarına gerçekleştirilen saldırılar neticesinde Münzir'in de yakalanıp esir edilmesi Gassâniler de bir otorite boşluğunun ortaya çıkmasına yol açmıştır.⁵⁰⁵ Gassânilere bağlı Arap kabilelerinin her birinin kendi reislerini seçerek birliktelikten uzaklaşmaları Gassânilerin dağılma süreci hızlandırmıştır. Bizans İmparatorluğunun Sâsânilere karşı en büyük müttefikleri olan Gassâniler ile yaşadığı sıkıntı ve anlaşmazlıklar Gassânilerin dağılmasına yol açtığı gibi Bizans'ın doğu sınırlarını da savunmasız bırakmıştır. Bu durumu fırsata çeviren II. Hüsrev müttefikleri olan Lâhmi Arapları ile birlikte 614 ve 616 yılları arasında Suriye'yi işgal ederek Bizans ile aralarında tampon bir devlet pozisyonunda ki Gassânileri dağıtmıştır.⁵⁰⁶

Sâsâniler, Suriye ve Anadolu üzerinde hâkimiyeti sağladıktan sonra ilerleyişini sürdürerek 614 yılında Kudüs'ü ele geçirmişlerdir. Sâsâniler Kudüs'ü ele geçirmelerinin ardından Hz. İsa'nın çarmıha gerildiğine inanılan kutsal haçı

⁵⁰³ İbnu'l-Esir, **el-Kâmil fi't-Tarih**, c. I, s. 429-430; Taberi, **Tarih-i Taberi**, c. III, s. 28-90; Mesudi, **Muruc ez-Zeheb**, s. 243-250.

⁵⁰⁴ İbnu'l-Esir, **el-Kâmil fi't-Tarih**, c. I, s. 431; Mesudi, **Muruc ez-Zeheb**, s. 251.

⁵⁰⁵ Hitti, **Siyasi ve Kültürel İslâm Tarihi**, s. 122; Aktan, **İslam Tarihi: Başlangıcından Emeviler'in Sonuna Kadar**, s. 31; Ağırakça, "Gassâniler", **DİA**, s. 398.

⁵⁰⁶ Ağırakça, "Gassâniler", **DİA**, s. 398.

başkentleri Tisfûn'a taşımışlardır.⁵⁰⁷ Sâsânilerin Bizans'a karşı Kudüs'te elde ettikleri zaferin gerçekleştiği dönem Müslümanlar Mekkeli müşriklerin baskı ve zulümlerinden kaçarak Habeşistan Necaşisine sığındıkları dönemdir. Necaşi ve halkının Müslümanlara sağladığı imkânlar, Müslümanlar ve Hristiyanlar arasında ehli kitap olmanın yanında ekstra bir yakınlık daha oluşturmuştur. Sâsânilerin ehli kitap olan Bizans İmparatorluğuna karşı elde ettiği başarılar Mekkeli müşriklerce büyük bir sevinçle karşılanmıştır. Müslümanlar, kendilerine karşı başlatılan boykottan kaynaklı tüm sıkıntı ve üzüntülerine ek olarak Bizans'ın mağlubiyetini büyük bir üzüntü ile karşılamışlardır. Zira müşriklerde ehli kitabın yenilgisini Müslümanlara karşı bir övünç ve alay konusu hâline getirmişlerdir. Müslümanların yaşadığı üzüntünün ardından Rum Suresi'nin ilk beş ayeti nazil olmuştur.⁵⁰⁸ Bu ayetlerde; *'Elif, Lam, Mim. Rumlar, yakın bir yerde yenilgiye uğratıldılar. Onlar yenilgilerinden sonra birkaç yıl içinde yeniden galip geleceklerdir. Önce de, sonra da emir Allah'ındır. O gün Allah'ın (Rumlara) zafer vermesiyle mü'minler sevinecektir. Allah, dilediğine yardım eder. O, mutlak güç sahibidir, çok merhametlidir.*⁵⁰⁹ buyurulmaktadır. İnen ayetlerle Bizanslıların bir zaman sonra Sâsânilere karşı galip gelecekleri vurgulanarak elde edilecek zaferle Müslümanların rahatlayacağı müjdelenmiştir.⁵¹⁰ Rum Suresi'nde ki ilgili ayetlerin nüzulünün ardından Sâsânîlerin 9 yıl içerisinde yenilecekleri hususunda Hz. Ebubekir'in Mekkeli bir müşrik olan Übey b. Halef ile yüz deve karşılığında iddiaya girdiği ve Hz. Ebubekir'in haklı çıktığı rivayet edilmektedir.⁵¹¹

İlerleyişlerini devam ettiren Sâsânîler 619 yılında Mısır'ı işgal etmişlerdir. Böylelikle 603 yılında Sâsânî istilasını neticesinde Sâsânîlerin hâkimiyet sahaları Anadolu, Mezopotamya, Suriye ve Mısır'ı da içine alacak şekilde büyük bir yelpazede gelişmiştir.⁵¹² Öyleki Bizans İmparatorluğu'nun başkenti olan Kostantinapolis

⁵⁰⁷ İbnu'l-Esir, **el-Kâmil fi't-Tarih**, c. I, s. 429-435; Naskali, "Sâsânîler", **DİA**, s. 175.

⁵⁰⁸ Taberi, **Tarih-i Taberi**, c. III, s. 34; İbnu'l-Esir, **el-Kâmil fi't-Tarih**, c. I, s. 434; Mustafa Asım Köksal, **İslâm Tarihi**, İrfan Yayınevi, İstanbul 1981, c. I, s. 267-268.

⁵⁰⁹ Rum Suresi, 30/1-5.

⁵¹⁰ İbnu'l-Esir, **el-Kâmil fi't-Tarih**, c. I, s. 434; Togan, **Umumi Türk Tarihine Giriş**, c.I, s. 72-73; Köksal, **İslâm Tarihi**, c. II, s. 268.

⁵¹¹ Taberi, **Tarih-i Taberi**, c. III, s. 34; İbnu'l-Esir, **el-Kâmil fi't-Tarih**, c. I, s. 435; Köksal, **İslâm Tarihi**, c. I, s. 268.

⁵¹² Naskali, "Sâsânîler", **DİA**, s. 175.

Sâsâniler tarafından muhasara edilmiş ve şehir güç bela savunulabilmiştir. Böylelikle Bizans İmparatorluğu büyük bir yıkımın eşiğinden dönmüştür.⁵¹³

622 yılında ise tablo tam tersine dönmeye başlamış ve Bizans İmparatorluğu içerisinde bulunduğu buhranlı dönemden silkelenerek çıkmıştır. Anadolu'ya hareket eden Bizans İmparatoru Herakleios, Anadolu'da Sâsâni işgalinde olan bölgeleri temizlediği gibi Sâsâniler açısından kutsal olan Gence şehrini de işgal etmiş ve buradaki Zerdüş tapınağını tahrip etmiştir. Sâsâniler yeniden Roma üzerine yürüyerek Khalkedon'a (Kadıköy) kadar ilerlemiş olsalar da bir müddet sonra geri dönmüşlerdir. Asırlarca süren Roma ve Sâsâni mücadelesinde kazanan taraf 627/5 yılında yapılan Ninovâ Savaşında Sâsânilerin ana ordusunu mağlup eden Romalılar olmuştur. Savaşın ardından II. Hüsrev bir ayaklanma sırasında öldürülürken Sâsânilerin Anadolu, Suriye ve Mısır üzerindeki hâkimiyeti sona ermiştir.⁵¹⁴

1.6.3. Zukar Savaşı ile Araplar'ın Sâsâniler'e Galip Gelmesi

Arap Sâsâni ilişkileri gerek İslâm öncesi gerekse de İslâm'ın gelişinin ardından genellikle itaat ve itaatsizlik kavramları üzerine bina edilmiştir.⁵¹⁵ Zûkâr Savaşı'na kadar ilişkilerde inişli çıkışlı dönemler yaşanırken kontrol genellikle Sâsânilerin elinde olmuştur. Nitekim II. Şapur döneminde Arapların Sâsâni şehir ve kasabalarında gerçekleştirdikleri yağma ve baskınlara nispetle ilişkiler itaatsizliğe dayalı olarak kanlı bir süreç üzerinde ilerlerken⁵¹⁶ Araplar tarafından büyütülen ve Arapların desteğiyle Sâsâni tahtına oturan Behrâm Gûr döneminde Araplara karşı yumuşak bir tavır sergilenmiştir.⁵¹⁷ Sâsâni müttefiki olan Lâhmi (Hire) Arapları ile ilişkiler itaat kavramı üzerinden karşılıklı çıkar elde etme üzerine tesis edilmiştir. Ancak Lâhmi Araplarının itaatsizlik gösterdikleri noktalarda Sâsânilerin tutumu sert müdahaleler şeklinde farklı boyutlar kazanmıştır. Ayrıca Lâhmi Araplarından ziyade Sâsânilerin ezeli rakipleri Bizans İmparatorluğu ile yakın ilişkiler geliştiren Gâssâni

⁵¹³ Altungök-Yıldırım, **Siyasi Açından Arap İran İlişkileri**, s. 97-98.

⁵¹⁴ İbnu'l-Esir, **el-Kâmil fi't-Tarih**, c. I, s. 429-435; Taberi, **Tarih-i Taberi**, c. III, s. 35; Naskali, "Sâsâniler", **DİA**, s. 175.

⁵¹⁵ Balcı, "Zû Kâr Savaşı ve Arap-Sâsâni İlişkilerindeki Önemi", s. 55-72.

⁵¹⁶ İbnu'l-Esir, **el-Kâmil fi't-Tarih**, c. I, s. 355-356; Dineveri, **el-Ahbârü't-Tivâl**, s. 103; Taberi, **Tarih-i Taberi**, c. II, s. 449-451; Naskali, "Şâpûr", **DİA**, s. 346.

⁵¹⁷ Taberi, **Tarih-i Taberi**, c. II, s. 466; İbnu'l-Esir, **el-Kâmil fi't-Tarih**, c. I, s. 363-364; Hitti, **Siyasi ve Kültürel İslâm Tarihi**, s. 126; Altungök-Yıldırım, **Siyasi Açından Arap İran İlişkileri**, s. 57-58; Kelpetin, **İslâm Öncesi Kuzey ve Güney Arabistan**, s. 172; Konukçu "Behrâm-ı Gur", **DİA**, s. 356; Naskali, "Sâsâniler", **DİA**, s. 175.

Arapları, Sâsânilere itaat ve bağılıklarını bildirmediikleri için bir tehdit olarak algılanmış ve saldırılara maruz kalmışlardır. Arapların siyasi birliktelikten uzak oluşları ve farklı Arap kabilelerinin bir araya gelerek oluşturdukları Arap krallıklarının da Sâsâniler ve Bizans İmparatorluklarından yana siyasi tavır alarak ayrışmaları ile Sâsânilere karşı topyekün bir mücadeleye girişememişlerdir. Var olan enerjilerini de müttefiklik tesis ettikleri Sâsâni ve Bizans İmparatorluklarının menfaatlerinin korunmasına dayalı olarak kendi içlerinde gerçekleştirdikleri savaşlarla tüketmişlerdir. Nitekim Gassâniler Bizans İmparatorluğu ile ittifak halinde iken Lâhmiler ise Sâsâniler ile ittifak içerisinde varlıklarını sürdürmüş ve her iki Arap krallığı sürekli olarak çatışma ve savaşlar ile karşı karşıya gelmişlerdir.⁵¹⁸ Bu bağlamda Arap Sâsâni ilişkilerinde kontrol sürekli olarak Sâsânilerin elinde olurken Zûkâr Savaşı'nın ardından Araplar Sâsânilere karşı ilk kez muhalefet oluşturma fırsatı yakalayarak Sâsâni sömürgesi olmaktan çıkışın kapılarını aralamışlardır.⁵¹⁹

Bekr b. Vâil kabilesinin Zûkâr adındaki su kuyusu mevkiinde yapılan Zûkar Savaşının ortaya çıkış sebeplerine dair kaynaklarda birçok rivayet bulunmaktadır. Sâsâni hükümdarı II. Hüsrev'in tercümanlığını yapan Arap şair Adiy b. Zeyd'in Lâhmi kralı Numan b. Münzir tarafından, Numan b. Münzir'in de II. Hüsrev tarafından öldürülmesi ile gelişen birçok hadisenin savaşı ortaya çıkardığını aktaran rivayetler daha makul düzeydedir. Zûkâr Savaşı'nı geniş bir şekilde ele alan Taberi ve İbnu'l-Esir'de daha somut bir neden olarak sayılabileceğimiz bu olayı aktarmaktadırlar.⁵²⁰

II. Hüsrev'in babasının öldürülmesinin ardından Behrâm Çûbin ile giriştiği taht mücadelesinde Lâhmi Arapları II. Hüsrev'e herhangi bir destek sunmayarak çağrısına sessiz kalmışlardır. Bu durum II. Hüsrev'in Lâhmilere karşı olumsuz yaklaşımına yol açtığı gibi ilişkileride müttefiklik zemininden uzaklaştırmıştır.⁵²¹ Lâhmi hükümdarı Münzir b. Münzir vefat etmeden önce oğullarından Numan'ı, Sâsâni hükümdarı II. Hüsrev'in tercümanlığını yapan Arap şair Adiy b. Zeyd'in terbiye ve himayesine vermiştir. Münzir'in ölümünün ardından ise Adiy b. Zeyd'i

⁵¹⁸ Hasan, **Siyasi-Dini-Sosyal-Kültürel İslâm Tarihi**, c. I, s.61.

⁵¹⁹ Mesudi, **Kitabü't-Tenbih ve'l-İşraf**, s. 174-175; Cevdet (Paşa), **Peygamberler ve Halifeler Tarihi**, c. I, s. 215; Balci, **Zû Kâr Savaşı ve Arap-Sâsâni İlişkilerindeki Önemi**, s. 55-72.

⁵²⁰ Taberi, **Tarih-i Taberi**, c. III, s. 35-38; İbnu'l-Esir, **el-Kâmil fi't-Tarih**, c. I, s. 438-445.

⁵²¹ Altungök-Yıldırım, **Siyasi Açıdan Arap İran İlişkileri**, s. 93.

yanına çağırın II. Hüsrev, onun tavsiyesi ile Numan'dan boşalan Lâhmi krallığının başına Numan b. Münzir'i getirmiştir. Numan b. Münzir'in Lâhmi hükümdarlığına geçiş sürecinde Adiy b. Zeyd, Numan'ın diğer kardeşleri ile görüşerek Numan'ı desteklemeleri hususunda onları yönlendirmiş ve başarılı olmuştur. Adiy b. Evs b. Merina isminde bir diğer şair ise Adiy b. Zeyd'e karşı büyük bir kin beslerken Numan b. Münzir'e karşı kardeşi Esved b. Münzir'in Lâhmilerin başına geçmesi için yoğun çaba göstermiştir. Bu muradında başarılı olamayan Adiy b. Evs b. Merina, Numan b. Münzir'e sık sık ziyaretler gerçekleştirerek kendisinin itimadını kazandığı gibi her fırsatta Adiy b. Zeyd'i kötüleyerek kendisine olan güveninin azalmasını sağlamıştır. Bu amaçla Adiy b. Zeyd'in bulunduğu her platformda Numan b. Münzir'in Lâhmi hükümdarı olarak atanmasında kendisinin etkili olduğunu söylemiştir. Bu durum karşısında öfkeye kapılan Numan b. Münzir, Adiy b. Zeyd'in kendisini ziyaretinde yakalayarak önce hapse attırmış daha sonra ise öldürmüştür. Adiy b. Zeyd'in hayatından endişe duyan Sâsâniler Numan b. Münzir'e bir elçi göndermişlerdir. Yaptıklarından pişmanlık duyan Numan b. Münzir, II. Hüsrev'in gönderdiği elçiye rüşvet vererek Adiy b. Zeyd'in kendi eceliyle öldüğünü bildirmesini sağlamıştır. Ayrıca Adiy b. Zeyd'in oğlu Zeyd b. Adiy'in babasının yerine tayin edilmesi için II. Hüsrev'den ricacı olmuş ve bu isteği yerine getirilmiştir.⁵²²

Lâhmi hükümdarı III. Münzir, Gassânilerden Hâris b. Ebû Şimr'in üzerine yaptığı bir baskında ele geçirdiği cariyeyi I. Hüsrev Enuşirvan'a göndermiştir. III. Münzir I. Hüsrev'e bu durumu bir mektupla bildirmiş mektupta cariyeyi ve fiziksel özelliklerini tasvir etmiştir. Cariyeyi çok beğenen I. Hüsrev cariyenin özelliklerinin tasvir edildiği mektubun kayıtlara geçirilmesini emretmiştir. Aradan geçen uzun yılların ardından bu mektubu bulan II. Hüsrev, mektupta tasvir edilen cariyenin fiziki özelliklerinden çok etkilenerek saray haremını bu özelliklere sahip güzel kadınlarla doldurmak istemiştir.⁵²³ II. Hüsrev'in tercümanı Zeyd b. Adiy, bahsi geçen güzelliklere sahip cariyelerin Lâhmi Hanedanında çok sayıda olduğunu dolayısıyla bu hususta Numan b. Münzir'in kendisine yardımcı olabileceğini söylemiştir. Bunun üzerine II. Hüsrev bir elçi ile beraber Lâhmilere gönderdiği Zeyd b. Adiy'den kızları

⁵²² İbnu'l-Esir, **el-Kâmil fi't-Tarih**, c. I, s. 438-440; Taberi, **Tarih-i Taberi**, c. III, s. 35-36; Kelpetin "Zûkâr Savaşı", **DİA**, s.506; Balcı, "Zû Kâr Savaşı ve Arap-Sâsâni İlişkilerindeki Önemi", s. 63-64.

⁵²³ İbnu'l-Esir, **el-Kâmil fi't-Tarih**, c. I, s. 441.

almasını istemiştir. Zeyd b. Adiy Hire'ye vardığında konuyu açınca III. Münzir, II. Hüsrev'in isteklerinin çok aşağılayıcı bularak öfkeye kapılmış ve ağır sözler etmiştir. Ardından Lâhmi sarayında hükümdara uygun kızların bulunmadığını söyleyerek elçileri geri göndermiştir. Zeyd b. Adiy'in eli boş döndüğünü gören II. Hüsrev cariyelerin nerede olduğunu sorunca Zeyd b. Adiy'de, Numan b. Münzir'in kendisine yönelik söylediklerini abartı katarak anlatmıştır. Böylelikle II. Hüsrev'i Numan b. Münzir'e karşı kıskırtmıştır.⁵²⁴

Sâsâni hükümdarı II. Hüsrev'in kendisine karşı öfkelenildiğini duyan Numan b. Münzir Sâsânilerden gelecek herhangi bir saldırıya karşılık Arap kabileleri içerisinde destek aramaya koyulmuştur. Bu kapsamda ilk olarak kendilerinden evli olduğu Tay Kabilesi'ne sığınsa da Tay Kabilesi'nin ileri gelenleri II. Hüsrev'den korktukları için kendisini koruyamayacaklarını söylemişlerdir.⁵²⁵ Diğer Arap kabilelerinin de Numan b. Münzir'in kendilerine sığınma talebini olumsuz karşılamalarına karşın Abs Kabilesi reisi Beni Revâha b. Sâd dışında hiçbir Arap kabilesi olumlu yaklaşmamıştır.⁵²⁶ II. Hüsrev'in Numan b. Münzir'e yazdığı bir mektupla Tisfûn'a çağırmasının ardından Numan b. Münzir ailesi ve tüm kıymetli eşyalarını Beni Bekir Araplarının bir kolu olan Şeybân kabilesi reisi Hâni b. Mes'ûd'a bırakarak Tisfûn'a gitmiştir. Tisfûn'a gitmesinin ardından ilk önce hapse atılan Numan b. Münzir daha sonra 602 yılında fillerin ayakları altında ezilerek öldürülmüştür. Numan b. Münzir'in öldürülmesi ile Hire toprakları üzerindeki Lâhmi hanedanlığı iktidarı son bulurken II. Hüsrev, Tay Kabilesi'nden İyas b. Kâbila'yı Hire Şehri'ne vali olarak atamıştır.⁵²⁷ Hire topraklarında başlayan Beni Tay hâkimiyetiyle İyas b. Kâbila'nın Lâhmî Araplarından birçoğunu esir alması ve Lâhmi Araplarının Sâsâniler ile yaşadıkları sıkıntılar Lâhmîlerin İslâm fetihlerinin başlamasının ardından İslâm ordularına büyük bir katkı sağlamalarına sebep olmuştur. Nitekim Hristiyan olan

⁵²⁴ İbnu'l-Esir, **el-Kâmil fi't-Tarih**, c. I, s. 441-442; Taberi, **Tarih-i Taberi**, c. III, s. 36-37; Kelpetin "Zûkâr Savaşı", **DİA**, s.506; Altungök-Yıldırım, **Siyasi Açından Arap İran İlişkileri**, s. 99; Balcı, "Zû Kâr Savaşı ve Arap-Sâsâni İlişkilerindeki Önemi", s. 66-67.

⁵²⁵ İbnu'l-Esir, **el-Kâmil fi't-Tarih**, c. I, s. 442; Balcı, "Zû Kâr Savaşı ve Arap-Sâsâni İlişkilerindeki Önemi", s. 65.

⁵²⁶ İbnu'l-Esir, **el-Kâmil fi't-Tarih**, c. I, s. 442; Kelpetin "Zûkâr Savaşı", **DİA**, s. 506.

⁵²⁷ İbnu'l-Esir, **el-Kâmil fi't-Tarih**, c. I, s. 443; Taberi, **Tarih-i Taberi**, c. III, s. 37; Cevdet (Paşa), **Peygamberler ve Halifeler Tarihi**, c. 1, s. 215; Aktan, **İslam Tarihi: Başlangıcından Emevîler'in Sonuna Kadar**, s. 32; Kelpetin "Zûkâr Savaşı", **DİA**, s.506; Altungök-Yıldırım, **Siyasi Açından Arap İran İlişkileri**, s. 100.

Lâhmi Arapları ters düştükleri Sâsânilere karşı kendileri gibi ehli kitap olan Müslümanları desteklemişlerdir.⁵²⁸

İyas b. Kâbisa'yı görevlendiren II. Hüsrev kendisinden Numan b. Münzir'in Hâni b. Mes'ûd'a emanet ettiği kıymetli eşyalar ve ailesini alarak kendisine göndermesini istemiştir. Bunun üzerine İyas b. Kâbisa, Hâni b. Mes'ûd'a birisini göndererek Numan b. Münzir'in emanetlerini talep etmiştir. Fakat Hâni b. Mes'ûd emanetleri sahibinden başka hiçkimseye teslim etmeyeceğini söyleyerek bu talebi reddedince II. Hüsrev öfkelenerek Şeybân kabilesinin ortadan kaldırılmasını istemiştir.⁵²⁹ Bu kapsamda Bekir b. Vâil Araplarının düşmanları olan Tağlib kabilesinden lojistik destek alınarak savaş hazırlıklarına başlanmıştır. Tağlib kabilesi reislerinden Nu'mân b. Zur'a, II. Hüsrev'e sıcakların başlamasıyla birlikte Şeybân kabilesinin Zûkâr kuyusu etrafına göç ettiğini dolayısıyla bu bölgede saldırmanın daha etkili ve kolay olacağını bildirmiştir. Bu malumat üzerine II. Hüsrev, Beni Şeybân üzerine düzenlenecek saldırının yaz ayında Zûkâr kuyularının etrafında gerçekleştirilmesine karar vermiştir.⁵³⁰

II. Hüsrev, savaş hazırlıklarını tamamlandığında Nu'mân b. Zur'a'yı Beni Şeybân kabilesine elçi olarak göndermiş ve kendilerine üç teklifte bulunmasını istemiştir. Beni Şeybân Kabilesine ulaşan Nu'mân b. Zur'a, II. Hüsrev'in emirleri doğrultusunda teslim olmaları, ülkelerini terk etmeleri yahut savaşmaları yönünde üç şık sunmuştur.⁵³¹ Bu durum karşında Şeybân Kabilesi, Hanzala b. Sa'lebe el-İclî'ye bir seçim yapması hususunda sözcü olarak seçtiler. Hanzala b. Sa'lebe el-İclî'de savaşılması yönünde görüş belirtince Beni Şeybân kabilesi savaşacakları yönündeki kararlarını Nu'mân b. Zur'a'ya bildirdiler. II. Hüsrev Şeybân kabilesinin olumsuz cevabı üzerine üzerinde okçuların bulunduğu fillerle desteklenen bir orduyu bölgeye sevk etmiştir. Sâsani ordusu içerisinde Hâmerz ve Celabzin gibi komutanlar bulunurken II. Hüsrev ordunun başına komutan olarak İyas b. Kâbisa'yı

⁵²⁸ Cevdet (Paşa), **Peygamberler ve Halifeler Tarihi**, c. 1, s. 215; Altungök-Yıldırım, **Siyasi Açidan Arap İran İlişkileri**, s. 100; Kelpetin "Zûkâr Savaşı", **DİA**, s. 506.

⁵²⁹ Taberi, **Tarih-i Taberi**, c. III, s. 37; İbnu'l-Esir, **el-Kâmil fi't-Tarih**, c. I, s. 443; Mesudi, **Kitabü't-Tenbih ve'l-İşraf**, s. 174; Kelpetin "Zûkâr Savaşı", **DİA**, s.506; Demircan, "Şeybân", **DİA**, s. 37; Önkâl, "Bekr b. Vâil", **DİA**, s. 362.

⁵³⁰ İbnu'l-Esir, **el-Kâmil fi't-Tarih**, c. I, s. 443; Kelpetin "Zûkâr Savaşı", **DİA**, s. 506.

⁵³¹ İbnu'l-Esir, **el-Kâmil fi't-Tarih**, c. I, s. 443-444; Kelpetin "Zûkâr Savaşı", **DİA**, s. 506; Balcı, "Zû Kâr Savaşı ve Arap-Sâsâni İlişkilerindeki Önemi", s. 65-66.

görevlendirmiştir.⁵³² Zûkar kuyularına ilerleyen Sâsâni ordusuna Tağlib ve İyâd Kabilelerinden de büyük katılımlar olurken Beni Acile Kabilesi ve civarda bulunan Beni Bekir Arapları Şeybân Kabilesine destek olmak için savaşa katılım sağlamışlardır.⁵³³ Şeybân Kabilesi ve beraberindeki Arap kabileleri Zûkâr kuyuları mevkiinde Sâsâni ordusunu karşılamışlardır. Çöl şartlarını iyi değerlendiren Şeybân kabilesi güçlü Sâsâni ordusunu geri pükürtmesinin ardından Sâsâni ordusu içerisindeki Arap kabilelerinden İyâd Kabilesi ile gizli bir anlaşma sağlamıştır. İyâd kabilesinin Şeybân Kabilesi ve müttefiklerinin saldırıları sırasında savaş meydanını terk etmeleri üzerine Sâsâni ordusunda yaşanan düzensizlik neticesinde Hâmerz ve Celabzin gibi Sâsâni komutanları savaş meydanında öldürülmüştür.⁵³⁴

Şeybân Kabilesi'nin 624 yılında Zûkâr Savaşı'nda kendilerinden sayı ve güç bakımından üstün olan Sâsânilere karşı elde ettikleri başarı, Sâsânilerin Arap Yarımadası üzerindeki hâkimiyetlerine büyük bir darbe indirmiştir. Elde edilen zaferin ardından Araplar arasında büyük bir sevinç yaşanmıştır. Böylelikle Sâsânilere karşı Araplar arasında yer alan aşağılık kompleksi ortadan kalkarak Sâsânilerin yenilmez olmadığı anlaşılmıştır.⁵³⁵ Arapların Sâsânilere karşı kazandıkları bu zaferde Bedir Savaşı'nın da önemli bir etkisi vardır. Savaş öncesinde Şeyban Kabilesi ve müttefiklerine seslenen Hanzala, Mekke'de ortaya çıkan Muhammed adında bir peygamberin kendilerinin üç katı büyüklükte bir orduyu yendiğinden ve Medine'de bir devlet kurduğundan söz etmiştir. Bu durum Sâsânilere karşı savaşacak Araplara büyük bir moral ve motivâsyon sağlarken Şeyban Kabilesi savaş esnasında *"Muhammed'imiz muzaffer ve de mansurdur"* şeklinde bağırarak savaşmışlardır.⁵³⁶ Öte yandan Hz. Peygamber'in savaş sonucunu öğrendiğinde *"Bu savaş Araplar'ın Acem'den intikamını aldığı bir gündür"* dediği rivayet edilmektedir.⁵³⁷ Bir başka

⁵³² İbnu'l-Esir, **el-Kâmil fi't-Tarih**, c. I, s. 444.

⁵³³ Mesudi, **Kitabü't-Tenbih ve'l-İşraf**, s. 174; İbnu'l-Esir, **el-Kâmil fi't-Tarih**, c. I, s. 444; Cevdet (Paşa), **Peygamberler ve Halifeler Tarihi**, c. 1, s. 21; Avcı, "Tağlib", **DİA**, s. 374; Kelpetin "Zûkâr Savaşı", **DİA**, s. 506.

⁵³⁴ İbnu'l-Esir, **el-Kâmil fi't-Tarih**, c. I, s. 444-445; Mesudi, **Kitabü't-Tenbih ve'l-İşraf**, s. 174.

⁵³⁵ Cevdet (Paşa), **Peygamberler ve Halifeler Tarihi**, c. 1, s. 215-216; Kelpetin "Zûkâr Savaşı", **DİA**, s. 506.

⁵³⁶ Taberi, **Tarih-i Taberi**, c. III, s. 38.

⁵³⁷ Mesudi, **Muruc ez-Zehab**, s. 252; Abdulhalik Bakır, **Hiz. Ali ve Dönemi**, Bizim Büro Yayınları, Ankara 2004, s. 454; Altungök-Yıldırım, **Siyasi Açından Arap İran İlişkileri**, s. 98.

rivayette ise “*Bu savaş ile Araplar Sâsânilere üstün gelmiştir. Benim sayemde onlar kazandılar*” dediği kaynaklarfa geçmektedir.⁵³⁸

Şeyban kabilesinin Sâsânilere karşı elde ettiği bu zafer daha sonraki süreçlerde Sâsânilere karşı verilecek mücadeleler için önemli bir zemin oluşturmuştur. Raşid Halifeler devrinde de Sâsâniler üzerine düzenlenen seferlerde Şeybân kabilesi Arapları önemli görevler üstlenmişlerdir.⁵³⁹ Hz. Ebubekir’in halifeliği yıllarında Şeybânilere mensub olan Müsennâ b. Hârise Medine’ye gelerek Sâsâniler ile savaşmak için halifeden görev istemiştir. Şeybânilerin bu isteği olumlu karşılanınca ağırlığını Bekir b. Vâil Arapları’nın oluşturduğu kuvvetlerle Basra Körfezi ve Übülle çevrelerinde gerçekleştirdikleri seferlerle bölgenin İslâmlaşmasında etkin rol oynamışlardır.⁵⁴⁰

1.6.4. Hz. Peygamber’in Sâsâni Hükümdarı II. Hüsrev’i İslâma Daveti

Hz. Peygamber Mekkeli müşrikler ile imzalanan Hudeybiye Barış Anlaşması’nın ardından dönemin bazı devlet başkanlarına İslâm’a davet mektupları göndermiştir. Davet mektubunun ulaştırıldığı kişilerden birisi de Sâsâni hükümdarı II. Hüsrev’dir. Hz. Peygamber İslâm’ı tebliğ amacıyla İran’a daha önce birçok defa gitmiş olan Abdullah b. Huzâfe es-Sehmi ile Sâsâni hükümdarı II. Hüsrev’e İslâm’a davet mektubunu göndermiştir.⁵⁴¹ İslâm tarihi kaynaklarında yer alan davet mektubu şu şekildedir: “*Rahman ve Rahim olan Allah’ın adıyla. Allah’ın Resûlü olan Muhammed’den İran hükümdarı olan Kisra’ya. Hidayete tabi olup Allah’a ve onun Resûlüne iman eden ve Allah’tan başka ilah bulunmadığına, O’nun ortak ve benzeri olmadığına ve Muhammed’in de O’nun kulu ve elçisi olduğuna şehadet getirenler üzerine selam olsun. Ben seni, Allah’ın yoluna davet ediyorum. Zira ben diri ve hayat sahibi olanlara haber vereyim ve kâfirler de Allah’ın azabını haketsinler diye Allah’ın gönderdiği bir peygamberim. Eğer Müslüman olursan selamete erersin. Eğer sözümü dinlemezsen bil ki, bütün Mecusilerin günahı sana aittir.*”⁵⁴²

⁵³⁸ Mesudi, *Kitabü’t-Tenbih ve’l-İşraf*, s. 175; Kelpetin “Zükâr Savaşı”, *DİA*, s. 507.

⁵³⁹ Altungök-Yıldırım, *Siyasi Açıdan Arap İran İlişkileri*, s. 98; Demircan, “Şeybân”, *DİA*, s. 37.

⁵⁴⁰ Demircan, “Şeybân”, *DİA*, s. 37; Altungök-Yıldırım, *Siyasi Açıdan Arap İran İlişkileri*, s. 98; Brockelmann, *İslam Ulusları ve Devletleri Tarihi*, s. 6.

⁵⁴¹ Taberi, *Tarih-i Taberi*, c. III, s. 39; Muhammed Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, Beyan Yayınları, İstanbul 2013, s. 301; Naskali, “İran”, *DİA*, s. 395.

⁵⁴² İbn Kesir, *el-Bidaye ve’n-Nihaye*, c. IV, s. 451.

II. Hüsrev'in yanına varan Abdullah b. Huzâfe es-Sehmi, Arabistan'ın doğusunda görev yapan bir Sâsâni valisi vasıtası ile mektubu bizzat kendisi vermek istemiştir.⁵⁴³

II. Hüsrev, Abdullah b. Huzâfe es-Sehmi'nin huzura kabulünden sonra mektubun okunmasını istemiştir. Ancak Hire Araplar'ından olan Sâsâni tercümanı mektubu okur okumaz II. Hüsrev, Hz. Peygamber'in isminin kendi adından önce gelmesine sinirlenerek mektubu yırtmış ve Abdullah b. Huzâfe es-Sehmi'ye hakaret etmiştir.⁵⁴⁴

II. Hüsrev'in mektubu yırtılmasında Sâsâniler'in kendilerini Araplar'dan daha üstün görmeleri ile Zûkâr savaşının ardından II. Hüsrev'in Araplar'a karşı taşıdığı kin gösterilmiştir.⁵⁴⁵

Abdullah b. Huzâfe es-Sehmi üzüntüyle Medine'ye döndüğünde Hz. Peygamber *"Sakin üzülmeysin melul olmayın! O kendisini ve saltanatını yırttı."* şeklinde buyurduğu rivayet edilmiştir.⁵⁴⁶ Bir başka rivayette ise Hz. Peygamber'in, *"Kisra'nın saltanatı da yıkılıp yok olsun."* şeklinde beddua ettiği rivayet edilmiştir.⁵⁴⁷ II. Hüsrev ise Sâsâniler'in Yemen valisi olan Bâzan'a bir mektup yazarak Hz. Peygamber'i tutuklamasını istemiştir.⁵⁴⁸ Bâzan, II. Hüsrev'in mektubu kendisine ulaşınca yardımcılarını Bâbeveyh ile Hürre Hüsre'yi Medine'ye elçi olarak göndermiştir.⁵⁴⁹ Hz. Peygamber, huzuruna çıkan elçilere kendisine bildirilen vahiy ile II. Hüsrev'in oğlu Şireveyb tarafından öldürüldüğünü bildirmiştir. Hz. Peygamber Bazan'a, elçileri vasıtası ile haber göndererek İslâm'a geçmesi durumunda Yemen topraklarını kendisine bırakarak oraya vali olarak tayin edeceğini iletmiştir.⁵⁵⁰ Elçileri dinleyen Bazan, II. Hüsrev'in öldürüldüğü haberi kendisine ulaşınca oğulları Zâzân ve Şabr ile birlikte mahiyetindeki askerleri alarak Medine'ye gitmiştir. Hz. Peygamber Bazan ve

⁵⁴³ Hamidullah, **İslâm Peygamberi**, s. 301.

⁵⁴⁴ İbn Kesir, **el-Bidaye ve'n-Nihaye**, c. IV, s. 450-45; Taberi, **Tarih-i Taberi**, c. III, s. 39; Hamidullah, **İslâm Peygamberi**, s. 301.

⁵⁴⁵ Taberi, **Tarih-i Taberi**, c. III, s. 39; Hasan, **Siyasi-Dini-Sosyal-Kültürel İslâm Tarihi**, c. I, s. 212.

⁵⁴⁶ Taberi, **Tarih-i Taberi**, c. III, s. 39.

⁵⁴⁷ İbn Kesir, **el-Bidaye ve'n-Nihaye**, c. IV, s. 450.

⁵⁴⁸ İbn Kesir, **es-Siret'ün-Nebeviyye**, c. 1, s. 43-44; Taberi, **Tarih-i Taberi**, c. III, s. 39; İbn Kesir, **el-Bidaye ve'n-Nihaye**, c. IV, s. 451; Hasan, **Siyasi-Dini-Sosyal-Kültürel İslâm Tarihi**, c. I, s. 212-213.

⁵⁴⁹ Taberi, **Tarih-i Taberi**, c. III, s. 39; İbn Kesir, **el-Bidaye ve'n-Nihaye**, c. IV, s. 452; Mustafa Fayda, "Bâzân", **DİA**, İstanbul 1992, V, s. 283.

⁵⁵⁰ İbn Kesir, **el-Bidaye ve'n-Nihaye**, c. IV, s. 452; Hasan, **Siyasi-Dini-Sosyal-Kültürel İslâm Tarihi**, c. I, s. 213; Fayda, "Bâzân", **DİA**, s. 283; Casim Avcı, "Kisra", **DİA**, Ankara 2002, XXVI, s. 73.

beraberindekileri birkaç gün misafir ettikten sonra Bâzan Müslüman olmuştur.⁵⁵¹ Müslüman olan Bazan Hz. Peygamber'e *"Ya Resûlulah! Biz şimdi Muhacir mi Ensar mı sayılacağız"* diye sorunca Hz. Peygamber: *"Siz bizdensiniz. Bize yani Peygamber ailesine (ehl-i Beyt) bağlanacaksınız,"* cevabını vermiştir.⁵⁵² Böylelikle Bâzân Yemen toprakları üzerindeki son Sâsâni valisi olduğu gibi Müslüman olması ile birlikte İslâm'ın Yemen topraklarındaki ilk valisi olmuştur.⁵⁵³

Bâzân'ın İslâm dinine girmesinde Sâsâniler'in Bizans'a karşı Ninavâ mağlûbiyeti de etkili olmuştur. Nitekim Sâsâniler'in yaşanan mağlubiyetin ardından hâkimiyet alanlarındaki birçok bölgede otoriteleri zayıfladığı gibi bu durum Yemen'e de sirayet etmiş yerli halk karşısında zor durumda kalmışlardır.⁵⁵⁴ Bâzân'ın ölümünün ardından yerine geçen oğlu Şabr, İslâm'ın Yemen valisi olarak görevlendirilmiştir. Şabr, yalancı peygamberlerden Esved el-Ansi ile giriştiği mücadelede şehit edilmiştir.⁵⁵⁵ Daha sonrasında oğulları Pirûz ve Zâzân, Hz. Peygamber'in emriyle Esved el-Ansi ile mücadele etmiş ve Esved el-Ansi'yi öldürmüşlerdir. Hz. Ebubekir'in halifeliği yıllarında da Pirûz Yemen valisi olarak görevine devam etmiştir.⁵⁵⁶

⁵⁵¹ Taberi, **Tarih-i Taberi**, c. III, s. 40; Aktan, **İslam Tarihi: Başlangıcından Emeviler'in Sonuna Kadar**, s. 28; Hasan, **Siyasi-Dini-Sosyal-Kültürel İslâm Tarihi**, c. I, s. 213.

⁵⁵² İbnu'l-Hişam, **es-Siret'ün-Nebeviyye**, c. 1, s. 44.

⁵⁵³ Taberi, **Tarih-i Taberi**, c. II, s. 559; Dineveri, **el-Ahbârü't-Tivâl**, s. 118; Hitti, **Siyasi ve Kültürel İslâm Tarihi**, s. 103; Kelpetin, **İslam Öncesi Kuzey ve Güney Arabistan**, s. 108; Hasan, **Siyasi-Dini-Sosyal-Kültürel İslâm Tarihi**, s. 51; Altungök-Yıldırım, **Siyasi Açından Arap İran İlişkileri**, s. 90-91; Çağatay, **İslâm'dan Önce Arap Tarihi ve Cahiliye Çağı**, s. 20.

⁵⁵⁴ Hamidullah, **İslâm Peygamberi**, s. 303; Fayda, "Bâzân", **DİA**, s. 284.

⁵⁵⁵ Hamidullah, **İslâm Peygamberi**, s. 303; Altungök-Yıldırım, **Siyasi Açından Arap İran İlişkileri**, s. 91; Fayda, "Bâzân", **DİA**, s. 284.

⁵⁵⁶ Altungök-Yıldırım, **Siyasi Açından Arap İran İlişkileri**, s. 91.

İKİNCİ BÖLÜM

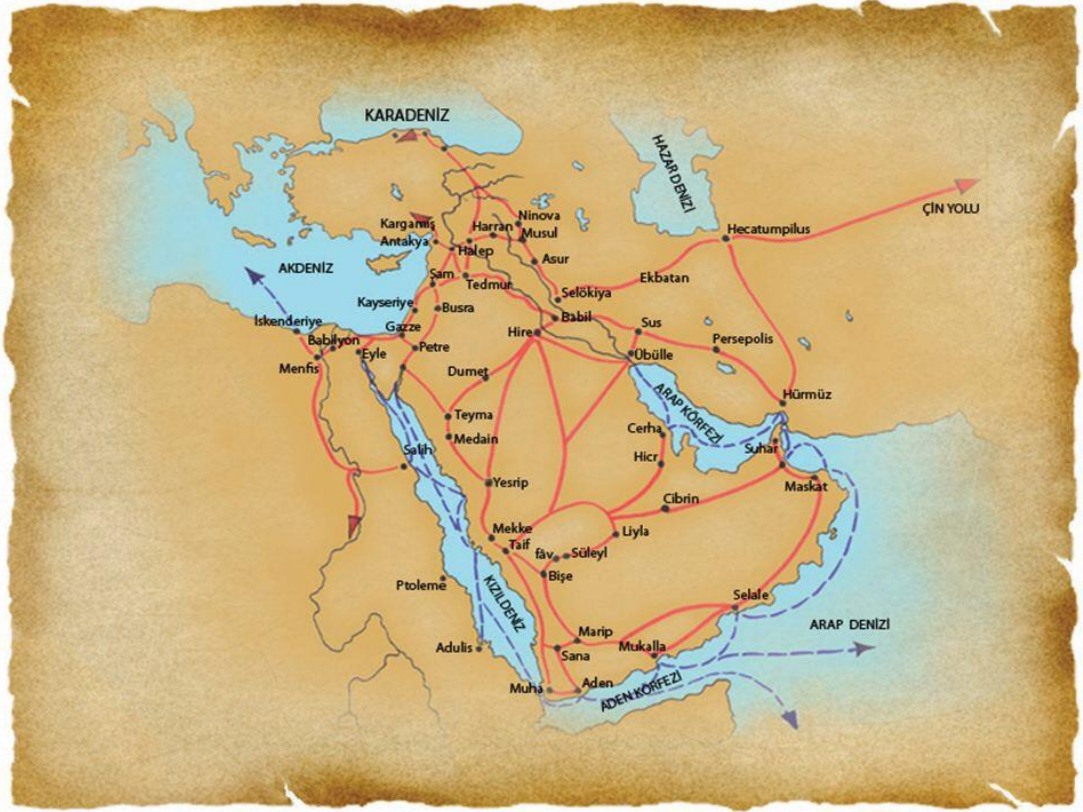
TİCARİ VE SOSYAL AÇILARDAN ARAP SASANİ İLİŞKİLERİ

İnsanoğlu sanayi inkılâbını gerçekleştirinceye kadar başlıca geçim kaynağı olan tarım, aynı zamanda insanoğlunun düzene geçmesindeki en önemli etken olmuştur. Zirai yollarla elde edilen fazla ürünler farklı iş sahaları ile birlikte yeni düzen ve kuralları da ihtiva eden sistemlerin ortaya çıkması ve yaygınlaşması hususunu tetiklemiştir. Bu kapsamda gerek ürünlerin korunmasını gerekse de ürün fazlasının vergi yoluyla dağıtımını sağlayacak sistemler yaygınlaşmıştır. Bu sistemlerin sağladığı yeniliklerden birisi de ürün fazlalıklarının ve farklı ürün ihtiyaçlarının bir bedel karşılığında giderilmesini sağlayan ticaret mekanizması olmuştur. Toplumlar kendilerinde bulunmayan malların temininde uzunca bir dönem yağmacılık faaliyetlerinde bulunmuş olsalar da ticaret, toplumların haklarının karşılıklı olarak belirli kurallar çerçevesinde korunmasını sağlayan barışçıl bir mekanizma olarak ön plâna çıkmıştır.⁵⁵⁷

Mezopotamya, Anadolu, Hindistan ve Çin gibi bölgelerde bulunan toplumlar arasında ihtiyaç duyulan ürünlerin aktarımını sağlamak amacıyla ticaret önemli bir faaliyet olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu kapsamda ürünlerin taşınması ve ticari faaliyetlerin yerine getirilmesi için yeni iş kolları ortaya çıktığı gibi bu bölgeler arasında günümüzde de kullanılan ticari yol ve güzergâhlar belirlenmiştir. Bu durum ticaret yolları üzerinde bulunan şehirleri önemli birer ticaret merkezi konumuna yükselttiği gibi bu şehirlerde ticari panayır ve çarşılarında kurulmasını beraberinde getirmiştir. Devletler gerek kendilerine tabi bulunan halkın ihtiyaçlarının karşılanması gerekse şehirlerinin kalkınması açısından ticari faaliyetlere büyük bir önem vermişlerdir. Bu kapsamda ticaret yolları üzerinde taşımacılığın güvenli bir şekilde yapılması için ilk çağlardan itibaren bir yandan kervanlar ve deniz filoları oluşturulurken bir yandan da limanlar inşa edilmiştir. Ticari faaliyetler her ne kadar kârlı birer uğraş olsa da zorluklar ve ticaret yollarının uzunluğuna dayalı olarak devlet otoritesinin etkisinin azaldığı noktalarda ortaya çıkan tehlikelerle birlikte maliyetin artması, ticari faaliyetlerin sağlıklı bir şekilde gerçekleştirilmesinin

⁵⁵⁷ Nihal Şahin Utku, *Kızıldeniz’de Denizcilik, Ticaret ve Yerleşim (VII. - XI. Yüzyıllar)*, , İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi 2005, s. 288-289.

önündeki en büyük engellerden birisiydi. Ticaretin sorunsuz olarak gerçekleştirilmesi için devletler farklı arayışlara girmişlerdir. Nitekim transit ticaretin sağlanması ve araçların vasıtası ile işleyiş sağlanmaya çalışılsa da ticaret yolları üzerinde hâkimiyet kurma ana gaye olmuştur. Şehirler ticaret yollarına yakınlıklarına göre önem kazanırken aynı zamanda da sahip oldukları zenginlikler dolayısıyla istila ve saldırılara maruz kalmışlardır.⁵⁵⁸

Harita 6: Arap Yaramadası Üzerinden Geçen Ticaret Yolu Güzergâhları.⁵⁵⁹

Oldukça geniş bir coğrafyaya yayılmış olan Arapların yaşadıkları şehirlerden bazıları da dönemin en önemli ticaret yolları olan İpek ve Baharat yollarının güzergâhı üzerinde bulunmaktaydı. Bu ticaret yolları üzerinde Asya'dan gelen malların kervanlar vasıtası ile Avrupa'ya aktarılmasında Araplar önemli bir rol üstlenmişlerdir. Bunun sonucu olarakta dönemin iki büyük devleti olan Sâsânî ve Bizans İmparatorluklarıyla Araplar arasında ticari münasebetler gerçekleşmiştir. Araplar bulundukları coğrafyalarda her iki devlet içinde ticaretin sorunsuz olarak

⁵⁵⁸ Utku, *Kızıldeniz'de Denizcilik, Ticaret ve Yerleşim (VII. - XI. Yüzyıllar)*, s. 289.

⁵⁵⁹ <https://slideplayer.biz.tr/slide/10178430/>

gerçekleştirilebilmesi ve kervanların kervanların gelebilecek saldırılardan korunması noktasında ittifak yapılması gereken bir topluluk olmuştur. Sâsânî ve Bizans İmparatorlukları arasında tampon vazifesi gören Arap devletleri, varlıklarını sürdürebilmek için coğrafi konumlarına göre bu iki devletten birisi ile ittifak yapmak zorunda kalmışlardır. Özellikle Sâsânîler ile ittifak halinde olan Araplar ile Sâsânîler arasındaki ilişkiler gelişme göstermiş bunun sonucunda da siyasi, ticari ve sosyal alanlarda etkileşimler yaşanmıştır.

2.1. Ticari ve Sosyal Açılardan Tedmûr-Sâsânî İlişkileri

Geçmiş m.ö. 3 bin yıl kadar geçmişe dayanan Tedmûr Şehri, tarih boyunca konumundan dolayı gözde bir şehir olmuştur. Suriye çölünde bulunan Tedmûr, Şam'ın 260 km. kuzey doğusunda, Fırat nehrinin 140 km. batısında ve Humus şehrinin 145 km. doğusunda yer almaktadır. Şehir bünyesinde bulundurduğu çok sayıdaki hurma ağacına atıfta bulunan Yunan ve Roma coğrafyacıları tarafından Greko-Romen çağda Palmyra (hurma ülkesi) olarak adlandırılırken Araplar tarafından ise Tedmûr olarak isimlendirilmiştir.⁵⁶⁰ Arkeolojik kazılardan elde edilen bulgulara dayanarak Tedmûr Arapları Amâlikalıların devamı olduğu anlaşılmaktadır. Çöllerde yaşayan Amâlikalılar ticari bir merkez olan Tedmûr'a yerleşerek şehirlileşmiş ve burada yaşayanları da Araplaştırmışlardır.⁵⁶¹

Palmira (Tedmûr) Krallığı bilinirlik açısından İslâm öncesinde kurulmuş olan diğer Arap krallıklarına nispeten haklarında daha fazla malumat sahibi olduğumuz bir tarihe sahiptirler.⁵⁶² Bunun sebepleri arasında kuruldukları bölgenin ticari açıdan Avrupa ve Hindistan ticaret ağının önemli bir noktasında yer alması ile birlikte sürekli olarak gelişmeye açık bir konuma sahip olması gösterilebilir. Ancak Roma-Sâsânî çekişmesinde Tedmûr Araplarının Roma ile geliştirmiş oldukları sıkı ilişkilerin bir sonucu olarak Romalı tarihçilerin Tedmûr Araplarından eserlerinde sıkça söz etmeleri önemli bir etken olarak karşımıza çıkmaktadır. Ayrıca Tedmûr

⁵⁶⁰ Çağatay, *İslâm'dan Önce Arap Tarihi ve Cahiliye Çağı*, s. 38; Ağırakça, "Tedmûr", *DİA*, s. 264; Kelpetin, *İslam Öncesi Kuzey ve Güney Arabistan*, s. 141-142.

⁵⁶¹ Hitti, *Siyasi ve Kültürel İslâm Tarihi*, s. 114-115; Apak, *Ana Hatlarıyla İslâm Öncesi Arap Tarihi ve Kültürü*, s. 48.

⁵⁶² Hitti, *Siyasi ve Kültürel İslâm Tarihi*, s. 113-114; Çağatay, *İslâm'dan Önce Arap Tarihi ve Cahiliye Çağı*, s. 37-38; Kelpetin, *İslam Öncesi Kuzey ve Güney Arabistan*, s. 141; Apak, *Ana Hatlarıyla İslâm Öncesi Arap Tarihi ve Kültürü*, s. 47.

Araplarına ait içerisinde dini ve ticari kitabelerinde yer aldığı birçok tarihi kalıntı günümüze kadar ulaşabilmiştir.⁵⁶³

2.1.1.Ticari Açıdan Tedmûr-Sasani İlişkileri

Tedmûr, Mezopotamya ve Suriye arasında Amman (eski adıyla Filadelfiya) şehrinden başlayarak Rusafe'nin (eski adıyla Sergiopolis) kuzeyinde Fırat Nehri'ne ulaşan tarihi ticaret yolu Diyoklesyan üzerinde bulunması nedeniyle tarihin eskiçağlarından itibaren önemli bir yerleşim merkezi olarak kullanılmıştır.⁵⁶⁴ Ticari açıdan tarihi kadar uzun bir geçmişi olan şehrin varlığı, içerisinde geçen Efka isimli bir pınara bağlı olup bünyesinde birçok tapınak, tiyatro, ticarethane ile birlikte çok sayıda tesis barındırmaktadır.⁵⁶⁵ Asurlular döneminde ticarete önemli bir yere sahip olan Tedmûr'un miladi 117 yılında Roma hâkimiyetine girmesiyle birlikte şehir, Çin'e kadar uzanan ticaret ağı üzerinde önemini iyice arttırmıştır. Tedmûr'un ticaret yolları üzerindeki konumu ticaret yolları üzerinde hâkimiyet kurmak isteyen Roma ve Pers İmparatorluklarını karşı karşıya gelmesine sebep olurken daha sonraki dönemlerde de her iki imparatorluğun ardılları olan Sâsânî ve Bizans imparatorlukları arasında Tedmûr ve çevresinde hâkimiyet mücadelesi yaşanmıştır.⁵⁶⁶ Bu malların dağıtımında önemli bir rol üstlenmiş olan Tedmûrlüler, Romalılarla Zenobia ve oğlu Vehbullat dönemi dışında genel olarak yakın ilişkiler içerisinde olmuşlardır.⁵⁶⁷

Suriye çölünün çevrelediği bir şehir olması sebebiyle yanıbaşında bulunan komşuları Roma ve Pers İmparatorluklarının istila ve saldırılarına karşı korunmuştur.⁵⁶⁸ Pers İmparatorluğunun Roma İmparatorluğu ile giriştiği mücadeleler Avrupa ve Asya kıtaları arasındaki ticari faaliyetlerde sıkıntı ve aksaklıkların yaşanmasına sebep olmuştur. Ticari faaliyetlerde yaşanan sıkıntılar Persler'in Mezopotamya'yı işgal etmeleri ile daha da büyük bir boyuta ulaşmıştır. Bu durum m.s. I. yüzyıldan sonra yeni ticaret yollarının kullanılmasına sebep olurken birçok şehir ve bölgenin de yeni güzergâhlara olan uzaklık ve yakınlıklarına göre önemini yitirmesine ya da önem

⁵⁶³ Çağatay, *İslâm'dan Önce Arap Tarihi ve Cahiliye Çağı*, s. 37-38.

⁵⁶⁴ Çağatay, *İslâm'dan Önce Arap Tarihi ve Cahiliye Çağı*, s. 38.

⁵⁶⁵ Çağatay, *İslâm'dan Önce Arap Tarihi ve Cahiliye Çağı*, s. 48.

⁵⁶⁶ Hitti, *Siyasi ve Kültürel İslâm Tarihi*, s. 113-115; Çağatay, *İslâm'dan Önce Arap Tarihi ve Cahiliye Çağı*, s.40; Ağırakça, "Tedmûr", *DİA*, s. 264.

⁵⁶⁷ Hitti, *Siyasi ve Kültürel İslâm Tarihi*, s. 116; Ağırakça, "Tedmûr", *DİA*, s. 265; Çağatay, *İslâm'dan Önce Arap Tarihi ve Cahiliye Çağı*, s. 42.

⁵⁶⁸ Kelpetin. *İslam Öncesi Kuzey ve Güney Arabistan*, s. 142.

kazanmasına sebep olmuştur. Ticari faaliyetler noktasında yaşanan bu önemli gelişmelerden olumlu manada en fazla etkilenen şehirlerden birisi de Tedmûr olmuştur.⁵⁶⁹ Anadolu ve Mezopotamya toprakları Roma ve Pers İmparatorluklarının çekişmesine sahne olurken Tedmûr güvenli bir bölge olarak önemli ilerlemeler katetmiştir. Şehrin sağlamış olduğu bu güvenlik ortamı ticaretin gelişmesine katkı sağladığı gibi şehrin dini bir merkez haline gelmesini sağlamıştır.⁵⁷⁰ Tedmûr'un yükselişi Persler ve Romalıların dikkatini çekerken şehir, her iki imparatorluğunda siyasi ve ticari sebeplerden dolayı hâkimiyet kurmak istedikleri bir bölge haline gelmiştir.⁵⁷¹ Bu durum karşısında Tedmûr idarecileri varlıklarını devam ettirebilmek için her iki İmparatorluğa karşı bir denge politikası izlemişlerdir. Nitekim Tedmûrlüler genel olarak tarafsız olsalar da her iki imparatorluğunda bölgedeki aktifliklerine göre bazen Pers bazen de Roma yanlısı politikalar izleyerek bağımsızlıklarını korumuşlardır.⁵⁷²

Tedmûr'un ticari ve ekonomik açılardan bu denli gelişmiş olmasında şehrin uhdesinde bulundurduğu çok sayıda ticaret kervanı önemli bir rol oynamıştır. Tedmûr Arapları Çin, Hindistan, İran ve Arabistan mallarının Avrupa'ya Doğu Akdeniz'deki Efes, Antakya, Rodos ve İskenderiye limanları üzerinden taşınmasında önemli görevler üstlenmişlerdir. Bahsi geçen milletlere ait malların taşınmasında bazı nehir yolları da önem arz etmekteydi. Nitekim Bağdat'ın güneyinde bulunan Dicle nehri üzerinde bulunan Seleukeia⁵⁷³, Nil nehri üzerinde bulunan Koptos şehirleri bu özelliğe sahip şehirlerdi. Koptos şehri bir kanal vasıtası ile Berenis (Ürdün) şehri üzerinden Nabat limanı Löke-Kome şehrine kadar uzanan ulaşım ağı ile Hicr'e (Hegra) gidecek malları kabul etmekteydi. Hicr şehrinin buradaki fonksiyonu bir transit geçiş noktası olmaktan ibaretti. Çünkü gerek Petra yolu üzerinde bulunması gerekse İran körfezinde bulunan Gerha limanına bağlantı sağlamaktaydı. İhraç edilecek mallar bu ulaşım ağıyla Gazze şehrinin güneyinde

⁵⁶⁹ Hitti, *Siyasi ve Kültürel İslâm Tarihi*, s. 114.

⁵⁷⁰ Ağırakça, "Tedmûr", *DİA*, s. 264-265; Hitti, *Siyasi ve Kültürel İslâm Tarihi*, s. 114; Çağatay, *İslâm'dan Önce Arap Tarihi ve Cahiliye Çağı*, s. 38.

⁵⁷¹ Apak, *Ana Hatlarıyla İslâm Öncesi Arap Tarihi ve Kültürü*, s. 49; Kelpetin, *İslâm Öncesi Kuzey ve Güney Arabistan*, s. 143; Brockelmann, *İslâm Ulusları ve Devletleri Tarihi*, s. 6.

⁵⁷² Kelpetin, *İslâm Öncesi Kuzey ve Güney Arabistan*, s. 143; Hitti, *Siyasi ve Kültürel İslâm Tarihi*, s. 114.

⁵⁷³ Günümüzde Antalya ilinin Manavgat ilçesi yakınlarında yer alan antik şehir, bir liman kenti olup Side'nin batısında yer almaktadır. Detaylı bilgi için bkz. Kerim Atılğan vd., " *Lyrbe*", *Dünden Bugüne Antalya*, c. II, Antalya Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları, 2010, s. 444.

bulunan Ariş şehrine bağlanarak bu şehir üzerinden Nabatiler vasıtası ile taşımacılık yapılmaktaydı. Roma İmparatorluğunun Suriye komutanı Kornelyus Palma'nın girişimleriyle m.s.106 yılında Nebatiler'in Romalılar'a katılması ile birlikte zikredilen güzergâhdaki ticaret de olumsuz etkilenmiştir. Zira Roma İmparatorluğu Kızıldeniz'de bulunan Mısır limanları ile birlikte bir müttefik olarak Tedmûr'u tercih etmiştir. Bu vesile ile Tedmûrlüler, Nabatiler'in ticari faaliyetlerdeki fonksiyonlarını üstlendikleri gibi Mezopotamya mallarını da kendi üzerlerine çekmeyi başararak avantajlı bir konuma yükselmişlerdir.⁵⁷⁴

Persler ile Romalılar arasında yaşanan mücadelelerde tarafsızlıklarını koruyan Tedmûrlüler, Sâsânîlerin kuruluşunun ardından tarafsızlıklarını sürdürerek Akdeniz ve Basra Körfezi arasında atıkları ticari adımlarla İspanya'dan Hindistan'a kadar uzanan geniş ticaret ağı üzerinde etkili olmuşlardır.⁵⁷⁵ Artan ticari faaliyetler ile Tedmûr Şehri ve sakinleri giderek zenginleşirken şehirde artan refah mimari eserlerde de etkisini göstermiştir. Nitekim şehirde bulunan çamurdan evler, süreç içerisinde yerini geniş caddelerde yer alan kireç taşlarından inşa edilen büyük binalar ve mermer sütunlara bırakmıştır. Böylelikle Tedmûr, Doğu'nun en önemli şehirlerinden birisi halini almıştır.⁵⁷⁶

Tedmûr'un, tarihi ticaret yolları üzerinde bulunmasının yanısıra Sâsânîler ve Roma İmparatorluğu arasında tampon bölge oluşu şehrin siyasi açıdan da önem kazanmasına sebep olmuştur. Romalıların Doğu Akdeniz kıyılarının ve ticareti yollarının güvenliğinin sağlanması için Tedmûrlüler ile siyasi açıdan yakınlaşmaları Sâsânîler ile Tedmûrlüler arasındaki ilişkileri olumsuz olarak etkilemiştir.⁵⁷⁷ Romalıların Tedmûrlüler ile yaptığı ittifak ticari faaliyetlerde ezeli rakipleri Sâsânîlere karşı önemli bir üstünlük sağlamıştır.⁵⁷⁸ Öte yandan miladi 258 yılı Nisan ayına denk gelen bir tarihte Tedmûr şehrinin kuyumcular loncası tarafından yaptırılan bir anıtta Roma İmparatoru Valeriyen tarafından Tedmûr kralı Odenat'a), Tedmûr'den başlayarak Suriye Ferike'yi de içine alacak şekilde bir bölgenin

⁵⁷⁴ Çağatay, **İslâm'dan Önce Arap Tarihi ve Cahiliye Çağı**, s. 49.

⁵⁷⁵ Carl Brockelmann, **İslam Ulusları ve Devletleri Tarihi**, s. 6; Hitti, **Siyasi ve Kültürel İslâm Tarihi**, s. 114.

⁵⁷⁶ Kelpetin, **İslam Öncesi Kuzey ve Güney Arabistan**, s. 143; Ağırakça, "Tedmûr", **DİA**, s. 265.

⁵⁷⁷ Brockelmann, **İslam Ulusları ve Devletleri Tarihi**, s. 6; Apak, **Ana Hatlarıyla İslâm Öncesi Arap Tarihi ve Kültürü**, s. 49; Kelpetin, **İslam Öncesi Kuzey ve Güney Arabistan**, s. 143.

⁵⁷⁸ Lewis, **Tarihte Araplar**, s. 41; Apak, **Ana Hatlarıyla İslâm Öncesi Arap Tarihi ve Kültürü**, s. 49.

bırakıldığı görülmektedirki buda siyasi ilişkilerin ulaştığı boyutun bir göstergesidir.⁵⁷⁹

Sâsânîler döneminde Asya'dan gelen mallar Avrupa'ya Kızıldeniz ve Basra Körfezi limanları üzerinden ulaştırılırken Avrupa'dan Asya'ya gönderilen mallarda da aynı güzergâh kullanılmaktaydı. Basra Körfezi limanlarına ulaşan mallar Körfez'e yakın şehirlerde toplanarak kara ve su yolları vasıtası ile dağıtılmaktaydı.⁵⁸⁰ Bu malların dağıtımında önemli bir rol üstlenmiş olan Tedmûrlüler, Romalılar ile Zenobia ve oğlu Vehbullat dönemi dışında genel olarak yakın ilişkiler içerisinde olmuşlardır.⁵⁸¹ Güney Arabistan'da San'a şehri üzerinden Necran vadisini takip ederek Taif, Mekke, Medine, Hicr, Tebük, Petra, Amman, Basra, Şam, Karyeteyn'e varan yol, burada da iki farklı yöne ayrılarak tarihi iki ticaret yolunu oluşturmaktaydı. Karyeteyn'den doğuya ayrılan yol Tedmûr üzerinden Fırat nehrine oradan da Karkemiş vasıtası ile Anadolu'da Urfa'ya ulaşmakta olup bu yol nehir vasıtası ile Basra ticaret yoluyla birleşmekteydi. Bu yolun Şam ile Tedmûr arasında kalan kısmı "Diyoklesyan Yolu" olarak adlandırılan tarihi ticaret yoluna dâhildir. Karyeteyn'den batıya ayrılan ikinci yol ise Humus ve Hama üzerinden Anadolu'ya girerek günümüzde bir ören yeri olan Sard şehrine kadar ulaşmaktaydı. Sard şehrinde başlayarak Basra körfezinde bulunan Susa şehrine kadar yaklaşık 2500 kilometrelik ticari ve stratejik açıdan önemli yola ise "Kral Yolu" denilmekteydi. Ayrıca Basra Körfezinden başlayarak Rumma vadisi ve Necid bölgesi üzerinden Mekke'ye ulaşan bir başka yol da ticaret kervanlarının kullandığı yollar arasındaydı.⁵⁸²

Tedmûr Araplarının ticaretlerine dair genel bilgileri Tedmûr şehrinin güney kalıntıları içerisinde Rus Prensi Lazarev tarafından 1881 yılında bulunan Palmir tarifnamesi olarak adlandırılan yazıttan öğrenmekteyiz.⁵⁸³ Palmir tarifnamesi doğrultusunda ticari faaliyetler ele alındığında yerli kervanlar vasıtası ile Çin, Hindistan ve Türkistan'dan gelen mallar taşınmaktaydı. Tedmûr ticaret kervanlarının

⁵⁷⁹ Çağatay, **İslâm'dan Önce Arap Tarihi ve Cahiliye Çağı**, s.41

⁵⁸⁰ Çağatay, **İslâm'dan Önce Arap Tarihi ve Cahiliye Çağı**, s. 50.

⁵⁸¹ Hitti, **Siyasi ve Kültürel İslâm Tarihi**, s. 116; Ağırakça, "Tedmûr", **DİA**, s.265; Çağatay, **İslâm'dan Önce Arap Tarihi ve Cahiliye Çağı**, s. 42.

⁵⁸² Çağatay, **İslâm'dan Önce Arap Tarihi ve Cahiliye Çağı**, s. 49-51.

⁵⁸³ Çağatay, **İslâm'dan Önce Arap Tarihi ve Cahiliye Çağı**, s. 51.

Uzak Doğu mallarını taşımaları için Sâsâni toprakları ve bilhassa Basra Körfezi büyük bir önem taşımaktaydı.⁵⁸⁴

Tedmûrlüler farklı coğrafyalardan gelen oldukça çeşitli malların taşımalarını gerçekleştirmektedirler. Fenike ve Mezopotamya'dan tunç ve bronz heykeller; Fenike'den altın, gümüş ve cam vazolar; İndüs nehrinin döküldüğü ağızlardan birinde bulunan Barbarikum limanından pamuklu kumaşlar ve kokular Tedmûr kervanları vasıtası ile taşımaktaydı.⁵⁸⁵ Tedmûr aynı zamanda Asya ve Avrupa arasında taşınan mallar için bir antrepo görevi görmekteydi. Güneydoğu Asya'dan, Karanfil, kakule, hindistancevizi kabuğu ve hindistan cevizinden üretilen muhtelif baharatlar, tatlandırıcı maddeler, tarçın, karabiber, susam, susam yağı; Çin'den, kâğıt, mürekkep, porselen, güzel kokular, vahşi atlar ve eyerler;⁵⁸⁶ Hindistan'dan, inci, mercan, fildişi, pamuklu tekstil, kırmızı yâkut, leopar derileri, abanoz ve beyaz sandal ağacı, bakkam ağacı, kara biber, hint sümbülü, kust, misk, reçine, sülfat, amber(kehribar), reçine;⁵⁸⁷ Güney Arabistan ve Etiyopya'dan, Susam, susam yağı, kök boyalar ve buhur; Doğu Afrika'dan, egzotik ürünler, altın ve esirler yukarıda zikredilen ticaret yolları vasıtası ile Avrupa'ya satılmak üzere aktarılan ticari ürünlerdir. Avrupa'ya aktarılan bu ürünlerin karşılığında ise Avrupa'dan gelen zeytinyağı, şarap, yün ve keten kıyafetler, dekorasyon malzemeleri, şifalı bitkiler, çanak ve çömlekler ile işlemeli kıyafetler, kurutulmuş balık, orman ürünleri ile bal ve kürkler de Sâsâni toprakları ve Asya'ya ulaştırılmaktaydı.⁵⁸⁸ Avrupa'dan gelen mallar Tedmûr'de toplanırken buradan da Basra Körfezi'nde bulunan ve Avrupa'yı Uzak Doğu'ya bağlayan ticari açıdan önemli bir deniz koridoru olan Übülle'ye ulaştırılmaktaydı. Dicle nehrine yakın olan Übülle şehri vasıtası ile İran Körfezine ulaşan mallar Asya'ya ve Tisfûn çarşı ve panayırlarına aktarılmaktaydı. Asya'dan getirilen ve Avrupa'ya gönderilen mallar da yine aynı güzergâhı takip ederek

⁵⁸⁴ Brockelmann, *İslam Ulusları ve Devletleri Tarihi*, s. 6; Hitti, *Siyasi ve Kültürel İslâm Tarihi*, s. 115; Apak, *Ana Hatlarıyla İslâm Öncesi Arap Tarihi ve Kültürü*, s. 49; Kelpetin, *İslam Öncesi Kuzey ve Güney Arabistan*, s. 143.

⁵⁸⁵ Çağatay, *İslâm'dan Önce Arap Tarihi ve Cahiliye Çağı*, s. 49-50.

⁵⁸⁶ Utku, *'Kızıldeniz'de Denizcilik, Ticaret ve Yerleşim (VII. - XI. Yüzyıllar)'*, s. 299.

⁵⁸⁷ Ulaş Töre Sivrioğlu, "Sâsâniler Dönemi İran'ında Limanlar ve Deniz Ticareti", *Tarih Okulu Dergisi*, Haziran 2015, Yıl 8, sayı XXII, ss. 39-62, s.51; Utku, *'Kızıldeniz'de Denizcilik, Ticaret ve Yerleşim (VII. - XI. Yüzyıllar)'*, s. 299; Adday Şer, *Siirt Vekâyinâmesi*, (Çev. Celal Kabadayı), Yaba Yayınları, İstanbul, 2010, s. 342.

⁵⁸⁸ Utku, *Kızıldeniz'de Denizcilik, Ticaret ve Yerleşim (VII. - XI. Yüzyıllar)*, s. 299.

Avrupa'ya ulaşmaktaydı.⁵⁸⁹ Bu ticaret ağında Sâsâni toprakları Tedmûr Arapları açısından büyük bir önem taşıdığı gibi Tedmûr toprakları da Sâsâniler için batı mallarının Sâsâni topraklarına aktarımında bir gümrük deposu işlevi görmekteydi. İran Körfezinden gelen İnciler ile birlikte Sâsâniler'in başkenti olan Tisfun şehrinden gelen gıda maddeleri Tedmûr ve Sâsânî ticaretine konu olan ürünlerdir.⁵⁹⁰

Nebatiler'in yıkılmasının ardından Petra şehrinin ticari fonksiyonlarını üstlenen Tedmûr şehri, Tedmûr krallığının yıkılmasının ardından sahip olduğu ticari avantajları Petra şehrine benzer şekilde yitirmiştir. Oluşan ticari faaliyet boşluğunu ise bir başka Roma müttefiki olan Gassâni Araplarının merkezi konumundaki Busrâ şehri üstlenmiştir.⁵⁹¹

2.1.2. Dini ve Sosyal Açıdan Tedmûr (Palmira) Krallığı ile Sâsâni İmparatorluğu Arasında İlişkiler

Tedmûr bir çöl şehri olmasına karşın mimari ve kültürel açıdan son derece önemli bir medeniyet olarak tarih sahnesinde yer almış olan bir Arap krallığıdır. Eski çağlardan beri bir yerleşim yeri olarak kullanılan Tedmûr ve civarındaki yerleşim noktalarından kalan çok sayıda kültürel miras bulunmaktadır. Tedmûr şehrinden günümüze ulaşan tarihsel miras içerisinde çok sayıda yazıt, kilise ve ibadethane bulunduğu gibi bunlar içerisinde en fazla Ba'al tapınağı göze çarpmaktadır. Tedmûr Arapları'nın dini yaşantılarına dair motiflerde Arap, Fars ve Roma izlerini görmek mümkündür.⁵⁹²

Tedmûr şehrinde yapılan kazılarda bulunan yazılı tabletler ve şehrin günümüze kalan mimari yapılarından elde edilen bilgiler ışığında Tedmûr şehri sakinlerinin büyük bir çoğunluğunda çok tanrılı bir inanç sisteminin yaygın olduğu görülmektedir. Farklı görevleri olduğuna inanılan tanrıların sayısının altmış kadar olduğu bilinmektedir.⁵⁹³ Bu tanrıların bir kısmı yerli unsurlar ihtiva ederken diğer bir kısmının ise diğer milletlerle olan etkileşimlerinden hareketle edinilmiştir. Nitekim Ba'al yerli bir tanrı

⁵⁸⁹ Yıldırım-Altungök, "Erken Ortaçağlarda Übülle Liman Kentinin İran Körfezi Açısından Önemi", **Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic**, Volume 9/4 Spring 2014, Ankara, 2014, s. 1186-1187.

⁵⁹⁰ Çağatay, **İslâm'dan Önce Arap Tarihi ve Cahiliye Çağı**, s. 49-50.

⁵⁹¹ Hitti, **Siyasi ve Kültürel İslâm Tarihi**, s. 118.

⁵⁹² Kelpetin, **İslam Öncesi Kuzey ve Güney Arabistan**, s. 151.

⁵⁹³ Çağatay, **İslâm'dan Önce Arap Tarihi ve Cahiliye Çağı**, s.47; Kelpetin, **İslam Öncesi Kuzey ve Güney Arabistan**, s. 154.

iken Bel ve Betis Babillerden, Belhammon Fenikelilerden, Baalşamin Batı Samiler ile olan etkileşimler sonucunda edinilmiş olan tanrılardır. Yunan tanrıları ile isimleri farklı olsada etkileşim sonucu edinildiği düşünülen irili ufaklı birçok Tedmûr tanrısı da bulunmaktadır.⁵⁹⁴

En yüce tanrıları olarak kabul ettikleri Ba'al için büyük bir tapınak inşa eden Tedmûrlülerin dini motiflerinde diğer Kuzey Araplarında olduğu gibi güneşle ilgili alemetler görülmektedir.⁵⁹⁵ Dini rütüeller "*komar*" adı verilen din adamları tarafından idare edilmekte olup tanrılara sunulan adaklarla yapılan toplu ibadetlerde şaraplar içilip kesilen kurbanların etleri yenilmekteydi.⁵⁹⁶ Tedmûrlüler, ölümden sonra bir hayatın olduğuna dolayısıyla ruhun ölümsüz olduğuna inanmaktaydı. Bu yüzden ölümler mumyalandıktan sonra kule şeklinde inşa edilen ve ebediyet evi olarak anılan mezarlara defnedilmekteydiler.⁵⁹⁷

Çok tanrılı bir inancı benimsemiş olan Tedmûr krallığında diğer dinlere mensup insanlarda yaşamaktaydı. Çok tanrılı inancı benimsemiş olanlar çoğunlukta iken sayıları çok fazla olmasa da Hristiyanlık inancını benimsemiş olanlar da bulunmaktaydı.⁵⁹⁸ Bizans İmparatoru Aurelianus'un Tedmûr krallığını ortadan kaldırmasının ardından Tedmûr şehri önemini yitirmiş olsa da şehirde Hristiyanlığın yayılmasına yönelik adımlar atılmıştır.⁵⁹⁹ Sâsânîler ise kuruluşlarından itibaren Tedmûr Arapları ile siyasi ve ticari noktalarda birçok zeminde ilişki ve etkileşimlerde bulunmuşlardır. Ancak dini ve sosyal açılardan ilişkilerin siyaseten oluşan durumların etkisiyle sınırlı bir düzeyde kaldığı ortadadır. Bu durumun oluşmasında Tedmûr Araplarının Roma ile olan ittifaklarının ve siyasi yakınlıklarının etkisi olduğu kadar Araplar ve Farslar arasında karşılıklı olarak yaşanan hoşnutsuzluklarda etkili olmuştur.⁶⁰⁰ Öte yandan Sâsânîlerde I. Erdeşir döneminin sonlarında ortaya çıkan Maniheizm, Tedmûr devletinin yıkılışının (272) ardından da

⁵⁹⁴ Çağatay, *İslâm'dan Önce Arap Tarihi ve Cahiliye Çağı*, s. 47.

⁵⁹⁵ Hitti, *Siyasi ve Kültürel İslâm Tarihi*, s. 118.

⁵⁹⁶ Çağatay, *İslâm'dan Önce Arap Tarihi ve Cahiliye Çağı*, s. 48.

⁵⁹⁷ Kelpetin, *İslam Öncesi Kuzey ve Güney Arabistan*, s. 153; Günaltay, *İslâm Öncesi Araplar ve Dinleri*, s. 86; Çağatay, *İslâm'dan Önce Arap Tarihi ve Cahiliye Çağı*, s.48.

⁵⁹⁸ Ağırakça, "Tedmûr", *DİA*, s. 265.

⁵⁹⁹ Kelpetin, *İslam Öncesi Kuzey ve Güney Arabistan*, s. 150.

⁶⁰⁰ Brockelmann, *İslam Ulusları ve Devletleri Tarihi*, s. 6; Lewis, *Tarihte Araplar*, s. 41; Apak, *Ana Hatlarıyla İslâm Öncesi Arap Tarihi ve Kültürü*, s. 49; Kelpetin, *İslam Öncesi Kuzey ve Güney Arabistan*, s. 143.

Sâsânîlerin gündemini fazlasıyla meşgul etmiştir. I. Şâpûr'un Sâsânî topraklarında yaşayan Araplar üzerinde önemli etkileri olan Mani b. Patak'ı Maniheizmi yayması hususunda serbest bırakmıştır.⁶⁰¹ I. Şâpûr'un ölümünün ardından sırasıyla oğulları I. Hürmüz ve I. Behram'ın çok kısa süre hükümdarlıklarında da Mani b. Patak faaliyetlerine devam etmiştir.⁶⁰² Ancak Maniheizmin ve Zerdüştlüğün muhtesipleri içerisinde Tedmûr Araplarının olduğunu söylemek oldukça güçtür. Zira Tedmûr Arapları içerisinde müttefikleri Romalıların dini Hristiyanlığın daha fazla yayıldığını görülmektedir. Nitekim m.s. 325 yılında İznik'te toplanan konsilde Piskopos Marinus, m.s. 451 yılındaki Khalkedon (Kadıköy) Konsili'nde ise Piskopos Ioannes Tedmûr Araplarını temsil etmiştir.⁶⁰³ Tedmûr topraklarında Hristiyanlığın yayılmasında Roma İmparatorluğu ile kurulan yakın ilişkilerin yanı sıra Romalıların Kuzey Arabistan'da bilhassa Suriye üzerinde destek verdikleri misyonerlik faaliyetleri etkili olmuştur. Roma böylelikle hamiliğini üstlendiği Hristiyan Araplar vasıtası ile Asya ile olan ticari faaliyetlerinde rakiplerinin engellemelerini ekarte etmeyi amaçlamıştır.⁶⁰⁴

2.2. Ticari ve Sosyal Açılardan Gassânî ve Sâsânî İlişkileri

Kuzey Arabistan'da kurulan Arap krallıklarından birisi de Kahtaniler'in Kehlân koluna mensup olan Gassânîler'dir. Yemen'de bulunan Me'rib seddinin yıkılmasının ardından Gassânîler, kabile reisleri Cefne b. Amr öncülüğünde m.s. III. asırda Suriye'ye göç etmişlerdi.⁶⁰⁵ Suriye'ye yerleşmelerinin ardından bir süre hâkimiyetleri altında yaşadıkları Kudâa kabilesinin Dâcaim koluna mensup Selim kabilesi ile giriştikleri üstünlük mücadelesinden galip ayrılmışlar ve daha sonra ise Şam ile Tedmûr bölgelerini ele geçirmişlerdir.⁶⁰⁶ Güney Arabistan ile Şam arasındaki

⁶⁰¹ Mesudi, *Kitabü't-Tenbih ve'l-İşraf*, s. 81; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-Tarih*, c. I, s. 350; Mesudi, *Muruc ez-Zeheb*, s. 219; Esko Naskali, "İran", *DİA*, s. 395.

⁶⁰² Naskali, "İran", *DİA*, s. 395.

⁶⁰³ Çağatay, *İslâm'dan Önce Arap Tarihi ve Cahiliye Çağı*, s. 45; Ağırakça, "Tedmûr", *DİA*, s. 265.

⁶⁰⁴ Zekiye Sönmez, *İslâmın Oraya Çıktığı Dönemde Arap Yarım Adası'nda Hristiyanlık*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2012, s. 99-100; Hitti, *Siyasi ve Kültürel İslâm Tarihi*, s. 94-96.

⁶⁰⁵ İbn Hişâm, *es-Siret-i İbn-i Hişâm*, s. 47; Ağırakça, "Gassânîler", *DİA*, s. 397; Çağatay, *İslâm'dan Önce Arap Tarihi ve Cahiliye Çağı*, s. 51.

⁶⁰⁶ Hitti, *Siyasi ve Kültürel İslâm Tarihi*, s. 117-118; Apak, *Ana Hatlarıyla İslâm Öncesi Arap Tarihi ve Kültürü*, s. 54; Ağırakça, "Gassânîler", *DİA*, s. 397; Muhammed Abdülkadir Hüreysât, "Belkâ", *DİA*, s. 419.

ticaret yolunun kuzey kısmını kontrolleri altına alan Gassânîler böylelikle bölgedeki konumlarını sağlamlaştırmışlardır.⁶⁰⁷

Yerleştikleri Suriye’de Romalılar ve ardılı olan Bizans ile iyi ilişkiler geliştiren Gassânîler, müttefikleri ve dindaşları olan Romalılar ile birlikte Sâsânîler’e karşı mücadele etmişlerdir. İpek Yolu, Baharat Yolu, Akdeniz Havzası ve Basra Körfezi gibi ticari faaliyetlerin yoğun olarak yaşandığı bölgelere yakın bir konumda yer alan Gassânîler, Sâsânîler ve Romalılar arasında yaşanan ticaret temelli mücadelelerde taraf olmuşlardır.⁶⁰⁸ Nitekim Gassânîler, Romalılar ile tesis ettikleri ittifakın ve kendi menfaatlerinin de bir gereği olarak Roma’dan yana tavır almışlardır. Ancak Sâsânîler ile olan coğrafi yakınlıları siyasi ve askeri alanlarda olduğu gibi ticari ve dini alanlarda da etkileşim yaşanması sonucunu doğurmuştur.

2.2.1. Ticari Faaliyetler Açısından Gassânî ve Sâsânî İlişkileri

Roma İmparatorluğu daha sonraki süreçte tüm çabalarına rağmen bedevi Arap kabilelerinin ticaret kervanlarını ve şehirlerini yağmalamalarının önüne geçememiştir. Roma İmparatorluğu bu durumu ortadan kaldırma gayesi ile Suriye’de bulunan Araplar içerisinde önemli bir nüfuza sahip olan Gassânîler ile iyi ilişkiler kurmak için adımlar atmıştır. Romalıların Gassânîler ile yakınlaşmalarında etkili olan diğer hususlar ise ezeli rakipleri Sâsânîler’in Lâhmi Arapları ile aralarında tesis etmiş oldukları iyi ilişkilerin Roma İmparatorluğu sınırlarının güvenliği ile ticari faaliyetlerini tehdit eder bir hal almasıdır. Bu durum Gassânî Araplarının tampon bir devlet olarak desteklenmesini ve ticari faaliyetlerde de ortak adımlar atılmasını beraberinde getirmiştir. Roma-Gassânî yakınlaşmasında Gassânî Arapları ve hükümdarlarının bir kısmının monofizit Hristiyanlığa bağlı bulunmaları da etkili olurken bu yakınlaşma Gassânîler’e de ticari ve ekonomik açıdan menfaat sağlamıştır.⁶⁰⁹ Nitekim Gassânîler, Romalılara bağlı olarak varlıklarını sürdürdükleri dört asır boyunca Romalıların menfaatlerini korumak adına Sâsânîler ile

⁶⁰⁷ Hitti, *Siyasi ve Kültürel İslâm Tarihi*, s. 118.

⁶⁰⁸ Ağırakça, “Gassânîler”, *DİA*, s. 397; Hitti, *Siyasi ve Kültürel İslâm Tarihi*, s. 118; Çağatay, *İslâm’dan Önce Arap Tarihi ve Cahiliye Çağı*, s. 51-52.

⁶⁰⁹ Lapidus, *İslam Toplulukları Tarihi*, c. I, s. 47; Hitti, *Siyasi ve Kültürel İslâm Tarihi*, s. 119-120.

mücadeleye girmişlerdir.⁶¹⁰ Buna karşılık olarak ise Romalılar'dan düzenli olarak mali yardımlar almışlardır.⁶¹¹

Sâsâniler'in ezeli rakipleri Romalılar ile giriştikleri mücadeleye Pers imparatorluğundan kalma omuzlarına yüklenmiş siyasi bir rekabet olarak algılamak doğru bir yaklaşım olmayacaktır. Nitekim girişilen mücadele sadece siyasi üstünlük sağlama yarışı olmayıp aynı zamanda ticaret yolları üzerinde hâkim olmaya dayanan ve temelinde ekonominin yer aldığı bir mücadeledir.⁶¹² Roma İmparatorluğu da diğer devletler gibi ticaretin bir gereği olarak ihtiyaç duyduğu ürünleri dışarıdan temin ederek halkın ihtiyaçlarını karşılamak ve fazla ürünlerini dışarıya satarak ekonomik manada gelir elde etmek için ticari faaliyetlerde bulunmuştur. Ancak Sâsâniler'in konumları gereği ticaret yolları üzerinde artan etkinlikleri Romalılar'ın ticari faaliyetlerini olumsuz etkilemiştir. Bunun bir sonucu olarak da Roma pazarları canlılığını yitirmiştir.⁶¹³ Sâsâniler'in engelleme çabalarına rağmen Romalılar, Tedmur Arapları ile tesis ettikleri ittifak sayesinde Asya ve Uzak Doğu ile gerçekleştirdikleri ticareti sürdürmeyi başarmışlardır.⁶¹⁴ Roma İmparatorluğu, Sâsâniler'e karşı Doğu Akdeniz kıyıları ile ticaret güvenliğini sağlamak için Tedmûr'un ticari konumundan istifade ederek Roma topraklarına Doğu'dan gelen malların ulaşımını sağlamayı başarmışlardır.⁶¹⁵ Tedmûr Krallığının yıkılmasının ardından bu durumu fırsata çeviren Gassâniler, Tedmûr şehrinin tüm ticari potansiyelini aynıyle başkentleri olan Bûsra şehrine aktarmış ve Tedmûr Araplarınca yapılan kervan taşımacılığı Gassânîler tarafından yapılmıştır.⁶¹⁶ Bûsra şehri, değişik ticari yollarla Uzak Doğu, Asya, Avrupa ve Sâsânî mallarının toplandığı önemli bir pazar haline gelmiştir. Böylelikle Bûsra, artan ticari potansiyeline bağlı olarak ticaret kervanlarının uğradığı ticari bir merkez olmuştur.⁶¹⁷

⁶¹⁰ Günaltay, **İslam Öncesi Araplar ve Dinleri**, s. 45-46.

⁶¹¹ Kelpetin, **İslam Öncesi Kuzey ve Güney Arabistan**, s. 159.

⁶¹² İbnu'l-Esir, **el-Kâmil fi't-Tarih**, c. I, s. 349.

⁶¹³ Altungök, **İslâm Öncesi İran'da Devlet ve Ekonomi –Sâsâni Dönemi-**, s.319.

⁶¹⁴ Lewis, **Tarihte Araplar**, s. 41; Apak, **Ana Hatlarıyla İslâm Öncesi Arap Tarihi ve Kültürü**, s. 49.

⁶¹⁵ Brockelmann, **İslam Ulusları ve Devletleri Tarihi**, s.6; Apak, **Ana Hatlarıyla İslâm Öncesi Arap Tarihi ve Kültürü**, s. 49; Kelpetin, **İslam Öncesi Kuzey ve Güney Arabistan**, s. 143.

⁶¹⁶ Hitti, **Siyasi ve Kültürel İslâm Tarihi**, s. 118.

⁶¹⁷ Mustafa Fayda, "Bûsra", **DİA**, İstanbul 1992, VI, s. 470-472.

Sâsâniler, II. Hürmüz (302-309) döneminde Gassâniler'i hâkimiyetleri altına alarak Romalıların elde ettikleri siyasi ve ticari kazanımları ortadan kaldırmak istemişlerdir. Sâsâniler'in Romalılar ve Gassâniler ile giriştikleri mücadeleleri fırsat bilerek ayaklanan Bahreyn'de yaşayan Arap kabileleri Sâsâniler'in Bahreyn'de bulunan ticaret kolonilerini yağmalamışlardır.⁶¹⁸ Bahreyn'de yaşanan ayaklanmalar ile birlikte I. Şapur döneminde körfezde sağlanan asayişde yeniden bozulmuştur.⁶¹⁹ Körfezde yeniden düzeni sağlamak amacıyla harekete geçen II. Hürmüz'ün, Gassâniler ile yapılan çarpışmalarda aldığı yaranın etkisi ile yaşamını yitirmesinin ardından Sâsâniler'de 309 ile 325 yılları arasında 16 yıl sürecek bir iktidar boşluğu yaşanmıştır.⁶²⁰ Sâsâni tahtında henüz kundakta olan II. Şapur'un bulunmasıyla yaşanan iktidar boşluğu neticesinde Romalıların İpek Yolu ticaretinde Sâsâniler kaynaklı olarak yaşadıkları sıkıntıların giderilmesinde önemli bir avantaj sağlamıştır. Sâsâniler'de yaşanan iktidar boşluğu birçok Arap kabilesi gibi Gassâniler'in de dikkatini çekerek Sâsânî topraklarına saldırımları için fırsat doğmuştur. Gassâniler, Abdulkays, Beni Ayyar ve Bahreyn'de bulunan Arap kabilelerini de yanlarına alarak ile birlikte Erdeşir-i Hürre sahillerinde bulunan Sâsâni köy ve kasabalarını yağmalamışlardır. Bu saldırılar sonucunda Sâsâniler, Basra Körfezinde bulunan limanlar üzerindeki hâkimiyetlerini tamamen yitirmişlerdir. Gassânî saldırılarına Sâsâniler'in hiçbir mukavemet gösterememesi üzerine Gassâniler, Sâsâniler'in müttefiki olan Lâhmi Araplarının topraklarından başlayarak Sâsâni başkenti Tisfûn'u da içine alacak şekilde yağmalar başlatmıştır. İyâd kabilesi Sevâd bölgesini ele geçirerek burada yaşayan çiftçiler haraca bağlanmıştır.⁶²¹ Suriye'de bulunan Gassâniler ise bu dönemde ekseriyetle el-Cezire üzerine akınlar geçekleştirmişlerdir.⁶²² Böylelikle Körfez ticareti II. Şapur'un tahta çıkmasından sonra (325) Basra Körfezinde hâkimiyeti sağlayacağı yıllara kadar Sâsâniler'in yaşadığı fetret nedeniyle Gassâniler'in kontrolünde kalmıştır. Gassânî saldırıları

⁶¹⁸ İbnu'l-Esir, **el-Kâmil fi't-Tarih**, c. I, s. 354; Taberi, **Tarih-i Taberi**, c. II, s. 448.

⁶¹⁹ Altungök-Yıldırım, **Siyasi Açından Arap İran İlişkileri**, s. 43; Naskali, "Sâsâniler", **DİA**, s. 175.

⁶²⁰ Taberi, **Tarih-i Taberi**, c. II, s. 448; İbnu'l-Esir, **el-Kâmil fi't-Tarih**, c. I, s. 354.

⁶²¹ İbnu'l-Esir, **el-Kâmil fi't-Tarih**, c. I, s. 354; Taberi, **Tarih-i Taberi**, c. II, s. 449.

⁶²² Dineveri, **el-Ahbâru't-Tivâl**, s. 102.

Sâsânîlerin ticari faaliyetlerine ağır bir darbe vurarak Sâsânîleri ekonomik açıdan istikrarsızlığa sürüklemiştir.⁶²³

II. Şapur'un büyüyerek yönetime hâkim olmasıyla Sâsânîler, Gassânîlerin eline geçen ticari yolları tekrar kontrolleri altına alarak Romalıların Asya'dan gelen ticari ticari ürünlere kolay ulaşmalarını engelleme girişiminde bulunmuşlardır. Bu amaçla Sâsânîler, Romalıların ithal ettiği ürünlerin başında gelen ham ipeğe uyguladıkları vergiyi arttırarak kendi üretimleri olan işlenmiş ipek ürünlerini Roma'ya satmak böylelikle ipek konusunda Roma'yı kendilerine bağımlı kılmayı amaçlamışlardır. Sâsânîlerin bu hamlesine karşı Romalılar, Gassânîler ve Habeşliler vasıtası ile Baharat Yolu üzerinden getirdikleri başta ham ipek olmak üzere birçok ürünü daha ucuz olarak elde etmişlerdir. Baharat Yolu üzerinden Habeşliler ve Gassânîler vasıtası ile getirdikleri başta ham ipek olmak üzere birçok ürünü daha ucuz bir şekilde elde etmişlerdir.⁶²⁴ Romalılar'ın, Asya'dan getirdikleri ham ipeği işleyen Gassânîler, Sâsânîler'in ekonomik olarak sağlayacakları kazançları kendileri elde etmişlerdir. Gassânî tüccarları Sâsânî pazarlarından tedarik ettikleri ham ipeği işledikten sonra Fransa'ya kadar uzanan ticaret ağı vasıtasıyla satarak büyük gelir elde etmişlerdir.⁶²⁵

Sâsânî topraklarında “vazar” olarak isimlendirilen büyük birçok pazar bulunmaktaydı. Vazarlarda pekçok farklı coğrafyadan gelen tüccarlar yaptıkları alışverişler ile Sâsânî ticaretini canlı tutmaktaydılar.⁶²⁶ Gâssânîler, Bizans İmparatorluğunun Sâsânî pazarları ve ticaret yollarında yaşadıkları sıkıntılara Yemen ve Hicaz üzerinden Asya pazarlarına ulaşan ürünlerin kervanlar vasıtası ile taşındığı bir merkez olarak alternatif sağlamışlardır. Özellikle Busrâ ve Havran gibi şehirleri Asya ve Avrupa mallarının yer aldığı önemli birer ticaret şehri olarak ön plana çıkarmışlardır.⁶²⁷

⁶²³ Taberi, **Tarih-i Taberi**, c. II, s. 451; Çağatay, **İslâm'dan Önce Arap Tarihi ve Cahiliye Çağı**, 56; Kapar, “Lâhmi”, **DİA**, s. 55.

⁶²⁴ Mehmet Ertan Bamyacı, **Bizans İmparatorluğunda Ticaret (VI-VII. Yüzyıllar)**, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Elazığ, 2013, s. 34-35.

⁶²⁵ W. Heyd, **Yakın-Doğu Ticaret Tarihi**, (Çev. E.Z. Karal). Türk Tarih Kurumu, Ankara 2000, s. 23-24.

⁶²⁶ Altungök, **İslâm Öncesi İran'da Devlet ve Ekonomi –Sâsânî Dönemi-**,s. 309-311.

⁶²⁷ Kelpetin. **İslam Öncesi Kuzey ve Güney Arabistan**, s. 164-165.

Bu dönemde dikkat çeken bir durum ise Sâsânîlerin özellikle ülkenin batı kesimlerinde gerçekleştirilen ticari faaliyetlerin yoğunluğundan kaynaklı olarak aşırı derecede biriken paraları kontrol altına almak amacıyla bankacılık faaliyetlerinde bulunmuş olmasıdır. Bu bankalar devletin güvendiği şahısların idaresine verilerek borç verme, diğer devletlere ait paraları Sâsânî parasına çevirme ve resmi belgeler karşılığında para mübadelesinde bulunurlardı. Sâsânî pazarlarına ürün temin etmek için gelen yabancı tüccarlar paralarını Sâsânî parasına çevirmek için bankalara müracaat ederlerdi. Ancak yabancı tüccarların bahsi geçen işlemleri yapabilmeleri için kendi devletlerinden almış oldukları resmi beratı taşımaları zorunlu bir uygulamaydı. Sâsânîlerin bu beratlar için kullandıkları “çek” ve “senet” tabirleri Avrupa dillerine geçerek günümüze kadar bankacılık sektöründe kullanılagelmiştir. Bu tabirlerin Avrupa’ya ulaşarak bankacılıkta kullanılması Gassânî tüccarları aracılığıyla gerçekleşmiştir.⁶²⁸

Gassânîlerin, Sâsânî’ler ile olan ticarinde öne çıkan ürünler genellikle kendi imalatları olmayan nakiyesini üstlendikleri ürünlerdir. Gassânîler ile Sâsânîler arasında gerçekleştirilen ticari faaliyetlerde işlenmiş kıymetli taşlar, altın, bakır ve demir gibi madenlerden üretilen madeni eşyalar, ipek, yün, deri ve pamuktan üretilen kıyafet ve kilimler ile birlikte ilaç ve koku gibi ürünler en fazla revaçta olan ürünler olmuştur.⁶²⁹ Bu ürünler arasından Avrupa’da işlenen kıymetli taşlar, altın, bakır ve demir gibi ürünler ile Yemen topraklarından getirilen kokular, yün, deri ve pamuk gibi ürünler Gassânîler tarafından kervanlarla Basra Körfezine taşınırken Sâsânî pazarlarından alınan başta ham ipek ve çeşitli baharatlar olmak üzere çoğu Asya menşeli ürünlerde yine Gassânîler vasıtasıyla Avrupa’ya ulaşmaktaydı.⁶³⁰

2.2.2. Dini ve Sosyal Açılardan Gassânî ve Sâsânî İlişkileri

Gassânîler Yemen, Suriye ve Bizans medeniyetlerini birleştirerek dört asır boyunca Romalılara bağlı olarak varlıklarını sürdürmüşlerdir.⁶³¹ Romalılar ile Sâsânîler arasında tampon bir devlet vazifesi gören Gassânîler, Sâsânîler ve müttefikleri olan Lâhmiler ile sürekli olarak savaş halinde olmalarına karşın bulundukları Suriye

⁶²⁸ Altungök, *İslâm Öncesi İran’da Devlet ve Ekonomi –Sâsânî Dönemi-*, s. 310-312.

⁶²⁹ Altungök, *İslâm Öncesi İran’da Devlet ve Ekonomi –Sâsânî Dönemi-*, s. 309-311.

⁶³⁰ Utku, *Kızıldeniz’de Denizcilik, Ticaret ve Yerleşim (VII. - XI. Yüzyıllar)*, s. 288-299.

⁶³¹ Ağırakça, “Gassânîler”, *DİA*, s. 398; Kelpetin, *İslam Öncesi Kuzey ve Güney Arabistan*, s. 164.

bölgesinde önemli bir medeniyet ortaya koymuşlardır.⁶³² Gassânilerin ortaya koydukları medeniyetin Sâsânî müttefiki olan Lâhmilerin medeniyetinden daha ileri seviyelerde olduğunu söylemek mümkündür.⁶³³ Gassânî şehirlerinde çok sayıda kilise, hamam, tiyatro, saray, bazalt taşlarından yapılmış ev ile zafer taklarından oluşan çok sayıda mimari eser inşa edilmiştir.⁶³⁴

Gassânî topraklarında İslam öncesi dönemde Araplar arasında yaygın olan putperestliğin aksine Hristiyanlık daha yoğun olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu durumun ortaya çıkmasında Gassânîlerin Roma İmparatorluğu ile olan yakınlıkları etkili olurken bölgede misyonerlik faaliyetlerinde bulunan Hristiyan din adamlarının çalışmaları büyük önem taşımaktadır. Yapılan misyonerlik faaliyetlerinin neticesinde Suriye Araplarının büyük bir kısmını kapsayacak şekilde Hristiyanlık yayılmış ve Gassânîler inanç olarak Monofizit Hristiyanlığı benimsemişlerdir.⁶³⁵ Gassânîlerin Roma ile olan siyasi ve dini yakınlıkları, aynı siyasi zeminde buluşamayan Gassânîler ile Sâsânîler arasında dini etkileşimlerin sınırlı bir düzeyde kalmasını sağlamıştır. Ayrıca Araplar ve Farslar arasında yaşanan hoşnutsuzluklarda etkili olmuştur.⁶³⁶

Gassânîler Hristiyanlığı benimsemelerinin ardından gerek bulundukları Suriye bölgesinde gerekse Arap Yarımadası'nın diğer kısımlarında Hristiyanlığın yayılması için misyonerlik faaliyetlerine destek olmuş ve çok sayıda kilise inşa etmişlerdir.⁶³⁷ Monofizit Hristiyan olan Gassânî kralı Hâris b. Cebele Kostantiniye'yi ziyaretinde Urfa monifizit piskoposu Ya'kûb el-Berâda'i'yi de beraberinde götürmüştür. Bu ziyaret ile birlikte Ya'kûb el-Berâda'i Suriye Araplarının dini lideri olarak atanırken, Monofizit Hristiyanlar ile Bizans İmparatorluğu arasındaki sorunların azalmasında Gassânîler önemli bir rol üstlenmişlerdir. Ancak Gassânîler Bizans'ın menfaatleri doğrultusunda hareket etmelerine ve Hristiyanlığı benimsemiş olmalarına rağmen çoğu kez Bizanslılardan benzer yaklaşım görememişlerdir. Babası gibi Monofizit

⁶³² Günaltay, **İslam Öncesi Araplar ve Dinleri**, s. 45-46.

⁶³³ Hitti, **Siyasi ve Kültürel İslâm Tarihi**, s. 122.

⁶³⁴ Kelpetin, **İslam Öncesi Kuzey ve Güney Arabistan**, s. 164; Hitti, **Siyasi ve Kültürel İslâm Tarihi**, s. 122-123; Ağırakça, "Gassânîler", **DİA**, s. 398.

⁶³⁵ Ağırakça, "Gassânîler", **DİA**, s. 398.

⁶³⁶ Brockelmann, **İslam Ulusları ve Devletleri Tarihi**, s.6; Lewis, **Tarihte Araplar**, s. 41; Apak, **Ana Hatlarıyla İslâm Öncesi Arap Tarihi ve Kültürü**, s. 49; Kelpetin, **İslam Öncesi Kuzey ve Güney Arabistan**, s. 143.

⁶³⁷ Sönmez, **İslamın Oraya Çıktığı Dönemde Arap Yarım Adası'nda Hristiyanlık**, s. 101.

Hristiyan olan Münzir b. Hâris'in Suriye bölgesinde artan nüfuzu bazı Bizans idarecilerince hoş görülmemiştir. Nihayetinde Münzir b. Hâris dini bir ayin esnasında Bizans komutanı Magnus tarafından yakalanarak Sicilya'ya sürgüne gönderilmiştir.⁶³⁸ Böylelikle Gassâni Araplarında oluşan otorite boşluğu Sâsânilerin Suriye'yi işgali ile sonuçlanmıştır.⁶³⁹

2.3. Ticari ve Sosyal Açılardan Lâhmi-Sâsâni İlişkileri

Kuzey Arabistan'da kurulan Arap Devletlerinden biride Lâhmi Devletidir.⁶⁴⁰ Merib barajının yıkılmasının ardından Arabistan'ın güneyinden Kızeye göç eden Lâhmîler, Kûfe'nin güneyinde Necef ve Fırat nehirleri arasında birçok su kanalının bulunduğu, tahıl ve hurma tarımına uygun, geniş bir ovada kurulan Hire'ye yerleşmişlerdir.⁶⁴¹

Hire şehri, İran, Roma ve Arabistan toprakları arasında sahip olduğu stratejik konumu iyi değerlendirerek bu bölgeler arasında gerçekleştirilen transit ticarete önemli bir merkez haline gelmiştir. Ticaret vasıtası ile zenginleşen şehir farklı bölgelerden birçok insanı kendisine çekmiş ve zamanla Arapların, Rumların ve Farsların yaşadığı kozmopolit bir şehre dönüşmüştür. Şehrin sahip olduğu zenginlik mimarisine de yansımıştır. Şehirde pekçok saray ve kasır yapılmış, halk arasında Hristiyanlığın yayılmasıyla kilise ve manastır gibi yapılarda inşa edilerek şehrin mimarisine katkıda bulunulmuştur.⁶⁴²

2.3.1. Ticari Faaliyetler Açısından Lâhmi ve Sâsâni İlişkileri

Sâsânî Devletinde tarım ve hayvancılığın yanında ticaret ülke ekonomisinde önemli bir yere sahipti.⁶⁴³ Sâsânîler, I. Erdeşir ve oğlu I. Şapur dönemlerinde Basra Körfezi'nde Roma ve Arap hâkimiyetinde bulunan Körfez ticaretini ele geçirmeyi amaçlamışlar ve bunda da kısmen başarılı olmuşlardır. Sâsânîler, Basra Körfezi'ndeki ticareti tamamen kontrol edebilmek için bölge ticaretinde kilit rol

⁶³⁸ Sönmez, *İslâmın Oraya Çıktığı Dönemde Arap Yarım Adası'nda Hristiyanlık*, s. 99-100; Hitti, *Siyasi ve Kültürel İslâm Tarihi*, s. 121-122; Aktan, *İslâm Tarihi: Başlangıcından Emevîler'in Sonuna Kadar*, s. 31; Ağırakça, "Gassânîler", *DİA*, s. 398.

⁶³⁹ Günaltay, *İslâm Öncesi Araplar ve Dinleri*, s. 46; Ağırakça, "Gassânîler", *DİA*, s. 398.

⁶⁴⁰ Günaltay, *İslâm Öncesi Araplar ve Dinleri*, s. 47

⁶⁴¹ Neşet Çağatay, *İslâm'dan Önce Arap Tarihi ve Cahiliye Çağı*, s.54-55; ed-Dâkûki, "Hire", *DİA*, s. 122-123; Algül, "Ezd", *DİA*, s. 46.

⁶⁴² ed-Dâkûki, "Hire", *DİA*, s. 122.

⁶⁴³ Altungök, *İslâm Öncesi İran'da Devlet ve Ekonomi –Sâsâni Dönemi-*, s. 304-306.

üstlenen Lâhmi Arapları ile işbirliğine giderek Körfez ticaretini tamamen kontrolleri altına almışlardır.⁶⁴⁴ Sâsânîler Lâhmîler ile gerçekleştirdikleri ittifakla Romalıların Suriye Arapları vasıtası ile Basra Körfezi'nde kurdukları hâkimiyeti yıkarak onların yerine Körfez ticaretinde hâkim güç haline gelmişlerdir. Bu ittifakın bir diğer faydasıda Sâsânîlerin Lâhmîler yardımıyla Basra Körfezi'nde asayiş sağlayarak bölge ticaretini uzun yıllar sürecek bir istikrara kavuşturmuş olmasıdır.⁶⁴⁵

Sâsânîlerin, Lâhmîler ile tesis ettikleri ittifak ile sadece Basra Körfezi'nde gerçekleştirilen ticaretin güvenliğini değil aynı zamanda Sâsânîlerin Kuzey Arabistan gerçekleştirdikleri ticari faaliyetlerinde güvenliğini sağlamışlardır. Lâhmîler ayrıca Hire'den Güney Arabistan'a giden Sâsânî ticaret kervanlarını organize etmiş ve korunmasını üstlenerek ticaretin sağlıklı bir şekilde gerçekleşmesini sağlamışlardır.⁶⁴⁶ Lâhmîler bölgelerinde bulunan ve kervanların ihtiyaç duyduğu su kaynakları ile otlakların güvenliğini sağlayarak kervanların uzun yolculuklarında ihtiyaç duydukları güvenli dinlenme yeri, su ve kervanlardaki hayvanlar için yiyecek imkânı sağlamışlardır. Lâhmîler, böylelikle hem müttefikleri olan Sâsânîler'in hem de kendilerine bağlı bulunan Arap kabileleri açısından önem arz eden otlaklar ve su kuyularında da tesis ettikleri güven ile Sâsânîler ile aralarındaki yakınlığı arttırmışlardır.⁶⁴⁷

Sâsânîler'in ticari faaliyetlerinde Lâhmîler'den istifade ettiği bir diğer husus Hire şehrinin sahip olduğu konum olmuştur. Hire Şehri konumu itibarıyla Çin, Hindistan, Suriye, Bahreyn, Arap Körfezi, Yemen ve Avrupa arasında gerçekleştirilen ticari faaliyetlerde kavşak noktasında yer alarak diğer devletler gibi içinde Sâsânîler transit ticaret açısından önemli duraklardan birisi olmuştur.⁶⁴⁸ Hindistan ile Avrupa arasında ticareti gerçekleşen malların bir kısmı Sâsânî coğrafyasına deniz yolu ile ulaşmıştır. Hindistan'dan Basra Körfezi limanlarına gelen mallar, Dicle, Übülle ve Fırat

⁶⁴⁴ İbnu'l-Esir, **el-Kâmil fi't-Tarih**, c. I, s. 343-346; Taberi, **Tarih-i Taberi**, c. II, s. 433; Çağatay, **İslâm'dan Önce Arap Tarihi ve Cahiliye Çağı**, s. 49.

⁶⁴⁵ Çağatay, **İslâm'dan Önce Arap Tarihi ve Cahiliye Çağı**, s. 49; Altungök-Yıldırım, **Siyasi Açidan Arap İran İlişkileri**, s. 29-30; Kelpetin, **İslam Öncesi Kuzey ve Güney Arabistan**, s. 168.

⁶⁴⁶ Kelpetin, **İslam Öncesi Kuzey ve Güney Arabistan**, s. 168; Çağatay, **İslâm'dan Önce Arap Tarihi ve Cahiliye Çağı**, s. 62.

⁶⁴⁷ Altungök-Yıldırım, **Siyasi Açidan Arap İran İlişkileri**, s. 35.

⁶⁴⁸ Mahmut Esmer, **İslam Fethine Kadar Hire Şehri'nin Arap Kültüründeki Yeri ve Önemi**, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2017, s. 104; Kelpetin, **İslam Öncesi Kuzey ve Güney Arabistan**, s. 168.

nehirleri vasıtasıyla taşınarak Hire'ye aktarılmaktaydı. Hire'deki mallar buradan da Suriye'deki Rakka (Callinicum) şehrine kadar ulaşmaktaydı. Suriye'ye ulaşan Hindistan malları kara ve deniz yollarıyla Avrupa'ya taşınmaktaydı.⁶⁴⁹

Hire'de her yıl büyük bir panayır kurulmakta olup bu panayıra Yemen, Hicaz, Suriye, Umman ve Bahreyn'de bulunan Arap ticaret kervanlarının yanı sıra Hindistan ve Sâsâni topraklarından çok sayıda kervan katılmaktaydı.⁶⁵⁰ Güney Arabistan'dan gelen ticaret kervanları Hire şehri üzerinden Sâsâni toprakları ile çeşitli ticari ilişkilerde bulunmuşlardır. Hicaz bölgesinde bulunan Kureyş Arapları da her yıl iki defa düzenledikleri kervan seyahatlerinin birisini Sâsâni şehirlerine gerçekleştirmişlerdir. Kureyşliler, Sâsânîler ile olan alışverişlerinde genellikle gıda maddesi, kumaş, mum ve şeker gibi malzemelerin ticaretini yapmışlardır.⁶⁵¹ Hz. Peygamber'in büyük dedesi Muttalib ile kardeşi Nevfel Sâsânîler ve Lâhmîler ile yaptıkları ticari anlaşmalar sayesinde Sâsâni ve Lâhmi topraklarında rahatlıkla ticari faaliyetlerde bulunabilmekteydiler. Muttalib ve Nevfel'in yaptığı ticari anlaşmalar Kureyşli tüccarlara da kolaylık sağlamış ve onlarda Hz. Peygamberin nübüvvetine kadar bu topraklarda ticari faaliyetlerini rahatlıkla yürütmüşlerdir.⁶⁵² Öte yandan Hire kervanlarında ücretli olarak muhafızlık eden Kureyşliler de bulunmuştur.⁶⁵³ Sâsâni hükümdarları Mekke yakınlarında kurulan Ukkaz panayırına her yıl büyük bir tüccar kafilesi göndermekteydiler. II. Hüsrev döneminde Beni Âmir Arapları'nın Sâsâni kervanını yağmalamaları üzerine Lâhmi hükümdarı Numan b. Münzir, bölgeye askeri birlikler sevk ederek Sâsânî kervanlarının güvenliğini sağlamıştır.⁶⁵⁴

2.3.2. Dini ve Sosyal Açılardan Lâhmi (Hire) Krallığı ile Sâsâni İmparatorluğu Arasında İlişkiler

Farslar ve Araplar Pers İmparatorluğundan bu yana başta Basra Körfezi, Mezopotamya ve Irak olmak üzere aynı coğrafyayı paylaşan iki farklı millet olarak içiçe yaşamış ve etkileşimde bulunmuşlardır. Bu durum Perslerin yıkılmasının

⁶⁴⁹ Sivrioğlu, "Sâsâniler Dönemi İran'ında Limanlar ve Deniz Ticareti", s. 43; Çağatay, **İslâm'dan Önce Arap Tarihi ve Cahiliye Çağı**, s. 62.

⁶⁵⁰ Kapar, "Lâhmiler", **DİA**, s. 255.

⁶⁵¹ Zeydan, **İslâm Uygurlukları Tarihi**, I, s. 49.

⁶⁵² Çağatay, **İslâm'dan Önce Arap Tarihi ve Cahiliye Çağı**, s. 62.

⁶⁵³ İbnu'l-Hişam, **es-Siret'ün-Nebeviyye**, c. 1, s. 114-115.

⁶⁵⁴ Çağatay, **İslâm'dan Önce Arap Tarihi ve Cahiliye Çağı**, s. 59.

ardından aynı coğrafya üzerinde devlet kuran bir başka Pers hanedanı Partlar döneminde de benzer şekilde devam etmiştir. Sâsânîlerin kurulmasıyla I. Erdeşir döneminde Basra Körfezi, Mezopotamya ve Irak'da sağlanan Sâsânî hâkimiyeti yaşanan siyasi gelişmelerle birlikte bu bölgelerde Sâsânîlere tabi olarak etkinlik gösterecek Lâhmî krallığının kurulmasını da beraberinde getirmiştir. Sâsânîlere bağlı olarak yaklaşık 3 asır boyunca varlığını sürdüren Lâhmî Arapları ile Sâsânîler arasında yaşanan yakınlık sadece siyasi ve ticari alanlarda yaşanan ilişkilerle sınırlı olmayıp bu alanlarda yaşanan yakınlık etkisini dinde de göstermiştir.⁶⁵⁵

Lâhmîlerin hüküm sürdüğü topraklarda halk ekseriyetle Bahreyn, Umman, Suriye üzerinden gelen Tenûh, Lâhm, İbâd ve Ahlaf gibi Yemenli Araplar, İran'dan gelen Farslar ile Suriye, İran ve Bizans (Doğu Roma) üzerinden gelen farklı topluluklardan oluşmaktaydı.⁶⁵⁶ Lâhmîlerin sahip olduğu etnik farklılıklar dinde yansımış ve buna bağlı olarak Lâhmî topraklarının tamamında dinsel yapı farklılık göstermiştir.⁶⁵⁷ Farklı millet ve toplumların yaşadığı Lâhmî topraklarında Hristiyanlık, Putperestlik, Yahûdilik, Manihezim, Mazdeizm, Mecûsilik ve Sabailik⁶⁵⁸ gibi birçok dinin muntesi bir arada yaşamıştır.⁶⁵⁹

Çok tanrılı bir inanç olan putperestlik, İslâm öncesi dönemde diğer tüm Arap toplulukları arasında olduğu gibi Lâhmi toplumunda da yaygın olan bir inançtı. Lâhmîlerin birçok putu bulunmakla birlikte Sebd ismindeki put diğer Araplardan farklı olarak Hirelilere ait bir puttu. Cahiliye Araplarının taptıkları putların birçoğu Hire'de de bilinir ve putlara kurbanlar kesilir ve adaklar adanırdı. Lat, Menat ve Uzza putları bunların en önemlilerindendir. Hire'de Uzza putuna sabahyıldızı olarak inanıldığı gibi Münzir b. Nû'man, Lat ve Uzza üzerine yemin ederek görevine

⁶⁵⁵ İbnu'l-Esir, **el-Kâmil fi't-Tarih**, c. I, s. 346; Taberi, **Tarih-i Taberi**, c. II, s. 433; Altungök-Yıldırım, **Siyasi Açından Arap İran İlişkileri**, s. 30-31; Kelpetin, **İslâm Öncesi Kuzey ve Güney Arabistan**, s. 168; Günaltay, **İslâm Öncesi Araplar ve Dinleri**, s. 47; Apak, **Ana Hatlarıyla İslâm Öncesi Arap Tarihi ve Kültürü**, s. 60; Kapar, "Lâhmiler", **DİA**, s. 54; Azizova, "Tenûh", **DİA**, s. 468.

⁶⁵⁶ ed-Dâkûki, "Hire", **DİA**, s. 122.

⁶⁵⁷ Esmer, **İslâm Fethine Kadar Hire Şehri'nin Arap Kültüründeki Yeri ve Önemi**, s. 110; Mustafa Sabri Küçükaşçı, "Hicaz", **DİA**, XVII, s. 435.

⁶⁵⁸ Güney Mezopotamya'da yaşayan ve ışık-karanlık düalizmine dayalı gnostik inançlarıyla tanınan topluluğun bağlı bulunduğu din. Bkz. Şinasi Gündüz, "Sabailik", **DİA**, XXXV, s. 341.

⁶⁵⁹ Çağatay, **İslâm'dan Önce Arap Tarihi ve Cahiliye Çağı**, s. 63; Kelpetin, **İslâm Öncesi Kuzey ve Güney Arabistan**, s. 182; Kapar, "Lâhmiler", **DİA**, s. 255; Sönmez, **İslâmın Ortaya Çıktığı Dönemde Arap Yarımadasında Hristiyanlık**, s. 112.

başlamış, esir olarak ele geçirilen rahibeleri Uzza'ya kurban olarak adamıştır.⁶⁶⁰ Benzer şekilde Münzür b. İmrüülkays'da (III. Münzir), ele geçirdiği önemli tutsakları Uzza adına kurban etmiştir.⁶⁶¹

Hristiyanlık erken dönemlerinden itibaren Mezopotamya ve Irak'da yayılmaya başlayarak Putperestlik ile birlikte geniş kitlelere ulaşan dinlerden birisi olmuştur. Dicle ve Fırat Nehirleri arasındaki bölgelere miladi birinci asrın sonları ile ikinci asrın başlarında yayılmaya başlayan Hristiyanlık, ilk başlarda misyonerlerin çabaları ve tacirlerin faaliyetleri neticesinde muntazib edinmiştir.⁶⁶² Daha sonraki süreçlerde Lâhmî hanedanı ve krallarını kapsayacak şekilde yayılan Hristiyanlığın Lâhmî topraklarında yayılmasında Hire'nin doğu kilisesinin merkezine olan yakınlığı, ticari faaliyetler, misyonerlerin tüccar kisvesi altında tebliğ faaliyetleri ile savaşlarda ele geçirilen Hristiyan esirler etkili olmuştur. I. Şapur döneminde Bizans ile gerçekleştirilen savaşlarda içlerinde çok sayıda din adamının bulunduğu birçok Hristiyan esir edilmiştir. Esir alınan din adamlarının Mezopotamya ve Irak bölgelerine yerleştirilmesinin ardından bu esirlerden etkilenen birçok insan süreç içerisinde Hristiyan olmuştur. Ayrıca Lâhmî topraklarının kırsal kesimlerinde yaşayan Hristiyan din adamlarının Arap kabileleri arasında gezerek yaptıkları tebliğ faaliyetlerinde insanları etkilemek gayesi ile hastalıkları tedavi etmeleri, mucize ve keramet iddiaları Hristiyanlığın bu bölgelerde yayılmasında etkili olmuştur.⁶⁶³ Ruhbanların tebliğ faaliyetleri sırasında kabile reisleri ve hükümdarları tedavi ettiklerine dair çeşitli rivayetlerde bulunmaktadır. Bu rivayetlerden birisi de Marişo Azha isimli din adamının Nû'man b. Münzir'in sinir hastalığını tedavi etmesi üzerine Nû'man ve ailesinin Hristiyanlığı benimsediği yönündedir.⁶⁶⁴

Hristiyanlığın Lâhmi toprakları içerisinde yayılmasında Hire şehrinde gerçekleştirilen misyonerlik faaliyetlerinin önemli bir etkisi bulunmaktadır. Hristiyan din adamlarının Irak ve Mezopotamya'da gerçekleştirdikleri faaliyetler neticesinde Lâhmi ve Sâsânî topraklarında Hristiyanlık önemli bir kitle tarafından kabul

⁶⁶⁰ Esmer, *İslam Fethine Kadar Hire Şehri'nin Arap Kültüründeki Yeri ve Önemi*, s. 53-54; Şevket Yavuz, "Uzza", *DİA*, XLII, İstanbul 2012, s. 268.

⁶⁶¹ Çağatay, *İslâm'dan Önce Arap Tarihi ve Cahiliye Çağı*, s. 63.

⁶⁶² Sönmez, *İslâmın Ortaya Çıktığı Dönemde Arap Yarımadasında Hristiyanlık*, s. 106; Esmer, *İslam Fethine Kadar Hire Şehri'nin Arap Kültüründeki Yeri ve Önemi*, s. 50; Küçükaşcı, "Hicaz", *DİA*, XVII, s. 435.

⁶⁶³ Sönmez, *İslâmın Ortaya Çıktığı Dönemde Arap Yarımadasında Hristiyanlık*, s. 106-107.

⁶⁶⁴ Esmer, *İslam Fethine Kadar Hire Şehri'nin Arap Kültüründeki Yeri ve Önemi*, s. 110-111.

edilmiştir.⁶⁶⁵ I. İmruülkays Hristiyanlığı ilk kabul eden Lâhmi hükümdarı olarak bilinmektedir.⁶⁶⁶ Aziz Siemon Stylites, Lâhmi hükümdarı I. Nû'man'dan aldığı izinle Hire şehrinde Hristiyanlığı yaymak için faaliyet göstermiştir.⁶⁶⁷ Süreç içerisinde Hire ve Medâin'de de Hristiyan piskoposluğu ortaya çıkmıştır. Hire şehri V. yy. dan itibaren Hristiyanlık açısından önemli bir tebliğ merkezi halini alırken Hristiyan din adamları Bahreyn, Umman ve Hicaz gibi Arabistan'ın diğer kısımlarına kadar Hristiyanlığı yayma fırsatı bulmuşlardır.⁶⁶⁸ Hristiyanlık doğuda Yakubi, Nasturi ve Melkitler olmak üzere üç kola ayrılırken Irak ve Fars bölgelerinde ki Hristiyanlar ekseriyetle Nasturi mezhebine mensup olarak Hire topraklarında bir topluluk oluşturmuşlardır.⁶⁶⁹ Ancak halkı ekseriyetle Hristiyan olduğu halde Münzir b. İmruülkays (505-554) gibi bazı Lâhmi hükümdarları putperestliği din olarak seçmiştir.⁶⁷⁰

III. Münzir (506-554), Hristiyanlara karşı yumuşak davranarak faaliyetlerine izin vermiştir. III. Münzir başkanlığında bir araya gelen Sâsâni, Bizans, Hire ve Güney Arabistan Hristiyanlık temsilcileri dini meselelere dair toplantılar düzenlemişlerdir.⁶⁷¹ Hire halkı içerisinde Hristiyanlığı kabul edenlerin sayısındaki artış Sâsânilerde bir memnuniyetsizlik oluşturmuştur.⁶⁷² Ancak bu durum Sâsânilerin genel bir politikası olmayıp Roma/Bizans ile girilen mücadelelerin tarihi seyri ile başta bulunan Sâsânî hükümdarının yaklaşımına göre şekillenmiştir.⁶⁷³ Nitekim Sâsâni hükümdarı I. Yezdicerd'in Hristiyanlığa karşı duyduğu ilgi ile birlikte Bizans'a karşı yanına çekmek isteği Nastûri Hristiyanlarına yönelik uygulamalarıyla Sâsâni din adamları ve soylularının kendisine karşı olumsuz tutum takınmalarına sebep olmuştur. I. Yezdicerd, Tisfûn'da büyük bir Hristiyan konsili toplayarak, Sâsâni topraklarında yeni kiliseler'in açılmasına mücadele etmiş ülkesinde yaşayan

⁶⁶⁵ Sönmez, **İslâmın Ortaya Çıktığı Dönemde Arap Yarımadasında Hristiyanlık**, s. 107; Esmer, **İslam Fethine Kadar Hire Şehri'nin Arap Kültüründeki Yeri ve Önemi**, s. 50-51.

⁶⁶⁶ Hitti, **Siyasi ve Kültürel İslâm Tarihi**, s. 124; Kapar, "Lâhmiler", **DİA**, s.55.

⁶⁶⁷ Kelpetin, **İslâm Öncesi Kuzey ve Güney Arabistan**, s. 182; ed-Dâkûki, "Hire", **DİA**, s. 123.

⁶⁶⁸ Sönmez, **İslâmın Ortaya Çıktığı Dönemde Arap Yarımadasında Hristiyanlık**, s. 107; Esmer, **İslam Fethine Kadar Hire Şehri'nin Arap Kültüründeki Yeri ve Önemi**, s. 50-51.

⁶⁶⁹ Brockelmann, **İslam Ulusları ve Devletleri Tarihi**, s.6; Çağatay, **İslâm'dan Önce Arap Tarihi ve Cahiliye Çağı**, s. 63.

⁶⁷⁰ Taberi, **Tarih-i Taberi**, c. II, s. 447; Brockelmann, **İslam Ulusları ve Devletleri Tarihi**, s.6; Çağatay, **İslâm'dan Önce Arap Tarihi ve Cahiliye Çağı**, s. 63.

⁶⁷¹ ed-Dâkûki, "Hire", **DİA**, s. 123.

⁶⁷² Kelpetin, **İslâm Öncesi Kuzey ve Güney Arabistan**, s. 182; ed-Dâkûki, "Hire", **DİA**, s. 123.

⁶⁷³ Sönmez, **İslâmın Ortaya Çıktığı Dönemde Arap Yarımadasında Hristiyanlık**, s. 108-110.

Hristiyanlara karşı müsamahakâr davranmış, putperest Araplara karşı Hristiyan olan Lâhmi Araplarına yardım etmiştir. I. Yezdicerd, Hristiyanlığa karşı duyduğu ilgi ve yaptıklarıyla Zerdüşî din adamlarınca günahkâr olarak anılıp kendisine “Yezdicürd-ü Bezebger” denmiştir.⁶⁷⁴

Lâhmîlerin, Sâsânîler’in aksine Hristiyan olan Roma/Bizans ile aynı dine mensub olmaları Sâsânîler ile olan ittifakları önünde bir engel teşkil etmemiştir. Zira Lâhmîler, Sâsânîlerin Hristiyan olan Bizans İmparatorluğu ile girdiği savaşlarda Sâsânîlerin yanında yer almış ve ittifaklarına zıtlık oluşturabilecek bir faaliyet içerisine girmemişlerdir.⁶⁷⁵ II. Münzir döneminde Bizans İmparatorluğu, Sâsânîlerin Hristiyan tebaasına zulmettiği gerekçesi ile Sâsânîlere savaş ilan etmişlerdir. Ancak Lâhmi Arapları Hristiyan olmalarına karşın müttetikleri olan Sâsânîlerin yanında yer almışlardır.⁶⁷⁶ Bu durumun oluşmasında Hristiyanlığın Doğu ve Batı Kiliseleri arasında yaşanan çekişmeler etkili olmuştur. Lâhmîler ile Romalıların bir araya gelmeleri siyasi sebeplerin yanı sıra her iki kilise arasında yaşanan tartışma ve sıkıntılar paralelinde mümkün olmamıştır. Ayrıca Lâhmîlerin mücadele içerisinde oldukları Gassânîler ile Romalıların sağladıkları ittifak Sâsânî ve Lâhmi ittifakını kaçınılmaz kılmıştır. Lâhmîlerde, Gassânîlerin aksine halkın tamamı Hristiyan olmayıp bazı kabileler Hristiyanlığı seçmiş bunun yanında Lâhmî hükümdarlarının hepsini kapsayacak bir Hristiyanlıktan söz etmek mümkün değildir.⁶⁷⁷

Hristiyanlığın Lâhmi hanedanı arasında da yayılmasının ardından Hire şehrine kilise ve manastırlar inşa edilmiştir.⁶⁷⁸ İnşa ettirilen kilise ve manastırlara ait kitabelerde de Lâhmîlerin Sâsânîler ile olan yakınlıklarını görmek mümkündür. Nitekim Amr b. Münzir’in annesi tarafından inşa ettirilen kilisenin kitabesinde şu ifadeler yer almaktadır: *“Bu kilise Hucr oğlu Amr oğlu kral Hâris’in kızı ve Kral Münzir’in oğlu Amr’in anası, İsa’nın hadimi ve ona inananların anası, ona hizmet edenlerin kızı*

⁶⁷⁴ Altungök-Yıldırım, *Siyasi Açından Arap İran İlişkileri*, s. 58.

⁶⁷⁵ Bkz. Hitti, *Siyasi ve Kültürel İslâm Tarihi*, s. 126; Kelpetin, *İslâm Öncesi Kuzey ve Güney Arabistan*, s. 172; Altungök-Yıldırım, *Siyasi Açından Arap İran İlişkileri*, s. 59; Günaltay, *İslâm Öncesi Araplar ve Dinleri*, s. 206.

⁶⁷⁶ Hitti, *Siyasi ve Kültürel İslâm Tarihi*, s. 126; Kelpetin, *İslâm Öncesi Kuzey ve Güney Arabistan*, s. 172; Altungök-Yıldırım, *Siyasi Açından Arap İran İlişkileri*, s. 59; Günaltay, *İslâm Öncesi Araplar ve Dinleri*, s. 206.

⁶⁷⁷ Sönmez, *İslâmın Ortaya Çıktığı Dönemde Arap Yarımadasında Hristiyanlık*, s. 112; Esmer, *İslâm Fethine Kadar Hire Şehri’nin Arap Kültüründeki Yeri ve Önemi*, s. 50.

Nestûrilik hk Bkz. Albayrak, “Nestûrilik”, *DİA*, s. 15; Mahmut Aydın, “Yahya”, *DİA*, XL, s. 238.

⁶⁷⁸ Kelpetin, *İslâm Öncesi Kuzey ve Güney Arabistan*, s. 182; ed-Dâkûki, “Hire”, *DİA*, s. 122.

*Hind tarafından, şahlar şahı Hüsrev Enuşirvan'ın saltanatı ve Efrem'in (Ephrêm) şehir psikoposu olduğu sırada yaptırılmıştır".*⁶⁷⁹

Geçmişî oldukça eskiye dayanan Mecûsilik, Sâsânî hanedanının İran'da iktidara gelmesinin ardından devletin resmi dini olmuş bunun yanında Sâsânîlerin siyasi ve askeri güçlerine paralel olarak Irak Yemen, Bahreyn ve Uman gibi bölgelerde yöneticiler arasında kabul görmüştür.⁶⁸⁰ Sâsânîler ile Araplar arasında yaşanan etkileşimlerde önemli bir rol üstlenmiş olan Lâhmî Arapları Hristiyan ve Putpereslik inançlarına sahip olmalarına rağmen Hire'de yaşayan önemli kabilelerden birisi olan Temim kabilesi Mecûsiliği benimsemiş olan Arap kabilelerindendir.⁶⁸¹

Sâsânîlerin Lâhmîler ile olan dinsel etkileşimleri içerisinde önemli bir yere sahip olan Maniheizm, Sâsânî topraklarında ortaya çıkmasına karşı gelişim ve yayılmasının önemli bir bölümünü Lâhmî toprakları içerisinde gerçekleştirmiştir. İranlı bir anne ve babadan dünyaya gelen Mani (216) Sâsânî hükümdarlarından I. Erdeşir ve dönemlerinde yaşamıştır.⁶⁸² I.Şapur döneminde Mani b. Patak'ın mani öğretilerini yayması için rahat bir hareket alanı bulmasının ardından Maniheizm birçok Sâsânî soylusu ve devlet adamı arasında da yayılmıştır.⁶⁸³ I. Şapur, Mani'ye destek vererek Sâsânî toprakları üzerinde bulunan çok sayıdaki inancı tek bir inançta birleştirme amacı gütmüştür.⁶⁸⁴ Lâhmîlerde putperestlik ile birlikte Hristiyanlık yaygın olmasına karşın Lâhmî hükümdarı Amr b. Adiy, I. Şapur'un Mani'yi sahiplenmiş ve korumuş olmasının da etkisiyle Sâsânî topraklarında ortaya çıkan Mani ve yandaşlarını himaye etmiştir.⁶⁸⁵ Hristiyanlığı benimsemiş olan Lâhmî Arapları, Mani'nin Hz. İsa'yı peygamber olarak kabul etmesi ve Maniheizmin teslis inancına benzer öğretilerinin de etkisiyle olumsuz bir reaksiyon göstermemişlerdir.⁶⁸⁶ Böylelikle Mani, faaliyetlerini Meysan bölgesi üzerinden yürütmüş ve Hristiyan

⁶⁷⁹ Çağatay, **İslâm'dan Önce Arap Tarihi ve Cahiliye Çağı**, s. 64.

⁶⁸⁰ Esmer, **İslam Fethine Kadar Hire Şehri'nin Arap Kültüründeki Yeri ve Önemi**, s. 52; Şinasi Gündüz, "Mecusilik", **DİA**, XXVIII, Ankara 2003, s. 280.

⁶⁸¹ Esmer, **İslam Fethine Kadar Hire Şehri'nin Arap Kültüründeki Yeri ve Önemi**, s. 52; Şinasi Gündüz, "Mecusilik", **DİA**, s. 280.

⁶⁸² Nimet Yıldırım, **İran Mitolojisi**, Pinhan Yayıncılık, İstanbul 2012, s. 164.

⁶⁸³ İbnu'l-Esir, **el-Kâmil fi't-Tarih**, c. I, s. 350; Şinasi Gündüz, "Maniheim", **DİA**, Ankara 2003, XXVII, s. 575.

⁶⁸⁴ Naskali, "Şâpûr", **DİA**, s. 346.

⁶⁸⁵ Furon, **İran**, s.95-96; Çağatay, **İslâm'dan Önce Arap Tarihi ve Cahiliye Çağı**, s. 63.

⁶⁸⁶ Gündüz, "Maniheim", **DİA**, s. 575.

Araplar üzerinde de etkili olmuştur.⁶⁸⁷ Maniheizm için Sâsâni topraklarında esen olumlu hava I. Behram döneminin sonuna kadar sürmüştür. Mecusi başrahibi Kartir'in öncülüğünde Maniheizm karışıklığı ortaya çıkmıştır.⁶⁸⁸ Mani, Sâsâni hükümdarı I. Behram döneminde Mazdeistlerin kutsal kitabı olan Kitab-ı Zened'e ters düştüğü gerekçesi ile zenedik (zındık) olarak suçlanmış ve hapse atılmıştır.⁶⁸⁹ Nihayetinde II. Behram döneminde Mani şiddetli bir şekilde cezalandırılarak öldürülmüştür.⁶⁹⁰ Bütün bunların yanında Mani inancı Araplar vasıtası ile Mısır ve Hicâz bölgelerine kadar taşınmıştır. Mani'nin öldürülmesinin ardından Sâsâni toprakları üzerinde Maniheizm'i benimseyen Araplara karşı bir sindirme ve yıldırma politikası hâkim olmuştur. Maniheizm Araplara karşı yumuşama ancak Sâsâni hükümdarı Nersi döneminde meydana gelirken Nersi, Maniheizm Arapları Romalılara karşı Mısır toprakları içerisinde casusluk faaliyetlerinde kullanmıştır. Bundan dolayı Suriye ve Mısır gibi Roma hâkimiyetinde yer alan bölgelerde yaşayan Maniheizm Araplar Sâsâni casusu oldukları gerekçesiyle baskı altına alınmışlardır.⁶⁹¹ Öte yandan İslâm'ın geldiği ilk yıllarda Mekke'de yaşayan Araplardan Ebu Süfyan b. Harb, Ukbe b. Ebi Muayt. Übey b. Halef el-Cumahi. En-Nadr b. Haris b. Kelede. Münebbih b. Haccac es-Sehmi, Velid b. Muğire el-Mahzumi gibi az sayıda Maniheizm rivayet edilmektedir. Mekke'de bulunan Araplar, Maniheizm'i Hireliler vasıtası ile öğrenmişlerdir.⁶⁹²

Sâsânî toprakları üzerinde ortaya çıkıp Araplar arasında yayılan bir başka dinde Mazdeizm olmuştur. Sâsâni hükümdarı I. Kubâd (Kavâd) asillerin ve rahiplerin yönetim üzerindeki etkisini kırmak amacıyla Mazdek b. Bambâd'a ait olan ortak mülkiyeti esas alan Mezdekiyye'ye yeşil ışık yakarak Mazdek'in görüşlerini uygulamaya koymuştur.⁶⁹³ I. Kubâd'ın Mazdeizm'i Hire topraklarında yayılması yönündeki çabalarına Lâhmi hükümdarı III. Münzir karşı çıkmıştır.⁶⁹⁴ III. Münzir'in Mazdeizm'i kabul etmemesi I. Kubâd'ın Lâhmiler ile olan ittifaklarını askıya aldığı bir süreci başlatmaya sevk etmiştir. I. Kubâd'ın teklifini kabul ederek topraklarını

⁶⁸⁷ Furon, **İran**, s.96.

⁶⁸⁸ Gündüz, "Maniheim", **DİA**, s. 575.

⁶⁸⁹ Altungök-Yıldırım, **Siyasi Açından Arap İran İlişkileri**, s. 38.

⁶⁹⁰ Naskali, "İran", **DİA**, s. 395.

⁶⁹¹ Altungök-Yıldırım, **Siyasi Açından Arap İran İlişkileri**, s. 38.

⁶⁹² Esmer, **İslam Fethine Kadar Hire Şehri'nin Arap Kültüründeki Yeri ve Önemi**, s. 52-53.

⁶⁹³ Mesudi, **Muruc ez-Zehab**, s.233; Taberi, **Tarih-i Taberi**, c. II, s. 494-495; Has, "Mezdekiyye", **DİA**, s. 523,524.

⁶⁹⁴ Kelpetin, **İslâm Öncesi Kuzey ve Güney Arabistan**, s. 182.

Mazdeizme açan Kinde kralı Haris b. Amr ile Sâsâniler arasında yakınlaşma yaşanmıştır.⁶⁹⁵ Haris b. Amr'ın Mazdeizm'i kabul etmesi üzerine I. Kubâd, III. Münzir'i Lâhmi tahtından alarak sürgüne göndererek Hire toprakları ve tahtını Kindelilere vermiştir.⁶⁹⁶ Kadınların ve diğer dünya mallarının toplumun ortak malları olduğu hususunda düşünceler Sâsâni topraklarında kısa süre içerisinde taraftar toplamış olsa da işler I. Kubâd'ın beklediği gibi gitmeyerek çıkan iç karışıklık sonucunda I. Kubâd tahttan indirilmiştir.⁶⁹⁷ I. Kubâd'ın ölümünün ardından tahta çıkan I. Hüsrev'in Mazdek ve taraftarlarını dağıtmasından sonra III. Münzir ve Lâhmiler ile olan ittifaklarını yeniden tesis etmesi ile Sâsâni-Lâhmi yakınlaşmasının zirve dönemleri yaşamıştır.⁶⁹⁸

2.4. Ticari ve Sosyal Açılardan Kinde Krallığı ile Sâsâni İlişkileri

Kuzey ve Orta Arabistan'a hâkim olarak devlet kuran Kindeliler'in kökenlerine dair farklı görüşler ileri sürülmektedir. Kindelilerin Kâhtani ya da Adnâni olduklarını ileri süren iki farklı görüş olmakla birlikte soylarının Sevr b. Ufeyr'e nispetle Kehlân⁶⁹⁹ üzerinden Kâhtan'a kadar uzandığı dolayısıyla Kâhtani Araplarından oldukları genel kabul görmektedir.⁷⁰⁰

Kinde Arapları başlangıçta Yemame ve Bahreyn arasında bulunan el-Muşakkar adı verilen bölgede yaşamaktaydı. Daha sonra bir kısmı Güney Arabistan'a gelerek Hadramut'a⁷⁰¹ gelerek yerleşmişlerdir.⁷⁰² Burada Himyeri idaresi altında yaşayan Kindeliler, Himyeriler tarafından Ma'ad kabileleri üzerine emir olarak tayin

⁶⁹⁵ Çağatay, *İslâm'dan Önce Arap Tarihi ve Cahiliye Çağı*, s. 64.

⁶⁹⁶ Esmer, *İslam Fethine Kadar Hire Şehri'nin Arap Kültüründeki Yeri ve Önemi*, s. 111.

⁶⁹⁷ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-Tarih*, c. I, s. 375;; Naskali, "İran", *DİA*, s.395; Çağatay, *İslâm'dan Önce Arap Tarihi ve Cahiliye Çağı*, s. 65.

⁶⁹⁸ Kelpetin, *İslâm Öncesi Kuzey ve Güney Arabistan*, s. 173-174; Çağatay, *İslâm'dan Önce Arap Tarihi ve Cahiliye Çağı*, s. 65.

⁶⁹⁹ Kehlân: Yemen Arapları olarak ifade edilen Kâhtaniler'in iki ana kolundan birisi olan Ya'rub kolu da kendi içerisinde Kehlân ve Himyer olmak üzere iki kola ayrılır. Kinde'nin Kâhtan'a kadar olan soy kütüğü ise Sevr b. Ufeyr b. Adiy b. el-Hâris b. Murre b. Uded b. Zeyd b. Yeşub b. Arib b. Zeyd b. Kehlân b. Sebe b. Yeşub b. Ye'rûb b. Kahtân şeklindedir.

⁷⁰⁰ Çağatay, *İslâm'dan Önce Arap Tarihi ve Cahiliye Çağı*, s. 65; Küçükaşçı, "Kinde", *DİA*, s. 37; Hizmetli, *İslâm Tarihi*, s. 63; Aras, *İslam Öncesinden Hz. Peygamber'in Vefatına Kadar Kinde Kabilesi*, s. 75.

⁷⁰¹ Hadramut: Kaynaklarda karşımıza Hadremevt olarak da çıkan bölgenin ismine dair genel kanı adını Hadramût b. Himyer'den aldığı yönündedir. Arap Yarımadası'nın güneyinde yer alan Hadramut'un, kuzeyinde Suudi Arabistan, güneyinde ise Aden Körfezi bulunmaktadır. Bkz. Algül, "Hadramut", *DİA*, s. 65-68.

⁷⁰² Çağatay, *İslâm'dan Önce Arap Tarihi ve Cahiliye Çağı*, s. 65; Hizmetli, *İslâm Tarihi*, s. 63.

edilmişlerdir. III. yy.dan itibaren Güney Arabistan'dan ayrılan Kindeliler, kuzeye göç ederek Necd bölgesine yerleşmişlerdir.⁷⁰³ Necd'e yerleşen Kindeliler, Hucr b. Amr liderliğinde bölgede bulunan Bekr b. Vâil kabilesi ile Hire'de bulunan Lâhmi Arapları'yla mücadelede bulunmuşlardır. Kindeliler, devletin kurucusu olarak kabul edilen Hucr döneminde Bekr b. Vâil kabileleri üzerinde hâkimiyet sağlayarak Necd Bölgesini içine alacak şekilde bir devlet kurmuşlardır.⁷⁰⁴ Devlet kurduktan sonra Kindeliler'in hâkimiyet alanlarını Lâhmi topraklarına doğru hızla arttırmaları Lâhmiler ile karşı karşıya gelmelerine yol açtığı gibi Sâsâniler ile de siyasi, ticari ve dini açılardan ilişkilerde bulunmalarını beraberinde getirmiştir.⁷⁰⁵

2.4.1. Ticari Faaliyetler Açısından Kinde Krallığı ile Sâsâni İlişkileri

Kindeliler'in yerleştiği ve yaklaşık bir asır boyunca ikamet ettikleri Yemen ve Hadramut tarih boyunca önemli medeniyetlerin ortaya çıktığı bir bölge olmuştur. Bu bölgelerde ortaya çıkan medeniyetlerin ekonomik faaliyetleri bölgede yoğun olarak gerçekleştirilen tarım, hayvancılık, zanaatkârlık ve ticaret olmuştur. Yemen ve Hadramut Bölgeleri Arabistan'ın genel yapısının aksine tarıma elverişli iklimi, sulak tarım arazileri, bereketli ovaların varlığının doğal bir sonucu olarak tarım ve hayvancılık faaliyetleri yoğun olarak yapılmıştır. Bölge'de sakız ve buhur gibi talep gören ürünlerin yetiştirilmesinin yanı sıra bölge konum itibarıyla Hindistan ve Habeşistan'dan gelen ürünlerin kuzeye aktarıldığı Kızıldeniz ve Hint Okyanusu'nu kavuştuğu bir noktada yer almıştır.⁷⁰⁶

Hint deniz yolları açısından önemli bir noktada yer alan Hadramut, Şam ve Hindistan arasında yer alan ticari açıdan önemli bir karayaolu güzergâhının üzerinde bulunmaktaydı. Kızıldeniz ve Mekke güzergâhındaki duraklardan birisi olan Hadramut, Kindeliler'in ana yerleşim yerlerinden birisi olarak önemli ticaret

⁷⁰³ Hitti, *Siyasi ve Kültürel İslâm Tarihi*, s. 129; Tanrıverdi, "Kinde Kabilesi ve İslâm'a Girişi (Hz. Ebû Bekr Dönemi Sonuna Kadar)", s. 41; Çağatay, *İslâm'dan Önce Arap Tarihi ve Cahiliye Çağı*, s. 65-66; Aras, *İslam Öncesinden Hz. Peygamber'in Vefatına Kadar Kinde Kabilesi*, s. 43; Apak, *Ana Hatlarıyla İslâm Öncesi Arap Tarihi ve Kültürü*, s. 65.

⁷⁰⁴ Ömer Aras, "Miladi VI. Asrın Sonlarına Kadar Kinde Kabilesi ve Siyasi Tarihi", *İslam Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 2017, cilt II, sayı: 2, s. 63-91, s. 64; Küçükaşçı, "Kinde", *DİA*, s. 37; Tanrıverdi, "Kinde Kabilesi ve İslâm'a Girişi (Hz. Ebû Bekir Dönemi Sonuna Kadar)", s. 41.

⁷⁰⁵ Tanrıverdi, "Kinde Kabilesi ve İslâm'a Girişi (Hz. Ebû Bekir Dönemi Sonuna Kadar)", s. 4; Hitti, *Siyasi ve Kültürel İslâm Tarihi*, s. 128-129; Küçükaşçı, "Kinde", *DİA*, s. 37.

⁷⁰⁶ Zeydan, *İslam Medeniyeti Tarihi*, c. I, s. 15; Utku, *'Kızıldeniz'de Denizcilik, Ticaret ve Yerleşim (VII. - XI. Yüzyıllar)*, s. 94.; Aras, *İslam Öncesinden Hz. Peygamber'in Vefatına Kadar Kinde Kabilesi*, s. 94; Lewis, *Tarihte Araplar*, s. 17.

merkezlerinden birisi olmuştur.⁷⁰⁷ Hadramut'ta sakız ağacının yetişmesinin yanı sıra altın ve değerli taşlar, işlenmiş değerli deriler, fildişi ve inci ticareti bölgenin ticari bir merkez oluşunda önemli bir katkı sağlamıştır.⁷⁰⁸ Hindistan'dan Hint Deniz Yolu olarak ifade edilen güzergâh kullanılarak getirilen ürünler Hadramut Bölgesinde toplanır ve deve kervanları vasıtası ile taşınırdı.⁷⁰⁹ Taşınan malların aktarımında iki ana ticaret yolu kullanılmaktaydı. Bu yollar antik zamanlardan beri kullanılan Necran üzerinden Arap Körfezi kıyılarına; Kızıldeniz kıyılarından Gazze ve Dımaşk (Şam) şehrine ulaşan ticaret yollarıydı. Hadramut, Arabistan üzerinde yer alan bu iki ana ticaret yolunun başlangıç noktası konumunda yer almaktaydı.⁷¹⁰

Yemen, konumu itibariyle gerek Sebe ve Main gerekse Himyeriler'in ticari faaliyetler açısından etkinlik gösterdiği bir bölgeydi. Ancak daha sonra Necd bölgesine yerleşerek devlet kuran Kindeliler'in ticari faaliyetlerini incelemek için geldikleri Yemen'de var olan ticari potansiyelde ne derece etkin olduklarını incelemek gerekecektir. Himyeri'lere bağlı olarak Hadramut'da varlıklarını sürdüren Kindeliler, Hadramut'da olduğu gibi daha sonra yerleştikleri Necd ve Karyetülfâv'a da Himyeri'ler vasıtası ile yerleşmişlerdir. Himyeriler, Yemen'de ve Necd bölgesinde de Kindeliler'in savaşçılıklarından yararlanmışlardır. Bu bağlamda savaşçı özellikleri ile ön plana çıkan Kindeliler'de, Himyeriler gibi ziraat, zanaat ve ticari faaliyetlere dayalı yaşam tarzı toplumun tamamını kapsayacak boyutta olmamıştır. Kindeliler daha ziyade ticari faaliyetlerde Himyerilere koruma hizmeti sunmuşlardır. Aden, San'â, Râbiye, Sihr, Necrân, Cened ve Râbiye pazarlarında güvenliği sağlama görevini üstlenmişlerdir. Ancak bu durum Kindelilerin ticaret ve imalatla hiç ilgilenmediği manasına gelmemektedir. Zira Dûmetü'l-Cendel'de kurulan aynı adı taşıyan pazarda ise yönetici olarak Kinde'den Ükeydir b. Abdilmelik isminde birisini görmekteyiz. Ayrıca Hadramut'ta yapılan dokumacılık ve ayakkabı üretiminde Kindeliler'in de etkileri yadsınamayacak düzeydedir.⁷¹¹ Kaynaklarda nübüvvetin ilk yıllarında Mekke'ye arkadaşı Abbas b. Abdülmuttalib'i

⁷⁰⁷ Cengiz Kallek, "Ticaret", **DİA**, XXXXI, s. 135; Ortakçı, **İslamiyet'in Doğuşuna Kadar Himyeriler**, s. 71.

⁷⁰⁸ Aras, **İslam Öncesinden Hz. Peygamber'in Vefatına Kadar Kinde Kabilesi**, s. 94.

⁷⁰⁹ Zeydan, **İslam Medeniyeti Tarihi**, c. I, s. 14; Aras, **İslam Öncesinden Hz. Peygamber'in Vefatına Kadar Kinde Kabilesi**, s. 94.

⁷¹⁰ Aras, **İslam Öncesinden Hz. Peygamber'in Vefatına Kadar Kinde Kabilesi**, s. 94.

⁷¹¹ Aras, **İslam Öncesinden Hz. Peygamber'in Vefatına Kadar Kinde Kabilesi**, s. 94-95.

ziyarete gelen Akif el-Kindi'nin, Mekke pazarlarında satmak üzere parfüm ve elbise getirdiği ve diğer pazarlarda satmak için ürün tedarik ettiği rivayet edilmektedir.⁷¹²

Kindeliler'in başkenti Karyetülfâv harabelerinde yapılan kazılarda Kindeliler'in sosyo-kültürel hayatlarına ışık tutacak bilgilere ulaşılmıştır. Bugünkü Riyad Şehrinin güneybatısında bulunan Kindelilerin başkenti Karyetülfâv, Güney Arabistan'ı Yarımadanın ve komşu devletlerin ticaret merkezlerine bağlayan stratejik bir konumda bulunmaktaydı.⁷¹³ Karyetülfâv'da yapılan kazılarda gün ışığına çıkarılan çarşı ve pazarların büyüklüğü ticari hayatın canlılığını ortaya koyarken şehirdeki fırınlar, konaklama tesisleri, sarnıçlar ve plânlı olarak inşa edilen evler Kindeliler'in medeniyet açısından ulaştığı düzeyi gözler önüne sermektedir. Yine kazılarda bulunan kitabelerde Kindeliler'in farklı değerlerde bronz ve gümüş sikkeler kullandıkları anlatılmaktadır.⁷¹⁴ Necran ile Basra Körfezi arasında bulunması şehrin ticari açıdan önemini iyice arttırmıştır. Yapılan kazılarda Sâsânî menşeli ürünlere rastlanması bu bilgiyi desteklemektedir. Nitekim Basra Körfezi ve Karyetülfâv'da yapılan kazılarda elde edilen madeni paralar ile çömleklerin aynı olması iki bölge arasındaki ticari bağların kuvvetli olduğunu göstermektedir. Kazılarda bulunan tüccarların kullandığı resmi mühürler, ağırlık birimleri, ölçü kapları, tahıl, parfüm, dokuma ürünleri ve değerli taşlara ait kalıntılar Karyetülfâv'da ticaretin ulaştığı boyutu göstermektedir.⁷¹⁵

Yerleştikleri Necd bölgesinde etkinliklerini iyice arttıran Kindeliler, Sâsânîler ve müttetikleri Lâhmî Arapları ile giriştikleri mücadeleler de Sâsânî'ler de yaşanan taht kavgası ve istikrarsızlıklardan istifade etmişlerdir. Başta Sâsânî kervanları olmak üzere ticaret kervanlarını yağmalamışlardır. Sâsânî'ler üst üste yaşanan kıtlıklar ve Bizans ile yaşanan çekişmelerin en yoğun olduğu bir dönemde saldırılarını arttıran Kindeliler ile yakınlaşarak ticaret kervanlarına saldıran Kindeliler ile Lâhmî topraklarının hâkimiyetini kendilerine bırakarak uzlaşmışlardır.⁷¹⁶

⁷¹² İbn Sa'd, *Tabakât*, c. 8, s. 17.

⁷¹³ Küçükbaşçı, "Kinde", *DİA*, s. 37; Kelpetin, *İslâm Öncesi Kuzey ve Güney Arabistan*, s. 197.

⁷¹⁴ Kelpetin, *İslâm Öncesi Kuzey ve Güney Arabistan*, s. 196-199.

⁷¹⁵ Aras, *İslâm Öncesinden Hz. Peygamber'in Vefatına Kadar Kinde Kabilesi*, s. 96.

⁷¹⁶ Altungök-Yıldırım, *a.g.e.*, s. 68-69; Çağatay, *İslâm'dan Önce Arap Tarihi ve Cahiliye Çağı*, s. 67; Tanrıverdi, "Kinde Kabilesi ve İslâm'a Girişi (Hz. Ebû Bekir Dönemi Sonuna Kadar)", s. 42; Aras, *"Miladi VI. Asrın Sonlarına Kadar Kinde Kabilesi ve Siyasi Tarihi"*, s. 81; Küçükbaşçı, "Kinde", *DİA*, s. 37.

Bizans İmparatorluğu ile Sâsânîler arasında siyasi ve askeri rekabetin yanında ticari alanda da yoğun bir mücadele yaşanmıştır. Sâsânîler rakipleri olan Bizans'ın ihtiyaç duyduğu Asya mallarına erişimini engellemek için yüksek vergiler uygulamışlardır. Sâsânîlerin konumları itibarıyla doğu ticaret yolları üzerindeki tahakkümünü sona erdirmek isteyen Bizans ile Sâsânîler arasında Yemen toprakları üzerinde hâkimiyet mücadelesi yaşanmıştır.⁷¹⁷ Bu mücadeleler sonucunda Himyeriler'in yıkılması Himyeri koruması altındaki Kindelilerin hamisiz kalmasına sebep olmuştur.⁷¹⁸ Bu durum bölge ticaretini olumsuz etkilediği gibi aynı zamanda Kindeliler'in Sâsânîler ile yakınlaşması sonucunu doğurmuştur. Bizans ile Sâsânîlerin Yemen üzerindeki hâkimiyet mücadelesi Arabistan'ın Güneyi ile Kuzeyi arasında yapılan ticaretin Mekkeliler'in eline geçmesi sonucunu da beraberinde getirmiştir.⁷¹⁹

2.4.2. Dini ve Sosyal Faaliyetler Açısından Kinde Krallığı ile Sâsânî İlişkileri

İslâm öncesi dönemde dini hayatın ön plana çıkan yönü putperestliğin Araplar arasında hâkim olmasıdır. Ancak Arap Yarımadası'nda ticari faaliyetlerin yoğun olarak yaşandığı bölgelerde ikamet eden Araplar, bulundukları konum itibarı ile diğer toplumlarla yaşanan etkileşimlerden kaynaklı olarak farklı dinlerde edinmişlerdir. Bu toplumlardan birisi olan Kindelilerin ticaret yolları üzerindeki konumları, bedevi Araplar üzerindeki yöneticilikleri ve diğer devletlerle olan münasebetlerinden kaynakları olarak Kindeliler arasında tarihsel süreç içerisinde farklı dinler yayılmıştır.⁷²⁰ Bu sebeplerden hareketle Kinde Araplarının hâkim oldukları bölgelerde Yahudilik, Hristiyanlık, Putperestlik ve Mazdeizm inançları yaygın olarak bulunmaktaydı.⁷²¹

Araplarda putperestlik yaygın bir inanç olup Arapların ortak putlarının yanında her kabilenin kendisine ait putları da bulunmaktaydı. Ekseriyetle putperest olan

⁷¹⁷ Heyd, **Yakın-Doğu Ticaret Tarihi**, s. 21; Mehmet Tezcan, "İpek Yolu'nun İran Güzergâhı ve İpek Yolu Ticaretine İran Engelleme", *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, sy. 3/1, ss. 96-123, s. 109; Sivrioğlu, "Sâsânîler Dönemi İran'ında Limanlar ve Deniz Ticareti", s. 47; Bamyacı, **Bizans İmparatorluğunda Ticaret (VI-VII. Yüzyıllar)**, s. 33.

⁷¹⁸ Çağatay, **a.g.e.**, s. 67; Tanrıverdi, "Kinde Kabilesi ve İslâm'a Girişi (Hz. Ebû Bekir Dönemi Sonuna Kadar)", s. 41.

⁷¹⁹ Ortakçı, **İslamiyet'in Doğuşuna Kadar Himyeriler**, s. 78.

⁷²⁰ Aras, **İslam Öncesinden Hz. Peygamber'in Vefatına Kadar Kinde**, s. 83.

⁷²¹ Kelpetin, **İslâm Öncesi Kuzey ve Güney Arabistan**, s. 196; Aras, **İslam Öncesinden Hz. Peygamber'in Vefatına Kadar Kinde**, s. 83.

Kindelilerin, “Zülhalesa” isimli bir putları oldukları rivayet edilmektedir.⁷²² Zülhalesa, “el-Halasa” adlı putun yer aldığı “el-Ka’betü’l-Yemâniyye” adıyla da bilinen yer olup Kâbe’de putlar için yapılan kurban kesme, adaklar adama ve hediye sunma, fal okları çekilmesi gibi rütieller Zülhalesa içinde yapılmıştır.⁷²³

Cahiliye Arapları savaşa gitme, evlenme, yolculuğa çıkma, şüpheli çocukların nesebini tayin etme gibi kendilerince önemli olarak gördükleri işlere başlamadan önce fal okları çekerek buna göre hareket ederlerdi. Böylelikle yapacakları işe karar vermeden önce fal oklarından çıkan sonuçların kendileri için hayırlı olduğuna inanırlardı.⁷²⁴ Zülhalesa’da üç fal oku bulunmaktaydı. Birisi buyurucu (el-âmir), biri yasaklayıcı (en-nâhî) diğeri ise mühlet verici (el-müterabbis) okdu.⁷²⁵ Mekke’nin fethinin ardından (10/631) yılında Cerîr b. Abdullah el- Becelî Hz. Peygamber’in emriyle yanına aldığı süvarilerle Zülhalesa’yı yıkarak ateşe vermiştir.⁷²⁶

Kindeliler arasında farklı dönemlerde farklı dinlerin yaygınlık kazandıkları görülmektedir. Hucr b. Amr’ın Hristiyanlığı benimsemesinin ardından Kindeliler arasında Hristiyanlık yayılırken Kindeliler vasıtası ile Orta ve Kuzey Arabistan’da da Hristiyanlık yayılmıştır. Kindelilerin son dönemlerinde Kinâne kabilesinin tesiriyle bazı Kindeliler Yahudiliği benimsemişlerdir.⁷²⁷ Bir diğer dönemde ise Kinde kralı Haris b. Amr Sâsâniler ile yakınlaşmak ve Hire topraklarını elinde tutmak istemiştir. Bu kapsamda Kindeliler Mazdeizm’i benimsemişlerdir. Kindeliler Mazdeizm’i benimseyerek ciddi kazanımlar elde etmiş olsalar da bu kazanımlar kısa bir süre sonra kaybedildiği gibi Haris b. Amr’ın ölümü ve Kindeliler’in dağılması ile sonuçlanmıştır.⁷²⁸

⁷²² Ömer Faruk Harman, “Zülhalesa”, **DİA**, XXXIV, İstanbul 2013, s. 561; Kelpetin, **İslâm Öncesi Kuzey ve Güney Arabistan**, s. 196.

⁷²³ Muhammed Hanefi Palabıyık, “Araplarda Putperestlik ve Hicaz Putlarından/Beytlerinden Biri Olarak “Zülhalesa” ”, **Yakın Doğu Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Yıl 3, Cilt 3, Sayı 1, Bahar 2017 (7-38), s. 23-27.

⁷²⁴ Mustafa Öz, “Ezlâm”, **DİA**, XII, İstanbul 1995, s. 67.

⁷²⁵ Palabıyık, Araplarda Putperestlik ve Hicaz Putlarından/Beytlerinden Biri Olarak “Zülhalesa”, s. 28; Harman, “Zülhalesa”, **DİA**, s. 561.

⁷²⁶ Palabıyık, Araplarda Putperestlik ve Hicaz Putlarından/Beytlerinden Biri Olarak “Zülhalesa”, s. 29; Mustafa Fayda, “Cerîr b. Abdullah”, VII, s. 410-411.

⁷²⁷ Kelpetin, **İslâm Öncesi Kuzey ve Güney Arabistan**, s. 197.

⁷²⁸ Çağatay, **İslâm’dan Önce Arap Tarihi ve Cahiliye Çağı**, s. 67; Küçükaşçı, “Kinde”, **DİA**, s. 37; Kelpetin, **İslâm Öncesi Kuzey ve Güney Arabistan**, s. 190.

Haris b. Amr'ın Lâhmi topraklarını ele geçirmesinin ardından Sâsânî hükümdarı I. Kubâd, Amr b. Haris ile biraraya gelmiştir. Yapılan görüşmelerin ardından Sâsânîler, Kindeliler'in Lâhmi toprakları üzerindeki hâkimiyetlerini kabul etmişlerdir. Varılan anlaşma ile Sâsânîler ve Kindeliler arasından Fırat nehri sınır olarak kabul edilmiştir.⁷²⁹ Mazdek inancını kabul etmeyen III. Münzir Lâhmi tahtından uzaklaştırılırken Mazdek inancını kabul eden Kinde hükümdarı Hâris b. Amr aynı zamanda Lâhmi kralı olarak da kabul edilmiştir.⁷³⁰ Kindeliler'in en büyük destekçileri Himyer devletinin Habeşliler tarafından işgal edilmesi üzerine Lâhmi Arapları'na karşı Hire'yi elde tutmak isteyen Haris b. Amr Sâsânîler ile yakınlaşmak ve Mazdeizmi kabul etmek durumunda kalmıştır.⁷³¹

Kindelilerin yükselişi ve Sâsânîler ile kurdukları iyi ilişkiler fazla uzun sürmemiştir. Sâsânî hükümdarı I. Kubâd'ın ölümünün ardından Sâsânî tahtına geçen I. Hüsrev, Mazdek ve taraftarlarını ortadan kaldırarak Haris b. Amr'ı Hire şehrinden uzaklaştırmıştır. I. Hüsrev, Haris b. Amr'ın yakalanmasını istemiştir. Hire tahtına yeniden III. Münzir geçerken Haris b. Amr öldürülmüştür.⁷³² İslâm'ın gelişinin ardından Hz. Peygamber'in Ukâz panayırında Kindelileri İslâm'a daveti kabul görmese de hicretin 10. yılında Eş'as b. Kays başkanlığında bir Kinde heyeti Medine'ye gelerek İslâm'ı kabul etmişlerdir.⁷³³

2.5. Ticari ve Sosyal Açılardan Himyeriler ile Sâsânî İlişkileri

Yemen'in güneyinde bulunan Cened şehrine yerleşmiş olan Himyeriler, uzun yıllar Sebe devletine bağlı olarak varlıklarını sürdürmüşlerdir. Tarihsel süreç içerisinde Yemen'de artan güçleri ile birlikte Sebe devletine üstün gelerek devletleşen Himyeriler'in kuruluş yılına dair farklı tarihler ileri sürülmüş olsada genel itibari ile

⁷²⁹ Taberi, **Tarih-i Taberi**, c. II, s. 500-501; İbnu'l-Esir, **el-Kâmil fi't-Tarih**, c. I, s. 376-377.

⁷³⁰ Aras, **İslâm Öncesinden Hz. Peygamber'in Vefatına Kadar Kinde**, s. 52; Hizmetli, **İslâm Tarihi**, s. 63; Aktan, **İslâm Tarihi: Başlangıcından Emeviler'in Sonuna Kadar**, s. 33; Esmer, **İslâm Fethine Kadar Hire Şehri'nin Arap Kültüründeki Yeri ve Önemi**, s. 111.

⁷³¹ Aktan, **İslâm Tarihi: Başlangıcından Emeviler'in Sonuna Kadar**, s. 33; Altungök-Yıldırım, **Siyasi Açılardan Arap İran İlişkileri**, s. 67; Apak, **Ana Hatlarıyla İslâm Öncesi Arap Tarihi ve Kültürü**, s. 66.

⁷³² Aras, **İslâm Öncesinden Hz. Peygamber'in Vefatına Kadar Kinde**, s. 53; Altungök-Yıldırım, **Siyasi Açılardan Arap İran İlişkileri**, s. 69-70; Çağatay, **İslâm'dan Önce Arap Tarihi ve Cahiliye Çağı**, s. 67; Aktan, **İslâm Tarihi: Başlangıcından Emeviler'in Sonuna Kadar**, s. 33; Tanrıverdi, "Kinde Kabilesi ve İslâm'a Girişi (Hz. Ebû Bekir Dönemi Sonuna Kadar)", s. 42; Küçükaşçı, "Kinde", **DİA**, s. 37; Hitti, **Siyasi ve Kültürel İslâm Tarihi**, s. 129; Apak, **Ana Hatlarıyla İslâm Öncesi Arap Tarihi ve Kültürü**, s. 67.

⁷³³ Kelpetin, **İslâm Öncesi Kuzey ve Güney Arabistan**, s. 194; Küçükaşçı, "Kinde", **DİA**, s. 38.

m.ö. 115 yılında kuruldukları ve 640 yıl boyunca sürdürdükleri yönünde bir kabul edilmektedir.⁷³⁴ Himyerilerin yaşadıkları Yemen, Arap Yarımadası'nda tarıma en uygun bölge olma özelliğine sahipti. Dolayısıyla Himyeriler'de Yemen'de kurulmuş olan Main ve Sebe devletleri gibi ticaretin yanında tarımlada uğraşmışlardır. Asya ve Avrupa arasında gerçekleştirilen ticarete önemli bir noktada yer alan Himyeriler'in ticari faaliyetleri ve beraberinde getirdiği zenginlik, Himyer topraklarına karşı diğer devletlerin iştahını kabartmış bu da Himyerilerin askeri açıdan güçlü olmasını zorunlu kılmıştır. Bu durum askeri açıdan her dönem güçlü olmaya çalışan Himyeriler'de güçlü hükümdarlar ve komutanların ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. Askerler, sanatkârlar, çiftçiler, bedeviler ve tüccarlardan oluşan Himyer toplumunun en üst sınıfını da askerler teşkil etmekteydi.⁷³⁵

Tarım ve ticaretle uğraşan, savaşçı yönleriyle ön plana çıkan Himyeriler aynı zamanda yazılı kültüre de sahiptirler. Himyeriler'den günümüze kadar ulaşan kitabelerden ve arkeolojik kazılardan elde edilen bulgulardan Himyeriler'in faaliyet sahaları tespit edilebildiği gibi İslâm öncesi döneme ait Arap toplumunun tarihi hakkında da bilgi edinmekteyiz.⁷³⁶

2.5.1. Ticari Faaliyetler Açısından Himyer-Sâsâni İlişkileri

Medeniyetlerin inşasında önemli faktörlerden birisi olan iktisat, insanlık tarihi açısından avcılık ile başlayarak, ziraat ve zanaat olarak üç aşamada devam etmiştir. Bu üç aşamanın neticesinde ise medeniyetlerin gelişip ilerlemesinde zenginliğin bir ölçütü olarak ticari faaliyetler ön plana çıkmıştır. Himyeriler'in yaşamış olduğu Yemen topraklarında da bu üç aşamanın izlerini görmek mümkündür. Selefleri Main ve Sebe devletleri gibi ziraat ve zanaatte üstün bir meziyet gösteren Himyeriler, ticarete çıtayı daha da yükselterek başta Arap Yarımadası olmak üzere dünya ticaretinde önemli bir pozisyonda yer almışlardır. Tarım ve ticaretteki etkinlikleri ile zenginleşen Himyeriler önemli bir medeniyet olarak tarihteki yerlerini almışlardır.⁷³⁷

⁷³⁴ Cevad Ali, *el-Mufasssal fî Târîhi'l-Arab Kable'l-İslâm I-X*, c. 1, s. 48; Çağatay, *İslâm'dan Önce Arap Tarihi ve Cahiliye Çağı*, s. 13; Kelpetin, *İslâm Öncesi Kuzey ve Güney Arabistan*, s. 79; Algül, "Himyeriler", *DİA*, s. 62; Günaltay, *İslâm Öncesi Araplar ve Dinleri*, s. 44.

⁷³⁵ Ortakçı, *İslamiyet'in Doğuşuna Kadar Himyeriler*, s. 45; Hasan, *Siyasi-Dini-Sosyal-Kültürel İslâm Tarihi*, s. 47; Algül, "Himyeriler", *DİA*, s. 62; Ortakçı, "Himyeriler (M.Ö. 115-M.S. 525)", s. 105.

⁷³⁶ Ortakçı, "Himyeriler (M.Ö. 115-M.S. 525)", s. 93.

⁷³⁷ Ortakçı, *İslamiyet'in Doğuşuna Kadar Himyeriler*, s. 64-65.

Himyeriler'in bu denli büyük bir medeniyet olarak karşımıza çıkmasında ticari faaliyetler neticesinde elde ettikleri zenginliğe bağlamak bu durumu açıklamak için eksik kalacaktır. Zira insanlık tarihinin ilk zamanlarından itibaren Ortadoğu, Çin ve Hindistan arasındaki ticaret, malla birlikte toplumlar açısından önem arz eden inanç, dil, kültür ve medeniyetin taşıyıcısı olmuştur. Bu açıdan bakıldığında ticaret, toplumların içinde bulundukları zamanı anlamalarında, diğer toplumlara ayak uydurmalarında ve ilerlemelerinde başrol oynayan önemli hususlardan birisidir.⁷³⁸

Himyer topraklarında ticaretin gelişim göstermesinde en önemli etken, Arabistan'ın umumi olarak göze çarpan çöl yapısının aksine Himyer topraklarının, bereketli ovaları, sulak tarım arazileri ve buna paralel olarak gelişen Himyer zanaatının Kızıldeniz ve Hint Okyanusunun kavuştuğu bir noktada yer almasıyla ticari açıdan önemli fırsatlar sunan konumudur.⁷³⁹ Nitekim Himyeri'ler, Hindistan ve Çin'den gelen ve o dönemin koşullarına göre organize edilen ticari deniz filoları ile birlikte Şam'dan gelen ticaret kervanlarının buluşma noktasında yer almıştır. Himyeriler'in ticarete elverişli konumları dünyanın dört bir tarafından gelen tacir, seyyah, iş takipçisi ve denizciler sayesinde hem kendi ürünlerini dünya pazarlarına ulaştırmalarını hemde dünyanın farklı noktalarından gelen ürünlere kolaylıkla ulaşabilmelerini sağlamıştır.⁷⁴⁰

Himyeriler'in yetiştirdiği arpa, nohut, bakla, kimyon, sorgum, fasulye, bezelye, pamuk, e'kar⁷⁴¹, incir, beles⁷⁴², ceviz, ayva, armut, erik, nar, kavun, buhur ve hurma gibi envai çeşit tarım ürünleri ticari alanda Himyeriler'in kâr sağladığı ürünlerdendi. Bu tarım ürünleri arasında Arap Yarımadası içerisinde özellikle Himyeri topraklarında yetişen ve ticari getirisi yüksek olan buhur öne çıkmaktaydı. Himyeriler yetiştirdikleri büyük baş hayvan türlerinden "cündiyye" (veya cendiyye), "hadriyye" ve "cublâniyye" olarak isimlendirilen sığır cinsleri ile birlikte develer, koyun ve keçi gibi küçükbaş hayvanlarının yanında atlardan da ticari faaliyetlerde gelir sağlamışlardır. Zanaat açısından ileri seviyelerde bulunan Himyeriler, özellikle

⁷³⁸ Kallek, "Ticaret", **DİA**, s. 135; Sabri Erturhan, "İslâm Ticaret Hukukuna Vücut Veren Ahlâkî Esaslar", **İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi**, sayı: 16, 2010, s. 213.

⁷³⁹ Lewis, **Tarihte Araplar**, s. 17; Utku, **Kızıldeniz'de Denizcilik, Ticaret ve Yerleşim (VII. - XI. Yüzyıllar)**, s. 94.

⁷⁴⁰ Utku, **Kızıldeniz'de Denizcilik, Ticaret ve Yerleşim (VII. - XI. Yüzyıllar)**, s. 94-95.

⁷⁴¹ Ekmek yapımında kullanılan tahıl.

⁷⁴² Bir incir türü.

dokumacılık, dericilik ve madeni eşya yapımında gelişme göstermişlerdir. Kendi üretimleri olan çömlekler, kumaş boyaları, ‘‘meâfir’’ ismini verdikleri kumaş türü ve sağlamlığıyla meşhur kılıçları ihraç ederek önemli bir gelir elde etmişlerdir.⁷⁴³ Ayrıca Himyeriler altın, gümüş ve demir madenleriyle akik gibi değerli taş kaynaklarına sahiptiler. Bu madenleri gerek işleyerek gerekse ham olarak pazarlayan Himyeriler, ticari gelirlerini daha da arttırmışlardır.⁷⁴⁴

Hint deniz Yolu açısından önemli bir noktada yer alan Himyer toprakları, Şam ve Hindistan arasında yer alan ticari açıdan önemli bir karayaolu güzergâhının üzerinde bulunmaktaydı.⁷⁴⁵ Himyeriler, Sâsânîlere kendi imalatları olan ürünleri satarken Sâsânîler’den inci, yemeklerde kullanılmak üzere biber ve hardal gibi baharatlar ithal etmekteydiler. Himyeri toprakları, Asya mallarının Hint Deniz Yolu vasıtası ile Sâsânî topraklarına ulaştırılmasında bir antrepo görevi görmekteydi. Ayrıca Himyeriler, Hindistan’dan gelen baharat, kumaş ve ipek gibi ürünler ile Habeşistan’dan gelen fildişi, altın ve devekuşu tüyleri gibi ürünlerin yanı sıra köle ve maymunların Sâsânî topraklarına ulaştırılmasında arabulucuk etmekteydi.⁷⁴⁶ Himyeriler’in imal ettiği dünyaca ünlü kokular Himyeri-Sâsânî ticaretinde ayrı bir öneme sahip olmuştur.⁷⁴⁷

Uzak Doğu ve Avrupa arasında uzanan ticaret yollarının önemli bir kısmının İran ve çevresinden geçmesi Sâsânîlerin ticari faaliyetler açısından kilit bir noktada bulunmasını sağlamıştır. Bu durum İran’a hâkim olan Persler, Partlar ve Sâsânîler ile Akdeniz havzasına hâkim olan ve Asya mallarını Avrupa’ya taşımak isteyen Roma/Doğu Roma (Bizans) İmparatorlukları arasında asırlarca sürecektür. Sâsânîler’den önce İran’da hâkim olan Persler ve Partlar deniz ticaretindeki faaliyetlerini Mısırlılar ve Fenikeliler üzerinden gerçekleştirmişlerdir. Sâsânîler bu devletlerin denizcilik noktasında attıkları adımları

⁷⁴³ Ortakçı, **İslamiyet’in Doğuşuna Kadar Himyeriler**, s. 66-69; Algül, “Himyeriler”, **DİA**, s. 62.

⁷⁴⁴ Ortakçı, **İslamiyet’in Doğuşuna Kadar Himyeriler**, s. 72.

⁷⁴⁵ Kallek, “Ticaret”, **DİA**, s. 135; Ortakçı, **İslamiyet’in Doğuşuna Kadar Himyeriler**, s. 71.

⁷⁴⁶ Hitti, **Siyasi ve Kültürel İslam Tarihi**, s. 85-86; Ortakçı, **İslamiyet’in Doğuşuna Kadar Himyeriler**, s. 17.

⁷⁴⁷ Ortakçı, **İslamiyet’in Doğuşuna Kadar Himyeriler**, s. 73.

Basra körfezi ile Fırat ve Dicle nehirleri üzerinde inşa ettikleri limanlar vasıtası ile daha ileri boyutlara taşımışlardır.⁷⁴⁸

Avrupa ile Asya arasında gerçekleşen ticaret Persler ve Romalılar arasında meydana gelen mücadelelerden olumsuz etkilenmiş, Perslerin Mezopotamya'yı işgal etmelerinin ardından doğu-batı ticareti iyiye sekteye uğramıştır. Bu durum m.s. I. yüzyıldan sonra yeni ticaret yollarının kullanılmasına sebep olurken birçok şehir ve bölgenin de yeni güzergâhlara olan uzaklık ve yakınlıklarına göre önemini yitirmesine ya da önem kazanmasına sebep olmuştur.⁷⁴⁹ Perslerin devamı olan Sâsâniler, İpek Yolu'nun yanı sıra Baharat Yolu'na da (Hint Deniz Yolu) hâkimiyet kurarak Romayı zor durumda bırakmayı amaçlamışlardır. Bu yolla Romalılar ve ardılı olan Bizanslılara ticari anlamda darbe vurmaya çalışan Sâsânilerin bu çabalarına karşılık rakipleride değişik yollara başvurmuşlardır. Romalıların ticaret yollarına hâkim olmak için başvurduğu ilk yol Sâsâniler ile askeri mücadeleye girişmek olmuştur. Bunun yanı sıra Romalılar, Karadeniz-Hazar ve Kızıldeniz-Hint Okyanusu güzergâhlarını canlandırarak doğu mallarına bu güzergâhlardan ulaşım Sâsânilerin ticaretteki etkisini kırmaya çalışmışlardır.⁷⁵⁰

Uzak Doğu'dan gelen ve merkezinde ipeğin yer aldığı Asya ticari ürünleri diğer bütün devletler gibi Roma/Bizans İmparatorlukları için çok büyük önem arz etmekteydi. Sâsâniler I. Erdeşir (224-240) döneminden itibaren Asya mallarının Avrupa'ya geçişi noktasında sıkıntılar çıkarmışlardır. I. Şapur (241-272) döneminde Nisibis (Nusaybin), Carrhae (Harran) ve Hatra gibi İpek Yolu ticaretinde önemli şehirlerin Sâsâniler tarafından alınması Roma ticari faaliyetlerini zora sokacak mahiyette adımlar olmuştur. Roma İmparatoru III. Gordianus (238-244) bu durumu ortadan kaldırmak istemişse de 244 yılında Fırat nehri kıyılarında yapılan savaşta hayatını kaybetmiştir. Romalılar'a karşı kazanılan önemli zaferler Sâsâniler'i siyasi manada bir üstünlüğe taşıdığı gibi ticari faaliyetlerde de Romalılar'ı müşkil duruma sokmuştur.⁷⁵¹

⁷⁴⁸ Sivrioğlu, "Sâsâniler Dönemi İran'ında Limanlar ve Deniz Ticareti", s. 40-42.

⁷⁴⁹ Hitti, **Siyasi ve Kültürel İslâm Tarihi**, s. 114.

⁷⁵⁰ Sivrioğlu, "Sâsâniler Dönemi İran'ında Limanlar ve Deniz Ticareti", s. 43.

⁷⁵¹ Tezcan, "İpek Yolu'nun İran Güzergâhı ve İpek Yolu Ticaretine İran Engellemesi", s. 106.

Asya mallarının kara yolu geçiş güzergâhlarına hâkim olan Sâsâniler transit ticaret açısından oldukça büyük kârlar elde ediyorlardı.⁷⁵² Konumlarına dayalı olarak ortaya çıkan üstünlüklerinden hareketle Bizans İmparatorluğu'nun başta ipek olmak üzere diğer Asya ticari mallarında kendilerine olan bağımlılıklarını bilen Sâsâniler bu durumu bir koz olarak kullanmışlardır. Bizans'ın imalathenelerinde işleyeceği ham ipeğe erişimini engellemek isteyen Sasaniler, Bizans'a gidecek ham ipeğe oldukça yüksek vergiler uygulamışlardır. Sâsâniler böylelikle kendi işledikleri ipek ve kumaş gibi ürünleri Bizans'a satarak Bizanslılar'ın kendilerine olan bağımlılıklarını bir kat daha arttırmak istemişlerdir.⁷⁵³ Bizans İmparatorluğunun, siyasi ve ekonomik yayılma alanları üzerinde en büyük rakipleri olan Sâsâniler, Bizans'ın ihtiyaç duyduğu Asya mallarına ulaşmalarında her fırsatta sıkıntı çıkarmıştır. Nitekim Sâsânî'lerin İpek yolu üzerindeki hâkimiyeti neticesinde Bizans İmparatorluğuna bağlı bulunan tüccarlara karşı ipek yolları üzerinden geçişlerinde uygulamış olduğu yüksek gümrük vergileri Bizans ekonomisini zor durumda bırakmıştır. Bizans İmparatorluğu, başta Çin ipeği olmak üzere Avrupa'da ihtiyaç duyulan birçok ürüne kolayca ulaşmak ve rakipleri Sâsânîleri saf dışı bırakmak için çeşitli stratejiler geliştirmeye çalışmıştır. Bu amaçla Bizans İmparatorluğu Uzak Doğu ile olan ticari akışlarını yeniden konumlandıracakları yeni yollara dair arayışlara itmiştir. Bizans İmparatorluğu Sâsânilerin ipek yolu üzerindeki konumlarını işlevsiz hale getirmek amacıyla ilk olarak Göktürkler ile bir ticari anlaşma sağlamıştır. Bu anlaşma ile Bizans tüccarlarının Hazar Denizi'nin kuzeyinden geçen Kürk Yolu üzerinden ticari faaliyetlerini sağlamaları hususunda anlaşılmıştır.⁷⁵⁴ Bu anlaşma ile Bizans-Göktürk ittifakı her iki devlet için bir süre fayda sağlamış olsa da Bizans'ın Göktürkler'in aleyhine olan yanlış politikaları neticesinde ilişkiler bozulmuştur. Askıda devam eden anlaşma, Göktürk Devleti'nin zayıflamasının ardından Çin egemenliğine girmesi ile ortadan kalkmıştır.⁷⁵⁵

⁷⁵² Heyd, **Yakın-Doğu Ticaret Tarihi**, s. 20.

⁷⁵³ Mehmet Tezcan, İpek Yolu ve XIV. Yüzyıla Kadar İpek Yolu Ticaretinde Trabzon'un Yeri. Trabzon ve Çevresi Uluslararası Tarih-Dil-Edebiyat Sempozyumu Bildirileri 3-5 Mayıs 2001, I. Cilt., Yayına Hazırlayanlar: Prof. Dr. Mithat Kerim ARSLAN – Yard. Doç.Dr. Hikmet ÖKSÜZ, T.C. Trabzon Valiliği İl Kültür Müdürlüğü Yayınları: 12, 71-90; Bamyacı, **Bizans İmparatorluğunda Ticaret (VI-VII. Yüzyıllar)**, s. 32-33.

⁷⁵⁴ Altungök-Yıldırım, **Siyasi Açudan Arap İran İlişkileri**, s. 82; Bamyacı, **Bizans İmparatorluğunda Ticaret (VI-VII. Yüzyıllar)**, s. 33.

⁷⁵⁵ Bamyacı, **Bizans İmparatorluğunda Ticaret (VI-VII. Yüzyıllar)**, s. 33; Cengiz Çandarlıoğlu, **VII-X Yy'larda İpek Yolu Ticaretinin Türk Tarihine Etkileri**, Mimar Sinan Güzel Sanatlar

Sâsânî'lerin doğu ticaareti üzerindeki egemenliğini kırmak isteyen Bizanslılar, bu durumu deniz yolu ile aşmak istemiştir. Bu kapsamda Hint deniz yollarına hâkim olmak için Basra körfezinde başlayan mücadelelerini VI. yy.da Umman ve Kızıldeniz'e taşımışlardır. Bizanslılar, Etiyopya'da bulunan Axum krallığı ile işbirliği yaparken Sâsânîler ise Yemen'de bulunan Himyeriler ile işbirliği içerisinde bulunmuşlardır.⁷⁵⁶

Himyer hükümdarı Zûnüvas'ın Necran'da bulunan Hristiyan halka karşı izlediği sert tutumun ardından Bizans İmparatoru I. Jüstinyen, Habeş Necaşisinden Himyeriler'e karşı savaşmasını istemiştir. Böylelikle I. Jüstinyen, Kızıldeniz'i Aden Körfezi'ne bağlayan Bâbülmendep boğazını ele geçirerek Doğu ile olan ticaretlerinin sekteye uğramasının önüne geçmeyi amaçlamıştır.⁷⁵⁷ Ayrıca Uzak Doğudan gelecek ve yine Uzak Doğuya gönderilecek Bizans mallarının başta Himyeriler olmak üzere diğer Araplar'ın saldırılarına uğramadan dağıtımı sağlanabilecekti.⁷⁵⁸ Öte yandan Habeşliler vasıtası ile Arapları kontrolü altına almak isteyen I. Jüstinyen böylelikle Araplar'ı rakipleri olan Sâsânîler'e karşı kullanmak istemiştir.⁷⁵⁹ Axum Krallığı'nın Himyer topraklarını ele geçirmesinin ardından Bizanslılar, müttefikleri olan Habeşliler vasıtası ile Yemen'in sahip olduğu ticaret yolları üzerindeki faaliyetlerini arttırmışlardır.⁷⁶⁰ Nitekim Bizans İmparatorluğu, Axum Krallığı'nın Himyer topraklarını işgal etmelerinin ardından Sâsânî'lere olan ticari bağıllığını büyük ölçüde ortadan kaldırmıştır. Axum Krallığı, Bizans ile sağlanan ticari ortaklık neticesinde topraklarına büyük bir parasal girdi sağlarken Bizanslılar ise ipek hariç

Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2005, s. 59-63.

⁷⁵⁶ Heyd, **Yakın-Doğu Ticaret Tarihi**, s. 21; Tezcan, "İpek Yolu'nun İran Güzergâhı ve İpek Yolu Ticaretine İran Engellemesi", s. 109; Sivrioğlu, "**Sâsânîler Dönemi İran'ında Limanlar ve Deniz Ticareti**", s. 47; Bamyacı, **Bizans İmparatorluğunda Ticaret (VI-VII. Yüzyıllar)**, s. 33.

⁷⁵⁷ Heykel, **Hız. Muhammed'in Hayatı**, s. 42-43; Hitti, **Siyasi ve Kültürel İslâm Tarihi**, s. 96-97; Çağatay, **İslâm'dan Önce Arap Tarihi ve Cahiliye Çağı**, s. 17; Kelpetin, **İslam Öncesi Kuzey ve Güney Arabistan**, s. 97; Altungök-Yıldırım, **Siyasi Açından Arap İran İlişkileri**, s. 82; Utku, **Kızıldeniz'de Denizcilik, Ticaret ve Yerleşim (VII. - XI. Yüzyıllar)**, s. 133.

⁷⁵⁸ Çağatay, **İslâm'dan Önce Arap Tarihi ve Cahiliye Çağı**, s. 17; Kelpetin, **İslam Öncesi Kuzey ve Güney Arabistan**, s. 97.

⁷⁵⁹ Hitti, **Siyasi ve Kültürel İslâm Tarihi**, s. 97.

⁷⁶⁰ Hasan, **Siyasi-Dini-Sosyal-Kültürel İslâm Tarihi**, s. 48; Hitti, **Siyasi ve Kültürel İslâm Tarihi**, s. 97; Günaltay, **İslâm Öncesi Araplar ve Dinleri**, s. 94.

Asya mallarının neredeyse tamamını Habeşli tüccarlar vasıtası ile daha ucuz elde edebilmişlerdir.⁷⁶¹

Bizans İmparatorluğu'nun, Sâsânîler'e ticari açıdan bağıllılığının büyük ölçüde ortadan kalkmasında, Bizans ile ortak menfaatlere dayalı olarak Himyer topraklarını işgal eden Axum Krallığı'nın büyük katkısı olmuştur. Ancak Yemen'de yarım asır sürmüş olan Axum hâkimiyeti Sâsânîler'in Yemen topraklarını ele geçirmesiyle son bulmuştur.⁷⁶² Sâsânî'ler işgalin ardından Yemen topraklarını atadıkları valiler ile yönetirken bu dönem hicri yedinci yılda (629) Sâsânîler'in Yemen valisi Bâzan'ın İslâm dinine girmesi ile son bulmuştur.⁷⁶³

Sâsânîler'in Yemen'i yönettikleri süre zarfında hayata geçirdikleri Fars erkeklerin Yemenli kızlarla evlenmesi neticesinde yeni bir nesil ortaya çıkmıştır. Sosyal açıdan büyük karışıklıklara sebebiyet veren bu olay ekonomik hayatı da etkilemiştir.⁷⁶⁴ Bu durumun oluşmasında sözü geçen evliliklerin gerçekleşmesinin ardından dünyaya gelen ve "ebna" olarak isimlendirilen siyasi ve askeri açılardan yönetimi elinde bulunduran sınıfın etkisi yadsınamaz.⁷⁶⁵ Ancak Himyer topraklarına hâkim olmak için Sâsânîler ve Bizans İmparatorlukları arasında yaşanan çekişmeler ile başlayan süreç bölgede gerçekleştirilen ticaretin olumsuz etkilemesinin en önemli nedenidir. Bu çekişmelerle birlikte Himyer topraklarında yaşanan savaşlar neticesinde siyasi istikrarsızlıkların ortaya çıkması ile Güney-Kuzey istikametinde yapılan ticaret Mekkeliler'in kontrolüne geçmiştir.⁷⁶⁶

2.5.2. Dini ve Sosyal Açılardan Himyer Krallığı ile Sâsânî İlişkileri

İslâm öncesi Arap Yarımadası'ndaki dini hayarın en belirgin özelliği putperetliğin hâkim olmasıdır. Arap Yarımadası'nda bulunan bazı bölgeler ticaret yolları üzerindeki konumları nedeniyle ticari yoğunlukları, yaşadıkları işgaller ve aldıkları göçlerin

⁷⁶¹ Bamyacı, **Bizans İmparatorluğunda Ticaret (VI-VII. Yüzyıllar)**, s. 34-35.

⁷⁶² İbnu'l-Esir, **el-Kâmil fi't-Tarih**, c. I, s. 408; Dineveri, **el-Ahbârü't-Tivâl**, s. 118; Hasan, **Siyasi-Dini-Sosyal-Kültürel İslâm Tarihi**, s. 51; Kelpetin, **İslâm Öncesi Kuzey ve Güney Arabistan**, s. 108; Çağatay, **İslâm'dan Önce Arap Tarihi ve Cahiliye Çağı**, s. 20.

⁷⁶³ Çağatay, **İslâm'dan Önce Arap Tarihi ve Cahiliye Çağı**, s. 20; Hasan, **Siyasi-Dini-Sosyal-Kültürel İslâm Tarihi**, s. 51; Kelpetin, **İslâm Öncesi Kuzey ve Güney Arabistan**, s. 108; *Sivrioğlu, "Sâsânîler Dönemi İran'ında Limanlar ve Deniz Ticareti"*, s. 48.

⁷⁶⁴ Ortakçı, **İslamiyet'in Doğuşuna Kadar Himyeriler**, s. 79.

⁷⁶⁵ İbnu'l-Hişam, **es-Siret'ün-Nebeviyye**, c. 1, s. 43; Fayda, "Ebnâ", **DİA**, s. 78; Kelpetin, **İslâm Öncesi Kuzey ve Güney Arabistan**, s. 107.

⁷⁶⁶ Ortakçı, **İslamiyet'in Doğuşuna Kadar Himyeriler**, s. 78.

yanı sıra dinin siyasi bir yayılma aracı olarak kullanılması sebebi ile farklı millet ve toplumlar arasında yayılma imkânı bulmuştur. Bundan dolayı bu bölgelerde putperestliğin yanında Hristiyanlık, Yahudilik ve Mecusilik gibi farklı dinlerde var olmuştur. Bu bağlamda Arap Yarımadası'nın Güneyini oluşturan Yemen coğrafyasında farklı dinlere mensub milletlerin ticari amaçlarla bir araya geldiği bölgelerden birisi olmuştur. İslâm öncesi dönemde Yemen topraklarında kurulmuş olan Arap devletlerinden birisi olan Himyeriler arasında yayılan dinler tarihsel süreç içerisinde farklılık göstermiştir. Miladi V. asra kadar çoktanrılı bir inanç sistemine sahip olan Himyeri hanedanı V. asırdan itibaren Yahudilik dinini benimsemişlerdir. Bunun yanında Himyerilerin hâkim olduğu Yemen topraklarında yaşayan halk arasında Yahudilik, Hristiyanlık ve Putperestlik inançları hâkim olduğu gibi gök cisimlerine inanan ve Mecusiliği kabul edenlerde bulunmaktaydı.⁷⁶⁷

Araplar arasında yaygın olarak bulunan putperestlik, Himyer toplumunun her tabakasından geniş bir kitleye arasında yaygınlaşmış ve Himyer Arapları Mekke'de bulunan putları ziyaret ederek kurbanlar adanmışlardır. Yine o dönemde Arap kabilelerinin bir hayvan ve bitkiyi totem edinmeleri Himyerilerde kartal-ilah şeklinde ortaya çıkmıştır. Öte yandan Himyerilerde gök cisimlerine tapanlarda bulunmaktaydı. Himyerilerin en büyük ilahı güneş tanrıçası Tanuf iken, 1951 yılında Me'rib yakınlarında yapılan kazılarda ay tanrıçasına adanmış Avam adlı bir tapınak bulunmuştur. Ayrıca çoktanrılı inanca sahip diğer toplumlarda olduğu gibi Himyerilerde mezarlarına birtakım eşyalar koyarak kendilerini ölüm sonrası hayata hazırlamışlardır. Zafar'da bulunan Himyerilerden kalma halktan birine ait bir mezarda, ölüm sonrasına hazırlık amacıyla konulmuş olan eşyalar Himyerilerde ölüm sonrası hayata inancın varlığını ispatlamaktadır.⁷⁶⁸

Himyer topraklarında geniş bir kitleye ulaşan Yahudilik ise miladi 2. asrın sonlarında bir grup Yahudi tüccarın Yemen topraklarına yerleşmesinin ardından Güney Arabistan'da Yahudilik varlık göstermiş ve yayılma alanı bulmuştur. Ancak Himyer topraklarında Yahudiliğin yayılmasında Yesrib'de bulunan Yahudiler'in daha büyük etkisi olmuştur. Araplar'ın Yahudiliğe karşı olan olumsuz tutumları ortadayken Himyerilerin Yahudiliği benimsemelerinin ardında yatan en önemli neden Hristiyan

⁷⁶⁷ Ortakçı, **İslamiyet'in Doğuşuna Kadar Himyeriler**, s. 57-58.

⁷⁶⁸ Ortakçı, **İslamiyet'in Doğuşuna Kadar Himyeriler**, s. 58-59.

olan Habeşliler ve Bizanslılar ile Mecusi olan Sâsânîlerin Yemen toprakları üzerindeki emelleri olmuştur. Ayrıca Himyeri topraklarında yayılan geniş bir kitleye ulaşmış olsada Yahudiğe topyekûn bir geçiş söz konusu olmamıştır.⁷⁶⁹

Sâsânîler ve Bizans arasında ticaret yollarına hâkim olmak amacıyla yaşanan mücadeleler de Himyeriler tarafsızlıklarını korumaya çalışmışlardır. Ancak bu tarafsız tutum Himyerilerin parçalanmasına sebep olmaktaydı. Yahudilik inancını benimsemiş olan Himyeriler, V. yy. dan itibaren Mecusi Sâsânîler ve Hristiyan Bizans İmparatorluğunun ticari ve siyasi nedenlerle Kızıldeniz ve Umman üzerinde etkin olarak Baharat yolunu kontrol altına almak için giriştikleri mücadelelerde Sâsânîler ile işbirliği yapmışlardır.⁷⁷⁰ Ayrıca Bizans İmparatorluğu, Himyer toprakları üzerindeki ticareti kontrolü altına almak amacıyla Suriye’de olduğu gibi Yemen’de de Hristiyanlığın yayılması için faaliyetlerde bulunmuşlardır. Bu amaçla Necran ve Aden körfezinde bulunan şehirlere Hristiyan din adamları gönderen Bizanslılar, Necran’da bir manastır inşa ettirmişler ancak istedikleri boyutta bir başarıya ulaşamamışlardır.⁷⁷¹

Hristiyanlık dinini benimseyenlerin yaşamış olduğu Necran bölgesinde hâkimiyet Himyeriler’in ellerinde bulunuyordu.⁷⁷² Önceleri Hristiyan olmasına karşın Yahudilik inancını benimsemiş olan Zûnüvas, Necran bölgesindeki Hristiyanlar üzerinde büyük baskı kurarak onları Yahudilik inancını benimsemeye zorlamıştır. Necran halkının dinleri olan Hristiyanlığı terk etmemeleri üzerine kiliseleri yaktırarak Hristiyan din adamlarını ve halkın birçoğunu kılıçtan geçiren Zûnüvas, bununla da yetinmeyip dinlerinden dönmeyenleri ateş dolu çukurlar içerisinde yakarak yirmi bin Necran Hristiyanını öldürmüştür.⁷⁷³ Zûnüvas ile Necran

⁷⁶⁹ Ortakçı, **İslamiyet’in Doğuşuna Kadar Himyeriler**, s. 59-62.

⁷⁷⁰ Heyd, **Yakın-Doğu Ticaret Tarihi**, s. 21; Tezcan, “İpek Yolu’nun İran Güzergâhı ve İpek Yolu Ticaretine İran Engellemesi”, s. 109; Sivrioğlu, “Sâsânîler Dönemi İran’ında Limanlar ve Deniz Ticareti”, s. 47; Ortakçı, **İslamiyet’in Doğuşuna Kadar Himyeriler**, s. 62-63.

⁷⁷¹ İbnu’l-Hişam, **es-Siret’ün-Nebeviyye**, c. 1, s. 21; Hitti, **Siyasi ve Kültürel İslâm Tarihi**, s. 128; Brockelmann, **İslam Ulusları ve Devletleri Tarihi**, s. 2; Çağatay, **İslâm’dan Önce Arap Tarihi ve Cahiliye Çağı**, s. 15.

Kaynaklarda Necran halkının Hristiyanlık inancına geçişine dair Feymiyon isimli bir rahibin faaliyetleri hakkında bilgi verilmektedir. Detaylı bilgi için Bkz. İbn Kesir, **el-Bidaye ve’n-Nihaye**, (çev. Mehmet Keskin), I-XV, Çağrı Yayınları, İstanbul 1994, II, s. 279.

⁷⁷² Günaltay, **İslâm Öncesi Araplar ve Dinleri**, s. 94; Hasan, **Siyasi-Dini-Sosyal-Kültürel İslâm Tarihi**, s. 48; Arslantaş, “Zûnüvas”, **DİA**, s. 512.

⁷⁷³ İbnu’l-Esir, **el-Kâmil fi’t-Tarih**, c. I, s. 385-391; Taberi, **Tarih-i Taberi**, c. II, s. 522-524; Dineveri, **el-Ahbârü’t-Tivâl**, s. 115; İbn Kesir, **el-Bidaye ve’n-Nihaye**, s. 279; İbnu’l-Hişam, **es-**

Hristiyanları arasında yaşanan bu hadiseler Kur'an-ı Kerim'de de işlenmiş olup "ashab-ı uhud"⁷⁷⁴ ifadesi ile Buruç Suresi'nin ilk ayetlerinde ele alınmıştır.⁷⁷⁵ Yahudi inancını benimsedikten sonra Yusuf ismini alan Zûnüvas, Necran Hristiyanlarına karşı gerçekleştirdiği katliamların ardından bölgede yaşayan diğer Hristiyanlar tarafından katil, cani ve hain manalarına gelen "mesrûk" lakabı ile anılmıştır.⁷⁷⁶

Himyer hükümdarı Zûnüvas'ın Necran'da bulunan Hristiyan halka karşı izlediği sert tutumun ardından Bizans İmparatoru I. Jüstinyen, Habeş Necaşisi'nden Himyeriler'e karşı savaşmasını istemiştir. Kendilerini Hristiyanlar'ın hamisi olarak lanse eden Bizanslılar böylelikle müttefikleri olan Habeşliler vasıtasıyla Yemen'in konumu itibari ile sahip olduğu ticaret yollarını kontrolleri altına almayı amaçlamıştır.⁷⁷⁷ Öte yandan Habeşliler vasıtası ile Arapları kontrolü altına almak isteyen I. Jüstinyen böylelikle Araplar'ı rakipleri olan Sâsânilere karşı kullanmak istemiştir.⁷⁷⁸ I. Jüstinyen'in telkinleriyle harekete geçen Habeş Necaşisi Kaleb Ela-Eshaba, Eryat ismindeki bir komutanı ile birlikte içerisinde Ebrehe el-Eşrem'in⁷⁷⁹ de bulunduğu yetmiş bin kişilik bir orduyu Himyer topraklarına göndermiştir.⁷⁸⁰ Yaşanan savaşlarda çok sayıda Arap katledilirken Himyer hükümdarı Zûnüvas yaşanan ağır

Siret'ün-Nebeviyye, c. 1, s. 25; Sönmez, İslamın Oraya Çıktığı Dönemde Arap Yarım Adası'nda Hristiyanlık, s.130; Arslantaş, "Zûnüvas", **DİA**, s. 512; Hasan, **Siyasi-Dini-Sosyal-Kültürel İslâm Tarihi**, s. 48; Günaltay, **İslâm Öncesi Araplar ve Dinleri**, s. 94; Hitti, **Siyasi ve Kültürel İslâm Tarihi**, s. 97; Aktan, **İslam Tarihi: Başlangıcından Emeviler'in Sonuna Kadar**, s. 27; Heykel, **Hız Muhammed'in Hayatı**, s. 42-43; Çağatay, **İslâm'dan Önce Arap Tarihi ve Cahiliye Çağı**, s. 16.

⁷⁷⁴ Ashab-ı Uhdud: Hristiyanlıktan dönmedikleri için ateş dolu hendeklere atılarak yakılanlara hendek ashabı manasına gelen "ashab-ı uhud" denilmiştir.

⁷⁷⁵ Taberi, **Tarih-i Taberi**, c. II, s. 523; İbn Kesir, **el-Bidaye ve'n-Nihaye**, s. 279; Dineveri, **el-Ahbârü't-Tivâl**, s. 115 "Şâhitlik edene ve şahitlik edilene andolsun ki, (mü'minleri yakmak için) hendek kazıp (içinde) alevli ateş yakanlar lânetlenmiştir. O vakit, ateşin etrafında oturmuş, mü'minlere yaptıklarını seyrediyorlardı. Onlar mü'minlere ancak; göklerin ve yerin hükümlanlığı kendisine ait olan mutlak güç sahibi ve övülmeye lâyık Allah'a iman ettikleri için kızıyorlardı. Allah, her şeye şahittir. " Buruç Suresi 3-9. ayetler.

⁷⁷⁶ Arslantaş, "Zûnüvas", **DİA**, s. 511; Kelpetin, **İslam Öncesi Kuzey ve Güney Arabistan**, s. 95.

⁷⁷⁷ Hasan, **Siyasi-Dini-Sosyal-Kültürel İslâm Tarihi**, s. 48; Hitti, **Siyasi ve Kültürel İslâm Tarihi**, s. 97; Günaltay, **İslâm Öncesi Araplar ve Dinleri**, s. 94.

⁷⁷⁸ Hitti, **Siyasi ve Kültürel İslâm Tarihi**, s. 97.

⁷⁷⁹ Ebrehe el-Eşrem: Sana şehrinde inşa ettirdiği büyük mabed ile Kâbe'nin dini ve ticari fonksiyonunu sona erdirmek istemişse de başarılı olamamıştır. Bunun üzerine fillerden oluşan büyük bir ordu ile Mekke'ye yürüyen Ebrehe, Kur'an-ı Kerim'de de zikredildiği şekliyle Fil olayının gerçekleşmesine sebep olmuş ve ordusu dağılmıştır. Detaylı bilgi için Bkz. Dineveri, **el-Ahbârü't-Tivâl**, s. 116-117; İbnu'l-Esir, **el-Kâmil fi't-Tarih**, c. I, s. 401-405.

⁷⁸⁰ Taberi, **Tarih-i Taberi**, c. II, s. 525; İbnu'l-Esir, **el-Kâmil fi't-Tarih**, c. I, s. 392; İbn Kesir, **el-Bidaye ve'n-Nihaye**, s. 279-280; Algül, "Himyeriler", **DİA**, s. 62; Altungök-Yıldırım, **Siyasi Açından Arap İran İlişkileri**, s. 84.

yenilginin ardından kaçmak isterken boğularak ölmüştür. Böylelikle m.s. 525 yılında Himyer toprakları Hristiyan Habeşliler tarafından işgal edilmiştir.⁷⁸¹

Eryat'ın ölümünün ardından Yemen hükümdarı olan Ebrehe, kaynaklarda da zikredildiği gibi Sana şehrinde inşa ettirdiği Kulleys adında büyük kilise ile Kâbe'nin dini ve ticari fonksiyonunu sona erdirmek istemişse de başarılı olamamıştır. Bunun üzerine Mahmûd isminde bir filinde yer aldığı büyük bir ordu ile Mekke'ye yürüyen Ebrehe, Kur'an-ı Kerim'de de zikredildiği şekliyle Fil olayının gerçekleşmesine sebep olmuş ve ordusu dağılmıştır.⁷⁸²

Sâsânîler'in Yemen topraklarında bulunan Habeşliler'i çıkarmalarının ardından Sâsânîler'in desteği ile Seyf b. Zûyezen Yemen tahtına geçmiştir.⁷⁸³ Ayrıca Seyf b. Zûyezen, Sâsânîli erkeklerin yemenli kadınlarla evlenmesine izin verilmesi, Yemenli erkeklerin ise Sâsânî kadınları ile evlenmemelerini de kabul etmiştir.⁷⁸⁴ Böylelikle Sâsânî erkeklerinin Yemenli kadınlarla evlenmeleri ile doğanlardan oluşan ve Ebnâ olarak adlandırılacak yeni bir sosyal sınıf ortaya çıkmıştır. Zamanla Araplaşan Ebnâ, mecusiliği benimsediği gibi siyasi ve askeri gücü elinde bulundurmıştır.⁷⁸⁵ Yemen topraklarındaki Sâsânî hâkimiyeti 7/629 yılında Sâsânîler'in Yemen valisi Bâzan'ın İslâm dinine girmesi ile son bulmuştur.⁷⁸⁶ Böylelikle Bâzan Yemen toprakları

⁷⁸¹ İbn Kesir, *el-Bidaye ve'n-Nihaye*, s. 280; İbnu'l-Esir, *el-Kâmil fi't-Tarih*, c. I, s. 391-392; Taberi, *Tarih-i Taberi*, c. II, s. 527; İbnu'l-Hişam, *es-Siret'ün-Nebeviyye*, c. 1, s. 26; Hizmetli, *İslâm Tarihi*, s. 59; Heykel, *Hiz. Muhammed'in Hayatı*, s. 43; Cevdet (Paşa), *Peygamberler ve Halifeler Tarihi*, c. 1-2, (Haz.; M. Muhsin Bozkurt), Çile Yayınları, İstanbul (Trs.). s. 38; Aktan, *İslâm Tarihi: Başlangıcından Emevîler'in Sonuna Kadar*, s. 27; Algül, "Himyeriler", *DİA*, s. 62; Çağatay, *İslâm'dan Önce Arap Tarihi ve Cahiliye Çağı*, s. 16-17; Günaltay, *İslâm Öncesi Araplar ve Dinleri*, s. 94-95.

⁷⁸² İbn Kesir, *el-Bidaye ve'n-Nihaye*, s. 282- 291; İbnu'l-Hişam, *es-Siret'ün-Nebeviyye*, c. 1, s. 28; Dineveri, *el-Ahbârü't-Tivâl*, s. 116; İbnu'l-Esir, *el-Kâmil fi't-Tarih*, c. I, s. 392; Taberi, *Tarih-i Taberi*, c. II, s. 528; Kelpetin, *İslâm Öncesi Kuzey ve Güney Arabistan*, s. 105; Algül, "Himyeriler", *DİA*, s. 62; Hizmetli, *İslâm Tarihi*, s. 59; Altungök-Yıldırım, *Siyasi Açidan Arap İran İlişkileri*, s. 87; Hasan, *Siyasi-Dini-Sosyal-Kültürel İslâm Tarihi*, s. 48-49; Çağatay, *İslâm'dan Önce Arap Tarihi ve Cahiliye Çağı*, s. 18-19; Heykel, *Hiz. Muhammed'in Hayatı*, s. 43.

⁷⁸³ İbnu'l-Esir, *el-Kâmil fi't-Tarih*, c. I, s. 407; Aktan, *İslâm Tarihi: Başlangıcından Emevîler'in Sonuna Kadar*, s. 28; Hasan, *Siyasi-Dini-Sosyal-Kültürel İslâm Tarihi*, s. 50; Altungök-Yıldırım, *Siyasi Açidan Arap İran İlişkileri*, s. 88; Kelpetin, *İslâm Öncesi Kuzey ve Güney Arabistan*, s. 107-108; Çağatay, *İslâm'dan Önce Arap Tarihi ve Cahiliye Çağı*, s. 20.

⁷⁸⁴ Kelpetin, *İslâm Öncesi Kuzey ve Güney Arabistan*, s. 107.

⁷⁸⁵ İbnu'l-Hişam, *es-Siret'ün-Nebeviyye*, c. 1, s. 43; Fayda, "Ebnâ", *DİA*, s. 78.

⁷⁸⁶ Çağatay, *İslâm'dan Önce Arap Tarihi ve Cahiliye Çağı*, s. 20; Hasan, *Siyasi-Dini-Sosyal-Kültürel İslâm Tarihi*, s. 51; Kelpetin, *İslâm Öncesi Kuzey ve Güney Arabistan*, s. 108; Sivrioğlu, "Sâsânîler Dönemi İran'ında Limanlar ve Deniz Ticareti", s. 48.

üzerindeki son Sâsâni valisi olduğu gibi Müslüman olması ile birlikte İslâm'ın Yemen topraklarındaki ilk valisi olmuştur.⁷⁸⁷

⁷⁸⁷ Taberi, **Tarih-i Taberi**, c. II, s. 559; Dineveri, **el-Ahbâru't-Tivâl**, s. 118; Hitti, **Siyasi ve Kültürel İslâm Tarihi**, s. 103; Kelpetin, **İslam Öncesi Kuzey ve Güney Arabistan**, s. 108; Hasan, **Siyasi-Dini-Sosyal-Kültürel İslâm Tarihi**, s. 51; Altungök-Yıldırım, **Siyasi Açıdan Arap İran İlişkileri**, s. 90-91; Çağatay, **İslâm'dan Önce Arap Tarihi ve Cahiliye Çağı**, s. 20.

SONUÇ

İslâm öncesi dönemde Arap Yarımadası, Suriye ve Irak'ta yaşayan Araplar arasında Arapların tamamını bir çatı altında toplayan siyasi bir birliktelikten söz etmek mümkün değildir. Buna karşın Araplar özellikle Arap Yarımadası'nın kuzeyinde ve güneyinde Gassani, Tedmûr, Himyer, Lahmi ve Kinde gibi devletler kurmuşlardır. Söz konusu devletler bir yandan Sâsânî ve Roma/Bizans İmparatorluğu ile siyasi, ticari ve sosyal etkileşimde bulunurken diğer yandan bu devletlerin yayılcı politikalarıyla karşı karşıya kalmışlardır. İki büyük güç arasında kalan Arap devletleri varlıklarını sürdürebilmek için Sâsânîler ve Roma/Bizans arasında bir tercih yaparak iki devletten biriyle ittifak yapmak zorunda kalmıştır. Bu kapsamda Irak ve Mezopotamya arasında bulunan Lâhmîler konumlarından dolayı Sâsânîler ile ittifak yaparken, Suriye'de bulunan Tedmûrlüler ve Gassânîler ise aynı sebepten dolayı Romalılar ve akabinde Bizanslılar ile ittifak kurmuşlardır.

Yapılan ittifaklar daha çok siyasi ve ticari nedenlere dayalı olurken ittifak yapan devletler birbirlerinden karşılıklı olarak yararlanmışlardır. Söz gelimi Sâsânîler, Roma/Bizans ile giriştikleri mücadelelerde Lâhmî Araplarından tampon bir devlet olacak şekilde yararlanırken Lâhmîler ise bu ittifakla Gassânîler ve Romalılara karşı giriştikleri savaşlarda Sâsânîlerden askeri ve mali yardım alarak bu sayede uzun yıllar tarih sahnesinde kalmışlardır. Öte yandan Lâhmîler ile birlikte hareket eden Sâsânîler, Basra Körfezi'nde bulunan ticaret kolonilerini bedevi Arapların yağma ve baskınlarına karşı koruyabilmişlerdir. Lâhmî Arapları, Sâsânîlerin Arap coğrafyasındaki ticari faaliyetlerinde güvenliğini sağlama görevi üstlenirken Sâsânîler, Lâhmîler vasıtası ile Basra Körfezi'ndeki ticareti kontrolleri altına alarak bölgede uzun yıllar sürecek bir asayiş sağlamışlardır.

İki devlet arasında kurulan ittifak sonucunda bölgede sağlanan huzur ortamıyla Çin, Hindistan, Yemen ve Avrupa'dan gelen ürünlerin dağıtımında kavşak noktası olan Lâhmîlerin başkenti Hire, kısa süre içinde büyük bir gelişim göstererek transit ticaret açısından dönemin önemli merkezlerinden biri olmuştur. Dolayısıyla Basra Körfezi ve Sâsânî limanlarından gelen ürünler Hire'de toplanarak Avrupa'ya buradan sevk edilmiştir.

Dikkat çekici bir diğer husus ise Hristiyan olan Lâhmilerin dindaşları Bizans'a karşı Mecusi olan Sâsânîlerin yanında savaşmalarıdır. Bu durumun oluşmasında Sâsânîlerin, Lâhmîlerin dinlerine genelde müdahale etmemesi ve Lâhmi topraklarında Mecusiliği yayma çabası içerisinde girmemeleri büyük ölçüde etkilidir. Ancak bu durum Sâsânî hükümdarı I. Kubâd'ın Lâhmi hükümdarı III. Münzir'e Mazdeizm'i kabul etmesi yönünde teklifinin III. Münzir tarafından geri çevrildiği döneme kadar devam etmiştir. Lâhmilerle mücadele içerisinde bulunan ve bu durumu lehlerine kullanmak isteyen Kinde hükümdarı Haris b. Amr'ın, I. Kubad'ın Mazdeizm konusundaki talebini kabul etmesiyle Kindeliler ile Sâsânîler arasında meydana gelen yakınlaşmanın sonucu olarak Hire tahtı ve toprakları Kindelilerin hâkimiyetine geçmiştir. I. Kubâd'ın 532 yılında ölümünün ardından Hire topraklarının hâkimiyeti yeniden Lâhmîlere geçmiş ve Sâsânî-Lâhmî ilişkileri tekrar eski seyrine dönmüşse de meydana gelen olaylar Sâsânî-Lâhmi ilişkilerine ağır bir darbe vurmuştur. Görüleceği üzere siyaseten dinlerini değiştirmeyi kabul etmeyen Lâhmîler, kısa süreliğine de olsa Hire tahtını kaybetmişlerdir.

Sâsânîler ile Lâhmîlerin arasını açan bir başka olay ise II. Hüsrev'in, Lâhmi hükümdarı Numan b. Münzir'in kızını eş olarak istemesidir. Numan b. Münzir'in II. Hüsrev'in teklifini reddetmesi Numan'ın öldürülmesi ve Lâhmilerin tarih sahnesinden çekilmesiyle neticelenmiştir. Bu durum siyaseten birlik olan iki devletin menfaatler bitince birbirlerine düşman olmasının bariz bir örneğidir.

Numan b. Münzir'in İranlılar tarafından öldürülmeden önce ailesini ve değerli eşyalarını Şeybani Araplarına teslim etmesi ve O'nun ölümünden sonra İranlılar tarafından emanetlerin Şeybanilerden talep edilmesi, Zûkar Savaşı'na neden olmuştur. Numan b. Münzir'in öldürülmesi ile Sâsânî-Lâhmî ittifakı sona ermiş ve Sâsânî sınırları Bizans ve Arap saldırılarına açık hale gelmiştir. Araplarla İranlılar arasında cereyan eden Zûkar Savaşı'nı İranlıların kaybetmesi Arap-Sâsânî ilişkilerinde bir dönüm noktası olmuş ve Arapları İranlılara karşı cesaretlendirmiştir. Bu zaferle Araplar arasında Sâsânîlerin yenilemeyeceğine dair var olan düşünce sarsılmış ve İslamiyet'in zuhurundan sonra bir noktada Müslüman Araplar tarafından İran'ın fethinin önü açılmıştır.

Sasaniler Irak, Yemen ve Arap Yarımadası'nın doğu kısmında yaşayan Araplar üzerinde kurdukları hâkimiyetlerini İslâm'ın gelişine kadar sürdürmüşlerdir. Sâsâniler Araplara karşı genellikle sert bir politika izlerken II. Şapur dönemi Araplar üzerinde baskının iyice arttığı ve katliamlarının yaşandığı bir dönem olarak öne çıkmaktadır. Araplar İslâm öncesi dönemde Sâsânilere karşı siyasi ve askeri noktalarda ciddi bir varlık gösteremezken Sâsânilerin içinde bulunduğu sıkıntılı bir süreçte Kinde Arapları Sâsânî topraklarında büyük çapta baskın ve yağmalar gerçekleştirmişlerdir.

İslâm öncesi dönemde kurulan Arap devletlerinden olan Himyeriler ve Tedmûrlüler, Bizans ile Sâsâniler arasında yaşanan çekişmelerde çıkarları doğrultusunda farklı dönemlerde her iki devlet ile de işbirliği gerçekleştirmişlerdir. Sâsânî-Bizans çekişmesinde ticaret yollarına hâkim olmak amacıyla yaşanan gerginlikler ticaret yolları üzerinde bulunan her iki Arap devletinin sınırları içerisinde de etkisini göstermiştir. Sâsânilerin topraklarından geçen İpek Yolu güzergâhlarını belli dönemlerde Bizans'a kapaması Bizanslıları yeni yollar aramaya sevk ederken bu noktada Himyer ve Tedmûr topraklarının önemi daha da artmıştır. Roma'nın Asya mallarına erişiminde önemli bir yere sahip olan Tedmûrlüler, Romalılarla gerçekleştirdikleri ittifakın neticesinde müttefiklerine Sâsânilerle giriştikleri savaşlarda askeri ve lojistik destek sunmuşlardır. Tedmûr Devleti'nin yıkılmasının ardından Suriye'ye hâkim olan Sâsânîler, bölge ticaretinde çok daha etkin hale gelirken Bizans ticari açıdan büyük bir darbe almış ve bu durumu Güney Arabistan'a yönelerek aşmaya çalışmıştır. Bizanslılar müttefikleri ve dindaşları olan Habeşlilerin Yemen'i işgaliyle bu sıkıntılı dönemi atlarmaya çalışmışlarsa da Sâsânilerin Yemen'i kontrolleri altına almasıyla ticari açıdan iyice köşeye sıkışmıştır. Bizans içinde bulunduğu bu darboğazdan, ancak Herakleios'un Sâsânilere karşı kazandığı zaferin ardından Suriye'yi geri almasıyla çıkmayı başarmıştır.

Romalıların Gassâniler ile tesis ettikleri ittifak Lâhmi-Sâsânî ittifakın da olduğu gibi siyasi ve ticari nedenlerle kurulmuştur. Doğu sınırlarının güvenliğini sağlamak isteyen Romalılar dindaşları olan Gassânîler ile tesis ettikleri ittifak neticesinde Sâsâniler ve Lâhmîlerin gerçekleştirdikleri saldırılarda Gassânîlerden tampon bir devlet olarak yararlanmışlardır. Gassâniler, Romalılara bölgeye gerçekleştirdikleri seferlerde her türlü yardımı sağlarken Romalılardan askeri ve mali konularda destek

görmüşlerdir. Gassânilerin, Romalılar ve Bizans ile olan yakınlıkları Sâsâniler ve Lâhmîler ile çok sayıda savaş gerçekleştirmelerine yol açmıştır. Romalılar Asya ve Uzak Doğu ile olan ticari faaliyetlerinde Sâsânî engellemelerini Gassânîler vasıtası ile aşmaya çalışmışlardır. Gassânîler, Sâsânî pazarlarından temin ettikleri Asya mallarının Roma/Bizans'a ulaşmasında ciddi katkılar sunarken başkentleri Bûsra önemli bir ticaret merkezi hâline gelmiştir. Ayrıca Gassânîler, Avrupa'da ihtiyaç duyulan ve Sâsâniler tarafından işlenerek yüksek fiyatlarla satılan ipek ürünlerini ham ipeği işleyerek daha uygun olarak Avrupa'ya aktarmışlardır. Din olarak Hristiyanlığı benimseyen Gassânîler, Sâsâniler ve Lâhmîler ile yaşadıkları siyasi rekabetten kaynaklı olarak Sâsânîler ile dini açıdan sınırlı bir düzeyde etkileşim yaşamışlardır.

Mecusi Sâsânîler ile Hristiyan Bizans'ın mücadelesinde tarafsız kalmaya çalışan Himyeriler, her iki devletten farklı olarak süreç içerisinde Yahûdiliği benimsemişlerdir. Himyeri Devleti'nin Hint Deniz Yolu güzergâhında bulunması ile sahip olduğu konum, Bizans'ın Asya mallarına ulaşması açısından büyük önem arz etmiştir. Bu durum Bizanslıların Himyer hükümdarı Zûnüvas tarafından katledilen Necran Hristiyanlarını bahane ederek Habeşliler eli ile Yemen'e saldırımlarına sebep olmuştur. Habeş istilası ile Bizans, Uzak Doğu ile gerçekleştirdikleri ticari faaliyetlerinde Sâsânîleri devre dışı bırakmak istemişlerse de Bizans'ın Uzak Doğu mallarına erişimini engellemek isteyen Sâsânîler, Himyerilerin çağrısı ile Yemen topraklarını ele geçirmiş ve bölgeyi atadıkları valiler aracılığıyla yönetmişlerdir. Sâsânî-Bizans mücadelesi ile Himyer topraklarında yaşanan siyasi istikrarsızlıklar bölgede gerçekleştirilen ticareti olumsuz etkilemiş ve bölge Müslümanların hâkimiyetine girene kadar bu durum sürmüştür.

Sâsânî-Roma/Bizans arasındaki mücadelelerde iki güç arasında tampon vazifesi gören Arap devletleri varlıklarını ancak ittifak halinde bulundukları devletin izin verdiği kadar sürdürebildiği anlaşılmaktadır. Hamileriyle ters düşmeleri onların tarih sahnesinden çekilmesi ve yerlerini başka bir Arap devletinin almasıyla neticelenmekteydi. İslam'ın zuhurundan sonra ise durum Arapların lehine dönmüştür.

Hız. Peygamber Hudeybiye Antlaşması'ndan sonra devlet başkanlarına gönderdiği İslam'a davet mektuplarından birisini de Abdullah b. Hüzâfe es-Sehmi ile Sâsânî hükümdarı II. Hüsrev'e göndermiştir. Hız. Peygamber'in isminin kendi isminden önce yazılmasına sinirlenen II. Hüsrev elçiyi azarlayarak huzurundan kovmuş ve Yemen valisi Bâzan'dan Hız. Peygamber'in yakalayarak kendisine göndermesini istemiştir. II. Hüsrev'in ölümünün ardından Müslüman olan Bâzan böylelikle İslâm'ın Yemen topraklarındaki ilk valisi olmuştur. İslâm öncesi dönemde Arap-Sâsânî ilişkilerinde üstün taraf Sâsânîler iken Hız. Peygamber'in Arap Yarımadası'ndaki Arapları siyasi bir çatı altında toplamasıyla durum Arapların lehine dönmeye başlamıştır. Hız. Peygamber'in vefatının ardından Hız. Ömer'in hilafeti döneminde İslâm ordularının Sâsânî topraklarında gerçekleştirdikleri fetih hareketleriyle Sâsânî İmparatorluğu Müslüman Araplar tarafından ortadan kaldırılmıştır.

KAYNAKÇA

- Abû'l Farac, G. (1999), *Abû'l Farac Tarihi*, (çev. Ömer Rıza Doğrul), Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Ağırakça, A. (1996), “Gassâniler”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, XIII, s. 397-398
- Ağırakça, A. (2011), “Tedmûr”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, XXXX, s. 264-265
- Akbulut, D. A. (2002) “Maveraünnehir ve Horasanda Türkler”, *Türkler Dergisi*, c. I, Ankara, s. 832-843.
- Aktan, A. (2010), *İslam Tarihi: Başlangıcından Emeviler'in Sonuna Kadar*, Ankara, Nobel Yayınları.
- Albayrak, K. (2007), “Nesturilik”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, XXXIII. s. 15-17.
- Algül, H. (1995), “Ezd” , *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, XII, İstanbul, s. 46-47.
- Algül, H. (1998), “Himyeriler”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, XVIII, İstanbul, s. 62.
- Algül, Hüseyin, (1997), “Hadramut”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, c. XV, s. 65-68
- Altungök, A. (2015), *İslâm Öncesi İran'da Devlet ve Ekonomi –Sâsâni Dönemi*, İstanbul, Hikmetevi Yayınları.
- Altungök, A.-Yıldırım, T.. (2015), *Siyasi Açıdan Arap İran İlişkileri*, İstanbul, Mutlu Basımevi.
- Apak, A. (2011), *Ana Hatlarıyla İslâm Tarihi I*, İstanbul, Ensar Neşriyat.

- Apak, A. (2016), *Ana Hatlarıyla İslâm Öncesi Arap Tarihi ve Kültürü*, İstanbul, Ensar Neşriyat.
- Aras, Ö. (2017), *İslam Öncesinden Hz. Peygamber'in Vefatına Kadar Kinde Kabilesi* Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, İstanbul.
- Aras, Ö. (trs), “Miladi VI. Asrın Sonlarına Kadar Kinde Kabilesi ve Siyasi Tarihi”, *İslam Tarihi Araştırmaları Dergisi*, , cilt II, sayı:2, s.63-91
- Arslan, İ. (2018),Risâlet Beklentisi ve Hz. Peygamber'in Doğumu Esnasında Meydana Gelen Olayların Değerlendirilmesi *Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, sayı: 7, s. 239-295.
- Arslantaş, N. (2013), “Zûnüvas”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, XXXIV, İstanbul, s. 511-513.
- Atılğan, K. (2010), ‘ ‘ Lyrbe’’, *Dünden Bugüne Antalya*, c. II, Antalya Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları.
- Avcı, C. (2002), “Kisra”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Ankara, XXVI, s. 73.
- Avcı, C. (2003), “Medain”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Ankara, XXVIII, s. 289-291
- Avcı, C. (2010), “Tağlib”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, XXXIX, s. 374-375.
- Aycan, İ. (2011), “Temim”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, XXXX, İstanbul, s. 418-419.
- Aydın, M, “Yahya”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, XL, s. 238.
- Azizova, E. (2011), “Tenûh” , *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, XXXX, İstanbul, s. 468-469.
- Bakır, A. (2004), Hz. Ali ve Dönemi, Ankara, Bizim Biro Yayınları.

- Balcı, İ. (2008), Zû Kâr Savaşı ve Arap-Sâsânî İlişkilerindeki Önemi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, , sayı. 26-27; s. 55-72.
- Bamyacı, M. E. (2013), *Bizans İmparatorluğunda Ticaret (VI-VII. Yüzyıllar)*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Elazığ.
- Barthold, W. (1984), İslam Medeniyeti Tarihi, (çev. M. Fuad Köprülü), Ankara, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- Bazın, M.. (2002), “Kirman”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Ankara XXVI, s. 62-63.
- Belâzuri, Ahmed b. Yahyâ. (2013), *Fütûhu'l- Buldan*, (çev. Mustafa Fayda), İstanbul, Siyer Yayınları.
- Bezer, Gülay Ö. (2007), “Rakka”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, XXXIV, s. 432-433.
- Brockelmann, C. (2002), İslam Ulusları ve Devletleri Tarihi, (çev. Neşet Çağatay), Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Cevâd A. (1993), *el-Mufasssal fî Târîhi'l Arab Kable'l-İslâm*, I-X, Beyrut, Dârü'l-İlm li'l-Melayin, Beyrut.
- Cevad A. (2018), *el-Mufasssal fî Târîhi'l Arab Kable'l-İslâm I*, (çev. Dursun Hazer, Fethullah Zengin), Ankara, Ankara Okulu Yayınları.
- Cevdet, A. (Paşa). (Trs.), *Peygamberler ve Halifeler Tarihi*, c. 1-2, (Haz.; M. Muhsin Bozkurt), İstanbul, Çile Yayınları.
- Çağatay, N. (1957), *İslâm'dan Önce Arap Tarihi ve Cahiliye Çağı*, Ankara, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları.
- Çandarlıoğlu, C. (2005), *VII-X Yy'lerde İpek Yolu Ticaretinin Türk Tarihine Etkileri*, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.

- Demircan, A. (2009), “ Sâmiler ” , *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, XXXVI, s. 75-76.
- Demircan, A. (2013), “Şeybân”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul XXXIX. s. 37.
- Demircan, Adnan, (2015), Cahiliye Arapları, İstanbul, Beyan Yayınları.
- Demirci, M. (2009), “Sevâd” , *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, XXXVI, İstanbul, s. 576-578.
- Dineveri, E. H. (2017),el-Ahbâru't-Tivâl, (çev. Zekeriya Akman-Hüseyin Siyabend Aytemur), Ankara, Anakara Okulu Yayınları.
- ed-Dâkûki, H. A. (1998), “Hire” , *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, XVIII, İstanbul, s. 122-124.
- ed-Duri, A. (1995), “Enbar”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, XI, s. 171.
- Erdem, S. (1989), “Amâlîka”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, II, s. 556-558.
- Erturhan, S. (2010), “İslâm Ticaret Hukukuna Vücut Veren Ahlâkî Esaslar”, *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, sayı:16, s. 213-246.
- Esmer, M. (2017), İslam Fethine Kadar Hire Şehri'nin Arap Kültüründeki Yeri ve Önemi, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniveristesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul,
- Fayda, M. (), “Cerîr b. Abdullah”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, VII, s. 410-411.
- Fayda, M. (1988), “ Adnân ” , *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul I, s. 391-392.
- Fayda, M. (1992), “ Bâzân ” , *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, V, s. 283.

- Fayda, M. (1992), “Bûsra”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, VI, s. 470-472.
- Fayda, M. (1994), “Ebnâ”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, X, s. 78-79.
- Fayda, M. (2001), “ Kâhtan ” , *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, XXIV, s.201-202.
- Furon, R. (1943), İran, (çev. Galib Kemali Söylemezoğlu), İstanbul, Hilmi Kitabevi.
- Göyünç, N. (1994), “Diyarbakır”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, IX, s. 464-469.
- Günaltay, Ş. (1951), Perslerden Romalılar’a Kadar Selevkoslar-Nebatiler-Galatlar-Britanya ve Bergama Krallıkları, Yakın Şark IV 1. Bölüm, İstanbul, Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Günaltay, Ş. (2013),, İslâm Öncesi Araplar ve Dinleri, (sad. M.Mahfuz Söylemez-Mustafa Hizmetli), Ankara, Ankara Okulu Yayınları.
- Gündüz, “Sabilik” , *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, , XXXV, s. 341.
- Gündüz, Ş, (2003), “Mecusilik”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, XXVIII, Ankara, s. 280.
- Gündüz, Ş. (2003), “Maniheizm”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Ankara XXVII, s. 575-577.
- Hamidullah, M. (1999), İslam Tarihine Giriş, (çev. Ruhi Özcan), İstanbul, Beyan Yayınları.
- Hamidullah, M. (2013), İslâm Peygamberi, İstanbul, Beyan Yayınları.
- Harman, Ö. F. (1991), “Arim” , *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, III, İstanbul s. 373-374.

- Harman, Ö. F. (2013), “Zülhalesa”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, XXXIV, İstanbul, s. 561.
- Has, K. (2004), “Mezdekiyye”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Ankara, XXIX, s. 523,524
- Hasan, H. İ. (1987), *Siyasi-Dini-Sosyal-Kültürel İslâm Tarihi*, , İstanbul, Kayıhan Yayınları.
- Heyat, J. (1995), “Fars”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, XII, s. 174-176.
- Heyd, W. (2001). *Yakın-Doğu Ticaret Tarihi* (Çev. E.Z. Karal). Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Heykel, M. H. (2011), *Hız. Muhammed'in Hayatı*, İstanbul, Kitabevi Yayınları.
- Hitti, P. (1989), *Siyasi ve Kültürel İslâm Tarihi*, (çev. Salih Tuğ), İstanbul, Boğaziçi Yayınları.
- Hizmetli, S. (1991), *İslâm Tarihi*, Ankara, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları.
- Hüveysât, M. A. (1992), “Belkâ”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, V, s. 419-420
- İbn Battûta, Ebu A. M. (2004.), *İbn Battûta Seyahatnamesi I-II*, c. I, (çev. Sait Aykut), İstanbul, Yapı Kredi Yayınları.
- İbn Kesir, Abû'l- Fidâ İsmail İbn Umar İbn Katir. (1994), *el-Bidaye ve'n-Nihaye*, (çev. Mehmet Keskin), I-XV, İstanbul, Çağrı Yayınları.
- İbn Sa'd, Ebu A. M. (2015), *Kitabü't-Tabakati'l-Kebir*, (çev. Adnan Demircan vd.), İstanbul, Siyer Yayınları.
- İbn. Hişam, Ebu M. C. A. (1971), *es-Siret'ün-Nebeviyye*, I-II, (Çev. İzzet Hasan-Neşet Çağatay), Ankara, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları.

- İbnu'l-Esir, Ebu'l-Hasen A. b. M. (2016), el-Kâmil fi't-Tarih I-X, c. I, (çev. Ahmet Ağırakça vd.), Ocak Yayıncılık, İstanbul
- Kallek, C. (1995), “Esed”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, XI, İstanbul, s. 363-365.
- Kallek, C. (1995), “Ticaret”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c. XXXXI, s. 134-144.
- Kapar, M. A. (2003), “Lâhmiler” , *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, XXVII, Ankara s.54-55.
- Karatay, O. (2003), *İran ve Turan-Hayali Milletler Çağında Avrasya ve Ortadoğu*, Ankara, Karam Yayınları.
- Kaya, M. A. (2005), “III. Gordianus’un Pers (Sâsâni) Seferi: Güzergâah, Savaşlar ve İmparatorun Ölümü”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, sy. 1, c. XX, , s. 157-167.
- Kelpetin, M. (2013). “Zûkâr Savaşı”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, XXXXIV, s.506-507
- Kelpetin, M. (2016). *İslam Öncesi Kuzey ve Güney Arabistan*, Kuramer Yayınları, İstanbul 2016.
- Kırca, C. (1998), “Ad”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, I, s. 333-334.
- Kırca, C. (2009), “ Semud ”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, XXXVI, s. 500-501.
- Konukçu, E. (1992), “Behrâm-ı Gur”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* İstanbul, V, s. 356.
- Köksal, M. A. (1981), *İslâm Tarihi*, İstanbul, İrfan Yayınevi, ,c. I,
- Küçükbaşcı, M. S. (), “Hicaz”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, , XVII, s. 435.

- Küçükaşçı, M. S. (2002), “Kinde”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Ankara c. XXVI, s. 37-38.
- Küçükaşçı, M. S. (2003), *Cahiliye’den Emeviler’in Sonuna Kadar Haremeyn*, İstanbul, İsar Vakfı Yayınları.
- Lapidus, İra M. (2005), *İslam Toplamları Tarihi*, c. I, (çev. Yasin Aktay), İstanbul, İletişim Yayınları.
- Lewis, B. (2009), *Tarihte Araplar*, (çev. Hakkı Dursun Yıldız), İstanbul, Ağaç Kitabevi Yayınları.
- Memiş, E. (2018), *Eski İran Tarihi, (Medler-Persler-Partlar)*, Ekin Yayınevi, Bursa.
- Mes’ûdî, Ebu’l-Hasen A. b. H. b. Alî, (2017), *Muruc ez-Zeheb*, (çev. Ahsen Batur), , İstanbul, Selenge Yayınları.
- Mes’ûdî, Ebu’l-Hasen Alî b. Hüseyin b. Alî, (2018), *Kitabü’t-Tenbih ve’l-İşraf*, (çev. Ramazan Şeşen), İstanbul, Bilge Yayıncılık.
- Mes’ûdî, Ebu’l-Hasen Alî b. Hüseyin b. Alî. (1966), *Ahbâru’z-Zaman*, Beyrut, Dâru’l-Endülüs.
- Naskali, E. (2000), “İran”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, XXII, s. 394-395
- Naskali, E. (2009), “Sâsâniler”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, XXXVI. s. 174-176.
- Naskali, E. (2010), “Şâpûr”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, XXXVIII. 346.
- Ortakçı, H. (2014), *Halil, İslamiyet’in Doğuşuna Kadar Himyeriler*, İÜSBE, İstanbul, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi),
- Ortakçı, H. (2017), “Himyeriler (M.Ö. 115-M.S. 525)”, *İslam Tarihi Araştırmaları Dergisi*, , cilt: II, sy. 2, s. 92-124

- Öğün, B. G. (2007), “Rakka”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, XXXIV, s. 432-433.
- Önkal, A. (1991), “Amr b. Adî” , *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, III, İstanbul, s. 79.
- Önkal, A. (1992), “Bekr b. Vâil”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, V, s. 362-363.
- Önkal, A. (1993), “ Cedis ”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, VII, s.213-214
- Önkal, A. (1993), “Cezime el-Ebraş” , *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, VII, İstanbul, s. 508-509.
- Öz, M. (1995), “Ezlâm”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, XII, İstanbul, s. 67.
- Özcanoglu, M. (1988), “Adi b. Zeyd”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, I, s. 382.
- Palabıyık, M. H. (2017), Araplarda Putperestlik ve Hicaz Putlarından/Beytlerinden Biri Olarak “Zülhalesa”, *Yakın Doğu Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Yıl 3, Cilt 3, Sayı 1, (7-38).
- Râgıb el-İsfehâni. (2010), *el-Müfredât fî Ğaribi'l Kur'ân*, (çev. Abdülbaki Güneş, Memet Yolcu), İstanbul, Çıra Yayınları.
- Rawlinson, G. (Trs), *A Manuel of Ancient History from the Earliest Times to the Fall of the Sassanian Empire*, Oxford Universty Press, Second Edition.
- Sahillioğlu, H. (1991), “Antakya”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, III, İstanbul, s. 228-232
- Sallâbi, A. M. (2015), *Siyer-i Nebi I*, (ter. Mustafa Kasadar vd.), İstanbul, Ravza Yayınları.

- Sarıçam, İ. (2001), “Beni İyâd”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, XXIII, s. 496.
- Sivrioğlu, U. T. (2015), “Sâsâniler Dönemi İran’ında Limanlar ve Deniz Ticareti”, *Tarih Okulu Dergisi*, Haziran, yıl 8, sy. XXII, ss. 39-62.
- Sönmez, Z. (2012), *İslamın Oraya Çıktığı Dönemde Arap Yarım Adası’nda Hristiyanlık*, Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Sykes, P. (1921), *A History of Persia*, c. 1, London, Macmillan Company Press.
- Şer, A. (2010), *Siirt Vekâyinâmesi*, Çeviren Celal Kabadayı, Yaba Yayınları, İstanbul.
- Taberi, Ebu Cafer Muhammed b. Cerir, (1991), *Milletler ve Hükümdarlar Tarihi I-V*, (Zâkir Kadiri Ugan, Ahmet Temir), İstanbul, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Taberi, Ebu Cafer Muhammed b. Cerir, (2010) , *Tarih-i Taberi I-IV*, (M. Faruk Gürtunca), İstanbul, Sağlam Yayınevi.
- Tanrıverdi, İ. (2018), *Kinde Kabilesi ve İslâm’a Girişi (Hz. Ebû Bekr Dönemi Sonuna Kadar)*, *İslam Tarihi Araştırmaları Dergisi*, , sayı: 4, s. 39-62
- Tefazzülü, A. (1995), “Anuşirvan”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul XI, s. 255
- Tezcan, M. (2001). *İpek Yolu ve XIV. Yüzyıla Kadar İpek Yolu Ticaretinde Trabzon’un Yeri. Trabzon ve Çevresi Uluslararası Tarih-Dil-Edebiyat Sempozyumu Bildirileri 3-5 Mayıs, I. Cilt.*, Yayına Hazırlayanlar: Prof. Dr. Mithat Kerim ARSLAN – Yard. Doç.Dr. Hikmet ÖKSÜZ, T.C. Trabzon Valiliği İl Kültür Müdürlüğü Yayınları: 12, s. 71-90
- Tezcan, M. (2014),“İpek Yolu’nun İran Güzergâhı ve İpek Yolu Ticaretine İran Engellemesi”, *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, sy. 3/1, ss. 96-123.

- Tezcan, M. (2017), “Eski İranlılarda Xvarena Anlayışı ve Bunun Türklerdeki Kut ile Münasebeti”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, sy. 2, c. XXII, s. 167-193.
- Togan, Z. V. (1981), *Umumi Türk Tarihine Giriş*, c.I, İstanbul, Enderun Yayınları.
- Turan, A. N.. (2010), “Şanlıurfa”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, XXXVIII, İstanbul, s. 336-341.
- Uslu, R. (1993), “Cündișâpûr”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, VIII, İstanbul, s. 117-118
- Uslu, R. (1998), “Hûzistan”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, XVIII, s. 436-439.
- Uslu, R. (2001), “İstahr”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, XXIII
- Utku, N. Ş. (2005), “‘Kızıldeniz’de Denizcilik, Ticaret ve Yerleşim (VII. - XI. Yüzyıllar)’”, (Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul.
- Ünlü, N. (1994), “Deyrû’l-cemâcim”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, IX, s. 270.
- Yavuz, Ş. (2012), “Uzza”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, XLII, İstanbul 2012,
- Yazıcı, T. (1995), “Erdeşir”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, XI, s. 284-285.
- Yıldırım, N. (2005), “İran Dilleri I”, *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Erzurum s. 25-39.
- Yıldırım, N. (2012), *İran Mitolojisi*, Pinhan Yayıncılık, İstanbul.
- Yıldırım, T.-Altungök A. (2014,) “Erken Ortaçağlarda Übülle Liman Kentinin İran Körfezi Açısından Önemi”, *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 9/4 Spring Ankara.

Yıldız, H. D. (1991), “Arap” , *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, III, İstanbul, s. 272-274.

Yıldız, H. D. (2000), *İslâmiyet ve Türkler*, İstanbul, Kamer Yayınları.

Zehebi, Abu Abdullah Muhammed. (2000), *Tarihu'l-İslam*, I-VI, (çev. Muzaffer Can), İstanbul, Cantaş Yayınları.

Zehtabi, M. T. (2010), *İran Türklerinin Eski Tarihi*, İstanbul, IQ Kültür Sanat Yayıncılık.

Zeydan, C. (1976), , *İslâm Medeniyeti Tarihi*, I-V, (sad. Mümin Çevik), İstanbul, Üçdal Neşriyat.

Zeydan, C. (2013), *İslâm Uygarlıkları Tarihi*, I-II, İstanbul, İletişim Yayınları.

<https://www.yuzaki.com/2019/02/islamiyetin-dogdugu-devirde-dunya/>

<https://www.siyerinebi.com/tr/islam-oncesi-arap-yarimadasinda-sosyal-durum>

<http://www.tarihbilinci.com/media/islamiyet-oncesi-arap-yarimadası-haritasi.13/>

<https://www.huzurdini.com/dini-bilgiler/islamiyet-oncesi-arap-yarimadasında-sosyal-hayat.html>

<https://tarihportali.net/islamiyetin-dogdugu-donemde-dunya>

<https://slideplayer.biz.tr/slide/10178430/>

EKLER

TEDMÛR HÛKÛMDARLARI⁷⁸⁸

Üzeyne b. Hayrân (Odenathus)	260-267
Hayrân (Herodianus/Hairan)	263-267
Ma'an (Maeonius)	267-267
Vehbüllât (Adhenedorus/Vaballathus)	267-272
Zeyneb (Zenobia)	267-272
Antiochus	273-273

⁷⁸⁸ Kelpetin, **İslâm Öncesi Kuzey ve Güney Arabistan**, s. 245.

GASSÂNÎ HÜKÜMDARLARI⁷⁸⁹

Cefne b. 'Amr	220-265	Nu'mân b. Hâris	434-453
'Amr b. Cefne	265-270	Münzir b. Nu'mân	453-472
Sa'lebe b. 'Amr	270-287	Amr b. Nu'mân	453-486
Hâris b. Sa'lebe	287-307	Hucr b. Nu'mân	453-486
Cebele b. Hâris	307-317	Hâris b. Hucr	486-512
Hâris b. Cebele	317-327	Cebele b. Hâris	512-529
Münzir b. Hâris	327-330	Hâris b. Cebele	529-569
Eyhem b. Hâris	327-330	Münzir b. Hâris	569-581
Münzir b. Hâris(Küçük)	327-340	Nu'mân b. Hâris (Ebû Kerib)	570-582
Nu'mân b. Hâris	327-342	Nu'mân b. Münzir	581-583
'Amr b. Hâris	330-356	Hâris b. Hâris	583-583
Cebele b. Hâris	327-361	Nu'mân b. Hâris (Ebû Kerib)	583-?
Cefne b. Münzir	361-391	Eyhem b. Cebele	?-614
Nu'mân b. Münzir	361-462	Münzir b. Cebele	614-?
Nu'mân b. 'Amr b. Münzir	391-418	Şerâhîl Cebele	618-?
Cebele b. Nu'mân	418-434	Amr b. Cebele	618-628
Nu'mân b. Eyhem	434-455	Cebele b. Hâris	628-632
Hâris b. Eyhem	434-456	Cebele b. Eyhem	632-638

⁷⁸⁹ Kelpetin, **İslâm Öncesi Kuzey ve Güney Arabistan**, s. 246.

LAHMÎ HÜKÜMDARLARI⁷⁹⁰

‘Amr b. ‘Adi	268-295
İmruülkays b. ‘Amr	295-328
Amr b. İmruülkays	328-358
Evs b. Kallâm	358-363
İmruülkays b. ‘Amr	363-388
Nu’mân b. İmruülkays	388-418
Münzir b. Nu’mân	418-452
?	452-471
Esved b. Münzir	471-491
Münzir b. Münzir	491-498
Nu’mân b. Esved	498-502
Ebû Ya’fur b. Alkame	502-505
Münzir b. İmruülkays	505-554
Amr b. Münzir	554-569
Kâbûs b. Münzir	569-573
Suhrab	573-574
Münzir b. Münzir	574-578
Kabîsa	578-580
Nu’mân b. Münzir	580-602
Iyâs b. Kabîsa	602-611
Âzâdbih	611-628
Münzir b. Münzir	628-638

⁷⁹⁰ Çağatay, **İslâm’dan Önce Arap Tarihi ve Cahiliye Çağı**, s. 60-61; Kelpetin, **İslâm Öncesi Kuzey ve Güney Arabistan**, s. 247.

KİNDE HÜKÜMDARLARI⁷⁹¹

Hucr b. ‘Amr (Âkilü’l-Mürâr)	450-473
Amr b. Hucr (el-Maksûr)	475-500
Mu’âviye b. Hucr	?-?
Hâris b. ‘Amr	500-528
Hucr b. Hâris	?-?
Seleme b. Hâris	?-?
Şürahbîl b. Hâris	?-?
Ma’dikerib b. Hâris	?-?
İmruülkays b. Hucr	?-540?
Amr b. Seleme	?-?
Kays b. Seleme	?-?
Yezîd b. Seleme	?-?

⁷⁹¹ Kelpetin, **İslâm Öncesi Kuzey ve Güney Arabistan**, s. 248.

HİMYERÎ HÜKÜMDALARI⁷⁹²

Şemmer Züreydân	?-30?	Mersed'ilân Yenuf	500-515
Zenner'ali Vatar Yuhan'im	?0-40?	Fetret Devri	515-519
Kerib'il Vatar Yuhan'im	?40-70?	Ma'dikerib Ya'fur	519-522
Zemer'ali Zerih	?70-85?	Yûsuf As'ar Yes'ar (Zûnüvâs)	522-525
Kerib'il Beyân	?85-100?	Fetret Devri	
Amdân Beyân Yuhakbit	?100-120?	Sumûyafa' Eşva'	531-535
Yâsir ^{um} Yuhaçdik	?120-140?	Ebrehe	535-565
Zemer'ali Yuhabir	?140-160?	Aksûm (Yeksûm)	565-568
Sa'rân Yuhan'im	?160-180?	Mesrûk	568-570
Zemer'ali Yuhabir	?180-200?		
Sa'rân Ya'up Yuhan'im	?200-220?		
Li'azz ^{um} Nevfân Yuhaçdik	?220-235?		
Şemmer Yuhahmid	?235-245?		
Kerib'il Ayfa'	245-265		
Yâsir ^{um} Yuhan'im	265-287		
Şemmer Yuhar'ış	287-312		
Kerib'il (Vatar) Yuhan'im	312-316		
Yâsir ^{um} Yuhan'im	316-319		
Sa'rân Ayfa'	319-321		
Zemer'ali Yuhabir	321-324		
Sa'rân Yuhan'im	324-375		
Melkîkerib Yuhe'mîn	375-400		
Ebû Kerib Es'ad	400-440		
Hassân Yuhe'mîn	440-448		
Şurihbi'il Ya'fur	450-463		
Şurihbi'il Yakkuf	465-485		
Mersed'ilân Yun'im	485-495		
Fetret Devri	495-500		

⁷⁹² Kelpetin, **İslâm Öncesi Kuzey ve Güney Arabistan**, s. 243.

SÂSÂNİ HÜKÜMDALARI

I. Erdeşîr	226-241	III. Erdeşîr	628-630
I. Şâpûr	241-270	Şehrbârâz	-
I. Hürmüz	270-272	III. Hüsrev	590-628
I. Behrâm	272-276	Purandoht	629-631
II. Behram	272-293	Şâpûr-i Şehrvârâz	-
III. Behram	293-293	II. Fîrûz	-
Nerseh	293-302	Azarmidoht	631-631
II. Hürmüz	302-309	Ferruh Hürmüz	-
II. Şapur	310-379	VI. Hürmüz	-
II. Erdeşîr	379-383	IV. Hüsrev	-
III. Şapur	383-388	Ferruhzâd-ı Hürmüz	-
IV. Behram	<u>388 - 399</u>	III. Firuz	-
I. Yezdicerd	399 - 420	Narsieh	-
IV. Şapur	-		
Hüsrev	-		
V. Behrâm (GÛR)	421-438		
II. Yezdicerd	438-447		
III. Hürmüz	457-459		
I. Fîrûz	457-484		
Belas	484-488		
I. Kubâd	488-531		
Câmasb	496-498		
I. Hüsrev	531-579		
IV. Hürmüz	579-590		
Behrâm-ı Çûbîn	590-591		
II. Hüsrev	590-628		
Bistâm	-		
II. Kubad	628-628		

ÖZGEÇMİŞ

KİŞİSEL BİLGİLER

Adı Soyadı	Yusuf CANPOLAT
Doğum Yeri	Kars
Doğum Tarihi	25/11/1992

LİSANS EĞİTİM BİLGİLERİ

Üniversite	Malatya İnönü Üniversitesi
Fakülte	Eğitim Fakültesi
Bölüm	Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretmenliği

YABANCI DİL BİLGİSİ

İngilizce	YDS (....) YÖKDİL (....) TOEFL (....)
.....	

İŞ DENEYİMİ

Çalıştığı Kurum	MEB
Görevi/Pozisyonu	Öğretmen
Tecrübe Süresi	4 Yıl

İLETİŞİM

Adres	-
E-mail	yusufcanpolat3644@hotmail.com